

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
ВІДКРИТОГО МІЖНАРОДНОГО УНІВЕРСИТЕТУ РОЗВИТКУ
ОСОБИСТОСТІ ТА ЛЮДИНИ «УКРАЇНА»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БЕРНЮКОВ АНАТОЛІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 340.12

ДИСЕРТАЦІЯ
ЮРИДИЧНА РЕАЛЬНІСТЬ ЯК ОНТОГНОСЕОЛОГІЧНА ФОРМА
ІСНУВАННЯ ПРАВА (ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ)

12.00.12 «Філософія права»

Галузь знань 081 Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **А.М. Бернюков**

Науковий консультант **Козловський Антон Антонович**

доктор юридичних наук, професор

Львів – 2017

АНОТАЦІЯ

Бернюков А.М. Юридична реальність як онтогносеологічна форма існування права (філософсько-методологічний аналіз). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 «Філософія права» (081 – Право). – Хмельницький інститут соціальних технологій, Хмельницький, 2017.

Зміст анотації. В роботі піддаються аналізу буття та пізнання юридичної реальності в світлі розвитку сучасної західноєвропейської філософсько-правової думки. При цьому, дослідження здійснюється з позиції комплексного підходу. Зокрема, детально аналізуються положення правової онтології та гносеології, відповідно, в межах утвореної на їх базі методології, розглядаються основні взаємопов'язані принципи, поняття та категорії. В результаті чого, охоплюються всі основні рівні юридичної реальності. Натомість, з іншого боку, такий погляд дозволяє розкрити об'ємну картину сутнісної глибини цього явища загалом.

Аналізуються виникнення, розвиток, сучасний стан і тенденції розвитку юридичної реальності. Розглядаються передумови процесу формування правової дійсності до початку її реалізації в суспільстві через позитивні закони, а саме сутність останніх та безпосередня поведінка пересічного соціального суб'єкта, якою виступає екзистенція. Показано та описано увесь інтерпретаційний шлях, що проходить людина вчиняючи ту чи іншу діяльність, що врегульована нормою (і jus, і lex). Внаслідок цього акцентовано увагу на тому, що природу і сутність юридичної реальності необхідно пояснювати виходячи не стільки з чинного законодавства, скільки зі змісту і структури самого права, причому слід враховувати усі герменевтико-епістемологічні чинники, що впливають на екзистенцію, в умовах здійснення нею дії у суцюзому.

Констатується, що нині, як показує практика, в українській науці, на відміну від іноземної, зокрема, «західної», поняття «юридична реальність» зовсім не вживається. В українських наукових джерелах як замітник цього поняття

застосовується лише термін «правова реальність», що, однак, є методологічно неграмотно при описі утвореної на основі пізнання *jus* дійсності, адже в такому випадку упускається гносеологічний компонент. Однак, навіть таке поняття, попри те, що використовується досить тривалий період часу, вживається у доволі різноманітних контекстах і значеннях.

Зроблено висновок про те, що в методологічному плані особливості юридичної реальності полягають в наявності у ній своєрідного поєднання та взаємодії її власних структурних компонентів, зумовлених, насамперед, специфікою такого об'єкта, особливостями його змісту і функціонуванням тут активних онтогносеологічних явищ, що передбачає необхідність використання відповідних філософсько-теоретичних конструкцій, принципів, засобів, а також спеціально-побудованої для цілей технології дослідження, з врахуванням цих нюансів.

Визначено, що методологія розв'язання гносеологічних проблем здійснюється через онтологію, як і навпаки. Саме така комплексна взаємозумовленість і визначається як філософсько-теоретична передумова осмислення визначеної в роботі проблематики. Тобто така детермінація онтології та гносеології розглядається як основна методологічна передумова існування юридичної реальності.

Наголошено, що принциповою є позиція, згідно з якою проблема комплексного методологічного підходу зводиться до вирішення питання оптимального співвідношення дослідницьких принципів і засобів, їх безпосереднього застосування при аналізі явищ юридичної реальності на основі застосованих в дисертації сучасних світоглядних установок та демократичних ціннісних орієнтацій.

Підкреслено, що сьогодні існує низка проблем, пов'язаних з праворозумінням, які вимагають свого невідкладного, передусім, системного методологічного вирішення. При цьому, інтегративістський підхід та численні його різновиди до проблеми занадто спрощені: необґрунтовано завищена кількісна оцінка і упущена змістовна сторона питання. Причини невдач решти

трьох напрямів мають інший характер. Вони криються в невиправдано вузькому трактуванні змісту поняття *jus*. У цьому випадку останнє безпідставно поширюється лише на один бік права чи його прояв, і за рамками аналізу при цьому залишається інший. Висновки ж про те, наскільки розкриті це поняття, можна зробити лише базуючись на більш широкому і глибокому аналізі. Причому, достовірні умовиводи в цій галузі неможливо засновувати без додаткових розгорнутих опрацювань і більш якісного та детального дослідження, що і має скласти основу для сучасної правової онтології.

Показано механізм нормативної трансформації у *jus*. Тобто проясняється процес переходу визначеної для нашого буття справедливості, безпосередньо у певне правило поведінки. При цьому, встановлено, що в такому акті утворення *jus*, концентрованим виразом нормативності – є найбільш високого ступеня раціоналізм. Адже «технічна» сторона формування природного права передбачає собою ідеальне узгодження між собою гіпотези, диспозиції та санкції. І в цьому процесі «прописування» положень першого – досконале встановлення чітких умов для дії норми *jus*. Натомість, невизначеність істинності та хибності, як первинна причинність для формулювання обов'язкового (дозволеного/забороненого) типу поведінки в структурі правила, виступає диспозицією. Відповідно, санкція утворюється як наслідок за помилки пізнавального юридичного процесу.

Розглянуто процес правопізнання як основну герменевтико-юридичну проблему. Відповідно, показується безпосередній механізм інтерпретації *jus*. При цьому, зазначений акт, що складається із стадій розуміння, тлумачення та застосування права в контексті вирішення конкретної життєвої ситуації проаналізований і на метафізичному, і на раціональному рівнях. Тому для цього виду інтерпретації не просто показується загальна роль найбільш важливих детермінантів, зокрема, інтелекту, розуму, ерудиції, логіки, свідомості, почуттів, інтуїції, політичної доцільності, але й детально розбирається їхня дія при здійсненні такого осмислення.

Досліджується поняття, структура правового знання та методи його

перевірки. Окремо аналізується сутність чистої інформації, що може бути отримана в ході юридичної інтерпретації. При цьому, центральною проблемою виступає питання стосовно того, чи існує взагалі правова істина. І якщо так, то що є її мірилом. Звідси і виводиться головна методологічна тема юридичної епістемології – істинність правознання.

Виявлено, що утворення юридичної реальності відбувається в особливий онтогносеостичний спосіб, як буттєва регламентація людської поведінки, закріплюючи її у відповідних правових нормах, спрямованих на встановлення, підтримання та усунення усіх можливих конфліктів в суспільстві. При цьому, *jus* у своєму прояві в режимі пізнання через *lex* обумовлено тим, що кожна цивілізаційна формація використовує різні соціальні регулятори відповідно до конкретних історичних умов, в яких вона перебуває. Тобто реалізація права в соціумі, а відтак і побудова юридичної реальності залежить від рівня власного розвитку суспільства, оскільки повною мірою відповідає соціальному, духовно-культурному та економічному спектру обставин, що склалися на момент такої інтерпретації. Водночас, щоразу створюючи *lex* у вигляді засобу для нормативної оцінки та впливу на людську поведінку у суцшому, держава в ході такого впорядкування має повсякчас орієнтуватися саме на *jus*, як єдину субстанцію належного, що репрезентовано відображає відносини залежної взаємодії між кожним суб'єктом та встановленим змістом справедливості для нашого світу, під час утворення останнього. Здійснений аналіз існуючих сьогодні різних філософсько-правових поглядів на методологію пізнання юридичної реальності, а також самостійне авторське дослідження специфіки такої буттєвої системи, проведене на базі онтогносеології, дозволило виявити та з'ясувати особливості праворозуміння, а також напрацювати обґрунтовані підходи, які необхідно застосовувати у суспільному регулюванні.

Підкреслено, що головний зміст права – це встановлення необхідної рівноваги між свободою екзистенцій, максимальне можливе, найбільш оптимальне співузгодження основ загального та одиничного в спільному проживанні. Утвердження такого компромісного порядку, при якому б реалізація

індивідуальної волі не завдавала б шкоди солідарності, як умові співіснування разом. З іншого ж, боку друге не повинно здійснюватися за рахунок подавлення першого. Тобто завдання права полягає у забезпеченні самореалізації можливостей особи так, щоб вона не пригнічувала екзистенційні рамки «чужих». А відтак, і не порушувався б колективний союз усіх осіб, поєднаних одним простором та часом проживання. І в цій мірі розумності, як вияву природної справедливості, знаходить своє дійове вираження повага до святості автономії індивідуума в його гетерономних відношеннях до ближньої особистості.

Право за своєю структурно-функціональною сутністю є згрупований комплекс відмежованої вибіркової множинності однотипних елементів належного, що у своїй інтегрованій онтозалученості знаходяться в узгодженій взаємодії, становлячи сукупну єдність впорядкованого цілісного утворення, і, тим самим перебуваючи в одній площині відношень та володіючи відносною самостійністю, стійкістю та автономністю свого функціонування у зовнішньому середовищі сущого для досягнення чітко заданих цілей, – отримує характер визначеної спрямованості на створення найбільш ефективного сфокусованого результату нормативного врегулювання міжсуб'єктних відносин для цього виду буття.

Зазначено, що роль людини в юридичній реальності зводиться до виконання вже підготовлених для неї у бутті приписів права, – ось і все, що вимагається від кожного із суб'єктів. Але кінцевий вибір все ж залишається за людиною. Вона сама мусить вирішити для себе: чи робити все за правом. Тож, *jus naturale* є підготовленим для розуміння людини. Однак, все залежить, знову ж таки, від її бажання та докладених нею зусиль з пізнання права.

Сама ж юридична кваліфікація, як гносеологічний акт з'ясування, – це складна комбінаційна вправа для суб'єкта, в якій, насамперед, впізнаний ним факт вказує на право. Своєю чергою, ідентифіковане *jus naturale* знову зворотно повертає (необхідно скеровує) в своєму застосуванні-уточненні до фабули справи. Лише так, через шаховий алгоритм неодноразового повторювання, у спрямуванні від факту до права, та навпаки, постійного вибору, в підсумку і

реалізується юридична ідея.

Підкреслено, що нині, важливо, щонайперше, звернутися до стратегічного проектування програми психолого-екзистенційних умов гармонізації соціально-правової ситуації розвитку в Україні; моделювання «ідеальної» схеми динаміки прояву своєї ідентичності суб'єкта; розгляду можливих варіантів та обґрунтування шляхів такого переходу. Усе це дозволить відновити в категоріальних «правах» таку універсалію, як «*jus naturale*» і остаточно подолати безальтернативність опозиціоністського дискурсу жорсткого позитивізму в сфері юриспруденції.

Необхідно, щоб у законах загалом закріплювався такий юридичний статус людини, який би створював найсприятливіші умови для її всебічного та гармонійного розвитку, дозволяв кожному бути творцем своєї долі, самостверджуватися як особистості, активно брати участь у справах суспільства і держави. Проводячи послідовну і неухильну лінію втілення в життя веління *jus naturale*, зміцнюючи режим максимально можливого розвитку екзистенції, держава забезпечує тим самим торжество буттєвої істини, сприяє утвердженню найгуманніших відносин між людьми.

Побудова правової держави – це торжество демократії, яка має долучити всіх членів суспільства до добровільної та активної участі в підйомі юридичного мислення і подальшій боротьбі за підвищення його якості, оволодінню всіма багатствами культурної спадщини попередніх епох і створення нової, сучасної культури пізнання *jus naturale*.

Ключові слова: філософія права, онтологія права, гносеологія права, юридична реальність, право, закон, юридичне пізнання, юридична істина.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Бернюков А.М. Юридична реальність: монографія. Хмельницький: ЦНТІ, 2016. 389 с.
2. Бернюков А.М. Діахронія гносеології: від пансофії до постнеокласичності

сьогодення. *Науковий вісник Чернівецького університету*: Збірник наукових праць. 2013. Вип. 663–664. Філософія. С. 130–138.

3. Бернюков А.М. Діахронічний аналіз зародження давньогрецької гносеологічної думки: від Гесіода до Аристотеля. *Університетські наукові записки*. 2015. № 3. С. 177–187.

4. Бернюков А.М. До питання про співвідношення юридичної та філософської герменевтики. *Європейські перспективи*. 2015. № 6. С. 187–192.

5. Бернюков А.М. Загальні основи герменевтичної методології правопізнання. *Європейські перспективи*. 2015. № 5. С. 178–182.

6. Бернюков А.М. Загальнометодологічні установки концепції «третього шляху» в юриспруденції А. Кауфмана. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 11–15.

7. Бернюков А.М. Методологічні основи дослідження правової реальності. *Наше право*. 2014. № 2. С. 176–182.

8. Бернюков А.М. Механізм пізнання права в юридичній реальності (філософсько-теоретичний аналіз). *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2015. Вип. 5. Т. 4. С. 161–165.

9. Бернюков А.М. Онтологія правової реальності. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 1. С. 16–20.

10. Бернюков А.М. Основний зміст правової герменевтики Артура Кауфмана. *Юридична наука*. 2016. № 1. С. 7–15.

11. Бернюков А.М. Основні методологічні засади правової гносеології. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 18–21.

12. Бернюков А.М. Основні особливості релятивізму в концепції юридичної герменевтики А. Кауфмана (філософсько-теоретичний аналіз). *Юридична наука*. 2015. № 12. С. 7–16.

13. Бернюков А.М. Основні сучасні положення онтогносеології юридичної реальності. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Т. XVI. С. 208–225.

14. Бернюков А.М. Право на опір неправу в концепції Рене Марчіча.

Юридична наука. 2015. № 11. С. 17–30.

15. Бернюков А.М. Правова реальність: постановка питання в сучасному методологічному форматі. *Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 3. С. 3–7.

16. Бернюков А.М. Реляційність в концепції юридичної герменевтики А. Кауфмана. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 4. С. 15–19.

17. Бернюков А.М. Соціальний інтерпретатор в юридичній реальності (гносеологічний аспект). *Право і суспільство*. 2015. № 6–2. Ч. 3. С. 7–12.

18. Бернюков А.М. Юридична герменевтика ХХ століття: основні здобутки та прорахунки. *Право.ua*. 2015. № 4. С. 169–176.

19. Бернюков А.М. Юридична реальність як соціальне буття, утворене пізнанням правової дійсності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2015. Вип. 17. Т. 1. С. 12–14.

20. Бернюков А.М. Право як один із основоположних законів буття (філософсько-теоретичний аналіз). *Evropský politický a právní diskurz*. 2015. Vid 5. S. 2. S. 102–108.

21. Бернюков А.М. Природне право як метафізичний рівень буття юридичної реальності. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2015. № 5–1. P. 5–8.

22. Бернюков А.М. Гносео-юридичне буття соціального інтерпретатора. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2015. Вип. 35. Ч. 2. Т. 3. С. 195–199.

23. Бернюков А.М. Онтологія та гносеологія правової реальності: сучасний стан проблеми дослідження в Україні. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2014. № 3. С. 21–23.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

24. Бернюков А.М. Вступ до юридичної гносеології. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України: матеріали II-ї всеукраїнської науково-практичної конференції* [серія: Юридичні

науки], (Хмельницький, 20 листопада 2009 року). Хмельницький: Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького, 2009. С. 8–10.

25. Бернюков А.М. Науково-методологічні основи дослідження юридичної гносеології. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України*: матеріали III-ї всеукраїнської науково-практичної конференції [серія: Юридичні науки], (Хмельницький, 19 листопада 2010 року). Хмельницький: Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького, 2010. С. 11–15.

26. Бернюков А.М. Загально-герменевтичні основи пізнання правової реальності. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України*: матеріали IV-ї всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 18 листопада 2011 року). Хмельницький: Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького, 2011. С. 381–382.

27. Бернюков А.М. Онтологія права: методологічні пролегомени. *Актуальні проблеми юридичної науки*: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Одинадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 23–24 листопада 2012 року): у 4-х ч. Хмельницький: Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2012. Ч. 1. С. 17–18.

28. Бернюков А.М. Початок розвитку західноєвропейської онтології: давньогрецький доплатонівський період. *Людина і світ: спосіб та аспекти взаємовпливів*: тези Міжнародної наукової конференції «XXIV Читання, присвячені пам'яті засновника Львівсько-Варшавської школи К. Твардовського» (м. Львів, 10–11 лютого 2012 року). Відп. ред. В.Л. Петрушенко. Львів: Видавництво «Ліга-Прес», 2012. С. 111–113.

29. Бернюков А.М. Перша поява терміну «онтологія»: теоретико-історичний аналіз. *Гуманізм. Людина. Екзистенція*: матеріали 25-х Міжнародних людинознавчих філософських читань (м. Дрогобич, 11–12 жовтня 2013 р.). Ред. колегія: В.С. Возняк (головний редактор), О.А. Ткаченко, В.В. Лімонченко.

Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2013. С. 156–164.

30. Бернюков А.М. Правова реальність як соціально-буттєва необхідність (онтоантропний аналіз). *Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи)*: статті учасників восьмого Міжнародного «круглого столу» (м. Львів, 7–8 грудня 2012 року). Львів: Галицький друкар, 2013. С. 46–50.

31. Бернюков А.М. Онтологічна структура буття. *На шляху до синтезу філософії, науки та релігії. «Людина. Всесвіт. Абсолют. Класичний, некласичний, постнекласичний та езотеричний підходи»*: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 19–20 квітня 2013 року). За ред. І.В. Карівця. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2013. С. 28–35.

32. Бернюков А.М. Велика онтологічна одісея ХХ століття (на прикладі онтологічних проектів Е. Гусерля, М. Хайдегера, М. Гартмана та К. Попера). *Культура в горизонті сталих і плинних ідентичностей*: матеріали VI Міжнародної наукової конференції (12–13 квітня 2013 року, м. Острог). [в 2 ч.]. Наукові записки. Серія «Культурологія». Випуск 11. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. Ч. 1. С. 39–45.

33. Бернюков А.М. До питання про актуальність сучасного філософсько-теоретичного дослідження правової реальності. *Наукові читання, присвячені пам'яті В.М. Корецького*: Зб. наукових праць. Редкол.: Шемшученко Ю.С. та ін. К.: Видавництво Ліра-К, 2014. С. 27–32.

34. Бернюков А.М. Правова реальність: стан філософсько-правового дослідження в Україні. *Закарпатські правові читання*: матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених та студентів (м. Ужгород, 25–27 квітня 2014 року). За заг. ред. В.І. Смоланки та ін.: в 2 т. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2014. Т. 1. С. 18–24.

35. Бернюков А.М. До питання про сучасний стан філософсько-правового дослідження правової реальності. *Актуальні проблеми юридичної науки – 2014*:

матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 21 березня 2014 р.). За заг. ред. В.К. Матвійчука, Ю.В. Нікітіна, Є.О. Гіди. К.: ВНЗ «Національна академія управління», 2014. С. 8–12.

36. Бернюков А.М. Історія розвитку онтології: від І. Канта до сучасних концепцій. *Історія філософії у вітчизняній духовній культурі*. Відп. ред. Аляєв Г., Суходуб Т. Полтава: ООО «АСМІ», 2014. С. 342–357.

37. Бернюков А.М. Критичний аналіз теорії інтегративної юриспруденції. *Дні науки філософського факультету – 2014*: матеріали доповідей та виступів Міжнародної наукової конференції (м. Київ, 15–16 квіт. 2014 р.). Редкол.: А.Є. Конверський та ін.: [у 9-ти част.]. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. Ч. 3. С. 145–148.

38. Бернюков А.М. Екзистенція та право. *Актуальні проблеми юридичної наук. «Чотирнадцяті осінні юридичні читання»*: збірник тез Міжнародної наукової конференції (м. Хмельницький, 23–24 жовтня 2015 року): у 2-х ч. Хмельницький: Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2015. Ч. 1. С. 9–11.

39. Бернюков А.М. Епістемологія юридичної істини. *Держава і право: проблеми становлення і розвитку*: збірник матеріалів VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 16–17 травня 2015 року). Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ. Суми: ООО Видавничий дім «Ельдорадо», 2015. С. 153–155.

які додатково відображають наукові результати дисертації:

40. Бернюков А.М. Епістемологічний вимір пізнання в юридичній реальності. *Європейські перспективи*. 2015. № 7. С. 164–169.

41. Бернюков А.М. Історичні передумови, витоки та початок формування юридичної герменевтики. *Наше право*. 2015. № 6. С. 170–175.

42. Бернюков А.М. Юридична кваліфікація як герменевтичний акт. *Право.ua*. 2015. № 3. С. 173–178.

43. Бернюков А.М. Здійснення правосуддя: герменевтичний підхід.

Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: колективна монографія. Відповідальний редактор В.С. Бігун. К.: Реферат, 2009. С. 148–206.

44. Бернюков А.М. зміст судової інтерпретації: герменевтичний вимір. *Проблеми філософії права*. 2008–2009. Т. VI–VII. С. 154–163.

45. Бернюков А.М. Проблема критеріїв досягнення юридичної істини. *Наше право*. 2016. № 1. С. 158–162.

46. Бернюков А.М. Філософсько-теоретичні засади правової гносеології. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 12. С. 47–51.

47. Бернюков А.М. Юснатуралістська й юрпозитивістська моделі юридичної методології в системі правової онтології. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 11. С. 44–48.

48. Бернюков А.М. Основні засади правової онтології. *Юридичні записки*. 2014. № 1. С. 118–125.

49. Бернюков А.М. Загально-гносеологічна суть юридичної реальності як буття права. *Карпатський правничий часопис*. 2015. № 10. С. 14–20.

SUMMARY

Bernyukov A.M. The juridical reality as ontognoseological form of existence of the law (philosophical and methodological analysis). – Qualifying research paper as a manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Science in Law by specialty 12.00.12 – «Philosophy of law». – Khmelnytskyi Institute of Social Technologies, Lviv Polytechnic National University, 2018.

Annotation content. In the work are analyzed the existence and knowledge of legal reality in the light of the development of modern Western philosophical and legal thought. In this case, the study is carried out from the standpoint of an integrated approach. In particular, the provisions of legal ontology and epistemology are analyzed in detail, within the framework of the methodology formed on their basis, the main interrelated principles, concepts and categories are considered. As a result, all major levels of legal reality are covered. Instead, on the other hand, this view allows us to reveal a volumetric picture of the essential depth of this phenomenon in general.

The emergence, development, the current state and trends of the development of legal reality are analyzed. The preconditions of the process of formation of legal reality before its implementation in society through the positive laws are considered, namely the essence of the last and immediate behavior of the average social subject, which acts as an existential. It is shown and described all the way of interpretation that passes through the person doing one or another activity, regulated by the norm (and jus, and lex). As a result, attention is paid to the fact that the nature and essence of legal reality should be explained not only from the current legislation, but from the content and structure of the law itself, and should take into account all the hermeneutic-epistemological factors affecting the existence, in the conditions of its implementation in native.

It is stated that now, as practice shows, in Ukrainian science, unlike foreign, in particular, "western", the concept of "legal reality" is not used at all. In Ukrainian scientific sources, the term "legal reality" is used as a substitute for this concept, which,

however, is methodologically illiterate in the description of the reality created on the basis of the knowledge of reality, since in this case the epistemological component is abandoned. However, even such a concept, despite the fact that it is used for a rather long period of time, is used in quite a variety of contexts and meanings.

It is concluded that in the methodological aspect of the features of legal reality there is a peculiar combination and interaction of its own structural components due to, first of all, the specificity of such an object, the peculiarities of its content and the functioning of active ontogenesis phenomena here, which implies the need for use corresponding philosophical and theoretical constructions, principles, means, and also specially constructed for the purposes of research technology, taking into account these nuances.

It is determined that the methodology for solving epistemological problems is carried out through ontology, as well as on the contrary. It is this complex interdependence and is defined as a philosophical and theoretical precondition for comprehension of the problems identified in the work. That is, such a determination ontology and epistemology is considered as the main methodological prerequisite for the existence of legal reality.

It is stressed that the principle is that the problem of the complex methodological approach is to solve the problem of optimal correlation of research principles and means, their direct application in the analysis of phenomena of legal reality on the basis of applied contemporary world-views and democratic values in the dissertation.

It is emphasized that today there are a number of problems related to legal thinking, which require its urgent, first of all, systematic methodological solution. At the same time, the integrative approach and its many varieties to the problem are too simplistic: an unreasonably overestimated quantitative assessment and the omitted content of the issue. The causes of the failures of the other three areas are different in nature. They lie in an unjustifiably narrow interpretation of the meaning of the concept *ius*. In this case, the latter unreasonably extends only to one side of the law or its manifestation, and outside the framework of the analysis, while there is another. The conclusions about how this concept is revealed can only be made on the basis of a

broader and more profound analysis. Moreover, reliable inferences in this field can not be established without additional detailed work and more qualitative and detailed research, which should form the basis for modern legal ontology.

The mechanism of normative transformation in jus is shown. That is, the process of transition of the right determined for our existence is clarified, directly in a certain rule of conduct. In this case, it is established that in such an act of formation jus, a concentrated expression of normativity – is the highest degree of rationalism. After all, the "technical" side of the formation of natural law involves the perfect match between the hypotheses, dispositions and sanctions. And in this process of "prescribing" the provisions of the first one - the perfect establishment of clear conditions for the operation of the jus rule. Instead, the uncertainty of truth and falsehood, as the primary causality for the formulation of the obligatory (permissible / forbidden) type of behavior in the structure of the rule, acts as a disposition. Accordingly, the sanction is formed as a consequence of the errors of the cognitive legal process.

The process of legal knowledge as the main hermeneutic-legal problem is considered. Accordingly, the direct mechanism for interpreting jus is shown. Moreover, this act, consisting of the stages of understanding, interpretation and application of law in the context of solving a particular life situation, is analyzed both at the metaphysical and at the rational levels. Therefore, for this type of interpretation, not only the general role of the most important determinants, in particular intelligence, reason, erudition, logic, consciousness, feelings, intuition, political expediency, is shown, but also their action is analyzed in detail when implementing such an understanding.

The concept, structure of legal knowledge and methods of its verification are explored. Separately analyzed the essence of pure information that can be obtained during the legal interpretation. In this case, the central issue is the question of whether there is a general legal truth. And if so, what is its measure. Hence the main methodological theme of legal epistemology - the truth of jurisprudence.

It was found that the formation of legal reality takes place in a special ontogonoseistic way, as the existential regulation of human behavior, by fixing it in the relevant legal norms aimed at establishing, maintaining and eliminating all possible

conflicts in society. At the same time, jus in its manifestation in the mode of cognition through the lex is due to the fact that each civilization formation uses different social regulators in accordance with the specific historical conditions in which it is. That is, the realization of the right in society, and thus the construction of legal reality depends on the level of its own development of society, since it fully corresponds to the social, spiritual, cultural and economic spectrum of circumstances that arose at the time of such an interpretation. At the same time, each time creating a lex in the form of a means for normative assessment and influence on human behavior in one's own, the state, in the course of such an arrangement, must always be guided by jus as the only proper substance representing the relations of the dependent interaction between each subject and the established meaning justice for our world, during the formation of the latter. An analysis of existing today's different philosophical and legal views on the methodology of knowledge of legal reality, as well as an independent author's study of the specificity of such an existential system, conducted on the basis of ontogenesis, allowed to identify and clarify the features of legal thinking, as well as develop valid approaches that need to be applied in public regulation.

It was emphasized that the main content of the law is to establish the necessary balance between the freedom of existences, the maximum possible, the most optimal co-ordination of the foundations of the general and the individual in the joint residence. Confirmation of such a compromise order in which the realization of individual will would not harm the solidarity as a condition of coexistence together. On the other hand, the other side should not be carried out due to the suppression of the first. That is, the problem of law is to ensure the self-realization of the person's capabilities so that it does not suppress the existential framework of "strangers". And consequently, a collective union of all persons, connected by one space and time of residence, would not be violated. And in this measure of wisdom, as an expression of natural justice, it finds its effective expression of respect for the sanctity of the autonomy of the individual in its heteronomous relations with the near person.

The right to its structural and functional essence is a grouped separated set of multiple elements of the proper type that, in their integrated ontocoupleness, are in a

coherent interaction, forming the aggregate unity of a ordered, integral entity, and, thus, being in one plane of relations and having relative independence, stability, and the autonomy of its functioning in the external environment of the being to achieve clearly defined goals, - receives the nature of a specific focus on the subject orennya most efficient outcome focused normative regulation of relations mizhsub'yektnyh for this kind of life.

It is noted that the role of a person in the legal reality is to execute the rights already prepared for it in being; that is all that is required of each of the subjects. But the final choice still remains for the person. She must decide for herself: do everything right. So, you naturale is trained to understand man. However, it all depends, again, on her desire and the efforts she has made on her knowledge of law.

The very legal qualification, as an epistemological explanation, is a complex combination exercise for the subject, in which, first of all, the fact that he is recognized indicates the right. In turn, the identification of jus naturale returns inversely (it is necessary to direct) in its application-refinement to the work of the case. Only this way, through the chess algorithm of repeated repetition, in the direction from fact to right, and vice versa, the constant choice, in the end, and implemented a legal idea.

It was emphasized that nowadays, it is important for the first time to turn to the strategic planning of the program of psychological and existential conditions for the harmonization of the social and legal situation of development in Ukraine; modeling of the "ideal" scheme of dynamics of the manifestation of his identity of the subject; considering possible options and justifying ways of such a transition. All this will allow us to restore a categorical "rights" to such a universal as "jus naturale" and finally to overcome the no-alternative of oppositionist discourse of rigid positivism in the field of jurisprudence.

It is necessary that laws in general establish the legal status of a person, which would create the most favorable conditions for its comprehensive and harmonious development, allowing everyone to be the creator of his destiny, self-asserted as a person, actively participate in the affairs of society and the state. Conducting a consistent and steady line of implementation in the life of the command jus naturale,

strengthening the mode of maximally possible development of existence, the state thus provides the triumph of existential truth, contributes to the establishment of the most humane relations between people.

The construction of the rule of law is a triumph of democracy, which should involve all members of society in voluntary and active participation in the advancement of legal thinking and further struggle to improve its quality, to master all the riches of the cultural heritage of previous eras and to create a new, modern culture of cognition *jus naturale*.

Keywords: philosophy of law, ontology of law, gnoseology of law, juridical reality, law, lex, juridical knowledge, juridical truth.

LIST OF PUBLICATIONS ON THE TOPIC OF THESESES:

in which the main scientific results of the thesis were published:

1. Bernyukov A.M. Legal reality: monograph. Khmel'nitsky: TsNTI, 2016. 389 p.
2. Bernyukov A.M. The diachrony of epistemology: from the pantophony to the post-neoclassical present. Scientific herald of Chernivtsi University: Collection of scientific works. 2013. Issue 663–664. Philosophy. P. 130–138.
3. Bernyukov A.M. Diachronic analysis of the birth of ancient Greek epistemological thought: from Hesiod to Aristotle. University scientific notes. 2015. No. 3. P. 177–187.
4. Bernyukov A.M. On the issue of the correlation between legal and philosophical hermeneutics. European perspectives. 2015. No. 6. P. 187–192.
5. Bernyukov A.M. General principles of hermeneutical methodology of legal knowledge. European perspectives. 2015. No. 5. P. 178–182.
6. Bernyukov A.M. General methodological concepts of the «third way» concept in the jurisprudence of A. Kaufman. Journal of the Kyiv University of Law. 2015. No. 3. P. 11–15.
7. Bernyukov AM Methodological foundations of the study of legal reality. Our right. 2014. No. 2. p. 176–182.

8. Bernyukov A.M. Mechanism of knowledge of law in legal reality (philosophical and theoretical analysis). *Scientific Herald of Kherson State University. Series «Legal Sciences»*. 2015. Issue 5. T. 4. P. 161–165.
9. Berniukov AM Ontology of legal reality. *Journal of the Kyiv University of Law*. 2014. No. 1. P. 16–20.
10. Bernyukov A.M. The main content of the legal hermeneutics of Arthur Kaufman. *Legal science*. 2016. No. 1. S. 7–15.
11. Bernyukov A.M. Basic methodological principles of legal epistemology. *Journal of the Kyiv University of Law*. 2013. No. 4. P. 18–21.
12. Bernyukov A.M. The main features of relativism in the concept of legal hermeneutics A. Kaufman (philosophical and theoretical analysis). *Legal science*. 2015. No. 12. P. 7–16.
13. Bernyukov A.M. Basic modern provisions of ontogenesis of legal reality. *Scientific works of the National University «Odessa Law Academy»*. T. XVI. 2015 P. 208–225.
14. Bernyukov A.M. The right to resist lies in the concept of Rene Marchic. *Legal science*. 2015. No. 11. S. 17–30.
15. Bernyukov A.M. Legal reality: statement of the question in the modern methodological format. *Entrepreneurship, economy and law*. 2014. No. 3. P. 3–7.
16. Bernyukov A.M. Relativity in the concept of legal hermeneutics A. Kaufmana *Journal of the Kyiv University of Law*. 2015. No. 4. P. 15–19.
17. Bernyukov A.M. Social interpreter in legal reality (epistemological aspect). *Law and Society*. 2015. No. 6-2. Ch. 3. P. 7–12.
18. Bernyukov A.M. Legal hermeneutics of the twentieth century: the main achievements and miscalculations. *Pravo.ua*. 2015. No. 4. P. 169–176.
19. Bernyukov A.M. Legal reality as a social being, formed by the knowledge of legal reality. *Scientific Herald of the International Humanitarian University. Series: Jurisprudence*. 2015. Issue 17. T. 1. P. 12–14.
20. Bernyukov A.M. Law as one of the fundamental laws of being (philosophical and theoretical analysis). *Evropský politický a právní diskurz*. 2015. Avg 5 S. 2. S. 102–

108.

21. Bernyukov A.M. Natural law as a metaphysical level of being a legal reality. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2015. № 5–1. P. 5–8.

22. Bernyukov A.M. Gnoseo-legal existence of social interpreter. *Scientific herald of Uzhgorod National University. The series «Right»*. 2015. Issue 35. Ch. 2. T. 3. P. 195–199.

23. Bernyukov A.M. Ontology and epistemology of legal reality: the current state of the research problem in Ukraine. *Legal Bulletin. Air and Space Law*. 2014. No. 3. P. 21–23.

which certify the approbation of the materials of the thesis

24. Bernyukov A.M. Introduction to legal epistemology. Educational and scientific support of the activity of law enforcement bodies and military formations of Ukraine: materials of the 2nd All-Ukrainian Scientific and Practical Conference [series: Law Sciences], (Khmelnitsky, November 20, 2009). Khmelnitsky: Publishing House of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. B. Khmelnitsky, 2009. P. 8–10.

25. Bernyukov A.M. Scientific and methodological foundations of the study of legal epistemology. Educational and scientific support of activity of law enforcement bodies and military formations of Ukraine: materials of the III all-Ukrainian scientific-practical conference [series: Law sciences], (Khmelnitsky, November 19, 2010). Khmelnitsky: Publishing House of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. B. Khmelnitsky, 2010. P. 11–15.

26. Bernyukov A.M. General-hermeneutical foundations of knowledge of legal reality. Educational and scientific support of activity of law enforcement bodies and military formations of Ukraine: materials of the IV-th all-Ukrainian scientific and practical conference (Khmelnitsky, November 18, 2011). Khmelnitsky: Publishing House of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine them B. Khmelnitsky, 2011. P. 381–382.

27. Bernyukov A.M. Ontology of law: methodological prolegomeny. Actual

problems of legal science: a collection of abstracts of the International scientific conference «Eleventh Autumn Legal Readings» (Khmelnitsky, November 23–24). 2012): in 4 hours Khmelnytsky: Khmelnytsky University of Management and Law Publishing, 2012. Part 1. P. 17–18.

28. Bernyukov A.M. The beginning of the development of Western European ontology: Ancient Greek Plateau period. Man and the world: the way and aspects of mutual influence: the theses of the International scientific conference «XXIV Readings devoted to the memory of the founder of the Lviv-Warsaw School K. Tvardovsky» (Lviv, February 10-11, 2012). Back Ed. VL Petrushenko Lviv: Publishing house «Liga-Press», 2012. P. 111–113.

29. Bernyukov A.M. The first appearance of the term «ontology»: theoretical and historical analysis. Humanism. Man. Existence: Materials of the 25th International Humanities Philosophical Readings (Drohobych, October 11–12, 2013). Ed. College: VS Wozniak (editor in chief), O.A. Tkachenko, VV Limonchenko Drohobych: Editorial and publishing department of the Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, 2013. P. 156–164.

30. Bernyukov A.M. Legal reality as a socio-existential necessity (an ontanthropic analysis). Anthropology of law: philosophical and legal dimensions (state, problems, perspectives): articles of participants of the eighth International «round table» (Lviv, December 7-8, 2012). Lviv: Galyts'kyi printout, 2013. P. 46–50.

31. Bernyukov A.M. Ontological structure of being. On the way to the synthesis of philosophy, science and religion. «Man. Universe. Absolute. Classical, non-classical, post-classical and esoteric approaches»: materials of the IV All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (Lviv, April 19-20, 2013). Ed. IV Krivovka Lviv: Publishing House of Lviv Polytechnic, 2013. P. 28–35.

32. Bernyukov A.M. The great ontological odyssey of the twentieth century (on the example of ontological projects by E. Husserl, M. Heidegger, M. Hartmann and K. Popper). Culture in the horizon of steady and fluid identities: materials VI International scientific conference (April 12-13, 2013, Ostroh city). [in 2 hours]. Proceedings. Series «Culturology». Issue 11. Ostrog: Publishing House of the National University of Ostroh

Academy, 2013. Ch. 1. P. 39–45.

33. Bernyukov A.M. On the question of the relevance of contemporary philosophical and theoretical research of legal reality. Scientific readings devoted to the memory of VM Koretsky: Zb. scientific works. Editorial: Shamshuchenko Yu.S. etc. K.: Publishing House Lira-K, 2014. P. 27–32.

34. Bernyukov A.M. Legal reality: the state of philosophical and legal research in Ukraine. Transcarpathian legal reading: materials of the VI international scientific and practical conference of young scientists and students (Uzhhorod, April 25–27, 2014). For zag Ed. VI Smolanka and others.: in 2 tons Uzhgorod: Publishing house UzhNU «Hoverla», 2014. T. 1. P. 18–24.

35. Bernyukov A.M. To the question of the current state of philosophical and legal study of legal reality. Actual problems of legal science – 2014: materials of the International scientific and practical conference (Kyiv, March 21) 2014) For zag Ed. V.K. Matviychuk, Yu.V. Nikitina, E.O. Guides K.: University «National Academy of Management», 2014. P. 8–12.

36. Bernyukov A.M. History of ontology development: from I. Kant to modern concepts. History of Philosophy in the National Spiritual Culture. Back Ed. Aliaev G., Sukhodub T. Poltava: LLC «ASMI», 2014. P. 342–357.

37. Bernyukov A.M. Critical analysis of the theory of integrative jurisprudence. Days of Science of the Faculty of Philosophy - 2014: materials of presentations and presentations of the International Scientific Conference (Kyiv, April 15-16, 2014). Red card: A.E. Converse and others: [in 9 parts]. K.: Publishing-printing center «Kyiv University», 2014. Part 3. P. 145–148.

38. Bernyukov A.M. Existence and law. Actual problems of law sciences. «Fourteenth Autumn Legal Readings»: a collection of abstracts of the International Scientific Conference (Khmelnysky, October 23–24, 2015): in 2 ch. Khmelnytsky: Khmelnytsky University of Management and Law Publishing, 2015. Ch. 1. P. 9–11.

39. Bernyukov A.M. Epistemology of legal truth. State and Law: Problems of Formation and Development: a collection of materials of the VII International Scientific and Practical Conference (Sumy, May 16-17, 2015). Sumy branch of Kharkiv National

University of Internal Affairs. Sumy: LLC Publishing House «Eldorado», 2015. P. 153–155.

which additionally reflect the scientific results of the thesis:

40. Bernyukov A.M. Epistemological dimension of cognition in the legal reality. European perspectives. 2015. No. 7. P. 164–169.

41. Bernyukov A.M. Historical background, origins and the beginning of the formation of legal hermeneutics. Our right. 2015. No. 6. P. 170–175.

42. Bernyukov A.M. Legal qualification as a hermeneutic act. Pravo.ua. 2015. No. 3. P. 173–178.

43. Bernyukov A.M. Justice: Hermeneutic Approach. Justice: Philosophical and Theoretical Understanding: Collective Monograph. Editor-in-chief VS Runner. K .: Abstract, 2009. P. 148–206.

44. Bernyukov A.M. Content of judicial interpretation: hermeneutic dimension. Problems of the philosophy of law. 2008–2009. T. VI–VII. Pp. 154–163.

45. Bernyukov A.M. The problem of the criteria for achieving legal truth. Our right. 2016. No. 1. P. 158–162.

46. Bernyukov A.M. Philosophical and theoretical foundations of legal epistemology. Entrepreneurship, economy and law. 2015. No. 12. P. 47–51.

47. Bernyukov A.M. Jusualistic and yuropositivist models of legal methodology in the system of legal ontology. Entrepreneurship, economy and law. 2015. No. 11. P. 44–48.

48. Bernyukov A.M. Basic principles of legal ontology. Legal notes. 2014. No. 1. P. 118–125.

49. Bernyukov A.M. The general gnoseological essence of legal reality as being of law. Carpathian legal magazine. 2015. No. 10. P. 14–20.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	2
ВСТУП	27
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ	41
1.1 Стан дослідження проблеми юридичної реальності	41
1.2 Методологія дослідження юридичної реальності	61
Висновки до розділу 1	81
РОЗДІЛ 2 МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОНТОЛОГІЇ ЮРИДИЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ	84
2.1 Історія розвитку онтологічної ідеї	84
2.2 Сутність буття як основної онтологічної категорії	104
2.3 Філософсько-теоретичні основи правової онтології	124
Висновки до розділу 2	144
РОЗДІЛ 3 МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ГНОСЕОЛОГІЇ ЮРИДИЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ	149
3.1 Історія розвитку гносеологічної ідеї	149
3.2 Сутність пізнання як основної гносеологічної категорії	169
3.3 Філософсько-теоретичні основи правової гносеології	189
Висновки до розділу 3	202
РОЗДІЛ 4 ЮРИДИЧНА РЕАЛЬНІСТЬ ЯК ОНТОЛОГІЧНА ФОРМА ІСНУВАННЯ ПРАВА	207
4.1 Онтологічна суть юридичної реальності як буття права	207
4.2 Природне право як метафізичний рівень буття юридичної реальності	227
4.3 Позитивне право як суб'єктивний рівень буття юридичної реальності	247
Висновки до розділу 4	267

РОЗДІЛ 5 ЮРИДИЧНА РЕАЛЬНІСТЬ ЯК	
ГНОСЕОЛОГІЧНА ФОРМА ІСНУВАННЯ ПРАВА	271
5.1 Гносеологічна суть юридичної реальності як буття права	271
5.2 Герменевтичний вимір пізнання в юридичній реальності	291
5.3 Епістемологічний вимір пізнання в юридичній реальності ...	314
Висновки до розділу 5	334
ВИСНОВКИ	338
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	348

ВСТУП

Актуальність дослідження. Здобувши наприкінці минулого століття незалежність своєї держави, нам вже із самого початку довелося, фактично, розпочинати з чистого аркуша розбудову власних соціальних інституцій. Увійшовши в третє тисячоліття, Україна зіштовхнулася з новими викликами. Сучасні умови поставили перед нами великі та важкі завдання якісних перетворень у всіх сферах суспільного життя, сповіщаючи про нагальну необхідність негайного оновлення. Проведення таких потрібних нині глибоких структурних змін актуально стало першим питанням на порядку денному подальшого розвитку усього соціуму аби запобігти посиленню негативних руйнівних процесів, що спостерігаються сьогодні в нашій державі.

У контексті формування нового мислення перед вітчизняною наукою постало важливе завдання особливого значення – обрати і методологічно обґрунтувати правильний напрям реформ, що в кінцевому підсумку мало б позначитися якнайкраще на усьому нашому майбутньому. Особливо гострим у цьому аспекті визріло питання удосконалення соціального управління шляхом адекватної модернізації державної системи та приведення її до провідних світових демократичних стандартів, з тим, щоб впевнено крокувати в ногу із загальносвітовим розвитком. Натомість, сьогодні сучасна юридична реальність далека від ідеалу. У цій сфері ще не все вчасно вирішується та відбувається без постійних збоїв. Існуючий механізм реалізації правових норм не можна визнати досконалим. Тут, в силу різних обставин, чимало нерозв'язаного та до кінця малоз'ясованого. Відтак, в цьому плані, ми все ще продовжуємо перебувати в неефективно діючій системі суспільного регламентування відносин. Однак, важливий час глобального переосмислення всіх явищ, який ми сьогодні переживаємо, дарує унікальний шанс можливого проведення змін через свідоме самоочищення нашої старої рефлексії, що вже остаточно вижила себе.

Сьогодні розвиток суспільства залежить від того, наскільки ефективною виявляється діюча у ньому юридична реальність. Якість останньої, безпосередньо

визначається рівнем участі в тісному співробітництві усіх соціальних суб'єктів щодо її розбудови. З огляду на це, особливого значення набувають питання, що потребують філософсько-правового вирішення, й коло яких, останніми роками, має тенденцію лише істотно і постійно розширюватися. При цьому, процеси зростаючого активного залучення людства до розв'язання проблем глобального масштабу, на тлі загальносвітового розширення і поглиблення культурних та економічних напрямів в межах транснаціональної взаємодії, стають соціальними характеристиками як фундаментальні чинники нинішнього часу. Успішне та продуктивне виконання усіх нових завдань, поставлених перед українським суспільством в умовах сучасної ситуації, і в якій опинилася людська цивілізація загалом, передусім, варто шукати саме на теоретико-методологічному рівні осмислення юридичної реальності.

Завдання розуміння і подальшого вибудовування юридичної реальності, з ефективним її обслуговуванням, досить швидко утвердилося як один з необхідних елементів суспільних перетворень, які слід проводити в нашій державі вже сьогодні. Але, при цьому, у нас до нині не створено дієвої теорії цього феномена. На сучасному етапі розробка методологічних проблем юридичної реальності стикається з низкою труднощів, і передусім з основною, – відсутністю чіткого її розуміння, що стало б ефективним інструментом наукового дослідження зазначеного явища. Доводиться стверджувати, що загалом ця проблематика аналізується переважно в її окремих аспектах. Цілісна ж парадигма юридичної реальності, заснована на даних широких філософсько-правових досліджень, наразі не вироблена. І хоча розмови про таку необхідність вже давно ведуться в наукових колах, однак, при цьому, вітчизняні надії на чисто позитивістські «заділи» не виправдовуються. Апелювання ж до західних теорій не дає очікуваних результатів внаслідок принципово різних умов, за яких відбувалося формування та розвиток юридичної науки «у них» та «в нас». Отже, постає завдання якнайшвидшої розробки повноцінної концепції юридичної реальності, що спирається, з одного боку, на існуючі в державі специфічні особливості, а з іншого – враховує загальносвітові тенденції розвитку цивілізації. З огляду на це,

безсумнівно, що є не тільки необхідним, але й критично важливим у цьому плані визначити істинні риси вказаного явища, – і лише саме на такій основі цілком можливе формування нового, сучасного типу його осмислення.

Сьогодні вітчизняна юридична наука виробила достатньо широкий методологічний спектр в розумінні явищ правового характеру. Попри це, у числі небагатьох винятків з цього правила до останнього часу перебувало таке важливе поняття як «юридична реальність». Водночас, незважаючи на те, що в сучасних умовах зростає актуальність визначення місця і значення цього феномена в механізмі суспільного регулювання, це питання в детальному, достеменному аналізі, у комплексності структурних підрозділів та сегментів цього явища, виявилось не відображеним в науці, і в цьому, – її істотна прогалина. Водночас, успішне виконання такого довгоочікуваного завдання могло б істотно мінімізувати, якщо не виключити зовсім, існуюче нині штучне протиставлення «права» і «закону». Не менш важливо також підкреслити, що перебудова всіх сфер суспільного життя в нашій державі висунула на перший план завдання відкриття максимального простору в розумінні юридичної реальності і процесів, що в ній відбуваються.

Отже, для того, щоб науково обґрунтовано сприяти процесу правореалізації, прискорювати появу і закріплення справедливих позитивних норм, які надзвичайно необхідні нашому суспільству сьогодні, необхідно мати чітке уявлення про сутність юридичної реальності, в якій ми живемо. З'ясування того, що відбувається в цій царині насправді, має не тільки пізнавальне, а й вагоме практичне значення, оскільки дозволяє здійснювати правильний вибір методів регулювання тих чи інших суспільних відносин. Усе це змушує нас більш детально та системно звернути неупереджений науковий погляд на питання сутності юридичної реальності. При цьому, наука має стати дієвим майданчиком для врегулювання питань, пов'язаних, насамперед, з онтологічною та гносеологічною природою права.

Зрозуміло, що передусім, при вивченні стану дослідження проблеми, піднімаються спеціалізовані та найбільш фундаментальні праці, зокрема,

докторські дисертації, які безпосередньо або опосередковано торкаються досліджуваної тематики. З-поміж подібного роду робіт українських авторів, на які, насамперед, і логічно орієнтуватися, слід назвати роботи А.А. Козловського, І.І. Котюка, С.І. Максимова та М.М. Цимбалюка. Однак, в цих працях не даються повною мірою жодні вичерпні відповіді на визначені нами питання. Обумовлено ж це тим, що вказані автори не ставили перед собою конкретної мети дослідити буття юридичної реальності.

Іноземні науковці, зокрема, російські вчені А.В. Аверін, Г.А. Гаджієв, П.А. Оля, Ю.Є. Пермьков та І.Л. Честнов у своїх дисертаційних дослідженнях також торкалися вказаної проблематики, однак суттєвих успіхів в царині онтогносеології юридичної реальності ними досягнуто не було. Так само як і вказаними українськими вченими, ними не було дано належної оцінки юридичної реальності.

Ще більшу кількість думок, але з таким же самим невисоким рівнем продуктивності стосовно вирішення питань в рамках нашої теми, можна помітити в низці робіт рівня вчених-кандидатів. Тож, з-поміж вітчизняних і зарубіжних науковців, тих хто проводив дослідження у своїх кандидатських дисертаціях, присвячених, хоча б і частково, юридичній дійсності та її пізнанню, можна назвати В.В. Булгакова, Н.О. Бутакову, О.Н. Василенко, І.Є. Вінницького, А.Л. В'язова, Т.Х. Гафарова, Є.В. Гончарова, Л.В. Гришину, Г.І. Іванець, А.В. Ізмайлова, А.М. Клименка, І.П. Кожокаря, А.В. Колибанова, О.В. Крет, С.І. Марайкіна, В.В. Попова, І.А. Попова, Є.В. Свиніна, О.В. Стівбу, Д.В. Теткіна, В.М. Чайку, В.І. Чеботарьова, І.В. Чечельницького, В.В. Шишка. Щоправда, й у цьому випадку, знову ж таки, тематика, яка розглядається в нашій роботі, не була розв'язана на сторінках вказаних праць. Оскільки в них наводились лише деякі незначні аспекти, що торкаються теми, та й то, дослідження варіювалися або з позиції теорії держави і права, – як це, скажімо, зокрема, здійснює В.В. Булгаков, – чи ж розглядалися виключно з філософської точки зору, як це зроблено О.В. Крет.

Серед наукових статей, що доповнюють картину ступеня розробки цієї

тематики, варто виділити таких авторів, як-от: М. Авіліна, Ю. Агешин, Г. Аксеньонок, Г. Алієва, В. Андрійв, Ю. Андрущакевич, Ю. Антонян, Н. Асланян, О. Атоян, Є. Атрашкевич, В. Бабаєв, Е. Байльдинов, М. Баймаханов, А. Бакаєва, У. Баксі, І. Барзілова, С. Бахін, В. Бачинін, Г. Безсонов, Х. Бехруз, С. Бобровник, Е. Большаков, А. Боннер, А. Борисов, В. Братасюк, Н. Варламова, Г. Віттіш, Є. Войде, О. Волкова, Н. Вопленко, Д. Гаврилов, В. Графський, Г. Гребеньков, Ю. Гревцов, М. Гультай, Г. Гусерль, В. Десятник, В. Дудченко, Х. Екхарт, В. Єршов, Дж. Ессер, А. Завальний, С. Івашевський, К. Інгіш, А. Кауфман, М. Кельман, М. Козюбра, Г. Коінг, О. Котенко, С. Кравченко, А. Красман, М. Кріл, В. Крусс, В. Кубес, Е. Кузнєцов, В. Лемак, Ф. Лібер, І. Лисюк, К. Лоренц, Д. Луспеник, Р. Луцький, В. Мадіссон, В. Майхофер, Ю. Максименко, А. Малько, О. Мартишин, О. Марченко, Р. Марчіч, В. Марчук, О. Мельничук, Ю. Мелякова, М. Мітрофанов, Ф. Мюлер, О. Невельська-Гордєєва, Ю. Оборотов, Н. Оніщенко, С. Острога, Ж. Павленко, О. Петришин, А. Поляков, М. Пресняков, О. Проць, П. Рабінович, Я. Радзивідло, А. Рейнах, В. Рібаков, А. Рожкова, М. Розсолов, Н. Ротар, М. Самбор, Й. Саммет, С. Сарбаш, Д. Севрюков, С. Слободнюк, В. Суслов, М. Теплюк, В. Титов, О. Тихомиров, О. Тімочко, А. Ушаков, А. Ференс-Сороцький, Т. Фівег, Е. Форштхоф, Р. Халілова, Є. Черних, Д. Чечот, О. Чучукало, В. Шафіров, В. Шевченко, О. Ющик, Б. Яцеленко та ін. Однак, і в цих працях також не наводиться достатньо чітких рішень висунутих в нашій дисертації проблем. Попри те, жодною мірою не применшуючи значення вказаних робіт, в контексті вирішення нашої теми, слід зазначити, що, поза тим, вивчення їх усіх, в сукупності, окреслює започаткування розв'язання вказаної проблеми, а відтак, і стає теоретичною базою для нашого дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснене в рамках планів науково-дослідницької роботи Хмельницького інституту соціальних технологій та Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка», зокрема, на виконання теми досліджень кафедри теорії та філософії права «Філософські та теоретичні концепції держави і права» (державний

реєстраційний номер 0113U001356); узгоджується з Основними науковими напрямами та найважливішими проблемами фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних і гуманітарних наук Національної академії наук України на 2014–2018 роки (затвердженими постановою Президії НАН України від 20.12.2013 р. № 179) та Пріоритетними напрямками розвитку правової науки на 2016–2020 рр. (затвердженими Національною академією правових наук України 03.03.2016 р.) (щодо проведення міжгалузевих досліджень на стику юридичних та інших наукових галузей знань); здійснене відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна–2020» (затвердженої указом Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015) і Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр. (затвердженої указом Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015); спрямоване на реалізацію програми спільного проекту Міністерства юстиції України та USAID «Нове правосуддя» (2017–2019); повною мірою відповідаючи нормативно-програмним вимогам, викладених у п. 6 ч. 1. ст. 5 закону України «Про вищу освіту» № 1556-VII від 01.07.2014 р.

Мета і завдання дослідження. *Метою* цього наукового дослідження є формування фундаментальних філософсько-методологічних основ буття та пізнання юридичної реальності.

Для досягнення поставленої в роботі мети було визначено такі *завдання*:

- проаналізувати історичний розвиток філософсько-правових поглядів на явища юридичної реальності та категоріальну сутність розгляду процесів, що в ній відбуваються;
- розглянути конкретні парадигми, діючі нині в сфері осмислення юридичної реальності, тим самим систематизувавши та оцінивши ці уявлення;
- розробити дієві теоретико-концептуальні засади універсального механізму пізнання юридичної реальності через з'ясування її буття, тим самим сформувавши комплексну методологію для цього явища загалом;
- визначити місце та роль юридичної реальності в системі світоустрою як його особливої складової;

– з'ясувати природу походження і виникнення юридичної реальності, окресливши та охарактеризувавши загальну специфіку її процесуальної дії «у русі» власного розвитку;

– виділити та розібрати етапи становлення юридичної реальності, дати їхню характеристику;

– з'ясувати основні сучасні напрями динаміки еволюціонування юридичної реальності;

– виявити систему та встановити структуру юридичної реальності зі стратифікаційним виокремленням та детальним аналізом ознак та особливостей її частин;

– деталізувати характер основної сутності правової реальності (jus) та провести ґрунтовний аналіз її прояву у людському суспільстві (lex);

– розглянути та ідентифікувати найбільш суттєві чинники, що впливають на становлення юридичної реальності в нашому суспільстві;

– виробити єдині критерії для проведення класифікації детермінаційних обставин, що визначають нинішній розвиток юридичної реальності;

– викласти сутність та значення співробітництва і взаємодії між суб'єктами юридичної політики з метою підвищення ефективності стратегії відтворення правової реальності у соціумі;

– здійснити стандартизацію термінології у галузях правових онтології та гносеології, розкривши сутність універсальних та регіональних визначень, що застосовуються в цих методологічних напрямих у контексті дослідження ними змісту та форми юридичної реальності;

– сформулювати та запропонувати для практичного використання науково-обґрунтовані авторські рекомендації з удосконалення організаційно-практичного забезпечення діяльності державних органів у сфері побудови юридичної реальності через запровадження відповідних перспективних методологічних засобів, необхідних, насамперед, для підвищення ефективності праворозуміння.

Об'єкт дослідження – буттєва сфера, у якій через пізнання виникає і реалізується право шляхом утворення юридичної реальності.

Предмет дослідження – юридична реальність як онтогносеологічна форма існування права у філософсько-методологічному вимірі.

Методи дослідження обумовлюються визначеними метою та завданнями дисертаційної роботи. Ефективне досягнення цієї мети формує і відповідну методику наукового опрацювання теми як необхідну для цього систему сукупності технологічних засобів осмислення обраних в роботі об'єкта та предмета дослідження.

Базовим елементом у структурі обраної та використаної методології виступила онтогносеологія. В основі такого напрацьованого авторського дослідницького підходу лежить ідея, що робить можливим одночасне відтворення буттєвої та пізнавальної сторін будь-якого явища. При цьому акцент зроблено на рефлексії цивілізаційного мислення та субстанціонально-цільовому прийомі, заснованому на сукупності кількісних і якісних параметрів, в поєднанні логічного й історичного, теорії та практики тощо. Прогресивною інновацією тут стало те, що онтологічні питання розглядаються у їх нерозривній гносеологічній обумовленості. Усе це дозволило здійснити комплексне дослідження проблеми з позиції прив'язки визначально-сутнісного змісту і соціальної форми вияву, провести повний системний аналіз буття та пізнання правових явищ у сфері юридичної реальності. В своїй безпосередній конкретиці, перебуваючи саме на такому методологічному фундаменті, це проявилось та вилилось в те, що за допомогою залучення широкого арсеналу інших допоміжних технік в рамках застосованої методології, вдалося забезпечити всеосяжність розгляду теми.

Так, застосування науково-історичного підходу привело до детального діахронічного вивчення становлення розвитку та модернізації поглядів на існуючу юридичну реальність загалом та стан пізнання правової дійсності зокрема (п.п. 1.1, 2.1, 3.1). Генетичний метод, з наголосом на субстанціональне призначення, дозволив прослідкувати момент буттєвого виникнення юридичної реальності та початок процесу подальшого розвитку її осмислення у суспільстві (п.п. 2.2, 3.2, 4.1, 5.1). Системно-структурні методи дозволили перейти від дослідження питання буттєвого утворення юридичної реальності до проясненням

взаємодії її елементів (п.п. 4.2, 4.3, 5.2, 5.3). Зокрема, синергетичний метод використано під час опису цього явища як буттєво-відкритого динамічного утворення, аби виявити та показати детермінічні закони розвитку, що діють у ньому та призводять до руху змін в його пізнанні і суспільною, і індивідуальною свідомістю. Подальше використання соціологічного методу сприяло філософсько-теоретичному узагальненню емпіричної інформації, що стосується дії правової реальності безпосередньо у суспільстві (п. 4.3, 5.1). За допомогою антропо-аксіологічних засобів було з'ясовано зміст ціннісно-цільової установки, діючої в герменевтико-епістемологічному процесі інтерпретації норм *jus*, здійснюваного суб'єктом (п.п. 5.1, 5.2, 5.3). Застосовуючи логіко-семантичний метод при підході до визначенням загальних термінологічних засад поняття юридичної реальності та її частин, був здійснений більш поглиблений аналіз понятійного апарату правової онтології та гносеології, з удосконаленням останнього (п.п. 2.3, 3.3). Через функціонально-порівняльну дослідницьку техніку, шляхом відповідного сутнісно-інструментального зіставлення, вдалося встановити процесуальну природу механізму інформаційно-аналітичного забезпечення, планування та узгодження діяльності органів державної влади загалом, до компетенції яких належить практичне здійснення правової політики, з метою ефективного формування юридичної реальності, відповідно, сформулювавши пропозиції з удосконалення останньої шляхом якісного оновлення усього нашого розуміння *jus* через *lex* (п.п. 4.1, 4.2, 4.3, 5.1., 5.2, 5.3).

Наукова новизна одержаних результатів визначається, передусім, тим, що ця дисертація є одним із перших у вітчизняній науці оригінальним і фундаментальним дослідженням сутнісно-концептуальних основ юридичної реальності, здійсненим з позиції філософсько-методологічного аналізу. Наукова новизна дисертації характеризується самою постановкою проблеми, розв'язання якої відбувалося шляхом виявлення та дослідження нових ідей і тенденцій розвитку відносин у сфері юридичної реальності. Це дозволило по-новому підійти до вирішення значного кола питань, які поки що залишалися поза увагою вчених.

В деталізації, у концентрованому вигляді, наукова новизна роботи

виражається у нижченаведених основних положеннях, а саме:

уперше:

– теоретично обґрунтовано необхідність використання онтогносеологічної методології дослідження, та безпосередньо продемонстровано застосування цієї універсальної наукової техніки практично, на прикладі аналізу буттєво-пізнавального змісту та форми такого явища як юридична реальність;

– показано та роз'яснено значення юридичної реальності в загальній картині світу, з виділенням і обґрунтуванням основної функції, покладеної на неї, – а саме підтримання стабільного балансу взаємоузгоджень у суспільстві шляхом врівноваження загального та індивідуального інтересу суб'єктів через ідею справедливості, закладену у буття в момент його формування;

– прослідковано та розкрито буттєво-пізнавальну природу генезису, властиву юридичній реальності, від початку її утворення в належному (формування ідеології майбутнього суспільства, вибір під неї відповідних правил поведінки з «онтопотенційності») до втілення у сущому (через позитивацію права в законах і конкретній людській поведінці суб'єкта соціуму);

– здійснено детальну типологізацію усіх рівнів двох основних частин юридичної реальності (jus у вигляді змісту останньої) та (lex як її форми), а також подано їх детальну, максимально можливу в сучасних умовах розвитку науки, вичерпну аналітично-описову характеристику;

– запропоновано визначення терміна «юридична реальність» в єдності його онтологічного та гносеологічного змісту, відповідно до якого, це поняття слід розглядати крізь призму комплексного буття права (в-собі) через розкриття його дії у пізнанні (для-нас);

удосконалено:

– наукові ідеї щодо історичного розвитку філософсько-правових поглядів на сутність процесів, що відбуваються в юридичній реальності, пов'язаних з пізнанням права в суспільстві;

– сучасну парадигму осмислення і окремих явищ сфери юридичної реальності, і її загалом;

- розуміння місця і ролі права та закону в суспільному житті, шляхом переоцінки їх значення в контексті глобального масштабу усєї юридичної реальності;

- наукові знання про причини виникнення позитивних і негативних чинників впливу на формування юридичної реальності у соціумі;

набули подальшого розвитку:

- осмислення основних філософсько-правових проблем та визначення шляхів їх вирішення, в т.ч. питання кваліфікації *jus* та *lex* у відношенні до фактичних обставин, у контексті розв’язання конкретних юридичних справ;

- вивчення юридично-інтерпретаційних процесів і на індивідуальному, і на загальносуспільному рівнях, включаючи ступінь їх взаємообумовленого зв’язку;

- положення стосовно стратегії взаємодії державних органів із впровадження природного права у соціумі та контролю за його дотриманням;

- понятійно-термінологічна база правової онтології та гносеології;

- уявлення про гносеологічний механізм покращення розуміння, тлумачення, застосування права шляхом удосконалення герменевтико-епістемологічних характеристик соціального суб’єкта.

Практичне значення одержаних результатів. Викладені у роботі положення та сформульовані за їх підсумками висновки і рекомендації становлять значний інтерес і в науково-теоретичній, і в практичній сферах, оскільки дисертація спрямована на розвиток, вдосконалення і поглиблення знань у філософсько-правовій галузі.

У своєму безпосередньому застосуванні результати дисертації можуть бути використані у:

- *науково-дослідній діяльності* – для розвитку наукового пошуку в розв’язанні проблем, пов’язаних із філософсько-методологічним дослідженням юридичної реальності та регламентації оптимальних методів її розбудови, незалежно від рівня історичного розвитку конкретного соціуму (*довідка про впровадження Хмельницького національного університету № 62 від 26.10.2017 р.;* *довідка про впровадження Хмельницького інституту соціальних технологій*

№ 137 від 18.10.2017 р.);

– *правотворчій галузі* – як філософсько-методологічна база для вдосконалення процесу нормотворення у діяльності і державно-інституційної системи, і суб'єктів приватного права держави (*довідка про впровадження головного територіального управління юстиції в Хмельницькій області № 06.23-10/24/3657 від 25.10.2017 р.; довідка про впровадження адвоката Галка О.М. № 1-10 від 19.10.2017 р.; довідка про впровадження ТзОВ № 1дв-17 від 18.10.2017 р.);*

– *правозастосовній сфері* – для поліпшення пізнавальних якостей соціального інтерпретатора під час розуміння, тлумачення та використання ним *ius*, в т.ч. й у законотворчій галузі, в ході вироблення основних загальнотеоретичних, концептуальних підходів до практичного забезпечення регулювання суспільних відносин, включно з тими, що мають міждержавний характер, паралельно сприяючи підвищенню рівня свідомості та культури кожного суб'єкта в соціумі, шляхом усвідомлення ним закономірностей функціонування юридичної реальності (*довідка про впровадження головного територіального управління юстиції в Хмельницькій області № 06.23-10/24/3657 від 25.10.2017 р.; довідка про впровадження адвоката Галка О.М. № 1-10 від 19.10.2017 р.; довідка про впровадження ТзОВ № 2дв-17 від 18.10.2017 р.);*

– *навчальному процесі* – для підготовки навчальних матеріалів з метою викладання у вищих юридичних та інших гуманітарно-освітніх закладах навчальних дисциплін «Філософія права», «Теорія держави і права», «Соціологія права» та пов'язаних із ними спецкурсів, таких як «Актуальні проблеми держави і права», «Методологія юридичної науки» тощо (*довідка про впровадження Хмельницького національного університету № 62 від 26.10.2017 р.; довідка про впровадження Хмельницького інституту соціальних технологій № 138 від 18.10.2017 р.);*

Особистий внесок здобувача. У цій роботі міститься новаторське, індивідуальне вирішення досліджуваної проблеми, яке виконане самостійно, без співавторства.

Апробація результатів дисертації. Підсумки здійсненого в роботі дослідження були обговорені на окремих, спеціально присвячених для цього засіданнях кафедри правознавства Хмельницького інститут соціальних технологій та кафедри теорії та філософії права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка».

Основні теоретичні положення та висновки дисертації пройшли свою апробацію на 19 міжнародних і всеукраїнських науково-практичних заходах, на кожному з яких автор брав безпосередню активну участь, зокрема, виступаючи з проголошенням доповідей, де висвітлювались окремі важливі результати, отримані в ході проведення дослідження, а саме: II-й Всеукраїнській науково-практичній конференції «Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України» (Хмельницький, 2009); круглому столі молодих вчених на тему «Принципи верховенства права і законності: проблеми праворозуміння та застосування» (Київ, 2010); III-й Всеукраїнській науково-практичній конференції «Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України» (Хмельницький, 2010); IV-й Всеукраїнській науково-практичній конференції «Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України» (Хмельницький, 2011); Міжнародній науковій конференції «XXIV-ті Читання, присвячені пам'яті засновника Львівсько-Варшавської філософської школи Казимира Твардовського» за темою: «Людина та світ: способи та аспекти взаємовпливів» (Львів, 2012); Міжнародній науково-практичній конференції «Одинадцять осінніх юридичних читань» (м. Хмельницький, 2012); Міжнародному «круглому столі» за темою: «Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи)» (Львів, 2012); Міжнародній науковій конференції «Проблеми культурної ідентичності в ситуації сучасного діалогу культур» за темою «Культура в горизонті сталих і плинних ідентичностей» (Острог, 2013); IV-й Всеукраїнській науково-практичній конференції «На шляху до синтезу філософії, науки та релігії» за темою «Людина. Всесвіт. Абсолют. Класичний, некласичний, постнекласичний та езотеричний

підходи» (Львів, 2013); XXV-тих Міжнародних людинознавчих філософських читаннях «Гуманізм. Людина. Екзистенція» (Дрогобич, 2013); Міжнародній науковій конференції, присвяченій 20-тій річниці філософсько-теологічного факультету «Гуманітарно-наукове знання: розмаїття парадигм» (Чернівці, 2013); Всеукраїнській науковій конференції «Історія філософія у вітчизняній духовній культурі» (Полтава, 2013); Міжнародній науково-практичній конференції «VII Наукові читання, присвячені пам'яті В.М. Корецького» (Київ, 2014); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми юридичної науки 2014» (Київ, 2014); Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Дні науки філософського факультету – 2014» (Київ, 2014); VI-й Міжнародній науково-практичній конференції молодих учених та студентів «Закарпатські правові читання» (Ужгород, 2014); VIII-й Міжнародній науково-практичній конференції «Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку» (Суми, 2015); Міжнародній науковій конференції «Одинадцять юридичні читання. Форма сучасної національної української держави: реалії та перспективи» (Київ, 2015); Міжнародній науковій конференції «Чотирнадцять осінні юридичні читання» (Хмельницький, 2015).

Окрім того, положення дисертації знайшли своє втілення та підтвердження у власній різноманітній багаторічній юридичній практиці автора.

Публікації. За темою дослідження було опубліковано 49 праць, з яких 22 статті у наукових фахових виданнях України (12 із яких включені до наукометричних баз даних) та 2 – в іноземних періодичних виданнях. Крім цього апробація була додатково здійснена в інших публікаціях (в 9 нефахових правових журналах, 16 опублікованих тезах виступів на наукових конференціях, 1 колективній монографії). Також за підсумками дослідження була видана окрема монографія, що висвітлює основний зміст положень та висновків дисертації.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

1.1 Стан дослідження проблеми юридичної реальності

У цьому, методично-ввідному, але від цього не менш важливому підрозділі дисертації, насамперед, необхідно здійснити загальний аналітичний огляд літератури за темою дослідження. Вивірено виконавши так поставлене перше завдання, ми уникнемо дублювань та непотрібних повторень раніше висловлених в науці думок за темою, а також допоможе нам сформувати чітку першопочаткову теоретичну базу, яка дозволить відштовхнутися у наших подальших розмірковуваннях та наступних умовиводах.

Успіх запланованої нами роботи багато в чому визначається і правильним застосуванням дослідних методів. Тому тут особливо важливий адекватний вибір їхнього спектру. У цій нелегкій праці важливо навести вичерпно увесь комплект аргументів «за» і «проти» стосовно доцільності та придатності використання тих чи інших технологій дослідження в контексті поставлених нами завдань. Головним зауваженням для нас має стати думка про те, що спочатку треба виміряти дистанцію до істини, і лише потім слід поступово скорочувати відстань до неї аби не помилитися.

Сьогодні ми переживаємо визначний ренесанс проблеми права. У сучасній юридичній науці з'ясування його змісту є однією з найбільш затребуваних та актуальних тем. Незаперечним доказом цього служить те, що до аналізу цього явища звертаються все більша кількість відомих авторів – і вітчизняних, і зарубіжних. Причому, практично кожен юрист-науковець у своїх роботах, інколи навіть сам цього не усвідомлюючи, намагається дослідити, насамперед, сутність *jus*. Інтерес до права завжди проявляє і будь-яка пересічна людина. Кожний з цих суб'єктів по своєму досліджує *jus*, але з єдиним та однаковим для усіх, тією чи

іншою мірою, кінцевим результатом. Оскільки ми стикнулися з класичними проблемами, які характерні при пізнанні явищ ідеального світу, тож, jus, як і раніше, залишається поки що ще не повністю розкритим до самого кінця. Якби там і не було, але питання про те, що ж таке право, так або інакше, в тій чи іншій формі, вічно та неминуче «обступає» нас зі всіх сторін.

Свідченням посиленої зацікавленості до jus та безпосереднього вияву його дії в нашому суспільстві у формі юридичної реальності, є поява останніми роками значної кількості робіт з цього питання. Про це можна дізнатися перегортаючи, зокрема, іноземну правову періодику. Водночас, доводиться констатувати, що відповідна тематика в нашій науковій літературі розроблена поки що недостатньо повно. Її стан дослідження у нас виглядає не найкраще. Адже незважаючи на низку проведених досліджень з проблем права, останньому, як відомо, дана ще далека від своєї вичерпності оцінка. Тож, як справедливо вказує О. Волкова, «теоретичний ґрунт для вивчення природного права складався протягом не однієї доби і готували його як стародавні мудреці, філософи, священнослужителі, так і юристи» [100, с. 60], «проте розуміння сутності права ще не дістало належного теоретико-правового опрацювання, про що свідчить його неоднозначне трактування науковцями» [20, с. 11], – на що звертає увагу вже дослідник В. Андрійв. Більше того, як резюмує О. Волкова, «досі не існує єдиної думки стосовно визначення поняття природного права» [100, с. 60]. Це привело до того, що ми маємо ще досить багато недоліків у вітчизняній літературі на предмет дослідження права, результат же – на «обличчі» нашої сучасної юриспруденції. Остання ж, як нам всім відомо, переживає свої не найкращі часи.

Jus, це єдине, що нам, принаймні, точно та напевно відомо, оскільки без нього не може обходитися жодне суспільство. Причому, як може засвідчити ґрунтовний «розбір» наукових праць правового характеру, особливо ж катастрофічно бракує в цьому плані по-справжньому змістовних робіт, де б глибоко розглядалось проблема юридичної реальності. Перед кожним з авторів, які звернулися до вивчення останньої, постає низка неминучих проблем, здатних обернути оптимізм дослідника у відчай. Передусім, в принципі, важко навіть

окреслити межі досліджуваного об'єкта: занадто незорою виявляється сфера побутування юридичної реальності. В результаті цього, існує безліч теорій з відповідними репрезентативними конотаціями її природи, але відсутня єдина концепція. Більше того, як правильно вказує дослідник Н. Асланян, в наукових колах немає повної упевненості зупинитися саме на вказаному понятті: «Дійсно, категорій, які використовуються в доктрині в якості універсальних, здатних охопити всю «правову світобудову», більш ніж достатньо (наприклад, «правова реальність», «правова дійсність», «правове життя», «правова система», «правова картина світу», «правова матерія», «правовий простір», «світ права», «правове поле»). Можна зазначити, що останнім часом в літературі все частіше пропонується використання в зазначених цілях категорії «правове життя» [31, с. 105].

Натомість, як переконує Н. Бутакова, «для позначення права в єдності, як в об'єктивному, так і в суб'єктивному сенсі можна використовувати більш широке поняття, наприклад, «правова система» [81, с. 19]. Однак, ситуація у питанні з дослідження взаємозв'язку процесу пізнання *jus* та поняття «правова система» залишається бути складною. На це, звертає увагу вже дослідник Х. Бехруз: «Праворозуміння у структурі правової системи розглядається науковцями неоднозначно: одні автори включають праворозуміння як самостійний компонент правової системи (Ю. Тихомиров, О. Скакун), інші ж – не включають (В. Бабаєв, В. Протасов). Існують розробки, в яких є непрямі вказівки на праворозуміння як компонент правової системи (С. Алексєєв, Є. Харитонов)» [54, с. 145]. З іншого боку, як справедливо зазначає О. Атоян, «для позначення автономного світу права з його законами і логікою функціонування та розвитку, з «несучими конструкціями» і способом їх зв'язку в багато-єдине ціле, в останні роки все частіше вживається поняття «правова реальність» (І. Малинова, В. Бачинін, С. Максимов)» [32, с. 4-5].

Окремим особливим та неодиначним випадком, в числі ще багатьох численних виключень в переліку «дослідженості» постає й таке надважливе для юридичної науки поняття як правова реальність. І хоча це поняття стає все більш

популярним, є на слуху, однак, воно фактично випало у нас з ряду розроблених. І тут справедливо видається ремарка Н. Асланяна: «Але, можливо, ці закиди недоречні, оскільки філософія права не має в числі своїх завдань пояснення правової реальності? Можливо, завдання філософії права якісь інші і вона взагалі не відноситься до юриспруденції? Ні, фахівці в галузі філософії права дають на ці питання негативну відповідь» [31, с. 104].

Сьогодні ж, говорячи про використання у нас терміна «правова реальність (дійсність)», слід погодитися із Н. Бутаковою, що «цей термін у ... юридичній літературі визначено нечітко і в основному вживається стосовно до найрізноманітніших правових явищ. Так, це поняття використовується як синонім «правової системи» ... У свою чергу термін «правова система» нерідко вживається як аналог термінів – «правова сфера», «правове життя», «правовий простір» та ін. Уявлення правознавців про характер і обсяг поняття «правова дійсність» нерідко діаметрально протилежні. Все це свідчить про те, що категорія «правова дійсність» у юридичній науці ще не розроблена належним чином» [81, с. 10]. В результаті, як констатує Н. Бутакова, «тлумачення даного поняття не однозначне. У понятті «правова дійсність» воєдино злилися правові уявлення суспільства, його культура і психологія, техніко-юридичні засоби, діяльність його об'єднань. Саме цим пояснюються можливість з'єднання в правовій дійсності різноманітних правових явищ, багатоаспектність даної категорії, а також труднощі пізнання і класифікації всіх її елементів. Можна сказати, що складність структури правової дійсності – є відображення складності суспільних відносин, що її обумовлюють» [81, с. 10-11].

Взагалі ж, варто зазначити, що зняття з подальшою відмовою наприкінці ХХ століття в країні монополії на істину, загалом, породило у вітчизняній науці відповідний плюралізм бачення самого поняття *jus*. На цьому тлі спостерігається наявність численних концепцій праворозуміння, що взаємовиключають одна одну. Причому, іноді тут створюється враження присутності ефекту «Вавілонської вежі, яка завалилася», оскільки усі учасники загально-юридичного диспуту часто говорять на різних мовах та не чують один одного. Постійно

тільки-но й зустрічаються, що різні, а часом й суперечливі оцінки *jus*. Занадто відмінними та протилежними іноді виявляються і самі теоретичні образи, визначення правових завдань, цілей, засобів їх досягнення. Тим не менше, обговорення сутності права виявляється тією плідною платформою, на якій зустрічаються дослідники різних напрямків. На цьому, зокрема наголошує й С. Бобровник: «У юридичній науці є значна кількість шкіл і концепцій праворозуміння, представники яких висувають свої наукові ідеї щодо різних методологічних підходів до визначення сутності права. Така ситуація обумовлює розвиток юридичної науки за допомогою пошуку вченими нових підходів до визначення сутності права, формування критеріїв їх об'єднання ... Все це визначає науковий інтерес до проблеми та її актуальність» [56, с. 3]. Попри це, все ж, як справедливо доводить Є. Байльдинов, «у сучасній теорії права поняття «загальне (універсальне) право» відсутнє. Однак існує величезна кількість універсалістських доктрин, що відображають цей феномен, а також концепція світового права в різних інтерпретаціях, яка активно дискутується в наукових і практичних колах, особливо в контексті створення всесвітньої держави для забезпечення світового права» [36, с. 21-22].

До того ж, навіть в наші дні, ще нерідко можна почути, як право невинувато, без наведення будь-якої достатньої аргументації, ототожнюється з іншими явищами, різними за своїм змістом поняттями; і, передусім, із законом, що задає антиконструктивний напрям полеміки з цієї теми. Цей відпочатково неправильний підхід «прирівнювання», викликаний спотворенням мислення радянським досвідом минулого, далеко не скрізь подоланий. А тому, не завжди, у зв'язку з цим, поки що знаходиться і на належному рівні принципове розрізнення *jus* зі схожими феноменами. Так, зараз мало хто всерйоз сприймає спроби довести виключно позитивістську природу права. Але, як не дивно, ця позиція, виявилась напрочуд живучою та міцною у наших розумах. Цю схему не вдалося поламати повністю до кінця. До цих пір, хоч і не таких розмахів як колись, ще «на ходу», побутує та зберігається подібна думка. Тому-то й дане відношення, можна ще широко знайти у наш час. Й досі не поодиноким доводиться безперестанно чути

про таке зрівняння права та закону. Але навіть знову наступати на ті ж самі «граблі»?

Однак, все ж, як доводить Н. Бутакова, «сучасне праворозуміння характеризується переходом від модифікованого позитивізму до соціологічних теорій і концепцій розрізнення права і закону, що з'єднує в собі в тій чи іншій мірі різні підходи до права» [81, с. 13]. В цьому зв'язку варто погодитися і з думкою А. Кауфмана, що часи жорсткого юридичного позитивізму вже давно минули. Особливо відчутні ці тенденції, як мотивовано пояснює вказаний німецький дослідник, в судовій діяльності, оскільки вже повсюдно набули широкого використання: «тим часом, також правила і зазвичай так звані закони застосування, відповідно до яких, роль судді не тільки репродуктивна, але й суддя повинен також діяти неминуче творчо, зустрічаючись із правовим силогізмом» [664, с. 6]. І в такому орієнтаційному плані для суб'єкта правозастосування, *jus* починає поступово все більше превалювати над юрпозитивізмом. І це є закономірним процесом, – адже як нагадує Р. Марчіч, – «оціночно-критична, революційна функція, яку природне право грало в історії вселяє повагу навіть у його ворогів» [706, с. 105]. Тим не менше, можна погодитися із О. Волковою в тому, що «високо оцінюючи роль природно-правової доктрини у ідеологічному обґрунтуванні та становленні прав людини не можна не зазначити про протистояння, що продовжує існувати донині з боку позитивістського підходу до прав людини» [100, с. 60].

Загалом ж, варто погодитись з думкою В. Бабаєва про те, що «потреба більш глибокого філософського осмислення питань ... права ... закономірно привернули увагу юридичної науки до проблем філософії ... права. Їхнє рішення передбачає не тільки специфічне переломлення державно-правових явищ через призму філософії ... а й визначення місця ... філософії права в системі ... правознавства. Відзначимо, що ... в результаті постановки завдань нового типу ... філософське осмислення правової дійсності веде до формування філософії права» [34, с. 43].

В нашій же країні філософія права, хоч, нині, і на підйомі, але поки що не

встала міцно на ноги. Ця наука ще важко пробиває собі шлях в гору, і тому поки не зайняла гідне місце в теоретичній юриспруденції, як це відбулося на заході, де вона має потужну традицію та славу історію свого розвитку. Натомість, багатьом же вітчизняним дослідникам, з числа тих, на яких тяжіє вантаж минулого, важко переорієнтуватися на сучасне мислення, тому вони ще неохоче виявляють інтерес до подібного роду «студій», сприймаючи їх лише за вимушену данину моді в спробі догодити віянням часу. Стагнаційний період правового забуття не пройшов безслідно. Тому й не дивно, що в переважній більшості випадків, хто ще раніше заявляв про недоцільність проведення філософсько-правових досліджень (наклеюючи на них ярлик «антинаукові»), важко перевчаються на новий лад.

Значним сьогоденним досягненням світової науки стало визнання того, що ідентифікація та класифікація юридичної реальності повинні будуватися на комплексній методології, а не з використанням лише принципу монізму. Це означає як критику одностороннього підходу до «багатофакторності» проявів *jus*, так і штучних сумативно-інтеграційних тенденцій, а в позитивному плані, також прагнення представити єдність онтологічного та гносеологічного в якості потужно «працюючого» дослідного фактора. Ймовірно, цим пояснюється той факт, що про юридичну реальність все частіше говорять як про складне метафізично-раціональне явище, а щодо комплексного її пізнання, підкреслюється необхідність розвитку досліджень, що знаходяться на «стику» соціальних, юридичних і філософських наук. Актуальність саме такого роду аналізу, зокрема, наголошується в матеріалах деяких західних авторів сучасного спрямування. І така точка зору набуває дедалі більшого поширення, оскільки дана думка, в світлі багатофакторності самої природи права, видається цілком доречною та слушною нині. Вітчизняних же дослідників, хто дотримується такої орієнтації, розділяє такі погляди, на жаль, поки що не так багато, як би того хотілося.

В своїй основній масі, у нас, правове питання ставилося з поміщенням в одні вузькі рамки юрпозитивізму чи юснатуралізму, за принципом «або-або». Альтернатива ж у вигляді скандального інтегративізму, зрештою, жодним чином,

очікувано не виправдувало декларативні заділи навіть своїх ідейних розробників. Не допомогло загальній справі і «третьої шлях» А. Кауфмана, при якому право постає як виключно рухливо-ситуативна та безформна субстанція. *Jus*, за таких обставин, опинялося нелюбим пасинком. Тож, кауфманізм став черговим неконкурентоспроможною теоремою в юридичній науці.

Відтак, важливим моментом на шляху оновлення нашої юридичної системи в методологічному плані, має стати і формування в нашій державі нової «правової політики». Разом з тим, як вірно наголошує дослідник В. Братасюк, говорячи про останнє поняття, навіть сам «цей концепт поки що недостатньо добре розроблений нашою правознавчою наукою» [71, с. 227]. І це при тому, що в наші дні склалась неоднозначна ситуація, коли ми «звідти пішли», а в «нове» ще не вступили повністю. Завдяки чому, пізнання права перебуває в розібраному стані, та все немає його цілісного уявлення. Описуючи таку ситуацію, Н. Варламова, зокрема, справедливо говорить, що «в даний час відхід від вузько-нормативного, позитивістського трактування правовідносин очевидний. Стає загальноновизнаним, що право – відносно незалежний від держави і волі законодавця соціальний феномен. Проте зазвичай не проводиться чіткого розмежування між філософським та спеціально-юридичним підходом, правом і законом, правовідношенням і законовідношенням. Звідси – відтворення традиційних протиріч» [89, с. 49]. А, оскільки ж, нині, українська думка у відомому розумінні, на загал, знаходиться в повністю розбалансованому стані, – то тут вкрай необхідний притік саме здорових ідей, – чого не було зробленого свого часу. І, насамперед, бачиться, що слід, принципово відобразити юридичну реальність у її, насамперед, зовнішній гетерогенній відкритості та внутрішній змістовній єдності. І лише тоді, в такому разі можна буде говорити про цільне розуміння усього спектру явищ даної системи.

Загалом ж, не можна сказати, що і проблема співвідношення права та його пізнання взагалі відсутня у вітчизняних дослідженнях. Вона вже неодноразово ставилася в нашій літературі. Цим питанням присвячена певна частина наукових праць. У ряді робіт українських авторів вона вже отримала певне висвітлення у

друкованих вітчизняних передовицях. Але це «опрацювання» тематики можна назвати лише умовно та зі значними обмовками. На це звертає увагу і дослідник Ю. Андрущакевич, зокрема, що стосується питання юридичної конкретизації: «У сучасній літературі проблематику, пов'язану з дослідженням конкретизації навряд чи можна вважати достатньо вивченою. Аналіз вже існуючих досліджень дає змогу зробити висновок, що автори наголошують лише на окремих аспектах феномена юридичної конкретизації» [21, с. 40]. При цьому, як вказує далі Ю. Андрущакевич, «загальне визначення правоконкретизації пов'язується з необхідністю аналізу гносеологічної сутності конкретизації та її логічного механізму» [21, с. 41]. З іншого боку, як справедливо наголошує Н. Асланян, «будь-яке визначення права має онтологічні корені. Ця обставина актуалізує розробку онтологічних проблем правознавства, причому не тільки для фахівців у галузі філософії та загальної теорії права, а й для вчених у сфері галузевих наук» [31, с. 100].

На нерозкриття іншого важливого питання юридичної реальності, а саме внутрішнього механізму реалізації права, звертає увагу й дослідник В. Булгаков: «На даний період часу немає повного уявлення про те, як відбувається перетворення нормативних суджень у конкретні вчинки людей і як норми моралі і права стають «часткою» внутрішнього світу особистості; чому вони дотримуються одними членами суспільства і ігноруються іншими, що перебувають у схожих в умовах. Як і раніше до кінця «не розшифрований» механізм становлення соціально-правової відповідальності людини» [77, с. 8].

Тож, хоча чимало що вже написано та ще більше чого було сказано правильно про юридичну реальність та пізнавальні процеси, що в ній відбуваються, однак, навряд чи можна вважати ці питання повністю розкритими. Натомість, тут все має відбуватися за класичною діалектичною формулою «кількість має переростати в якість». І якщо з першим ми більш менш справляємося, то от друге, – повністю перекреслює успіхи в першому. Зокрема, як вказує А. Борисов, «у літературі, присвяченій загальній теорії права, проблема тлумачення не знайшла свого належного висвітлення. При аналізі тлумачення

норм права авторами не дається ні алгоритм застосування методів тлумачення, ні механізм застосування цих методів». Більше того, як наполягає А. Борисов, «при цьому гносеологічні аспекти тлумачення як різновиду пізнавальної діяльності у дослідженій нами наукової та навчально-методичній літературі не розглядаються взагалі» [61, с. 341].

Відтак, попри те, що проблемі юридичної реальності приділялась певна увага, разом з тим, її розгляд все ще перебуває на периферії нашої наукової думки, здійснюється сумбурно. І це, незважаючи на ту обставину, що вказані питання в філософії права не нові. Отже, попри те, що подібна проблема не обділена увагою, оскільки розглядалася порівняно часто в українській науці, позаяк, слід зазначити, що в більшій частині таких робіт дане питання, в якості онтологічної теми та одночасно з цим у вигляді гносеологічного рішення, – відкрито не формулюється А, відтак, ще не стало предметом дослідження. І це при тому, що вже сама така поставка питання надає значні методологічні переваги, показуючи нові горизонти перспектив перед науковцями. Вона виправдовується тим, що юридична реальність постає у вигляді комплексного явища, яке створюється та функціонує на основі не менш складної інтерпретаційної діяльності. Однак, про це в нашій країні, на відміну від більш розвинутих, ніхто не говорить. Крім того, як правило, дослідники всю увагу зосереджують на бутті права і при цьому залишаються осторонь процесу його пізнання, або ж навпаки, – але не у їх поєднанні. Тому природно, що в таких працях важко знайти чіткі відповіді про дійсну природу юридичної реальності. При ретельному вивченні нашої наукової літератури виявляється, що спроб розглянути ці питання належним чином з сучасної змістовно-системної точки зору, до недавнього часу практично не робилося. Слід звернути вагу на те, що українські вчені не поспішали дійсно ґрунтовно взятися за них, а тому їх позиція стосовно цього залишається бути незрозумілою. В результаті, так і не з'явилося повноцінного аналізу *jus* та його дії з позиції комплексності й по нинішній день, а без цього – далі нікуди просунутись в науково-юридичному контексті. На сьогодні й досі немає жодного вагомego дослідження, спеціально присвяченого

праву та його розумінню крізь призму онтології і гносеології (як основоположних філософсько-теоретичних методологій), що, зрозуміло, не посилює ступінь розробленості визначеної нами теми, а тому, значно її заaktuалізовує.

Отже, сьогодні все відчутніше потреба у фундаментальних наукових працях, в яких був би у всьому здійснений сучасний об'ємно-синтетичний аналіз юридичної реальності. Існуюча ж строкатість концепцій розуміння *jus* поки що не зробила цю проблему менш таємничою, хоча, слід визнати, що процес покриву зняття з неї невідомого все-таки розпочався. Крига у цьому відношенні нарешті повільно скресає, залишається тільки більш щільно взяти це поняття в оборот системних наукових досліджень. На сьогодні ж, доводиться констатувати, що при дослідженні юридичної реальності виникають ще багато істотних труднощів. Цій проблемі в її системності, ще далеко не завжди приділяється належна увага. Ця важлива наукова робота не поставлена достатнім чином на правильні методологічні рейки. Їй не вистачає цілеспрямованості. Слід враховувати й те, що в цю справу ще не долучилися багато академічних юристів зі своїм багажем теоретичних напрацювань. Натомість, вони мають стати не пасивними спостерігачами, а безпосередніми учасниками цього процесу, активно включившись в роботу. Тому, треба відзначити, що тут закладені значні дослідні резерви, які в даний час використовуються далеко не повністю.

Випуск останнім часом певних праць з цієї проблематики здійснив деякий позитивний вплив на стан справ у юридичній сфері. Часом були зроблені важливі і цікаві з точки зору розвитку теоретичної думки висновки. Однак, незважаючи на дані обставини, вочевидь, цього не достатньо, тому ступінь якості вивчення проблеми юридичної реальності все ще не відповідає висунутим вимогам сучасності і залишає бажати кращого. Оскільки проведення подібних досліджень здійснюється багатьма авторами неналежним, побіжним чином. Зокрема, у ряді з них, в дусі вже колишнього а-ля «олдскул», моментами безвідповідально зустрічаються до деякої міри ізольований погляд та навіть абсолютизація одних її «пластів» на шкоду іншим. І саме така невимогливість не йде на користь науки. В даному сенсі, уривчастість, намагання «перервати» юридичну реальність в

розподіленні на вибірково вихоплені та хаотично вирвані з загального контексту і не пов'язані між собою частини, зіграла з нами злий жарт. Так, досить часто відбувається гіперболізація раціонального «пласту», але не повною мірою приділяється уваги метафізичності, що відповідно значно знижує результативність таких робіт. Тому, на жаль, не всі питання взаємодії рівнів юридичної реальності вирішуються з достатньою повнотою. В багатьох з цього приводу просто елементарно відсутня новація. Від цього стає значно більше шкоди, аніж користі, оскільки подібна робота не тільки засмічує нашу науку, але й значно її дезорієнтує. Така праця в холосту не давала рівним рахунком нічого, але, навпаки, в порядку регресу відкидала юридичну науку назад. Вже не рахуючи те, що цим самим, в такій екстенсивній діяльності, ми, втрачали час.

Поряд з цим, іншим вкрай негативним чинником, що доволі несприятливим чином відбивається на стані дослідження, є й багато інших різнопланових обставин з чисто суб'єктивними властивостями, що лежать в їх основі. Так, вистачить лише самого бігло кинутого погляду на нашу наукову літературу аби дозволити собі переконатися у тому, що доволі часто у вітчизняних працях ще спостерігається й зациклення на звичайному переказному «оповіданні» вже досягнутого та ніким не заперечуваного і оспорюваного. Часто трапляється і так, що одна й та сама «чергова» теза, вже навіть не завуальовано, а у відкритій формі, перекочує з однієї роботи в іншу, мандруючи від одного автора до другого, третього, десятого. Усе це ж, часом, пояснюється простою непримиренністю до змін, жорсткою скутістю минулого (яке ще здійснює чималий тиск на деякі голови). Що і не дозволяє розкрити глибинні причини появи правової реальності та дати їй проявам загальну правильну наукову оцінку. Прихопивши та протягнувши із собою цей архаїчний багаж в майбутнє, багато авторів так і не наважуються його кинути, але нести таку ношу для них стає все важче. Поміж тим, в історичному поступі, подібні дослідження юристів, мінімум, повинні вигідно відрізнитися від «розвідок» попередньої епохи. Без цього множаться тільки праці, без збільшення нової інформації.

До того ж всього додається те, що як показує та переконує наявний досвід,

результати майже усіх без винятку «трактатів», на даний момент повільно впроваджуються в безпосередню конкретику реалізації, тобто, як правило, всі думки залишається лише на рівні розмов. Це також є не вірним, оскільки за загальним правилом теорія і практика повинні постійно працювати в тісному контакті: перше має ставити проблеми, а друге – їх максимально вирішувати, – чого ще у нас не завжди поки відбувається.

Загалом, ні в кого немає жодних сумнівів, що за своєю природою і характером впливу на суспільні відносини, юридична реальність займає центральне місце в системі суспільного буття. Однак так є лише у західноєвропейській науці і цього не скажеш про вітчизняну думку, від чого остання програє. В українській же літературі лише тільки лічені праці можна віднести до тих, в яких би стверджувалася дана думка. Причому, незважаючи на підвищений інтерес нашої наукової громадськості до цієї проблеми, особливо звертає увагу на себе те, що не тільки окремі аспекти, але й саме визначення цього фундаментального та наріжного поняття, як і раніше, виглядає змазаним, розпливчастим та перебуває лише на стадії свого формування. Нескладно побачити те, в чому сходяться різні автори, а саме в їх полярній суперечливості по даному питанню, єдиного підходу тут так і не вироблено. Термінологія для означення усієї структури юридичних явищ характеризується як така, що не з'ясована до кінця. В результаті цього, по питанню про те, що слід вважати правовою реальністю, також немає чіткої єдності в теорії. З позиції реально отриманих результатів воно ще не отримало свого належного аналізу у відповідній фаховій літературі. В результаті чого, «раз по раз» проскакуючи в думках деяких науковців, в якості незначних коротких етюдів, дане поняття не знаходить свого розвитку «на продовженні», в його заглибленні. У різних авторів воно вирішується по-різному, кожен пропонує власну технологію «розпізнавання». Як наслідок, до сьогоденного дня практично відсутнє стійке поняття правової реальності, оскільки будь-якої загальноновизнаної всіма дефініції, наразі, не існує. У доктрині ж висуваються різні варіанти, більш-менш вдалі. При цьому, принаймні для цілей наукового аналізу, необхідно чітко усвідомлювати,

про який саме феномен йдеться.

У науці на даний момент в різних спеціалізованих літературних джерелах в якості структурних елементів юридичної реальності наводиться досить розкиданий у напрямі вектору, в залежності від «автора до автора», їх список-реєстр. Подібне неуважне ставлення вчених до принципів визначень, є недопустимим. Воно не сприяє підвищенню рівня правосвідомості та культури майбутніх фахівців, але, навпаки об'єктивно формує відношення до юридичних явищ як до чогось абстрактного, необов'язкового, обумовлює порушення суспільного порядку. Закономірно виникає питання: що зможуть студенти взяти для себе повчального з наведених їх авторами понять? В кінцевому ж рахунку, усе це веде за назвою до такого поширеного та всім відомого в українському соціуму негативного феномена як нігілізм.

Усе вищеперераховане багато в чому, у своїй питомій вазі, примножує серйозні прогалини і тиражує невирішені питання. Тобто вкрай негативно позначається на ступені розробленості досліджуваної теми. У зв'язку з цим, вже давно назріла необхідність усунути зазначені недоліки та вжити всіх заходів до докорінного поліпшення і подальшого вдосконалення справ у цій сфері. Правильне визначення сутності права є, насамперед, дуже важливим в методологічному плані. Практичні цілі вдосконалення системи нормозастосування вимагають від юридичної науки, щонайперше, більш глибокої та детальної наукової розробки цієї проблеми. Успішне здійснення завдань правозастосування в значній мірі залежить саме від науково обґрунтованих рекомендацій, вироблених теорією. Однак, цього поки у нас не зроблено.

Взагалі ж, ведучи далі мову вже про дослідження, зокрема, генезису природи гносеології *jus*, треба відзначити також суттєву нерозробленість даної теми в українській філософсько-правовій школі. Ситуація з академічними джерелами, що висвітлюються дану проблематику у нашій науці не найкраща. У нас тут теж прослідковується явно дефіцит думки. Поміж іншим, на ряду з цим, в даному сенсі варто відзначити праці, зокрема, таких відомих вітчизняних науковців, як А. Козловського «Право як пізнання: Вступ до гносеології права»

[243]. (розгорнутої монографії, виконаної на базі його докторської роботи з відображенням усіх її результатів) та І. Котюка «Судова гносеологія: проблеми методології та практики», основний зміст якої викладений останнім у відповідному авторефераті [252]. У них вперше у нашій юридичній думці, обґрунтовано необхідність створення і розвитку цього важливого теоретичного напрямку, та в загальних рисах окреслено перспективи його розбудови. Підтримав цей почин «на продовженні» у своєму дослідженні й інший знаний український вчений М. Цимбалюк «Онтологічні основи теорії правосвідомості» [537]. Позаяк, поміж даних авторів, фундаментальним зачинателем сучасної правової гносеології в нашій країні, як відомо, прийнято вважати якраз А. Козловського.

Менше з тим, але, фактично, саме ці три наукові роботи на сьогоднішній момент залишаються бути єдиними, які більш-менш ґрунтовно присвячені досліджуваній проблематиці, і, по-суті, заклали перші наріжні камені у фундамент сучасної української правової гносеології. Однак, в порівнянні із зарубіжною наукою, це є лише краплина в морі. Що ж стосується західної юриспруденції, то там дана тема є досить ґрунтовно розробленою і вважається одним із головних сучасних напрямків філософсько-теоретичного дослідження реальності *jus*.

Одним же з тих, хто намагався детально розробляти онтологічний напрямок дослідження юридичної реальності в новітній українській правонауці, можна назвати С. Максимова. Останнім дане питання досліджується у його докторській дисертації «Правова реальність як предмет філософського осмислення» [308]. Саме ж визначення правової реальності дається С. Максимовим у п. 2. Загальних висновків вказаної роботи, зокрема, наступним чином: «Правова реальність є категорією для позначення особливого щодо автономного світу права, багаторівневої системи правових феноменів, з логікою яких слід рахуватися в процесі перетворюючої діяльності людини. Евристична цінність правової реальності як категорії філософії права полягає в тому, що вона дозволяє акцентувати увагу не на інституціональній, а на смисловій стороні права, не на

надособистісних механізмах дії права, а на людині як суб'єкта права» [308, с. 396].

При цьому, як пояснює О. Атоян, «С.І. Максимов пропонує «інтегральну концепцію правової реальності» як світу права, що конструюється з правових феноменів, упорядкованих залежно від відношення до базисного феномену і як якоїсь «першореальності» права» [32, с. 5]. А от Н. Асланян, аналізуючи цю роботу, звертає увагу на її наступний зміст: «Світ права є реальністю «не чуттєво сприйманого світу, не світом душевних станів, а реальністю «деонтологічною», «невидимою», хоча і має свій вияв у емпіричному світі». Реальність, наприклад, суду не є будівля або емоції осіб, що у засіданні, але якийсь особливий спосіб функціонування цієї установи, що дозволяє регулювати юридичні конфлікти «шляхом заміни прямого насильства мовним дискурсом». У підсумку С. Максимов приходить до висновку, що правова реальність – це буття, яке має смислову будову» [31, с. 104]. Більше того, але як вбачається з автореферату вже кандидатської роботи «Правова ситуація як онтологічна основа правової реальності» [486], подібним чином тему правової реальності прийнявся активно розвивати і О. Стовба, учень С. Максимова.

Тобто, як бачимо, в сенсі стану дослідження юридичної реальності в українській науці, через відсутність ґрунтовних праць з даної теми, за рідким виключенням, немає особливо про що і говорити. Однак, оскільки усе пізнається в порівнянні то це потребує відповідного співставлення з країною, що перебуває у відносно схожих в плані розвитку науки державою, аби повністю підтвердити, поставити під сумнів чи спростувати даний висновок. І в цьому плані слід зауважити таке: не слід думати, що стан фундаментального дослідження юридичної реальності знаходиться в незадовільному стані тільки у вітчизняній науці. Куди значно гірше ситуація з цим спостерігається, до прикладу в Росії. Як нарікає з цього приводу дослідник з даної країни, «вітчизняна правова література показує, що існує дуже мало досліджень, присвячених правовій реальності, а ті роботи, які все-таки є, пояснюють сутність розглядуваної проблеми на досить абстрактному рівні, що робить їх важкодоступними для розуміння» [31, с. 104].

Тож, поглянемо на стан розгляду теми у нашого північного сусіда. За останні два десятиліття тут видано «на гора» багато екземплярів дисертаційних робіт, присвячених даній тематиці, яку в Росії, однак, хочуть взяти не якістю. Тут робиться ставка на кількість. Здебільшого дані праці, як правило, непримітні, є такими, що не приносять відповідних дивідендів у формі ефективних наукових результатів. Причому, в даній країні, як не дивно, піонерами проблемного поля юридичної реальності стали філософи, що прагнули будь-що закріпити за собою монополію розгляду даного питання. Не в останню чергу це обумовлено і тим, що як зазначає Н. Асланян, «фахівці в галузі філософії, які не є правознавцями, вважають, що зазначена проблема належить до суто філософських, таким, які юристам просто не під силу» [31, с. 101]. Відтак, – розвиває свою думку далі цей дослідник, – «представники філософського знання привласнюють монополію на світоглядні правові узагальнення, вважаючи, що представники правової науки повинні почекати, поки філософи, реалізуючи свою «потребу в трансцендентності», представлять їм «цілісну теоретико-світоглядну концепцію правової реальності». А потім, отримавши таку концепцію, будуть керуватися нею у власних дослідженнях. Навряд чи можна погодитися з таким підходом» [31, с. 102]. Відтак, Н. Асланян з цього приводу резюмує: «Тому, визнаючи значимість пізнання онтологічної природи права і погоджуючись у цьому з представниками філософії, ми не можемо погодитися з їх монополією на таке знання і вважаємо, що правознавці здатні розробляти власні концепції, що як відображають і пояснюють правову реальність, так і розкривають власне правове значення такого пояснення» [31, с. 103].

Втім, скажімо, О. Чеботарьова, як видно зі змісту автореферату її дисертації «Онтологія права та громадянського суспільства» [540], у своїй роботі проігнорувала те, що класичну філософсько-правову проблему, яка пов'язана з буттям *jus* та *lex*, не можна розглядати у відриві від, власне, юридичної тематики, а точніше, без такої складової взагалі. Як результат такого методологічного прорахунку, праця даного автора виявилась загалом неінформативною, а в науковому сенсі – мало якісною. Беззмістовність дисертації О. Чеботарьової

помічає і Н. Асланян: «Не беремося оцінювати висновки О. Чеботарьової з погляду заявленої нею спеціальності (09.00.11 Соціальна філософія), але спробуємо розглянути їх з точки зору правознавства» [31, с. 101]. Аналізуючи ж положення, висунуті О. Чеботарьовою на захист, даний дослідник справедливо зауважує про відсутність в них будь-якої новизни: «Перше положення констатує наступність у формуванні ідей права, що давно і добре відомо всім правознавцям і ніким не заперечується ... Вважаємо, що викладений у другій позиції заклик О. Чеботарьової ... будь-яких граней правової реальності ... не розкриває і нічого нового в її розуміння не привносить ... Третє положення, мабуть, слід розцінити як вказівку враховувати діалектику одиничного, особливого і загального в праві, що для правознавців не є новиною, а також як констатацію факту про відображення онтологічного статусу права в суспільній свідомості як на рівні повсякденного здорового глузду, так і в рамках науково-теоретичного пізнання ... Четверте і п'яте положення є констатація факту про постійний розвиток, підміченого ще Гераклітом в знаменитій фразі «все тече, все змінюється» [31, с. 102-103].

Ці ж самі зауваження можна повною мірою віднести і до дисертації О. Крет. Адже як можна побачити з автореферату її роботи «Правова реальність: онтогносеологічний аналіз» [254], даний автор припустилась таких же помилок подібного роду. На чому, зокрема, наголошує і Н. Асланян: ««Концепція правової реальності», запропонована О. Крет, також ... наповнена загальноновизнаними в правознавстві положеннями в поєднанні з «наукомісткими» філософськими фразами самого загального характеру» [31, с. 103].

В результаті цього, ми цілком погоджуємось з Н. Асланяном, який говорячи про дисертації О. Чеботарьової та О. Крет, вказує наступне: «Таким чином, можна зробити висновок, що представлені в двох досить «свіжих» філософських працях «концепції правової реальності» такими не є і навряд чи здатні допомогти юристам виробити «цілісний погляд на правову реальність» [31, с. 103].

Візьмемо для подальшого підтвердження превалювання в Росії неюридичних досліджень теоретичної проблематики *jus*, ще одну працю із такої

«когорти». Розглянемо, до прикладу, філософську роботу І. Попова, яка також є показовою у вищезазначеному плані. Як вбачається з автореферату його дисертації «Онтологічні основи норми права» [416], по-суті, автором у своєму дітищі здійснюється дослідження не норми права як такої, а статті у вигляді законотехнічної одиниці. Однак, Попов, не маючи при цьому ніякого відношення до юриспруденції, здійснює своє дослідження «дистанційно», намагаючись говорити про те, що він напевно не знає. Тож, як наслідок, відзначаючись при цьому лише цілком недоречними формулюваннями. Афектаційне «вприскування» вельми сумнівної якості хоча б певної онтологічної тематики тут здійснюється лише за рахунок намагання розглянути правові явища з класичної позиції соціологізму, що, однак, при цьому, переходить у відвертий наївно-спекулятивний позитивізм. Причому, авторські «вставки» типу «суб'єктивація», «об'єктивація», «актуалізація» тощо, аж ніяк не рятують ситуацію, а тільки її ще більше погіршують в науковому плані. Вже саме діалектико-матеріалістичне забарвлення трактування соціальної онтології, що чітко прослідковується на протязі усього тексту дисертації, лише пришвидшують поховання проекту у такій ексцентричній інтерпретації. Тож, ніяке розбавлення такого істмату не виправляють становища.

Але, мабуть, піком псевдонауковості при розгляді природи буття права цілком обґрунтовано можна вважати роботу «умільця» А. Колибанова, про яку не можна не згадати, і її слід окремо виділити. Читаючи дану дисертацію «Онтологія права, експозиція проблемного поля» [246], за багаторічну теоретичну роботу ми чи не вперше стикнулися з таким особливо шокуючим вмінням та унікальною відточеною майстерністю говорити про об'єкт дослідження настільки абстрактно та відсторонено. Займаючись наукою вже не одне десятиріччя нас було вже важко чим здивувати на цій ниві, але А. Колибанову це вдалося. Вивчаючи подібного роду нездорові «експозиційні» роботи (в яких істина позбавлена будь-якого значення) приходиться та напрошується сама по собі на розум думка про те, що «якщо можеш не писати, то краще не пиши». Причому, що виглядає дуже сумно, вказана робота Колибанова, як одна із можливих варіацій на тему антиправа, що

підлягає безумовному засудженню, – не стоїть якимось самостійно, відособленою антрепризою в когорті багатьох інших. Вона не є поза конкуренцією. За лаври творення такого беззмістовного неподобства можуть посперечатися й цілий ряд подібних праць.

Однак усе це, зрештою, виглядає не дивним, якщо взяти до уваги той факт пояснення, що, в даному разі, зазначена дисертація А. Колибанова є типовим горезвісного «безорієнтирного» постмодерністського мислення (яке тут постало у всій своїй красі), такого розрекламованого та популярного в останній третині ХХ ст. на заході, але нині вже, на щастя, там не існуючого. Однак, як відомо, за цей час, на його ґрунті була вирощена ціла «колонія» псевдо-науковців.

Таким чином, певною мірою підсумовуючи, можна вказати на наступне. Незважаючи на достатньо велику кількість і статей стосовно тематики юридичної реальності, разом з тим, слід все-таки відзначити, що у працях усіх вивчених нами авторів, хоч і не явно, але лише започатковано вирішення проблеми, та й то, тільки в одиничних роботах. Так, з тисяч сторінок, в яких у вітчизняній науці написано «про jus», не знайдеться й сотні, де б, дійсно, хоча би ставилось питання про глибинно-сутнісну природу такого феномену. І об'єктивно ще менше, де б це робилося змістовно.

Особливо ж актуальним у цьому контексті постає вивчення передових думок, вже напрацьованим світовим мисленням. У даному відношенні особливу увагу привертають до себе увагу ідеї австрійського вченого хорватського походження Р. Марчіча (13.03.1919 – 02.10.1972), як найбільш відомого у другій половині ХХ ст. західноєвропейського філософа права онтологічного напрямку, що працював на *jusnaturalist*ській теоретичній платформі. Як можна побачити з його бібліографії [693,694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 798, 709, 709] даний автор не замикався лише на вузькому колі чисто юридичних питань, але й як і вимагав його профіль, він у своїх дослідженнях піднімав та плідно розглядав досить широке коло тісно пов'язаних із сутністю права політичних та філософських питань. Якраз саме такої широкої прив'язки й не вистачає в нашій юриспруденції.

Отже, як виявив та довів проведений нами аналіз доступної нині джерельної бази ситуація із дослідження юридичної реальності виглядає катастрофічною. Ми так і не змогли побачити у роботах досліджених нами науковців розв'язку, прояснити ситуацію щодо нього. Саме тому, стан дослідження теми більш ніж далекий від нормального, й необхідно-оптимального результату тут так і не видно. Так все-таки, що ж таке право і як його пізнати? Відповідей на дані питання все ще немає. Відсутність же ґрунтовних досліджень з даної нагальної теми, стаючи на перешкоді суспільного прогресу, підштовхує та заставляє нас, із серйозним ставленням та не менш відповідальним відношенням, приймаючи до уваги таку важливу зазначену обставину, самостійно виправляти цю ситуацію та заповнювати наявний вакуум з поставленої проблеми.

1.2 Методологія дослідження юридичної реальності

Як вже було нами попередньо з'ясовано, нинішня вимога часу більш ніж просто чітка – слід в терміновому порядку взятися до розв'язання «правової проблеми», наша ж історична епоха виступає каталізатором пришвидшення необхідності здійснення цього процесу. Причому, треба якомога повніше дослідити це питання, обрушивши всю силу та міць сучасної науки на таку тему, взявши до уваги і перейнявши найбільш позитивний та передовий досвід вже існуючих прогресивних досягнення на цьому поприщі. Адже тут, зважаючи на важливість проблеми, не повинно бути місце дезінформаційним здогадкам, чуткам та припущенням. Й так стільки вже всього неправильного було зроблено в юридичній галузі. Через це, приступаючи до такого відповідального завдання, слід пам'ятати, що для уникнення можливих помилок, як процедурних, а особливо ж змістовних, осучаснення розуміння права передбачає собою головним чином не зашорений, але компетентний та фаховий погляд.

До того ж, великий ступінь експресивності мрії розібратися з усіма «інгредієнтами» буття *jus*, що завжди існував протягом усієї історії людства, відповідним чином суб'єктивуючи цей процес, має бути якщо не виключений

повністю, то хоча б зведений до мінімуму. Водночас, ми чудово розуміємо і те, що емоціональна пристрасність в науці, як відношення особистого переживання через вияв суб'єктивності дослідника, – це не побічний психологічний ефект. Але є логічно невід'ємний та закономірний елемент, притаманний будь-якому активно-творчому пізнанню. Чуттєва нейтральність можлива тільки для роботів, але не для людини. Як правомірно звертає увагу в цьому відношенні А. Кауфман, «намагання ж отримати знання науково-раціональним способом в окремоті від людини, яка намагається пізнати, є спробою наперед приреченою на провал» [663, с. 14]. Тож, викоринити усю свою суб'єктивність під час інтерпретації, означає повністю виключити себе із процесу пізнання, – чого, зрозуміло, також не можна допустити.

Якщо робити все згідно букви методу та вести мову з наукової точки зору про те, що ж представляє собою юридична реальність, то, насамперед, слід холістично йдучи «крок за кроком», предметно та аргументовано встановити усе визначальне у даному феномені. До того всього, нам же потрібно, мислячи новітніми категоріями, заглибившись у питання, сказати максимум правди, незалежно від того, якою б вона, на перший погляд, можливо і видавалася малоймовірною. Ми ж вважаємо: ніколи не слід заперечувати факти тільки тому, що їх важко пояснити. Причому ж, треба враховувати й те, що для розв'язку такого вузлового суспільного питання як юридична реальність, було б дуже добре шукати необхідні відповіді лише охопивши собою весь масштаб, тобто той колосальний уклад та повні габарити масиву того, з чим ми маємо справу, відстеживши та прослідкувавши всі ланки ланцюга «що та звідки», провівши відповідну глибинну систематизацію з виявленням цільної картини.

І, передусім, слід замислитись у тому, що повсякчас перешкоджало нам при дослідженні юридичної реальності? Тож, вимагається провести аналіз на рахунок того, чого нам не вистачало в методологічному плані. Адже усе, здійснюване нами досі не спрацьовувало. Це, своєю чергою, означає, прямо вказуючи на те, що до даного часу обиралася невірна методологія, що й нівелювало усі наші старання. Використовувана раніше, вона робила нас не здатними до створення

адекватної наукової діяльності в питанні юридичної реальності, але слід було б подумати, в якості здійснення першочергового заходу, саме про необхідний для застосування інструмент дослідження, – у цьому і «гніздиться» наша основна проблема. Тож, насамперед, нам слід повернутися до питання якраз методології, визнавши усі здійснені наші помилки в цій сфері та провівши роботу над їх усуненням. Не розібравшись же з цими питаннями, далі прямувати уявляється безцільно.

Якщо ж казати загалом, то багато чого, якщо не все, залежить саме від методології. Остання ж, як нагадує вчений Берестецька, розглядається «як учення про методи і способи діяльності в різних сферах теорії та практики» [49, с. 7]. Але мало зробити вірний вибір належного технологічного процесу пізнання, – це ще не гарантує досягнення успіху і є тільки половина справи, – необхідно й вміло, вправно та майстерно застосувати такий інструмент. Навіть користуючись циферблатом найточнішого атомного годинника можна запізнитись. Те ж, що ми методологічно розглядали на полі юридичної реальності донині, на сьогодні, вже не витримує жодної критики. І не можна було так діяти від самого початку. Тож тут ми можемо погодитися із А. Борисовим, що «після проблемності настає пора потенційного методу. У цій ціннісній процедурі беруть участь як загальнонаукові, так і дисциплінарні зразки. До першого можна віднести гносеологічне розуміння структури методу: теорія (ідея, принцип), правила, операції. Така модель специфіюється більш певними вимогами, що їх диктують конкретика поставленої проблеми і дисциплінарними нормами» [61, с. 344]. Отже, нам нічого не залишається, як тільки, насамперед, відпрацювати саме дану проблему, і за підсумками її вирішення вжити адекватну техніку дослідження. Відтак, вже прийшов той момент у роботі, коли ми спробуємо зараз, звернувшись у своїх поглядах до фундаментальних пунктів загальної методології, все ж визначити той шлях, який має пройти наукове мислення для того, щоб не просто взяти курс на зближення, а безпосередньо увійшовши в контакт з нашим об'єктом, вступити в сферу визначення юридичної реальності та усіх її закономірностей.

Взагалі ж, загальновідомо, що аналіз наукового методу прийнято починати

із з'ясування його поняття та сутнісних характеристик. Ми опустимо ці моменти з огляду на те, що пов'язану з цим інформацію можна легко почерпнути із доступної усім сьогодні літератури з філософії науки, де вона широко розписана та детально охарактеризована. Тому безпосередньо зупинимося на проблемі вибору нами органону, як центрального дисертаційного методу, та визначення його структури.

Перш за все, відзначимо одне з головних правил наукового дослідження, яке полягає в тому, що методологія пізнання об'єкту повинна відповідати його природі. Інакше кажучи належній інструментарій тактики та стратегії розуміння витікає з природи предмета, який підлягає осмисленню. В зв'язку з цим в кожному конкретному випадку необхідно чітко уявляти собі з якого роду об'єктом маєш справу, і, досліджуючи його, діяти відповідним чином так, як того вимагає пізнавальна ситуація суб'єкта. Отже, нам треба буде не просто описати загальний характер використовуваних нами методологічних інструментів. Але і не завадило б прослідкувати природу їх застосування відповідно до специфіки кожного із них стосовно існуючих в соціуму певних особливих станів пізнання *jus*. Дуже корисно з огляду на це, доступно пояснити чому «саме так, а не інакше». Щоб ні в кого не викликало сумнівів стосовно мотивів нашого «методологічного» вибору.

На загал, будь-який науковий метод можна вважати валідним, оскільки він є одним із можливих поглядів на явище, однак, з цієї ж точки зору, кожний з них є й неповним, а відтак малодосконалим в своїй самостійності (але звідси ж, в його окремому автономному застосуванні, це не дасть нам цілісного бачення про механізм існування *jus*). Як бачимо, розглядати зміст юридичної реальності можна з багатьох сторін і, відповідно, в найрізноманітніших варіантах представляти склад та послідовність її частин. Природно, що в існуючих сьогодні умовах невизначеності дуже важко зупинитися на якій-небудь методології, позаяк, чим більше матеріалу потрапляє в поле зору науковця, тим складніше вибрати критерії аналізу та категорії для класифікації. Ми ж, для досягнення всеосяжності та всеохопності, будемо робити це з якісно-системних позицій, що і

має дозволити сконцентруватись на суті питання.

Здійснений нами пошук дослідницьких прийомів, перспективно більш придатних для оголошеної в роботі мети, приводить до комплексного бачення проблеми, тобто саме того, що потрібно для озвучених та задекларованих завдань, аби повернутися обличчям до предмету. Відтак, для означених дисертаційних цілей, буде спеціально розроблена юридична методологія, побудована на філософсько-теоретичній базі, яка охоплює загальні підходи пізнання, в їх приладному застосуванні у конкретизації до специфічних особливостей вивчення феноменів та процесів усієї юридичної сфери. Причому, як попередньо видно вже із назви та плану нашої роботи, у вигляді такої «фундууючої конституції» обрано онтогносеологію. При цьому, ми вимушено мали придумати цей спеціальний мовний оборот аби з методологічної точки зору краще пояснити природу юридичної реальності.

В якості ж нашого «стартового майданчика» для формування первинного плацдарму усього подальшого дослідження, як нами вже було попередньо заявлено, буде виступати аналіз розвитку питання у часі. Для того, щоб визначити та звузити рамки дослідницького пошуку, слід в історичному розрізі «розібрати» погляди, які стосуються проблем юридичної реальності в специфікації застосованої нами платформи онтогносеологічної методології. Нам не обійтися без того, щоб через діахронію (як аналіз того, що залишило нам минуле) зорієнтуватися в існуючій ситуації, з відповідним налаштуванням на вибір правильного вектору інноваційного руху вперед у майбутнє. Тож, для нас, щонайперше, під час збору інформації про проблему та наявні в науці спроби її розв'язати, важливий саме історичний екскурс. Тобто ми мусимо визначити результат багатовікових філософсько-правових роздумів по розглядуваній проблемі, починаючи від періоду Античної Греції (коли і зародилося наукове мислення) і закінчуючи нашими днями.

Сутність же нашої методології нам слід представити логічно обумовленою системою. В зв'язку з цим, необхідно дослідити процес створення юридичної реальності не в його історичній конкретиці, а абстрактно, ідеально – так, як він би

протікав під час світотворення, взятому взагалі. Тим самим, в нашому поясненні діяльності правопізнання не можна безперебійно спиратися на всі підряд причини, що реально вплинули на його існуючий стан в конкретно обраній країні. Тут необхідно якнайшвидше відсікти зайве, тобто здійснити ще селекцію відповідних детермінант на суттєво-значимі (основоположні) та додатково-похідні (але необов'язкові). Дана ж діяльність сама по собі неможлива при відсутності уявлень про критерії теоретичності. В зв'язку з цим, наступний блок нам необхідно буде присвятити з'ясуванню даних «мірил», – і взагалі роз'ясненню ряду додаткових важливих обставин, знання яких нам знадобиться згодом при подальшому розгортанні дисертаційного дослідження.

Піднімаючи ж проблеми сучасного дослідження правових явищ необхідно всебічно розглянути різні форми їх прояву. Причому, безумовний пріоритет слід віддавати змістам і відношенням реальних феноменів. До того ж, опис принципово має вестися «з натури», тобто того, що вже є. Відповідно, перш за все, це націлює нас на пізнання об'єктивного світу права, а зовсім не того, як трактують його ті чи інші вчені, в залежності від зарахування себе до тієї чи іншої наукової школи, і що за слова вони використовують та змісти в них вкладають. Вивчення останніх обставин повинно грати лише загально-ознайомлюючу та допоміжну роль. Головне – зрозуміти, що має місце насправді, а не в суб'єктивному уявленні, «голови» кожного конкретного автора. Так, досить часто можна спостерігати таку картину, коли віднайдені особливі реальності (онтолого-гносеологічні об'єкти) і знання про них введені у науковий оборот, при якому дані феномени вже попали у поле зору вчених, але функціонуючі уявлення про них туманні, невірні, а уявлення що їх відображають і означають ці феномени у поняттях-термінах, відповідно, розпливчасті, неповні, хибно визначені, не за адресою використані тощо. І тут актуальним постає питання про приведення методології у відповідність до дійсності (в нашому випадку мова йде саме про «юридичну»). Водночас, корисно спеціально зупинитися на даному питанні для того, що стало більш зрозуміле розходження двох існуючих на сьогодні основних юридичних методологій (при всіх їх контроверзах) не тільки між собою, але із

об'єктивною реальністю, тобто в сенсі визначення їх на предмет своєї кінцевої системності. Це дозволить нам перейти до здійснення вже безпосередньо формування використовуваного далі в дисертації необхідного дослідницького інструментарію.

В існуючому ж нині глобальному переділі сфер юридичного «впливу» з поперемінним успіхом, юрпозитивізм, виступаючи від імені науковості, формує, як ми знаємо, свої уявлення про дане відношення на основі підведення усіх явищ у цій сфері під загальний знаменник раціонально-природничого знання. В свою чергу, така абсолютизація веде до відповідної реакції, спонукаючи юснатуралістів, що займаються питаннями «вічного права», сповідувати «ненауковість» своїх досліджень. Причому, основу першої позиції складає уявлення про jus, як спосіб простого опису-в-законі, тим самим виправдовуючи фактичне застосування лише позитивного закону. Відповідно, основний шлях другого підходу затверджується на недостатності та абсолютній хибності подібного «зведення». Тобто, як справедливо зазначає О. Волкова, «одна з цих філософських шкіл наголошує на тому, що в праві визначено й встановлено; вона радить нам дивитися на право як воно є, а не тлумачити його відповідно до своїх уявлень про мету, до якої воно прагне чи може прагнути. Друга школа нагадує нам, що встановлене право, якщо дивитися на нього крізь призму часу, неминуче розвивається, і напрямок його розвитку певним чином залежить від глядача, який є одним з учасників визначення цього напрямку» [100, с. 62].

Водночас, як показує практика, всі спроби вивести право з яких-небудь загально-апосторних положень завжди завершувалися в кінцевому рахунку на рівні конкретного рішення юридичного конфлікту, апеляцій до цілком конкретних умов дійсності. Таким чином, зустрічаючись із реальністю, вони (юснатуралізм та юрпозитивізм), якщо не повністю «розбиваються», то суттєво корегуються, розвиваючись самим життям. У зв'язку з чим, створюється оцінка, що жодна з цих крайніх позицій не веде до вірного вирішення проблеми. Вони в методологічному плані виявляються не бездоганними. Вести ж мову про нежиттєздатні ідеї «кауфманіанства» чи «інтегративізму», тут взагалі бачиться

безглуздим. Адже останні дві ідеології не розплутували юридичний «моток» проблем, а лише тугіше затягувало на ньому вузли. Такий стан справ свідчить, що жодна із згаданих програм не могла бути успішно реалізована до кінця. Це, звичайно, не означає, що такі пізнавальні зусилля, у певному розумінні, – безпідставні і абсолютно безплідні. Часто вони приводили і до позитивних моментів, сприяючи в кінцевому рахунку розвитку самої юридичної науки через «проби та помилки». Наразі ж, вимога часу формулювання концептуально задовільної системи праворозуміння буде нездійсненною за допомогою орієнтації лише на одну з зазначених теорій. Але, поруч з тим, нагальна необхідність аналізу обґрунтування крайнощів цих підходів є істотним чинником, що обумовлює актуальність безпристрасного та незаангажованого дослідження поставлених проблем.

І справа тут навіть не в змістовному аналізі тих чи інших розходженнях, які, можливо, можуть і повинні бути усунені або узгоджені в рамках наукової полеміки. Уся суть елементарно впирається в методологію – єдину і несуперечливу, здатну дійсно вирішити протиріччя, наявні в юридичному процесі, максимально оптимізувати діяльність нормо-застосовних органів з розв'язання конфліктів, що відбуваються в суспільстві, задля реального забезпечення захисту свобод та інтересів громадян, держави і соціуму. Аби у нас у всіх була впевненість у завтрашньому дні. Але саме в цьому і була наша головна проблема, ставши основною перепоною для нас. Тож, виною всьому виступала невірно обрана нами методологія дослідження юридичної реальності.

Загалом ж, подібні труднощі носять аж ніяк не тільки методологічний характер, вони складають реальне життя практично-дослідницької роботи. В цьому випадку для подолання «половинчастості» на допомогу приходять саме комплексний підхід, що неодноразово довів свою ефективність та позитивно зарекомендував себе в таких ускладнених ситуаціях. Він, як правило, використовується тоді, коли інтуїтивно або свідомо ставляться певні кордону «спрощенню», сприяючи тому, що в конкретних роботах обговорюється уся системність відносин пізнавальної відповідності між загальною правовою

системою і законом. При цьому, слід мати на увазі, що як засвідчує наявний досвід, результативність значно підвищується у нерозривному спільному комбінуванні в унісон онтології з гносеологією, що створює ефект всеосяжності та якраз і формує на виході дослідження належну комплексність. Потреба саме в такому цілісно-ціннісному підході не тільки направляє юридичну науку по самостійних каналах дослідження, але і робить, підчас, необхідним певний критичний перегляд, здавалося б загальноприйнятих положень усього правознавства.

Однобічність же, як відомо, не дозволяє повністю пролити світло на об'єктивну істину. Зокрема, адекватно відмежувати, власне, правові явища від феноменів, що такими не є. Й усе це значною мірою, за своєю якістю незрівнянно поступається комплексному підходу. Адже в основі саме такого розгорнутого різностороннього аналізу лежить перспективне диференційоване поєднання фундаментального та спеціалізованого дослідження галузевих «вимірів» юридичної реальності при збереженні принципу їх єдності. Дана техніка передбачає собою те, що ми маємо здійснити тривимірний рух по усій осі, від нуля до вершини конструкції, в якій має «жити» *jus*. Причому, необхідно відзначити, що сьогодні змінюється зміст деяких зв'язків та виникає безліч нових елементів, з уточнення статусу яких і може розпочатися реконструкція розглядуваної нами моделі. Для сучасних умов важливо враховувати перспективи, що намічаються, поступово окреслюючись, і відкинути в сторону недієві, деякі раніше розроблені в науці ознаки юридичної реальності. В даний же час, остання якраз і може сміливо розглядатися як онтогносеологічна форма, що опосередковує організацію та здійснення відносин в рамках своєї конструкції.

Традиційно ж вузьке розуміння права сприяє тому, що значна безліч онто- та гносеовідношень, як окремих важливих його аспектів, залишаються за межами розгляду. Це все ще раз обумовлює значну необхідність негайного залучення мультипідходу. Беручи до уваги високі сучасні вимоги науки, найбільш доцільний нині саме широкий аналіз в рамках юриспруденції, як найбільш ефективний в теоретико-методологічному плані. При цьому важливі два основних напрямки

переходу до нового мислення: проголошення рівності всіх форм прояву правової реальності і відділення її проявів від явищ, що не несуть на собі печать *jus*. Якщо в першому спрямуванні вже зроблено важливий крок, то в другому – належить здійснити ще великий об'єм праці.

Нині, вкрай необхідно збагатити загальні положення правової науки. У зв'язку з цим, слід підготувати принципово-продуману схему юридичної реальності і алгоритм, що передбачає вивчення всіх її частин, включно з усім *jusnaturalism* циклом, а не переважно позитивного («надводного») регіону, як це рекомендується діючою нині загальною «дорожньою мапою», виробленою ТДП понад півстоліття тому, ще за часів Вишинського. (Сьогодні назавжди відійшли ті часи, коли можна було безоглядно зомбуючи нас «на слово», через проведення відповідних маніпуляцій над колективною свідомістю, свято повірити подібним несправжнім ідеям, а тому слід вже перестати безоглядно «вестися» у них довірливо на поведінку). Також існує необхідність чіткого розмежування змісту двох основних кластерів (*jus* та закону) юридичної реальності та їх підрівневих блоків. Предметом же правової науки загалом має бути матеріал про їх взаємодію в процесі нормо-регулюючого процесуального комплексу в умовах дійсного життя.

Отже, проблема юридичної реальності складна та багатопланова, і тому її розв'язання об'єктивно-необхідно передбачає тільки відповідний комплексний розгляд. Звідси зрозуміла та велика роль подібного роду методології з тим, щоб найкращим способом забезпечити визначення характеру численних та різноманітних предметних відносин і встановлення зв'язків між ними в цій системі. Натомість, ми ж, у своєму правовому мисленні самі себе зробили невірниками, «забарикадувавшись» в одній із двох пасток, з яких не можемо вибратися: у юрпозитивістській чи ж юснатуралістській «печері». Й усе це, як справедливо вказує Кауфман, вилилось в те, що «один важливий факт обумовлює історію правової думки. Він виражається в тому, що було постійне коливання між тим, що зазвичай називають «природне право» і «юридичний позитивізм»» [673, с. 79]. Завдячуючи чому, юридичний метод був затиснутий між двох скель –

Сциллою (jus) та Харибдою (lex). У такому самообмежувальному середовищі, наші рухи були бігом по замкнутому колі. Тут же необхідно привести все до єдиного значення, а не замикатися на чомусь одному. Наявні ж роз'яснення у вигляді цих двох широко існуючих класичних концепцій розуміння jus, в силу цього, не можуть претендувати на остаточне вирішення такої проблеми. Розв'язок даного протиріччя і виключення прогалин при пізнанні юридичної реальності можливі лише при відмові від безперспективних вузькоспеціалізованих методів та включення їх у відповідний всеохоплюючий підхід. Що, однак, не означає рухатися «з двох кінців» одночасно, так як це привело б нас до того, щоб ми розминувся з правдою. Усе це добре розуміє і О. Волкова: «Отже, перед нами складається така ситуація, коли, напевне, не варто визначати, яка з концепцій – природне чи позитивне право є досконалішою і яка повинна займати домінуюче місце. Адже, ми бачимо безліч аргументів на користь, як позитивного, так і природного права. Тому завданням сучасної науки буде знайти поки не існуючу ідеальну систему, яка б стояла над усіма відомими проявами права, втілюючи в собі їх переваги. Оскільки кожна з досліджуваних концепцій має свої вади і переваги, то доцільно буде використовувати кожна» [100, с. 64].

Магістральна ж ідея дійсно всебічного підходу полягає в тому, щоб розсунути штучно-створені у обмеженому погляді кордони реальності, вивірено наблизившись до неї самої. Для цього не погано було би подолати провінційне мислення. І куди практичніше, – зламати явно непрацюючі, але ще так міцно усталені упередження і стереотипи, манії, фобії та комплекси, утримання та культивування яких стає для нас чим далі більш накладним. А відтак їх експлуатація виявляється більш, ніж недоречною. Тож, такі нерентабельні умовності та забобони, що нам дошкуляють у пізнанні, варто відкинути в сторону, як стримувальні «фактори-ошийники» та зайві обтяження, що зв'язували нас по руках та ногах. Для цього варто здолати усі типові страхи «дослідника» та вийти з під дії своїх комплексів, що пригнічують рефлексію. Пізнання та розбудова юридичної реальності методологічно не можлива і без нової, більш розширеної концепції прав людини. Про це говорить і дослідник С. Бахін: «Прогрес у цій

області ... можливий завдяки ... відмови від сформованих стереотипів, проголошенню філософії нового політичного мислення, заснованого на пріоритеті загальнолюдських інтересів і цінностей» [46, с. 41]. Тож, нам треба мислити далекоглядно, ширше та об'ємніше, з урахуванням довгострокової перспективи, а тому також необхідно значно розсунути горизонти власної думки. Й усе це важливо з огляду на те, що, як правильно підкреслюється в науковій літературі, «інформація – це знання, що передається по різних каналах» [7, с. 21].

Отже, слід піднятися на шабель вище в методологічному плані. Не слід займатися перетягуванням «канату», сперечаючись чого більше в юридичній реальності – юрпозитивізму чи юснатуралізму, тим самим її розриваючи. Від цього безглуздя потрібно абстрагуватися, оскільки обидві частки там буттєво присутні: без *jus naturale* немає позитивної норми, юридична ж реальність, за відсутності у ній закону, є недієздатною своїм «проростанням» у суще (світі форм). Головна ціль бачиться, відтак, в тому, щоб з'ясувати взаємозв'язок права та *lex*.

Як ми вже зазначали, неефективність чисто юснатуралістських чи юрпозитивістських програм багато в чому обумовлена одностороннім сприйманням природи теоретичного знання цілісності усіх кантонів юридичної реальності. Тож, у методологічному плані буде з великим знаком «плюс» воєдино «залучити» між собою обидві ці «фракції». До цього ж часу, ми цим знехтували та діяли прямо протилежно, з точністю до навпаки, не прибившись до надійного «берега», дрейфували у відриві від дійсності, кидались з «вогню та в полум'я»: закон та *jus* жили для нас своїми окремими, паралельними та роздільними життями «самі по собі». Однак, насправді, в кожного з них свою роль, і лише у співпраці першого з другим, вони формують багатоцільову юридичну реальність. Надалі ж, для розвитку цієї системи має бути задіяна саме комплексність, аби ми знову не вскочили у ту ж саму «печеру» методологічної однобічності.

Важливим методологічним моментом є висунуте в якості постулату на початку нашого дослідження положення про те, що об'єктивною основою матерії тканини полотна юридичної реальності є світова єдність змісту і форми. При

такому обраному нами підході утворюється зсув методологічного акценту в бік такої цілісності: комплексна концепція орієнтує юридичні науки на вивчення всіх відносин в правовій реальності. Синтетичні тенденції, що виявляються в такому ракурсі, виражаються у встановленні тісних контактів особливо з філософією. Але, знову ж так, основний потенціал загальнонаукової юридичної концепції реалізується повністю тільки в тому випадку, коли вона теоретично спирається на правильну методологію.

Отже, якою ж має бути стратегічна лінія пошуку сутнісних критеріїв юридичної реальності? Ми відразу виявили слабкість підходу, орієнтованого на абсолютність одного з двох домінуючих напрямків в юриспруденції (юснатуралізму та юрпозитивізму), з іншого боку переконалися у неспроможності їх так званого «усереднення» (інтегрування) за допомогою вичленування в них крайнощів та звернення лише до їх простого «змішування», нарешті, відкинули помилкову однобічність трактувань у вивченні досліджуваного феномена у відриві гносеології від онтології (кауфманіанство). Разом з тим, безумовним є існування різних рівнів юридичної реальності, наявність яких обумовлено як різноманіттям форм об'єктивної реальності, так і багатофункціональною роллю права в суспільстві. Тому пошук сутнісних ознак механізму прояву *jus*-у-пізнанні повинен, очевидно, здійснюватися шляхом аналізу критеріїв, що виділяються в різних видах суспільної дійсності, і подальшого з'ясування характеру їх взаємин. При цьому, поряд з виявленням універсальних ознак права можна припускати виявлення змістів меншої мірою спільності, які, у цьому відношенні, є процесуально-сполучними онтогносеологічними характеристиками лише для деяких типів соціально-нормативних явищ. Сформоване таким шляхом уявлення про юридичну реальність буде багаторівневим, гнучким, динамічним, а тому глибоко евристичним.

Понад з тим, обмежуватися тільки даним викладом про наміри та самими лише констатаціями, очевидно, не можна. В зв'язку з цим, далі спробуємо більш детально обґрунтувати нашу позицію, оскільки застосування вказаного нами типу методологічної комплексності на практиці, вимагає деяких додаткових ввідних

пояснень. Причому перше з них, слід присвятити взагалі відношенню до понять «онто» та «гносео», звернення до яких в даній роботі стало не випадковим. Так от, насамперед, відзначимо: наша вихідна регламентна позиція наступна. Онтологія і гносеологія – найважливіші та тісно взаємопов'язані між собою в одній єдності «золоті ворота» евристичності. Перебуваючи в мейнстримному фарватері світоустрою, вони виступають в якості методологічних джерел відкриттів у будь-якій галузі науки, в тому числі і правової. Тож, як слушно зауважують Аверін та Руткевич, «постановка і вирішення будь-яких гносеологічних проблем завжди має (явно чи неявно) своєю передумовою певне вирішення корінних питань про відношення свідомості до матерії, про сутність оточуючого нас світу» [7, с. 14]. Своєю чергою діалектична взаємодетермінація «онто» та «гносео» тут виявляється в тому, що якраз пізнання суб'єкта і визначається умовами його існування.

По-друге, саме праворозуміння можна розглядати як суто онтологічну категорію (тобто що мається на увазі, під, власне, поняттям «jus»), а з іншої сторони, тут йдеться про безпосередньо сам гносеопроект такого осмислення. Разом з тим, така окрема «розбивка» питання про дане явище, зрештою, не формує єдиного та повного усвідомлення усієї суті юридичної реальності, де «онто» та «гносео» виступають одним змістом. Причому, як справедливо зауважує Бутакова, «праворозуміння – одночасно і світоглядне ставлення суб'єкта пізнання до правової дійсності, і теоретико-методологічна прихильність до певного наукового напрямку. Той чи інший тип праворозуміння визначає вихідний принцип теорії. Вихідного принципу відповідає загальне визначення права, в якому втілюється специфічність теорії» [81, с. 3-4].

Обрана ж нами техніка, діючи методологічним комплексом онтолого-гносеологічних основ юридичної реальності, постає в такому ключі незамінним високопродуктивним внутрішнім аналізатором останньої. Саме так, «розбираючи» методом зворотного моделювання структуру, побудовану на jus, можна дійти до інформаційних підвалин, що лежать в її основі. Тут вихід на «онто» лежить через «гносео». При цьому, оскільки, як і кожному формуванню

буттю передує його пізнання, так справедливим є і взаємо-зворотне твердження. Тож, всі дороги так чи інакше ведуть до гносеоонтичності, що, в нашому випадку, і стане методологічним кістяком, на який будуть кріпитися всі інші компоненти.

Отже, ще раз наголосимо на тому, що онтологія та гносеологія – це обов'язкові дві сторони будь-якого явища у нашому світі, де буттєве «Що?» отримується через пізнавальне «Як?». Тут в основі «запуску» усякого чогось (у процесуальному плані), як його першопричина, лежить дія відповідного суб'єкта. Остання, будучи методом творення, завжди є актом пізнання. Так і здійснюється перетворення «гносео» в «онто». Таким чином пізнавальна активність постає буттєвим конструктором. На цьому принципі і будується онтогносеологічна методологія, використана в нашій роботі саме для змістовного дослідження юридичної реальності.

В даний же час, у нашій науці робляться тільки-но перші кроки у створенні міжрівневого юридичного онтогносеотичного синтезу. Тобто у встановленні контактів між *jus naturale* і позитивною нормою. Саме в піднятій нами проблемі й здійснюється перехрест «силових ліній», що йдуть від поки ще досить ізольованих областей права («онто») і пізнання його природи («гносео»). При цьому, в цій точці «перетину» не скасовується своєрідний розподіл наукової праці, при якому, скажімо, законодавці можуть концентрувати увагу на понятті «закон», а академічні вчені – розглядатимуть «*jus*». Разом з тим, при всьому диморфізмі розкриття істини у такому «пересіченні», юридична реальність залишається бути монолітною, і, відповідно до цього існує потреба у пошуках цілісного підходу до неї не тільки на рівні філософської методології, але і її особливих «приземлених» форм, стосовно до проблеми прикладного використання. Один із таких базисів саме і має бути створений на базі онтологічно-гносеологічного підходу, який не поглинає інші, а сприяє об'єднанню їх передумов у комплексному правознавстві. Зрозуміло, що усе це вимагає спеціальної уваги. А поки зазначимо тільки, – таке опрацювання з неминучістю включає, насамперед, «розподільчі» проблеми: відношення суб'єкта-предмета в його специфічному «виданні» стосовно до самої людини;

єдності та відмінності онтологічного та гносеологічного аспектів вивчення правової реальності; моделювання та екстраполяції знання через розвиток міждисциплінарного синтезу; особливості використання принципу комплексності тощо.

Загалом, як всі ми знаємо, систему юридичної реальності організує її структура. Введення даної конструкції уявляється найбільш продуктивним в методологічному плані для вивчення явищ розглядуваної нами сфери. Детальний композитний аналіз частин юридичної реальності та сітки ієрархічних взаємовідношень між ними, завдяки чому вони поєднуються в одне єдине ціле, – і складе суть використовуваного в роботі системного підходу в межах нашої загально-розробленої комплексної методології. В основу ж дослідження юридичної реальності, як структури, саме і буде покладено вивчення її з позиції системної цілісності. І ми будемо слідувати цьому достатньо працездатному в науці підходу аналізу внутрішньої будови в його прикладенні на специфічну сферу існування правових явищ. Розгляд же через такі повномасштабні категорії, як онтологія і гносеологія, дозволить більш об'ємній проекції сприйняти усю об'єктивно існуючу юридичну дійсність, надавши відповідно-необхідну глибинно-змістовну повноту такому дослідженню. Однак, при цьому слід принципово зауважити, що використовувана нами комплексність буде не голими онтологією та гносеологією, але вона, для доповнення усієї картини, буде включати в себе елементи всіх основних напрямів сучасної філософії права, оскільки останні між собою необхідно взаємно-поєднані. Варто в цьому плані погодитися із думками Бачиніна: «Для філософії права важливо мати досить чіткі вихідні теоретичні моделі світу, соціуму, людини і тих буттєвих структур, які пов'язують їх в єдине ціле. Ці моделі необхідні їй, щоб вона могла спиратися на них при аналізі більш окремих проблем» [47, с. 160]. Тому «філософія права, що роздумує з приводу природи досліджуваних соціально-правових реалій, зобов'язана виходити за межі даностей, що безпосередньо спостерігаються і поглиблюються в галузь їх начал, відкривати причинно-наслідкові, генетичні та логічно-сміслові зв'язки між соціальними фактами та їх онтологічними

передумовами і підставами» [47, с. 161]. Але головне для В. Бачиніна, аби була «повніша і вища міра збігу онтологічної та гносеологічної реальностей» [47, с. 160].

Як бачимо, саме комплексний підхід на базі онтогносеологічної методології при осмисленні юридичної реальності передбачає використання адекватної форми пізнання, підлеглої одночасно буттєвим та соціально-пізнавальним діалектичним закономірностям. Все це має суттєве значення як для визначення сутності *jus*, так і його місця в єдиному процесі конкретного юридичного осмислення.

Окремо слід підкреслити, що визнання за *jus* принципово важливої ролі в якості онтологічно першого моменту та необхідної передумови сучасного синтетичного правознавства, не означає чергового ідеалістичного «флїжусу» чи «нальоту» як інваріанта ірраціоналістичних тенденцій. Навпаки, орієнтована на участь у комплексному пізнанні суб'єкта, система правових ідей не тільки сама цілком звертається до соціознання раціонального характеру, але і в якості активного каталізатора націлює на це всю галузь юридичних наук. Під впливом таких обговорень прояснюється гуманістичне покликання *jus* служити людині не лише шляхом допомоги у оволодінні зовнішньою природою, а й через пізнання її внутрішнього боку, тобто онтичного та антропологічного субстратів. В цьому відношенні, як зазначає С. Бобровник, «антрополого-комунікативний підхід створює умови для обґрунтування концептуальної моделі дослідження сутності права, ґрунтуючись на таких фундаментальних категоріях юриспруденції, як правовий компроміс і правовий конфлікт, їх взаємозалежності і взаємодії в рамках основних теорій право розуміння» [56, с. 7]. Юриспруденція, таким чином, все більше усвідомлюється перспективною наукою, розвиток якої не може відбуватися без виходів за межі, власне, норми закону та звернення до всієї сукупності її глибинних коренів, які пов'язані із самою людиною, що і розкривають закономірності реального юридичного буття. При цьому, вичерпність повноти здійснюваного нами філософсько-теоретичного аналізу вимагає додатково скористатися широким арсеналом антропологічно-аксіологічних методів. Адже вивчення юридичної реальності має підключати до

знання загальних для всього всесвіту механізмів спадковості і мінливості дуже важливе завдання – дослідити ці закономірності в реальному для нас, тобто суспільному бутті, у властивому тільки нам «олюдненому» середовищі.

Важливо також зазначити, що обраний нами в якості провідного «обладнання» комплексний підхід відзначається як горизонтально-вертикальністю, так і своєю взаємодіагональністю. В першому випадку – це поєднання одно-порядкових онтології і гносеології в їх широкому проникненні між собою, в другому – необхідність розгляду всіх сегментів юридичної реальності та процесу її пізнання: від їх початку до кінця, знизу до верху. Усе це, в свою чергу, передбачає використання методів, що в даному разі виступають як підвиди комплексності: системний, структурно-функціональний та синергетичний. Важливим в цьому плані виступає і моделювання, адже, як вірно пояснює Амельченко, саме «метода моделювання ... дозволяє ввести елемент наочності у розуміння системності пізнаваного об'єкта, специфіки його структурних складових» [16, с. 105].

Комплексність вимагає від нас і оперування, перш за все, даними діахронічного «зондування» розглядуваних нами питань. Тому нам, вже на самому початку, не обійтися без ознайомлення із історичними витоками розв'язуваної в роботі наукової проблеми. Певним чином перегукуючись із підрозділом, в якому аналізується стан дослідження теми, тим не менше, такий екскурс у минуле є його закономірним та необхідним продовженням. Таке з'ясування допоможе прояснити дійсну ситуацію наявного характеру розгляду питання в науці та дозволить сфокусуватись на досі ще невирішених його напрямках. Зрозуміло також, що елементарно стануть нам в нагоді та активно будуть використані за потреби, там де це буде необхідно (тобто прийдуться в пору), і традиційно поширені засоби загальнонаукової методології, з яких треба взяти та витиснути максимум корисного: логіка, аналітика, порівняння, аналіз і синтез, дедукції та індукції тощо.

Прийдеться саме в раз та послугує для нас цінним інструментом і широкий ірраціональний набір методів на чолі з інтелектуальною інтуїцією, без яких нам

аж ніяк не обійтися. Адже ми не хочемо перетворити наше дослідження на суху статистично-математичну роботу, вражати цифрами. Обраний нами філософсько-теоретичний ухил змушує паралельно чесно вчиняти так і те, що підказує нам внутрішній, феноменологічно очищений голос аби достукатися до правди, трансгресивною силою своєї екзистенції пірнути вглиб до істини, щоб чітко розгледіти її. Адже, як відомо, будь-який вчений мимоволі виявляється метафізиком. Інша справа, що, як правило, лише філософ відкрито визнає те, що він діє таким чином. Тож, ми докладаючи наявних зусиль, які перебувають в нашій спроможності, робитимемо гранично все можливе та залежне від нас. Тобто те, що від нас залежить та є до снаги, не відкидаючи жодної конструктивної техніки пізнання, яка спрацює при дослідженні юридичної реальності. Само собою зрозуміло, що, оскільки остання просякнута суб'єктивністю, тому важливо при цьому залучити і методи психологічної науки. І тут, як вірно, до прикладу, вказує Буранова, «філософський розгляд проблеми чуттєвого відображення так чи інакше пов'язаний з залученням результатів психологічних досліджень перцептивних образів» [78, с. 132]. А тому, відтак, скажімо, при аналізі «реагування» суб'єкта на норму, в роботі будуть використанні, зокрема, й ідеї фрейдизму.

Важливо також наголосити на тому, що в дисертації *jus*, як за походженням явище світу належного, розглядається метафізично, однак його механізм прояву в суцтвому (у вигляді *lex*) – аналізується засобами раціонального мислення. Це повністю відповідає життю самого права: від «саме-в-собі» воно відбувається «для-мене-та-інших». Адже не забуваємо, що при задіюванні *jus*, воно способом свого існування стає вже інтерпретацією. При цьому, ключовим та водночас інтригуючим з методологічної точки зору тут постає трансцендуючий момент режиму переходу у соціумі буття права в його пізнання, коли онтономічне починає функціонувати у гносеомічній формі. Такий «похід» за *jus*, котрий розпочинається з абсолютної ірраціональності (на етапі герменевтичного розуміння), зрештою закінчується не менш чистою логікою на завершальній інтерпретаційній стадії – застосування, в його епістемологічній імплементації.

Все це має нами буде в подробицях вивчене, висвітлено та показано вже в основних розділах нашої роботи.

Загалом ж, схема нашого дослідження вже викристалізувалась, отримавши вже конкретних форм, і, отже, буде виглядати так. По-перше, здійснення теоретико-історичного огляду проблеми, – відслідкувавши за даним в генезисній проекції, будемо переходити до детального встановлення необхідного світоглядного філософського підґрунтя через визначення змісту онтологічної та гносеологічної тематики, – що і складе наше методологічне тло. Й далі, – усе це проведене нами дозволить в акцентованому наголосі вийти на визначений нами основний об'єкт, здійснивши його аналіз в конкретному розгляді у практичному вияві. Визначаючи ж дійсні онтокоординати центрального стержню-серцевини із взаємно-розташуванням усіх нанизаних гілок на ньому, ми будемо проводити констеляційне зонування, показуючи анатомію юридичної реальності в розрізі ієрархії її секцій не тільки через ландшафтний «рельєф» видимих пейзажів-краєвидів, але й через буріння свердловин підземних «надр», звідки взяти забір проб. Тобто методологічно виявляючи те, з чого вона складається і, паралельно з цим, висвітлюючи її функціональну дію. Так, рухаючись вшир, глиб та вздовж сутнісно-причинної лінії, від одного до іншого полюсу, ми з'єднаємо у пізнанні діаметральні буттєві точки місткості цього явища – станції відправлення та кінцеву зупинку для *jus*, пройшовши та обігнувши таким чином по периметру усю юридичну реальність, і при цьому, заглянувши в її нутро. От тепер, все це виглядає з методологічної точки зору чудово, сприятливо для отримання високих результатів.

Отже, перші три підрозділи необхідно присвятити з'ясуванню основоположних методологічних критеріїв, на які ми спираємось, – і взагалі роз'ясненню ряду додаткових важливих обставин, філософсько-теоретичне з'ясування яких нам знадобиться згодом при подальшому розгортанні дисертаційного дослідження. Тобто, насамперед, має відбутися пояснення центральних вихідних позицій, на яких побудоване усе наше дослідження. Після цього, відповідно, в четвертому розділі цієї праці буде вже безпосередньо

розглянуте функціонування буття юридичної реальності, а в п'ятому – детальний механізм її пізнання. Між тим, тут також варто окремо пам'ятати, що порушення звичного для дослідних наук канону «емпіричне»-«теоретичне» на користь зворотного, є в будь-якій гуманітарній галузі не святотатством чи містичною алхімією, а лише всього-на-всього, робочим моментом, пов'язаним з об'єктивною необхідністю поглибленого проникнення в сутність предмета.

Отже, бачиться, що, наразі, всі належні підготовчі роботи бібліографічного та методологічного характеру проведено, аби вже розпочинати розгляд питання про зміст та форму юридичної діяльності, по-суті.

Висновки до розділу 1

Ситуація щодо дослідження в Україні юридичної реальності в силу тих чи інших обставин склалася дуже негативна. Питання з осмислення даного явища, фактично, опинилося підвішеним в «повітрі», оскільки робота у цій науковій сфері поставлена ще не на досить високому рівні. Тут багато вже було зроблено прорахунків, що вилилось в несприятливу обстановку в юридичній системі нашого сьогоденного суспільства.

Цьому всьому сприяє, насамперед те, що ганебний історичний спадок, залишений нам попередньою тоталітарною добою ще сильно тяжіє над вітчизняними дослідниками. Проведений аналіз відповідної літератури переконливо засвідчив, що в нас ще багато так званих «науковців» вражених вірусом радянського мислення. Слід визнати, що малоприємний досвід минулого ще й досі в неослабленому режимі завис над переважною більшістю вітчизняних вчених. Багато хто ще відчуває його тиск, будучи не спроможний вирватися та остаточно порвати з таким недугом. Колишній тоталітаризм не пройшов безслідно для нашої сучасної правової науки. Тож, деякі автори ще продовжують нічим невмотивовано «триматися» за жорсткий юрпозитивізм. Завдяки чому, довгий час в нашій країні право знаходилося у тіні закону, *jus* було пов'язано виключно із *lex* (друге виводилось з першого як факультативний додаток, але без

будь-якого фактичного значення). Розгляд же права та його розуміння в їх комплексності, повністю випав із поля зору наших науковців.

Тепер щодо методології. Успіх розпочатої нами справи загалом залежить від того, наскільки нам вдасться дослідити усі сторони розглядуваного в роботі явища. В залежності від того, чи зуміємо дійти до головного – сенсу *jus*, як визначального змісту юридичної реальності, можна буде оцінювати проведену нами роботу. Для того ж, щоб обхvatити в дослідженні усі належні питання, спочатку слід виявити увесь розмах проблеми. Далі відкинувши хибну практику проведення поверхневих досліджень права, необхідно сконцентруємось на тому, щоб паралельно провести екологічне очищення діючої юридичної методології. І тут важливо зазначити, що не всі існуючі на сьогоднішній час наукові засоби беззастережно можна віднести до таких, що мають високоефективну дію для нашого дослідження, тим не менш, більшість з них задають певні пізнавальні векторні орієнтири, які здатні полегшити процес освоєння юридичної реальності. При цьому, не треба розриватися між двома основними теоретичними таборами: юрпозитивізмом та юснатуралізмом. Усвідомлюється необхідність лише їх розрізнення та розмежування в системі дослідженні юридичної реальності, але аж ніяк не підтримання «багаття» іншого протистояння. Адже в інакшому випадку, ми, як і раніше, будемо продовжувати перебувати у безвихідному та патовому становищі при аналізі даного феномену. Між тим, подолання суперечностей зазначених протилежних підходів має, безумовно, важливе значення для правильної постановки питання про процесуальну техніку, здатну до вироблення більш ефективного дослідницького оцінювання юридичної реальності. І в цьому плані, в нашій роботі «диригувати» усім методологічним оркестром буде саме онтогносеологія як комплексний інструмент пізнання.

Потреба саме у вказаному типі аналізі юридичної реальності диктується, насамперед, життєво-важливими потребами практики. Адже нам, насамперед, потрібно глибиною з'ясувати чому саме відбувається неправильна інтерпретація *jus*, і як це можливо виправити. Тож, нам треба не тільки встановити суть юридичної реальності, але й проаналізувати усі рівні її пізнання, визначивши їх

місцезнаходження у даній загальній структурі. А це означає, що комплексність передбачає собою системність в онтолого-гносеологічному відношенні.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОНТОЛОГІЇ ЮРИДИЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

2.1 Історія розвитку онтологічної ідеї

Розпочинаючи наше дослідження по суті, у цьому розділі, спершу розглянемо базові елементи онтології права. Зокрема, для цього, на початку ми проаналізуємо історію формування вчення про буття та основні віхи її розвитку. Далі, на підставі цього, отримаємо можливість визначити основний зміст онтології, із наступним переходом до з'ясування змісту буття як основної одиниці для цього виду методології. Хід здійснення вказаного первинного аналізу відбувається не стільки із загальноознайомлюючою метою, але, насамперед, формуючи так на абстрактному рівні філософсько-теоретичні основи для процесу осмислення, має допомогти визначити наш вектор при безпосередньому дослідженні юридичної реальності, в якості вже конкретної буттєвої форми існування права.

Вже з самого початку своєї появи людство прагнуло встановити істинну суть світу, в якому воно перебуває. Уся ця складна проблематика філософського характеру, як відомо, сконцентрувалася в онтологічній теорії.

В загальноприйнятому ж розумінні онтологія – це розділ філософії, що досліджує першопричини, основні та найбільш загальні характеристики природи буття (сутність, принципи, взаємозв'язки та закономірності). Цей термін, як відомо, походить від давньогрецьких слів «ὄντος» – суще та «λογία» – наука.

Онтологія виділилась із концептуальних теорій про сутність природи, як вчення про саме буття, ще в ранньогрецькій філософії, хоча спеціального термінологічного означення в неї тоді не було. Причому таке древнє мислення проявилось у формі міфу, в якому, однак, питання про буття актуально не ставилося, оскільки було вирішене в жорстких теологічних рамках пантеоном

чітко визначених богів, що проживали на горі Олімп.

В самій же давньогрецькій міфології умовно можна виділити історично три різних підвиди міфологічних уявлень (відповідно до найбільш відомих авторів): 1) гесіодівська; 2) гомерівська; 3) орфічна.

До передфілософської онтотрадиції античної Греції можна віднести й космогонічне вчення епічного поета Епімініда (VIII ст. до н.е.), міфокосмологію Ферекіда (584/583 – 499/98 рр. до н.е.) та теогонічну генеалогію Акусілая (бл. 575 – бл. 525 рр. до н.е.), в яких йшлося про ті чи інші міфологічні початки світу.

Історичний початок філософії в Греції, як відомо, уособлюється з вченнями «семи мудреців». Ці та наступні перші грецькі мислителі-гілікійці розглядали навколишні речі в емпірично-натуралістичній формі і першопочатки світу вбачали в «стихіях» (речовинах-ефірах) природи: воді (Фалес (640/624-548/545 рр. до н.е.)) [518]; повітрі (Анаксімен (585/560-525/502 до н.е.)) [19]; вогні (Геракліт (544-483 до н.е.)) [120]; діалектичному комбінуванні основних чотирьох світобудівних елементів – води, повітря, вогню, землі (Емпедокл (бл. 490 – бл. 430 рр. до н.е.)) [181]; невидимому елементі «апейрон» (Анаксімандр (610-547/540 рр. до н.е.)) [18] тощо.

Своєрідно, у вимірі найпрекраснішого та досконалого порядку розглядали буття в Древній Греції піфагорійці (VI-IV ст. до н.е.). Прихильники цього філософського напрямку, зокрема, в особі Піфагора (бл. 570-490 рр. до н.е.), Алкмеона Кротонського (V ст. до н.е.), Архіта Таренського (428-347 рр. до н.е.), Тімея Локрійського (IV ст. до н.е.), Філолай (бл. 470-385 рр. до н.е.) бачили навколишню природу як цілісний, гармонічний космос, що базується на цифрах як чистих числових, арифметико-геометричних законах.

Наступним важливим етапом в розвитку давньогрецької онтологічної думки стала школа еліатів (580-430 рр. до н.е.), що вперше в західноєвропейській думці поставила питання про буття як філософську категорію. Саме один із засновників цього напрямку Парменід (бл. 540 – бл. 450 рр. до н.е.) у своєму творі «Про природу» [385, с. 295-297] і запроваджує першим категорію «буття». На думку

вказаного філософа, саме останнє, що є усяди, і забезпечує всесвіту єдність, тому все знаходиться в ньому, як у всеохоплюючій кулі. Воно є вічним, нерухомим, однорідним; усе наповнено ним, а тому все безперервне. При цьому Парменід та інші еліати вважали, що буття – це однорідна, вічна і незмінна єдність. Рухоме ж різноманіття світу розглядалося даною школою як оманливе явище.

Разом з тим, суворість та стійкість характеристик світу була паралельно пом'якшена онтологічними теоріями досократиків, предметом яких було вже не «чисте» буття, а його якісно певні початки («коріння» Емпедокла [181], «насіння» Анаксагора [17], «атоми» Демокріта [296]).

Одночасно виникає і критична позиція софістів, які відкидають можливість пізнання буття і побічно саме це поняття (Протагор (бл. 490-420 рр. до н.е.), Горгій (483-380 рр. до н.е.), Гіппій Елідський (V ст. до н.е.), Продик (бл. 465-395 рр. до н.е.). Натомість, вони своєрідно актуалізуючи гносеологічну тематику, привносять в онтологію антропологічний зміст.

В подальшому ж, у древньогрецькій філософії відбувається відхід від натурфілософських питань та, насамперед, звертається увага до проблем добра і зла, етики та моралі людини. Першим, хто ґрунтовно розпочав дану гуманістичну тематику, як відомо, став Сократ (бл. 469-399 рр. до н.е.) – визначний мислитель свого часу. В своїй «вільній» філософії він уникав онтологічної тематики, але його теза про тотожність об'єктивного знання і людської чесноти дозволила вперше поставити питання особистісного буття. Внаслідок цього, як справедливо зауважує А. Кауфман, «Сократ ... завершив зміну космологічного мислення на антропологічне» [668, с. 15].

Учень Сократа Платон (428-347 рр. до н.е.) стає основоположником об'єктивного ідеалізму. Він дійшов висновку про те, що розпочинати філософію слід з безсумнівного – з позасвітових ідей. Заперечуючи гілікійцям, матеріалістам та еліатам, він, зокрема у своїх творах «Менон» [402] та «Федон» [404], насамперед, розробляє вчення про те, що першоосновою всієї існуючої реальності світу є світ ідей (як ідеального), якому протистоїть світ відчуттів (матерії, світ неістинного).

Натомість, Аристотель (384-322 рр. до н.е.) заперечує платонівський поділ світу на істинний (ідеальний) та неістинний (чуттєвий), визнає ідеї Парменіда про Буття, але намагається просунути далі і побачити за цим ним «ентелехію» – віддалену мету, рух до кінцевої мети, «Форму форм». При цьому, найголовнішим серед цих напрямків знань для Стратига є саме теоретичне знання як вища форма духовно-творчої діяльності, а її серцевиною – найвища мудрість у вигляді «першої науки» – філософії, що і «повинна бути теоретичним [вишукуванням] перших початків і причин» [26, с. 35].

Дві знакові фігури древньогрецької філософії в особі Платона та Аристотеля з їх поглядами, по-суті, і визначили увесь подальший головний напрямок розвитку онтологічних явлень Античної Греції, а згодом і Риму. За деякими виключеннями, фактично, перипатики та неоплатоністи в своїй послідовній філіації були основними європейськими мислителями, у період, що ще залишався до раннього середньовіччя з його теологічними уявленнями.

Досить виразним, зрілим та системним постає за античних часів і вчення стоїцизму, представлене, зокрема такими древньогрецькими філософами як: Зенон Кітійський (бл. 336-264 рр. до н.е.), Клеанф (бл. 331-230 рр. до н.е.), Тімон Фліунтський (320-230 рр. до н.е.), Хрісіп (бл. 281-208 рр. до н.е.), Зенон Тарсійський (II ст. до н.е.), Кратет Мальський (II ст. до н.е.), Панетій Родоський (бл. 180-110 рр. до н.е.), Посідоній (бл. 135-50 рр. до н.е.) тощо. Розділяючи все людське знання на три галузі, вони відповідно виділяли три науки: 1) логіка (методи раціонального міркування у вигляді диз'юнктивної силогістики); 2) фізика (знання про динамічний світ як осмислений порядок, реалізований іманентною божественною волею); 3) етика (навчання про те, як жити в гармонії з природою для усіх людей, оскільки кожний є рівним перед світовим законом логосу).

З іншого боку онтологічну тематику через сумнів у можливості пізнання фактично заперечує древньогрецька школа скептицизму. Її найвідоміші представники Піррон (бл. 360-270 рр. до н.е.), Енесідем (I ст. до н.е.), Агріппа (I ст. н.е.) вважали, що недоцільно говорити про структуру буття, оскільки воно

недосяжне для людського розуміння. Оскільки, на їх думку, ми усі перебуваємо в полоні наших ілюзій в силу недосконалості нашого гносеологічного інструментарію. Тим не менш, навіть ці перші скептики були переконані, що світом керує певна розумна ідея.

Важливим етапом на шляху до переходу на якісно нову філософську парадигму стало вчення античного філософа-ідеаліста Римської імперії Плотіна (204/205-270). Здійснюючи систематизацію ідей Платона, він, разом з тим, у своєму творі «Еніади» [405; 406], упорядкованим його учнем Порфірієм, значно доопрацював ідеалістичну концепцію «ідей». В центрі філософії Плотіна лежить діалектика трьох основних класично-платонівських онтологічних субстанцій – Блага, Розуму та Душі. Здійснюючи системний та детальний аналіз цих категорій, він головну увагу, насамперед, приділяє першому, називаючи таку «вищу» ідею «Першоєдиним» і, розглядаючи її в якості нематеріальної, божественної та трансцендентної основи, яка шляхом еманції народжує усе суще.

Завдання, яке було поставлене перед філософами Аристотелем про те, що «нам необхідно осягнути перші причини суцього як такого» [26, с. 120], перейшло у спадок від античності до середніх століть і закріпилася у визначенні метафізики як науки про буття, тобто науки про сутність речей. Але якщо у Стратига це завдання передбачало дослідження суті буття речі, то перед середньовічними філософами такої цілі вже не стояло, оскільки положення про виключно Божу природу Усього зняло його з порядку денного філософських роздумів: інтерес мислителів перемикається з відношення «речі і її єства» на відношення «Бог і створене ним буття».

Як відомо, першою провідною філософською думкою Середніх віків стала «шкільна філософія» як синтез богослов'я та філософії Древньої Греції. Схоласти прагнули раціонально обґрунтувати і систематизувати християнське віровчення. Для цього вони використовували ідеї античної філософії (Платона і особливо Аристотеля, погляди яких пристосовували до своїх цілей). При цьому, схоластична екзегетика як цілісна система формувалась поступово, зокрема, на ідеях таких перших «апостольних мужів» (що зосереджувалися в своїх роботах

головним чином на перевазі християнства над язичництвом, розрізненні та засудженні ересі, редагуванні Священних текстів, описі діянь Христа тощо), як: Варнава (I ст.), Клімент I (I ст.), Ігнатій Антіохійський (бл. 50 – бл. 107), Полікарп Смірнський (бл. 70-156), Папій Іерапольський (бл. 70 – бл. 155), Арістон Пельський (II ст.), Татіан (II ст.), Герма (II ст.), Іустин Римський (бл. 100-165), Іринеї Ліонський (бл. 130-202).

Першим же здійснив спробу більш-менш упорядкованого викладу догматів віри шляхом їх викладу та певного наукового осмислення Клімент Олександрійський (бл. 150 – бл. 215) у своєму творі «Стромати» [230; 231; 232]. Між тим, у цій праці немає внутрішньої єдності та послідовності, догматичні питання не відокремлені від історичних, моральних, філософських. Започаткування ж системного викладу ідей християнства в філософському контексті, як відомо, належить вже іншому видатному грецькому християнському теологу Орігену (бл. 185-254). В своїй праці «Про початки» [379] він досить детально викладає догми віри вже як цілісну науку, проїняту єдиною думкою та ціллю.

З поступовим географічним поширенням та визнанням християнства історично збільшується і його ідейно-філософське наповнення. В подальшому теологічна онтологія у вигляді догматичної екзегетики активно формує підґрунтя для майбутньої схоластики, зокрема, зусиллями таких грецько-візантійських богословів, як: Евсевій Кесарійський (бл. 263-340), Антоній Великий (бл. 251-356), Ефрем Сірін (бл. 306-373), Афанасій Великий (бл. 298-373), Василій Великий (бл. 330-379), Кирил Іерусалімський (бл. 315-386), Григорій Богослов (329-389), Макарій Великий (бл. 300-391), Григорій Нисський (бл. 335 – бл. 394), Епіфаній Кіпрський (бл. 315-403), Іоан Златоуст (бл. 347-407), Феодор Мопсуестийський (бл. 350-428), Кирил Олександрійський (376-444), Несторій (бл. 381 – бл. 451), Феодоріт Кірський (386-457), Севір Антіохійський (456-538), Юнілій Африканський (перша пол. VI ст.), Леонтій Кіпрський (др. пол. VI ст. – перша пол. VII ст.) Максим Сповідник (580-662), Іоан Дамаскін (бл. 675 – бл. 753) тощо. Важливий внесок у становлення філософсько-релігійного вчення вносять і

латинська патристика в особі К.С.Ф. Тертуліана (155/165-220/240), Кіпріана Карфагенського (бл. 200-258), Іларія Піктавійського (бл. 315-367), Амвросія Медиоланського (бл. 340-397), Ієронія Стрідонського (342-419), А. Августина (354-430), Вікентія Лерінського (перша пол. V ст.), Генадія Масалійського (друга пол. V ст.), Фульгенція Руспенського (др. пол. V ст. – перша пол. VI ст.), А.М.Т.С. Боеція (бл. 480-524), Ф.М.А. Кассіодора (487-578), Григорія Великого (бл. 540-604), Ісідора Севільського (бл. 560-636), Біди Високоповажного (бл. 672-735) і т.д.

Схоластика як цілісна система теологічних знань, проіснувавши близько тисячі років в якості провідної філософської, а відтак і онтологічної парадигми європейської думки, разом з тим, поступово еволюціонувала, і в ході цієї діахронії наука все більше наближалася до надпіднесеного статусу віри, щоправда, так і не порівнявшись з нею. На підставі цього, в історичній рестроспективі схоластичне вчення можна умовно поділити на три періоди: 1) ранній: Алкуїн (бл. 735-804), Рабан Мавр (бл. 780-856), І.С. Іурігена (бл. 810-877), Ноткер Німецький (бл. 950-1022), Беренгар Турський (бл. 1000-1088), П. Даміані (1007-1072), Гуго Сен-Вікторський (1096/97-1141), Ансельм Кентерберійський (1033-1109), І. Росцелін (бл. 1050 – бл. 1122), Гільйом з Шампо (бл. 1068-1121), Бернар Шартрський (бл. 1075 – бл. 1126), П. Абеляр (1079-1142), Гільом Конхезій (бл. 1080 – бл. 1154), Гонорій Августодунський (бл. 1080 – бл. 1156), Аделард Батський (бл. 1080 – бл. 1160), Гільберт Порретанський (1085/90-1154), Петро Ломбардський (бл. 1095 – бл. 1164), Іоан Солсберійський (1115/20-1180), Алан Лільський (бл. 1120-1202), Альмарик з Бена (др. пол. XII – поч. XIII ст.), Давід Дінанський (1160-1217), Бонавентура (бл. 1218-1274); 2) середній: Р. Гросетест (бл. 1175-1253), Олександр Гельський (1185-1245), Вінсент з Бове (1190-1264), Альберт Великий (1200-1280), Р. Бекон (бл. 1214 – бл. 1292), Р. Кілуорді (бл. 1215-1279), Вітелло (бл. 1220 – бл. 1280), Фома Аквінський (1225-1274), Р. Лулій (бл. 1235-1315), Сігер Брабантський (бл. 1240 – бл. 1284), Егідій Римський (1246/47-1316), Дітріх Фрейберійський (бл. 1250 – бл. 1310), У. Енгельберт (1248/54-1277), І.Д. Скот (1265-1308), Марсиль Падуанський

(1275/89-1342/43), Іоан Жандунський (1285-1328); 3) пізній: В. Бурлей (1275-1344), У. Оккам (бл. 1285-1349), М. Орем (бл. 1300-1382), Ж. Бурідан (бл. 1300 – бл. 1358), Альберт Саксонський (бл. 1316-1390), Марсилій Інгенський (бл. 1335-1396), П. д'Альї (бл. 1350-1425), М. Кузанський (1401-1464), Т. де В. Гаєтанський (1469-1534), Ф. де С. Ферарський (1474-1528), Ф. де Віторія (1483/86-1546), Д. де Сотто (1494/95-1560), М. Кано (1509-1560), П. де Фонсека (1528-1599), Д. Банес (1528-1604), Ф. де Толедо (1532-1596), Л. де Моліна (1535-1600), Р. Беларміно (1542-1621), Ф. Суарес (1548-1617), Г. Васкес (1550-1604), Ф. Лере (др. пол. XVI ст. – 1640) тощо.

Розглядаючи онтологічне ядро схоластики, слід зазначити, що в якості першорущія та першопочатку вона визначала Бога. Саме на опис природи істинного буття у вигляді Творця світу та неістинного – земного грішного життя спрямовує свою творчість один із найбільш авторитетних «отців церкви», уродженець Римської імперії А. Августин. Якщо неоплатонізм, зокрема, в особі Плотіна, розглядав Вище благо в якості безособової істоти, то вже даний авторитетний схоласт бачить його як Божу особистість, що створила все суще. Своє онторозуміння світу Августин, в кращих традиціях догматичної екзегетики, викладає у фундаментальному творі «Про град божий» (413-427) [5].

Досить важливим для становлення схоластизму виявилось і вчення іншого римського християнського мислителя А. Боеція. Для нього обов'язок «відкривати причини сущого та пояснювати [будову світу]» лежить вже традиційно на філософії [69, с. 264]. При цьому, повною мірою розділяючи у своїй праці «Коментарії до Порфірія» (509) [66] аристотелівські «категорії» та вважаючи логіку «одночасно частиною і знаряддям» філософії» [66, с. 10], він з цих позицій визначає наступні онтооснови існуючого світу: «Всього існує чотири першопочатки, завдяки яким виникає будь-яка [річ]: є адже певна причина, яка називається виробляючою, як, наприклад, батько для сина; друга – матеріальна як камені для дому; третя причина – форма, як для людини розумність; четверта – заради чого здійснюється, як для битви перемога. І є дві [причини], які називаються початками всякої речі за привхідною ознакою [по співпадінню], а

саме місце і час» [66, с. 33].

Важливим для становлення схоластичної системи онтокаратини світу стала і концепція іспанського архієпископа, засновника середньовічного енциклопедизму Ісідора Севільського. В своїй відомій праці «Про природу речей» (612) [738] він намагається здійснити екзегетичний опис походження та буття природи як видимої частини всесвіту через християнсько-релігійне, алегорично-символічне розуміння, посилаючись на авторитетних античних авторів і підкріплюючи викладені ним ідеї відповідними ілюстраціями у формі образів-схем.

Розвиваючи ісідорівські ідеї про будову світу, бенедиктський монах Біда Високоповажний створює свою працю «Книга про природу речей» [589], в якій дається вже звична для екзегетики картина природи та божого світотворення. Подібним схоластичним чином, але у формі силогістичного діалогу-роздуму розглядає онтологічні питання й ірландський схоласт І.С. Еріугена у своєму головному творі «Періф'юсеон» (бл. 862-866) [624].

Великим систематизатором християнського вчення виступив і відомий богослов-патрист Близького сходу І. Дамаскін. В своїй фундаментальній праці «Джерело знань» [157] він активно, в догматичному дусі розглядає онтологічні теми, насамперед, тезу про те, що увесь світ створив Бог, «привівши все з не сущого в буття» [157, с. 200].

Інший, не менш видатний італійський католицький богослов Ансельм Кентерберійський, перебуваючи на позиції крайнього схоластичного реалізму, зосереджується на доведенні існування буття Бога через онтологічні докази як догми. Вважаючи віру основою раціонального знання, він, зокрема, у своєму відомому трактаті «Прослогіон» (1077-1078) [732] виводить реальність божого існування через нього самого, формуючи відповідні постулати, які на декілька століть стають для екзегетів аксіомами. Його основна квінтесенція зводиться до класичного схоластичного положення, що Бог є «дещо, більше чого нічого помислити» [22, с. 196].

Разом з тим, певною мірою намагається похитнути догматичні основи

екзегетики французький філософ-теолог П. Абеляр (1079-1142). Прагнучи примирити номіналізм та реалізм в їх тогочасному спорі щодо існування універсалій як загальних понять, він беручись за розв'язання цієї важливої середньовічної схоластичної онтодилеми з гносеологічним підґрунтям, створює власну концепцію у вигляді концептуалізму. Для Абеляра фізичні об'єкти постають в якості поєднання матерії і унікальної, неповторної форми, як сили, що впорядковує речовину. Однак для нього більше цікава теологічна тематика. А тому Абеляр велику увагу зосереджує саме на нематеріальних сутностях, намагаючись проявити онтологічну сутність Бога та душі.

У іншого професійного італійського богослова, систематизатора ортодоксальної екзегетики Ф. Аквінського вчення про буття застосовувалося передусім у контексті питання про те, як певні позитивні атрибути можна застосовувати і до Бога (як Творця) і речей (як божих створінь) при тому, що первинні значення всіх цих понять отримуються з повсякденного досвіду. Намагаючись розв'язати дану проблему, він, зокрема у своїй найбільш відомій, але до кінця незавершеній праці «Сума теології» (1265-1274) [581] вже традиційно для його сучасників наводить буттєві докази існування Бога і на цій основі переходить до онтологічного аналізу існуючої дійсності.

Ще однією потужної теоретичної базою середньовічної теології стала так звана францисканська школа (XIII-XIV ст.). Будучи компромісом між августицизмом та аквінізмом цей напрямок взявши за основу вчення Августа сконцентрував у собі і найпрогресивніші ідеї Аквінського. Показовим у цьому сенсі виступає класична схоластична концепція італійського схоласта Бонавентури (1221-1274), одного із найбільш впливових францискійців.

Одним з останніх оригінальних представників золотої епохи середньовічної схоластики став англійський мислитель, францисканець І.Д. Скот (1265-1308). Його вчення, по-суті, ознаменувало собою перехід до пізньої схоластики, філософія якої, багато в чому мала багато спільного із добою Відродження. Як відомо І. Скот став першим із філософів християнського світу, хто уявляв всесвіт як реально-існуючу самостійну цілісність, що розвивається із самої себе.

Здійснивши таким чином онтологічний опис реальності спираючись виключно на засоби природного розуму шляхом аналізу божої сутності та її атрибутів в одному з основних своїх незакінчених творів «Трактат про першопочаток» (1300-1305) [462], він, тим самим сформував тезу, яка в подальшому стала головним маніфестом онтології Нового часу про те, що природу створив Бог, але далі вона вже розвивається в своїй іманентності самостійно від нього.

Філософія І. Скота стала потужним стимулюючим фактором для формування вчення іншого впливового францисканця У. Оккама (1285-1349). Будучи прихильником номіналізму, при розгляді онтологічного питання він приходив до висновку, що «по-перше ... ім'я «сущє» співвідноситься з якимось поняттям, спільним для всіх речей» [374, с. 137]. При цьому, «про всяке сущє або про всякий займенник, що вказує на будь-яке сущє, може істинно позначатися одне і те ж поняття розуму» [374, с. 137]. Разом з тим, на думку У. Оккама, «незважаючи на те, що мається таке поняття, спільне для всякого сущого, ім'я «сущє» є еквівокальним, оскільки воно не відповідає співвідповідно одному поняттю про всі суб'єкти, якщо вони беруться в функції, що їх позначає. Навпаки, [імені «сущє»] відповідають різні поняття» [374, с. 139]. Більш онтологічно важливим, як вважає Оккам, є те, що «рівним чином сущє поділяється на сущє в можливості і сущє в дійсності» [374, с. 139].

Період же Відродження в розробці проблем буття представлений, насамперед, пізньою схоластиком (друга половина XVII ст. – перша половина XVIII ст.), яка характеризується тим, що в працях тогочасних науковців починає активно розроблюється метафізика в свідомо онтологічному ключі в якості головної філософської основи. Певна вільність у мисленні цього часу була обумовлена тим, що в суспільстві, а отже і в науці розпочинається поступове звільнення від лещат теологічно-схоластичних догматів. При цьому в більшості випадків філософи цього історичного періоду як Б. Перейра (1535-1610), П. де Фонсека (1528-1599), Д. де Зуніга (1536-1597), Д. Мас (1553-1608), Г. Васкес (1549-1604), Ф. Суарес (1548-1617), К. де лос Кобос (1553-1613), К. Мартіні (1568-1621), Б. Кекерман (1572-1609) розпочинають свої дослідження з критики

Аристотеля та усієї антично-грецької діалектики загалом, зокрема її позицій з питань світобудови.

На шляху протестантського реформування неосхоластики через формування онтології як науки, особливо значних успіхів досяг професор фізики у вищій академічній школі «Арнольдінум» К. Тімлер (1563-1624). Його головна праця Тімлера – «Методична система метафізики з п'яти книг» (1604) [741], зі змісту якої вбачається, що предметом його метафізики є «усе інтелігібельне», тобто те, яке може бути апріорі пізнане людиною. Відповідно до ідей цього німецького філософа, в онтологічному плані світ поділяється на «Ніщо» та «Щось». При цьому, частина «Усього» може опинитися лише в одній з цих категорій. «По-суті ж, тімлерівське вчення базується на діалектиці протиставлення зрозумілого (Буття) та неінтелігібельного (Ніщо), причому з абсолютним кордоном між цими буттєвими сферами [741; 635, с. 210-248; 636].

Після ознайомлення з публікацією Тімлера інший німецький філософ-кальвініст пізньої схоластики Я. Лорхад (1561-1609), вплив на якого мали, зокрема, ідеї Й. Кеплера (1571-1630), першим створює в світовій історії та використовує термін «онтологія» у своїй праці «Огдоастична схоластика» (1606) [689], виданої в якості навчального посібника для місцевої гімназії, в якій він був ректором. Розділяючи схоластику, яка у той час вважалася головною наукою, він послідовно вже на обкладинці свого твору пояснює, що вона «схематично включає в себе наступні розділи: Граматика (латинська та грецька), Логіка, Риторика, Астрономія, Етика, Фізика, Метафізика або Онтологія».

Лорхард слідує Тімлеру шляхом визначення онтології в якості «інтелігібельного знання про інтелігібельне пізнання» [689, с. 228]. Цей акцент на інтелігібельності світу визначальний для лорхадівського проекту метафізики, займаючи таким чином центральне місце в його онтології.

Важливо також відзначити, що в 1607 р. Лорхад отримує пропозицію стати професором богослов'я Марбурзького університету; і хоча він там працює недовго, але, в сенсі подальшої розробки онтологічної ідеї, відбувається його важливе знайомство та взаємообмін ідей з іншим представником пізньої

протестантської неосхоластики, послідовником вчення Ф. Меланхтона, професором філософії, метафізики, логіки та естетики цього ж університету Р. Гьокелем (1547-1628).

Переїнявши в Лорхада термін «онтологія», Гьокель використовує його в своїй роботі «Словник, який в якості ключа відкриває двері до філософії, інформування про працю та дослідження Рудольфа Гокленіуса» (1613) [640]. Під цим терміном він коротко розуміє «філософію сутності» [640, с. 16], тобто загальні абстракції сутностей суцього. Подальшого термінологічного розроблення німецький філософ не здійснює, що наштовхує на думку, що онтологія у нього вживається скоріше випадково, технічно.

Слід також зазначити, що термін «онтологія» як прикметник та в значенні метафізики у 1613 році ще раз з'являється в дисертації молодого вченого Л. Матіаса «Онтологічний спір про добро і зло» [688], в якій йдеться про його науковий диспут з ректором Ростоцького університету А. Ходжерою у флорентійському університеті «Мегаполенсіум».

Важливим історичним моментом для вчення про буття стає період Пізнього Відродження, зокрема, в особі визначного англійського вченого Ф. Бекона (1561-1626), який не пориваючи із теологічними основами, проте, один з перших починає активно проповідувати віру в науку. Замінюючи Органон формальної логіки Аристотеля на природознавчий метод, цей науковець у своїй праці «Про початки та витоки» (1612) [84], роблячи відповідний реверанс в бік до матеріалізму, категорично заперечує плотинівську тезу про первинність ентелехії та вторинність матерії.

В подальші півстоліття онтологічна проблематика як метафізика (з якої все більше вилучається теологічна тематика, а на її місце залучається раціоналізм та психологізм) продовжує розроблятися зусиллями таких відомих філософів, зокрема, як: Ф. де Араужо (1580-1664), Й.Г. Олстед (1588-1638), Дж. Поінстот (1589-1644), К. Шейблер (1589-1653), С. Ізквардо (1601-1681), Б. Мастрі (1602-1673), Х. Карамеуль де Лобковіц (1606-1682), А. Калов (1612-1686). При цьому в роботах цих науковців поступово все чіткіше прослідковується виділення з

метафізики «мети» (як першої філософії про найбільш загальні властивості усього світу, тобто буття) та «фізики» (як сукупності конкретних наук про суще).

Німецький філософ, професор Ерфуртського університету Л. Капіус в своїй праці «Ідеальна мудрість (яка зазвичай називається метафізикою). Для придбання філософсько-духовної акривії» (1639) [598] також в метафізичному сенсі побічно згадує про онтологію [598, с. 28]. Крім того, під його керівництвом Й.К. Седжерс захистив дисертацію з назвою «Загальна онтологія» (1639) [736].

Ще одне дисертаційне дослідження із терміном «онтологія» на обкладинці було захищене в Німеччині у 1640 р. Й. Флотвелом із назвою «Обговорення перших онтологічних питань і їх погодження, факультетські філософські вправи і пошуки істини» [629], керівником якої виступив відомий на той час німецький вчений Й. Ханд. Інший протестантський богослов з Німеччини Й.Г. Олстед в своїй філософській енциклопедії «Китайська філософська енциклопедія з 27 книг: спосіб вмістити філософію загалом, послідовні інструкції, правила і вічні коментарії» (1649) [578] теж згадує про «онтологію» в метафізичному ключі [578, с. 149].

Нового звучання терміну «онтологія» надає німецький картезіанець І. Клауберг (1622-1665), вчення якого формувалися під впливом ідей Дж. Де Рея. Крім цього, в своїй відомій праці «Елементи філософії чи Онтософія. Володіння першою з тих, які зазвичай пов'язують з Богом креаціоністським чином, чотири окремі частини» (1647) [601] він прямо вказує, що запозичує терміни Лобковіца та Калова для дослідження [601, с. 278]. Розробляючи онтологічну проблематику як універсальну метафізику в якості центральної частини філософії (і предметом якої виступає не тільки інтелігібельне, а все буття як суще з його загальними ознаками), він писав: «Оскільки наука про Бога називає себе теософією і теологією, здавалося б доречно назвати онтософією або онтологією науку, що не має справу з божими сутностями, а з буттям в загальному, має мати і спеціальну назву, що характеризує її особливості» [601, с. 6-7].

Іншу важливу тенденцію розгляду онтологічних питань світоустрою, започатковану фундатором матеріалізму Ф. Беконом, – не крізь метафізичну

філософію, а в розрізі виключно природознавчих та точних наук, – розвиває, насамперед, французький філософ, математик та фізик Р. Декарт (1596-1650).

В подальші 80 років безпосередньо термін «онтологія» знову згадується рідко, зокрема, у творах таких філософів, як Й. Мікраеліус (1597-1658), Е. Шавьєн (1640-1725), Г.В. Лейбніц (1646-1716), Ж. ле Клерк (1657-1736), однак не знаходячи своєї подальшої концептуальної розробки. І лише в 1729 р., нарешті повною мірою вступає в свої права у вченні Х. Вольфа. Разом з тим, розвиток онтологічної тематики в часі не зупиняється, зокрема зусиллями таких вчених як: Я. Томазіус (1622-1684), Б. Спіноза (1632-1677), Ж.Б. Ду Хамель (1624-1706), Д.Ф. Будде (1667-1729).

Англійський же фізик Г. Харві в своїй праці «Археологія нової філософії, або нові принципи філософії, що містять філософію загалом, Метафізика або Онтологія, Динамілогія або дискурс влади, Релігійна філософія або Натуральна теологія, Фізика або Натуральна філософія» (1663) [656] згадує про метафізику наступним чином: «Її називають також першою філософією, від свого найближчого наближення до філософії, її найбільш правильна деномінація Онтологія, або Дискурс Буття» [656, с. 274-275]. Натомість німецький поет К. Вейз у своїй роботі «Діяння наймудріших людей у всьому світі» (1675) [748] говорить про онтологію як теоретичну філософію, що покликана допомагати при практичному пошуку премудрості [748, с. 181].

В словнику ж англійського філолога-лексиколога Н. Бейлі «Англійський універсальний етимологічний словник» (1721) [583] онтологія визначається як «буття абстракцій». Інший англійський філолог та письменник І. Вотс в своїй роботі «Логіка, або правильне використання розуму в Запиті до Істини. Використання різних правил для захисту від помилки, в справах релігії і людського життя, а також в науках» (1724) [746] називає онтологію першою частиною метафізики, яка стоїть над шляхом, який веде в розслідуванні до повного та всеосяжного дослідження ідеї буття.

Головним послідовником Лейбніца та Вольфа, як відомо, став професор філософії Гальського та Марбурзького університетів О.Г. Баумгартен (1714-1762),

який в своїй праці «Метафізика» (1739) розділяє метафізику на космологію, психологію, природну теологію та онтологію [587]. При цьому, останній (яку також називає онтософією, універсальною метафізикою, архітектонікою, філософією-прима) він дає наступне визначення: «наука про найбільш загальні і абстрактні предикати усього», оскільки «вони належать до перших когнітивних принципів людського розуму» [587, с. 3-4]. Таким чином, Баумгартен уточнює предмет онтології Вольфа та, зокрема, його соратника Г.Б. Бюльфінгера. Так, якщо другі окреслювали її як раціональну науку про суще загалом як воно є, то перший наслідує скоріше схоластичну традицію, маючи на увазі вчення про трансцендентальні атрибути буття в їх внутрішньому взаємозв'язку.

Основним же противником ідей Вольфа-Лейбніца у ті часи став інший німецький філософ Крузіус Х.А. (1715-1775), який в своїй праці «Проект необхідних істин розуму» (1745) [619], розділяючи метафізику на онтологію, теологію, космологію та пневматологію, заперечив закон «достатньої підстави» і за критерій істини обрав наступне положення: що немислиме, то помилкове; що немислимо як помилкове, то істинне.

Натомість продовжує розвивати вчення Х. Вольфа та А. Баумгартена норвезько-датський вчений, професор математики і філософії в Сорозькому університеті Й. Крафт (1720-1765), який в 1751 р. випускає підручник з онтології «Онтологія або перша частина Метафізики» [674], (доповнюючи її принципами І. Ньютона) як частину курсу метафізики, поряд з «Космологією», «Психологією» та «Натуралістичною теологією».

Наступною важливою віхою в історії розвитку ідеї про світоустрій постала критична концепція німецького філософа І. Канта (1724-1804). Останній визначає онтологію як частину метафізики, «складову систему всіх розумових понять і основних засад, оскільки вони відносяться до предметів, які дані почуттям ... Вона не стосується надчуттєвого», що є кінцевою метою метафізики [215, с. 379-380]. Онтологія є «наука про іманентне мислення, тобто про таке, поняттям якого можна з достовірністю приписувати об'єктивну реальність» [213, с. 541].

Заперечував онтологію Вольфа також і Г.В.Ф. Гегель (1770-1831), оскільки,

на його думку, буття і свідомість тотожні: перше існує в другому (ідеї, дусі), а останнє адекватно реалізується в світі. В зв'язку з цим Г.В.Ф. Гегель, не сприймав вольфівську метафізику, якій рішуче протиставляв свою діалектичну логіку, основи якої викладає в своїй праці «Наука логіки» (1812-1816) [118].

В філософії інших німецьких мислителів, засновників німецького суб'єктивного ідеалізму І.Г. Фіхте (1762-1814) та Ф.В.Й. фон Шеллінга (1775-1854), які продовжують розробляти кантівські ідеї трансцендентальної суб'єктивності, мислення виявляє свою тотожність з буттям. При цьому, будова останнього досягається не в статичному спогляданні, а в його активному історичному і логічному породженні, причому, онтологічна істина розуміється не як стан, але процес.

У цей час інший відомий німецький філософ К.Х.Ф. Краузе (1781-1832) протягом свого життя намагається об'єднати суб'єктивну доктрину Фіхте з об'єктивним вченням Шеллінга, зцементувавши їх християнським поглядом на речі. В своїй концепції він виходить із свідомості (як вияву людського духу), в якій знаходиться безпосереднє пізнання божества як діалектичної онтооснови природи та розуму.

Головною ж філософською силою у першій половині ХІХ ст. стає ірраціоналізм (з ідеєю безумовної абсолютизації «належного» при вирішенні онтологічного питання) як академічна реінкарнація об'єктивного платонівського ідеалізму, що кидає виклик науковому емпіризму. Дана світоглядна позиція, зокрема, стає ключовим елементом в філософії таких відомих мислителів, як С. К'єркегор (1813-1855) та А. Шопенгауер (1788-1860). Вплив їх ідей так чи інакше поширюється й на усі світоглядні системи другої половини ХІХ ст. (насамперед німецьку), починаючи з «філософії життя» (В. Дільтей (1833-1911), Ф. Ніцше (1844-1900)) та закінчуючи неогегельянством.

Важливо також зазначити, що у цей історичний час, зокрема, зусиллями чеського філософа, теолога і математика Б. Больцано (1781-1848) через розробку його арифметичної теорії уречевленого числа (як спробу своєрідного математичного опису світу), починає народжуватися і аналітична філософія.

Остання згодом оформлюється в один із найбільш потужних антиідеалістичних раціональних напрямків ХХ ст. Для представників «аналітизму» існує вже не речова реальність, а лише логічна дійсність. Тобто не самі предмети та події, а тільки факти про них.

Паралельно з цим, в межах раціонального пояснення світобудови, формується та розвивається в галузі природознавстві генетична онтологія, зокрема, в особі космогонічної теорії П.-С. Лапласа (1749-1827), еволюційної концепції «походження видів» Ч. Дарвіна (1809-1882) тощо. Завдяки чому, на базі подальшого процесу ідеальної абсолютизації, був розроблений погляд на буттєві явища як закономірні, самодостатні, організовані та регульовані багаторівневі, складні функціональні системи. Усе це, привело, зрештою, до появи та формулювання парадигми глобального системогенезу у вигляді протоядра сучасних синергетичних уявлень.

В свою чергу, тим не менше, «третьою силою» філософії ХІХ ст. стає діалектичний матеріалізм в особі німецького філософа К. Маркса (1818-1883). Останній активно заперечує метафізичне вчення про буття як антинауковий підхід. Як відомо, основний конституант матеріалізму – гіломорфізм (від грец. «гіло» – матерія, «морфі» – форма). При цьому, у випадку з марксизмом, перше детермінує друге в своєму розвитку як своїй постійній боротьбі протилежностей. Тож, тут усі питання про буття розпорошуються між проблемами матеріалізму та ідеалізму, діалектики та метафізики, природознавства та соціології.

Таким чином, в західноєвропейській філософії ХІХ ст. з одного боку, досягнення природничих наук послужили основою для спроб нефілософського синтетичного опису єдності світу в дусі позитивістського розуміння. З іншої сторони, їх опоненти намагалися звести онтологію виключно до ірраціонального першоджерела («життя» у Дільтея, «волі» у Шопенгауера і Ніцше). Неокантіанство ж, яке починає активно заявляти про себе наприкінці цього століття, зокрема в особі О. Лібмана (1840-1912), і близькі до неї течії форсували гносеологічне розуміння онтології.

Разом з тим, до кінця ХІХ – початку ХХ ст. на зміну психологічним і

гносеологічним трактуванням вчення про буття приходять напрями, які орієнтуються на перегляд досягнень попередньої західноєвропейської філософії і повернення до онтологізму. Початок нового сторіччя став відродженням останнього завдяки феноменології Е. Гусерля, екзистенціалізму М. Хайдегера, широкої палітри неотомізму та кульмінаційним моментом цього процесу – онтологічним проектом М. Гартмана. З іншого боку, класичну, метафізичну тему буття шляхом її формалізації намагається остаточно викреслити неопозитивізм, який у цей історичний період розчиняється або в примітивних синтаксисі, семантиці, прагматиці, або в апіорі-приречених спробах структурувати методом «рішучого шиккування» ірраціональність.

Загалом ж, слід зазначити, що онтологічна тематика, так чи інакше (навіть в її відкритому запереченні, але при цьому в спробі обґрунтувати власний інваріант есенціальності буття, причому іноді шляхом радикального та кон'юнктурного волюнтаризму і крайнього соліпсизму) проглядається у багатьох визначних філософів другої половини ХІХ ст. і ще більше актуалізується у ХХ ст., зокрема, в: іманентному реалізмі австрійця Ф. Brentano (1838-1917); семіотиці – теорії категорій американця Ч.С. Пірса (1839-1914); символічній логіці як методу обґрунтування буття, існування та істини німця Г. Frege (1848-1925); теорії об'єктів австрійця А. Meinong (1853-1920); формальній онтології та трансцендентальній логіці німця Е. Гусерля (1858-1938); логічно-процесуальному неореалізмі англійця А.Н. Уайтхеда (1861-1947); логіко-аналітичній методології поляка К. Твардовського (1866-1938); концепції логічного атомізму та теорії дескрипцій англійця Б. Рассела (1872-1970); теорії рівнів реальності німця М. Гартмана (1882-1950); практичній феноменології німця А. Райнаха (1883-1917); логічних системах поляка С. Лесьневського (1886-1939); реїзмі, конкретизмі та пансоматизмі поляка Т. Котарбінського (1886-1981); логічній філософії німця Л. Вітгенштейна (1889-1951); метафізичній парадигмі «розкриття» буттєвої істини німця М. Хайдегера (1889-1976); аналітичному позитивізмі німця Р. Карнапа (1891-1970); ідеалістичному реалізмі поляка Р. Інгардена (1893-1970); теологічній парадигмі раціонально-космологічної

системи американця Ч. Хартшорна (1897-2000); загальній теорії систем австрійця Л. фон Берталанфі (1901-1972); критичному раціоналізмі австрійця К.Р. Попера (1902-1994); етолого-натуралістичній концепції австрійця К. Лоренца (1903-1989); онтологічному реалізмі австрійця Г. Бергмана (1906-1987); класичній аналітичній логіці американця Н. Гудмана (1906-1998); математико-логічно-формальній онтології американця В.В.О. Куайна (1908-2000); проекті «часової» логіки новозеландця А.Н. Пріора (1914-1969); метафізиці природних комплексів американця Ю. Бачлера (1914-1991); «нефрегівській» логіці чеха Р. Сушка (1919-1979); теорії «виглядів» гватемальця Г.-Н. Кастанеди (1924-1991); онтології категорій німця Р. Гросмана (1931-2010); релевантній логіці «неіснуючих об'єктів» новозеландця Р. Сільвана (1935-1996); інфінітарній логіці та загальній теорії інформації американця Дж. Барвіза (1942-2000); модальній логіці формальної онтології поляка Є. Перзановського (1943-2009) тощо.

Слід також згадати і про ідеї структури буття американського філософа Ю. Бачлера. Поставивши собі за мету розробити нову метафізику, він у своїй праці «Метафізика природних комплексів» (1966) [596] розвиває ідею так званих «природних комплексів».

Окремої уваги заслуговують й онтологічні ідеї критичного раціоналіста К.Р. Попера. Так, у збірці своїх доповідей «Об'єктивне знання. Еволюційний підхід» (1972) [417] він висуває гіпотезу трьох світів: 1) фізичних об'єктів і станів; 2) психічних і ментальних станів свідомості; 3) об'єктивного змісту мислення (зміст наукових гіпотез, літературні твори та інші незалежні від суб'єктивного сприйняття об'єкти).

Починаючи з кінця ХІХ ст. досить сильно активізуються спеціалізовані дослідження присвячені реальності, утвореній людською діяльністю, проживанням в суспільстві. І, передусім, мова йде про розробки т.з. соціологічної школи структурно-функціонального аналізу по лінії її видних діячів француза Дюркгейма Д.Е. (1858-1917), американця Парсона Т. (1902-1979) тощо.

Закінчуючи історичний аналіз розбудови онтологічного вчення у ХХ столітті, слід згадати і про теорію ноосфери, яка була розроблена французьким

теологом та філософом М.Ж.П. Тейяром де Шарденом (1881-1955) у написаній ним наприкінці 30-х років минулого сторіччя праці «Феномен людини» [498]. Цей науковець, будучи священником-єзуїтом, створив своєрідну концепцію у вигляді синтезу католицької християнської традиції та сучасної теорії космічної еволюції.

Паралельно із Тейяром де Шарденом, але вже секуляризовану версію концепції ноосфери, та з поглибленням уявлень про біосферу розробляє один із засновників російського космізму Вернадський В.І. (1863-1945). В своїх наукових працях [95] він розглядає теорію розвитку Землі, в якій ноосфера є третім етапом в розвитку нашої планети, після геосфери (неживої матерії) та біосфери (біологічного життя).

Окремо слід зазначити, що такий напрямок космічного еволюціонування в онтології сучасності як засіб вдосконалення ідеальної (а, відповідно, і матеріальної) сфери буття, нині активно розробляється в філософії в світлі своєї подальшої перспективності.

2.2 Сутність буття як основної онтологічної категорії

Буття, як найбільш складна для осмислення категорія, постійно перебуває в центрі уваги не тільки філософів, але й кожної людини. Саме такою проблематикою безпосередньо і займається онтологія. Її головне евристичне завдання носить есенціальний зміст та полягає у тому, щоб з'ясувати основну сутність існуючого світу та побудувати на цій основі його модель. При цьому, буття у всіх його проявах реальності виступає не тільки предметом, але й основною категорією онтологічного вчення.

Очевидно, що розпочинати дослідження сутності буття потрібно зі встановлення його ознак. Однак, на цьому шляху одразу ж постає нездоланна перепона у вигляді алогічності даного явища для людського розуміння в силу його сингулярності, яка виникає через нескінченність світу у просторі та часу. По-суті, «буття» – це не якась конкретна річ чи феномен. Дати йому логічне визначення через видові ознаки неможливо через те, що у нього відсутнє родове

поняття. Не існує такого визначення, в яке б воно входило поруч з однорідними йому складовими частинами. Внаслідок чого, дана найскладніша проблема постійно активізує філософів в їх теоретичних пошуках. Усунення інформаційного вакууму з такого питання – це найважливіше завдання для усіх мислителів. І, в цьому відношенні, буття – категорія найвищого рівня, а філософія постає методологією першо-пізнання онтичної сутності. Тому, як справедливо зауважує М. Гартман, «фактично жодна філософія не обходиться без фундаментального погляду на буття. Причому це не залежить від точки зору, тенденцій або загальної картини світу, яку вона сприймає» [651, с. 4]. Тож, фактично, відповідь на головне онтологічне питання слугує стійкою основою для кожної філософської парадигми.

Нині ж, стало остаточно зрозуміло, що при вирішенні онтологічної «теми» не можна обійтися лише самим принципом гілеоморфізму. Тож, однією з найбільш важливих проблем, яка тут постала, – питання про бінарний поділ нашого світу на суще та належне. Загалом ж, визнаючи їх, відповідно поняттями Матерії і Духу, як найбільш широкі після Буття категорії, мислителі завжди неоднозначно оцінювали взаємозв'язок між ними. Саме за ознаками надання в цьому співвідношенні переваги одному чи іншому, як відомо, утворилося й дві класичні філософські школи: матеріалізм та ідеалізм.

Разом з тим, важливо зазначити, що переважна більшість філософів дотримується класичного підходу, коливаючись між матеріалізмом та ідеалізмом: у висвітленні одних проблем стаючи на одні позиції, а в інших – на другі. Таким чином, третій головний напрямок у вирішенні основного філософського питання існує у вигляді онтологічного дуалізму.

Наразі, стосовно наявного буття, безсумнівно є лише те, що останнє представляє собою певну реальність, де постійно відбуваються певні події, тобто тут мається наповненість явищами, які розгортаються у часі та просторі. Прямий же зв'язок, який полягає між останніми, проявляється в тому, що перше ідентифікується в другому. Зворотний – тим, що простір процесуально існує в часі. Взаємореляційність – в їх визначенні одне іншим. Тож, буття, як жива

екстенціонально-темпоральна дійсність, є вищою формою існування порівняно із тим станом, де нічого не відбувається, тобто існує «Ніщо». Внаслідок цього, у найбільш повній мірі категорію «буття» можна осягнути через її протиставлення лише саме такому поняттю. Адже саме наділення Ніщо вищою якістю, тобто такими фізичними параметрами як час та простір, а відтак акциденціями, – робить його визначеним, а відтак, перетворює у Буття.

Тож, до розуміння буття спробуємо прийти через його діалектичний аналіз-порівняння з протилежною за змістом субстанцією. І хоча наша свідомість відчуває, здавалося б, нездоланні труднощі уявити собі те, чого немає, тим не менше, «ніщо» складає глибокий філософський зміст. Воно постає в якості первинно-необхідної умови здійснення будь-якої без винятку конкретної форми буття. Можливість наявності ніщо – необхідна умова становлення кожного «онто». З нього воно вийшло, і у це ж, перетвориться. Тож, у Бутті завжди є «представництво» гіпотетичності становлення Ніщо, і навпаки. Це і гарантує їх взаємно-трансформацію. Буття, в результаті цього, в своєму розвитку рухається від одного ніщо до іншого.

Таким чином, фактично, небуття є формою існування в процесі між чергуваннями існування конкретних «онто». Щонайперше ж, проблема про зміст поняття «ніщо» зводиться до питання наявності його об'єктивних аналогів, а в разі їх відсутності – до характеристик такої умовної теоретичної моделі як фікції.

Апріорно-логічним є той факт, що всі конкретні форми буття з'являються як такі, що раніше не існували і рано чи пізно зникають, тобто одного разу народжуються і колись вмирають. Якщо все наявне тимчасово минує, тоді необхідно зрозуміти суть того стану, який передує повноцінному буттю і рівною мірою слідує після нього, як щось конкретне. Тобто те, з чого виникає нове онтоутворення і, у що воно переходить після завершення свого існування як певної реальності (адже, як відомо, не існує нічого такого, що б зникло безслідно). В описі стану перед- і післябуття якраз і полягає призначення філософської категорії «ніщо», – чого поки ще, або ж, вже немає. Себто як відсутність конкретного «онто». Що і можна вважати тотожним небуттю. В ньому

екстенціонально-темпоральний стан в своїй константності ідентично постійний. Інакше кажучи, це є законсервованість, в якій немає дії-руху часу та простору як необхідних умов буттєвих подій.

З іншого боку, «Абуття» також постає в якості реальності, як буття–даність–без–Щось, але все-таки онтоформа, в якій, однак, немає вищих форм існування (суцього і належного). Йому лише присутні такі ознаки як: «ніде», «ніколи», «ніхто», «ніяк». При цьому, «ніщо» необхідно означає не тільки відсутність буття. Як стан у вигляді явленності у не- визначеності, оформленості, впорядкованості тощо, він передбачає і можливість становлення «онто» у будь-яких, сингулярно інших формах виявлення. Відтак, йому, як небуттю, властиві творчі активності. Тобто руйнувати наскільки б стійкими не були існуючі «Щось» і творити безліч нових його видів. В зв'язку з цим, суть механізму світовиникнення полягає у тому, що Ніщо, як найнижча форма онтичності, відтак, є своєрідним праБуттям.

Отже, «Ніщо» має поставати як джерело народження (наповнюючись відповідними атрибутивними акциденціями, визначених часом та простором), так і, водночас, кінцевою точкою реальності «Буття» (коли зникають події і відпадає необхідність в існуванні екстенціонально-темпоральної субстанції).

Інакше кажучи, один раз наповнившись змістом, «Ніщо» стає буттям, а з його зникненням, – останнє знову стає нічим, тобто перетворюється в перше. І цей рух від Нічого до Щось, та навпаки, – приречений на нескінченну вічність. Отже, «Ніщо» постає в якості своєрідного взаємо-зворотного метамодусу Буття, в тому числі і нашого сьогоднішнього.

Таким чином, «Ніщо», в якості первинної форми буття, постає як своєрідна субстанція, в якій поки що немає класичних онтоознак. Є тільки абсолютно безакцидентована матерія (повністю в розібраному, обезформленому стані) та повна відсутність належного (як сили що її конститує). Його основу складає тільки буття «Нічого» як відсутність «Усього». «Онто» ж з'являється тоді, коли в «Ніщо» починають відбуватися події, – час та простір, таким чином, набувають значення; виникає можливість темпорально-просторової диференціації, в її

дередукції. Проекціонуючи ж дані положення на наш світ в концепції сучасної фізики, впливає, що світонародження відбулося за рахунок розриву гіпермасивної «чорної дірки» («Ніщо»). Остання в своєму вибуху (через просторове розгортання матерії в темпоральному вимірі) породила Буття – простір та час. В результаті цього розпочався запис в літописі історії нашого світу. В свою чергу, колись існуюче буття в результаті акумулятивної коагуляції буде поглинене іншою глобальною «чорною діркою». Саме в такому плані сьогодні можна говорити про одну з центральних онтологічних тем – проблеми виникнення та зникнення нашого Всесвіту.

Отже, запрограмоване змістом існуючого буття фінальне розташування тіл (досягнення своєї своєрідної «стелі» в русі акциденцій), як своєрідна буттєва седиментація (через зникнення часу шляхом вичерпання буттєвої енергії та, відповідно, закінчення існування даного Всесвіту), означатиме початок кінця Цього космосу. Тож, абсолютна ідилія через взаєморівноваження усіх онточастин, оскільки відпадає необхідність у подальшому розвитку, як течії змін, – вказуватиме на прихід Ніщо. Інакше кажучи, завершення нашого існуючого буття буде пов'язано із досягненням ним своєї кінцевої цілі та вичерпним виконанням закладеної у нього програми. Його смерть та переродження через перехідний етап у вигляді ніщо дасть життя новому світу.

Як бачимо, періодично повторювана циклічність онторозвитку полягає в тому, що кожне із еонів розділяє сколапсування у ніщо та подальший великий вибух. Разом з тим, усе вищеописане нами моделювання, зокрема, в частині, що стосується світоформування, є застосовним, істинно справедливим лише у випадку, коли нашому буттю передували інші. А що ж у випадку первісного «Початку-початків», коли існувало тільки «Нічого-нічого»? Таким чином, нам потрібно повернутися до абсолютного онтологічного витоку, тобто так званої точки відліку Усього, та з'ясувати механізм першопоштовху, актуалізаційного запуску, сили примушення до «організації» світу. Тим самим, ми мусимо відкрити першу сторінку книги нашої історії. Отже, очевидно, що усюди було лише чисте Ніщо. Існував тільки онтонуль, «предтеча предтеч», «початок початків», тобто

порожнеча, яка не маюла потреби у своєму сторонньому створенні. Але дана пустота, як першо-даність, могла «народити». Як первинне гіпотетичне джерело життя, це вмістилище (з безмежним потенціалом для уявних дій з подальшим «означенням» суцього та належного) й передбачало імплементаційне перетворення, у вигляді ні в чому не обмеженого «бути всім». Тож довкола – наявна самопредставленість знереалізованою онтопотенційністю (аннали, місце зберігання бездонного каталогу антологічного зібрання множинних можливостей як їх типінговий реєстр, банк даних). Але саме в останній і передбачалось запалення буттєвої «іскри». Звідки і брався прототипний матеріал, «глина для замішування», оскільки всі ідеї та форми перебували саме там. І це була не розмальовка, усе робилося з нуля. Народження ж з абстрактно-невизначеного відбувалось через операційний перехід-у-формуванні до безпосереднього-конкретного в реальності. Найбільш ймовірнісний онтоваріант отримав своє вираження-у-втіленні на практиці. Безрозмірно-велика Пустка ожила, в ній з'явилося буття.

Усе це нелегко собі представити, так само як і помислити історичний момент перетворення мертвої природи у живу. Але будь-яка акцидентія передбачає у своїй появі в дійсності тільки збіг сукупності усіх умов її втілення. Навіть вірогідність певного факту, зведена в найбільшому ступеню у саму себе, в кінцевому рахунку, в своєму остаточному обрахуванні все рівно залишає шанс для власної реалізації. Тож, навіть те, що ніколи не існувало, – вже «є», – оскільки завдяки поліваріантності онтопотенціальності, – таким ще буде. І в цьому плані потенційна акцидентність дорівнює актуальній. Адже в обох цих випадках живе все те ж «онто», як ідея, що володіє буттєвою сутністю. Різниця тут лише в моменті реалізації останньої: всьому свій час та місце. Тому і світостворення, як й народження життя, є однорозрядно-важкими для розуміння, але здійсненні в дії у своїй можливості втілення. Питання лише у тому, коли зійдуться відповідні підстави, які згенерують таку онтологічну ситуацію «виконання» в її актуалізаційній затребуваності.

Отже, як ми вже змогли побачили, розвиток буття світу полягає в тому, що

кожен новий акциденційний «пейзаж» з'являється на залишках старого. Існування, отже, – це постійна онтична круговерть. Народження ж буття – це момент коли все тільки починалось. Подальше же становлення світу відбувається під впливом власних законів існування, з їх, відпочатково встановленою визначеністю для даного конкретного «онто». Відтак, течія розвитку світу визначається внутрішніми багатофакторною іманентною причинністю самого середовища. І, при цьому, щомиті світ змінюється та вже не буде таким, як раніше. Відтак, саме розвиток – двигун буття. Енергія ж для нього – це активна інформація. Й тут принцип «А створює Б» є взаємо-зворотнім онтогносеологічним відношенням.

В результаті даних обставин, важливим моментом дослідження Буття, є аналіз його визначальних екстенціонально-темпоральних характеристик. І простір та час «розморожуються» із виникненням Світу у вигляді нового онтосюжету акциденцій. При цьому, якщо перше – це локалізований об'єм наповненості буття, як постійне місце перебування матерії зі своєю тривимірною системою координат (висота, ширина, довжина) визначення буттєвих подій, то друге має виключно динамічні характеристики. Об'єктивна реальність, яка перебуває в стані руху, є єдиною субстанцією темпоральності, оскільки абсолютна відсутність акциденцій, – означає і субстанційність ніщо для часу. Тож, природа останнього пов'язана із фіксованістю проявів Буття в рухливій системі координат минуле–сьогодення–майбутнє. Відповідно, час умовно можна представити як рух ліфту, де його кабіна – «сьогодні» вже минула певну кількість часових поверхів «вчора–позавчора і т.д.» та прямує вгору до «завтра–післязавтра тощо». Таким чином, можна погодитися з Н.К. Карповою про те, що «кожне явище в світі є зображенням, яке містить в собі проектування минулого, нинішнього та майбутнього» [660, с. 12]. Тобто, час – вимір певними проміжками стану розвитку акциденцій, «слідкування» за ними через годинник.

Отже, буттєвий простір і час присутні в реальності через постійну зміну «картинки» «онто». Тобто, «хроно» існує коли щось відбувається. Немає подій (як розвитку в дії) – відсутній й час. Кінцем же минулого та початком майбутнього є

«тепер». Саме через останнє пролягає межа між першим та другим. Причому ж, фактично, цей кордонний «маркер» у вигляді «зараз», як розділяє, так і об'єднує. Саме «нинішнє» робить час рухом, в тому сенсі, що градує його, визначаючи у своєму відрахуванні відповідне вимірювальне «табло», на якому низ – те що вже сталося, верх – акциденцій, які ще тільки-но відбудуться. Разом з тим, на відміну від минулого, безпосередньо саме майбутнє на такому «візорі» не вдасться побачити. «Вчора» – те, що вже, а «завтра» – ще не було. Минуле – це зафіксована картина, яку вже не можна заповнити, оскільки тоді теперішнє та майбутнє буде зовсім інше. Змінивши «вчора» неодмінно переробимо і «завтра». Тобто, минуло можна лише перезаповнити тільки створивши нову темпоральну гілку. «Сьогоднішнє» ж – картина, яка малюється зараз. А «майбутнє» – це чистий аркуш, зображення на якому ще не проявилось, але те, що тут постане – можна передбачити. Тобто, «футуре» можна прорахувати (представити, уявити). Однак, це стане можливим лише у випадку, коли знати всі необхідні для цього детермінанти. Адже «теперішнє» причинно-іманентно містить в собі можливості планування руху часу «догори», задані «минулим». Тому вчорашнє – адекватна причина теперішнього, майбутнє – відповідний закономірний результат детермінації їх обох. Інакше кажучи, теперішнє утворює майбутнє на фундаменті минулого. Тож, «завтра» шукається у «вчора», так як воно творить його через «зараз». В результаті, наслідок минулого – теперішнє, останнє ж – причина для майбутнього. Тобто, «сьогодні», спираючись на «вчора» визначає основу для «завтра». Тим самим, минуле і визначає майбутнє. Й при цьому, «завтра» неминуче поглинає «вчора» через «сьогодні». Таким чином, майбутнього без минулого не буває. Перше приходиться через друге, в його перетворенні теперішнім. Як наслідок майбутнє слід шукати в регресії у минулому. Тож, те, чим стане даний людству час, залежить від нас самих. Якщо вчора – є вже сформоване одиничне ціле, то завтра – це лише план, програмування, воно безформенно існує у безлічі варіантів. Відтак, «майбутнім» треба постійно займатись, піклуватись про нього у «минулому». При цьому життєво важливо зберігати зв'язок із «вчора», а творячи теперішнє слід думати про наслідки у

«завтра». Не лише на наших очах, але в діях кожного твориться історія. І при цьому, усе людське життя – це прямий ефір.

Таким чином, теперішнє – це риска між минулим та майбутнім, воно позбавлене власної долі, оскільки «вчора» залишає в ньому свій відбиток, а «завтра» – окреслення своїх обрисів. Отже, «сьогодні» не належить саме собі. Воно сповнене «відмінностей» між тим що вже було, і тим, що ще здійсниться. Таким чином, нинішнє виступає своєрідним рухливим проміжком-миттю між минулим та майбутнім. І саме «вчора» формує «сьогодні», останнє визначає «завтра», а «потенційно можливе» виступає в якості безкінечно-варіантного конструкта, за допомогою якого і створюються усі три вказані онтотемпоральності. При цьому всьому, повноцінним буттям володіє лише те, що існує реально як «дійсність». У суцюзі таким атрибутивом наділені лише речі «теперішнього», тобто те, що є «зараз». Тут «колишнього» вже немає, «майбутнє» ще не настало. А «потенційне» не проявилось. Явища ж належного, в якому відсутній час та фізичний простір, будучи одного разу заактуалізовані під конкретне буття, через це, володіють постійною реальністю у ньому.

Вирішення іншої важливої проблеми – питання про субстанціональне середовище існування буття, лежить у розумінні того, що відбувається поза межами системи Буття-Ніщо. Очевидно, що даний «простір» визначається абсолютністю «нічого», є безмежним ніщо, де немає жодної матерії. Інакше кажучи, це своєрідна безкордонна чиста картина, на якій «малюються» буттєві форми. Гіпотетично, на такому «аркуші» можна відобразити нескінченну кількість онтофабул. Отже, далі більш детально розглянемо «Щось» як увесь спектр буттєвих подій та основний зміст дійсності.

По своїй суті, реальність – це те, що наділене здатністю бути через свою «задіяність» у світі. Іншому тут не місце. Так, скажімо, сама по собі в чистому вигляді освітленість в природі не існує, для її появи в темноті має відбутися відповідна реакція, здійснитись визначена для цього акциденція (поява променя). Відтак, те, що має буття в актуалізації і можна вважати реальністю. Подібне розуміння дає можливість умовного виділення у буттєвому континуумі певних

дискретних рівнів і підвидів, з притаманними лише їм особливостями та зв'язками поміж собою. Саме через таке людське «вимірювання» «онто» можна говорити й про його гносеологічне проявлення-для-нас.

Тож, попередньо підсумуємо. В процесуальному плані, буття – це все те, що наділене здатністю відбуватися у конкретній реальності. І в даному плані, простір та час – це індексована система координат такого «розгортання», де перше – місце, а друге його момент здійснення. Відтак, сутність «онто» у такій постійній «розверстці», тобто здійснення відповідної, наперед визначеної, сюжетної лінії певних подій. Останні ж – це послідовний перехід однієї акциденції в іншу. І цей двигун змін підтримує світ у стані буття. Саме акциденційна сила руху є джерелом його динаміки. Тож, лише циркуляційна перемінність змушує конкретне «онто» жити.

Основними ж складовими Буття, у вигляді категорій абсолютного узагальнення нашого світу, як відомо, в загальноприйнятому значенні, виступає: суще – зовнішня частина «онто» та належне – внутрішній його елемент. Якщо перше – це матеріальна (емпірична) форма, то друге – ідеальний (інформаційний) зміст, що разом і утворюють собою об'єкт. Таким чином, оскільки Буттям цілокупно охоплена дійсність, то в світлі найбільш широкої систематизації, все в ньому можна розподілити на два класи. А саме – явища фізичні та духовні. Вони ж і складають собою форму та зміст.

Форма відносно об'єкта є його своєрідною матеріальною оболонкою. Натомість, зміст, відповідно, утворює смислову сторону речі. І, при цьому, сутність – це іматеріальна ідеальність. Разом з тим, зміст не просто визирає з речі через її форму. Але це силове поле, що конститує останню. Тож, форма є матеріальним вираженням змісту. Тому, сама по собі, вона представляє не лише прості платонівські силуети. Постаючи як відображення сутності, форма, є матеріальною голограмою останньої, її уречевленою проекцією у суцному. Тобто, ідея – це інформація природи належного, існуючий же емпіричний об'єкт – це її фізична реалізація. Відтак, кожна сутність реалізується через матеріальність, находячи саме в останньому свій завершений вияв та повноцінне життя.

Отже, матеріальне – це філософська категорія, що дає уявлення про об'єктивно існуючі емпіричні форми існування суцього, і які можуть відображатися нашими відчуттями. Під ідеальним же – розуміється змістовне наповнення дійсності у її метафізичному існуванні. Таке розуміння дає нам уявлення про суттєву відмінність між річчю і її образом. Це «розрізнення» полягає в тому, що ідея, відображуючи матеріально існуючі властивості об'єкта, сама їх не має, оскільки вона, будучи умовою його існування, позбавлена будь-якої тілесно-уречевленої форми, хоча і є її носієм. Саме таким чином, буття, як абсолютна повнота всього існуючого, проявляє себе по відношенню до людини у вимірі видимої та трансцендентальної об'єктивної реальності.

В етимологічному відношенні слово «матерія» (*materia*) – латинського походження і дослівно означає «речовина», як усе те, з чого складаються всі речі у світі. Разом з тим, на сьогодні, більш точним поняттям для означення «суцього», аніж «речовина», з огляду на досягнення сучасної фізики, виступає інший онтологічний термін – субстанція (від латинського *substantia* – підставка; те, що лежить в основі; з чого складається). Так, починаючи з кінця XIX ст., важливим для розуміння буття стали наукові відкриття (що підняли на якісно новий рівень ньютонівське вчення про сили взаємодії між тілами), коли окрім речовини було виявлено ще таке не уречевлене явище, як хвильове поле (магнітне, електричне, гравітаційне тощо). Подальші дослідження у цій сфері значно прояснили онтологічну картину суцього. Було з'ясовано, що матерія – це ніщо інше, як певна структурована у відповідному силовому полі сукупність елементарних (найменших складових цеглин суцього) частинок. Інакше кажучи, вони в результаті такої дії на них, у своїй сукупності формують тіло: які інформаційні параметри закладені у полі, відповідним чином формується і об'єкт суцього. Більше того, сьогодні все більше підтверджується відома ейнштейнівська гіпотеза про те, що і елементарна частка – це концентрований згусток енергії такого поля. Таким чином, відкриття даного світобудівного принципу відкриває в майбутньому, завдяки досягненням науки, можливість переконструювати увесь світ під потреби людства, створивши будь-що, – тим самим оволодіти здатністю

керувати реальністю, змінивши з утилітарних цілей закладену у буття програму розвитку. Однак, для цього, передусім, потрібно навчитись управляти «належним», тобто домогтися вміння створювати буттєву інформацію як певний набір характеристик «полів» для формування того чи іншого об'єкту.

Загалом ж, природна матерія характеризується абсолютною об'єктивністю та жорстко-іманентною обумовленістю всіх явищ і процесів, які в ній відбуваються. Це світ дикої, сліпою і безжальної сили, що влаштований надзвичайно раціонально; в ньому відсутня випадковість і свавілля. Поділяючись на неживу і органічну, природа в той же час зберігає при цьому фундаментально-буттєву єдність: в ній немає свободи, а є тільки закон як програма власного існування.

Розглядаючи іншу частину нашого буття (як певне стійке метафізичне середовище) – належне (тобто зміст, що формує та визначає суще), то під ним, в загальноприйнятому значенні, розуміється домівка «Духу» та створених ним ідеальних утворень. Разом з тим, як пояснює Амельченко, «з тих філософів, хто вперше застосував це слово, був Демокрит, що говорив про належне як атрибут справедливих відносин між людьми і чесне виконання ними своїх зобов'язань» [16, с. 104]. Ведучи ж мову про цей сегмент «онто», можна погодитися із Асланяном, який говорить наступне: «Як відомо, світ заповнений не тільки матерією і включає в себе не тільки матеріальні об'єкти, в реальності яких ніхто не сумнівається. Такими ж реальними є і соціальні, духовні, культурні та інші субстанції. Їх реальність виявляється в тому, що вони можуть активно впливати як один на одного, так і на інші види матерії (через діяльність інших систем і людини). І вони також існують і діють не хаотично, а підкоряються специфічним, але строгим законам свого існування. Їх також стосується закон збереження, тому що вони мають свої види «енергії», чи не з'явилися раптом, а можуть лише переходити один в одного» [31, с. 105].

На загальне ж, усі метафізичні явища постають у формі реальності, в якій відсутній матеріальний субстрат (від лат. *substractum* – підкладка, залишок). Це усе те, що по своїй природі немає речовинної оболонки (хоча і може знаходити в

ній свій вияв). Її існує не у фізичному світі (тобто в просторі і часі), а в безтемпорально-екстенціональному континуумі належного. Незалежність ідеї від часово-просторових характеристик означає те, що вона є на протязі усього періоду життя буття. Причому, не будучи обмежена параметрами довжини, об'єму і т.п. Останні на ідеї не поширюються. Адже такі параметри не діють у належному. Але принциповим змістом таких явищ виступає можливість вбудовуватись у матеріальність, відповідним чином її структуруючи за вказаними фізичними показниками. Саме таким чином, як пояснює Амельченко, і проявляється «просякнутість суцього належним і розгорнута в просторі та часі предметно-процесуальна онтологізація належного» [16, с. 105]. В основі ж внутрішнього формулювання ідеї лежить все та ж раціональна розумність, зовнішнє виявлення якої також передбачає собою символічне означення. І, як ми вже встановили, будучи запрограмованою сутністю детермінічної об'єктивності, цей алгоритм пишеться (а точніше обирається) космічним абсолютотом.

Своєю чергою, ідеальне зустрічає безліч перепон на шляху свого розкриття у суцшому, і тому воно практично реалізується завжди з поправкою на існуючу дійсність матеріального. Попри те, можна знищити лише форму, але не ідею. Остання – це сенс і визначення того чи іншого явища, сам принцип його осмислення, модель, що його породжує. Адже будь-яка річ, будучи сама собою, завжди щось значить, тобто має свою власну сутність, а ідея якраз і є принципом конструювання такого змісту і, отже, самого об'єкту.

Отже, належне – світ населений ідеями. І цей Зміст домінує над фізичним світом, вносить рух та певну упорядкованість, закономірність в інертну речовину. По своїй суті, належне – це якісна характеристика суцього у вигляді сили, яка стоїть над ним, визначаючи його.

Необхідна ж умова існування об'єктів належного у суцшому – здатність проявити себе через емпіричність. Так, людський дух існує тут за допомогою свого тіла, а до прикладу, право реалізується таким чином в законі. Результат же втілення ідеї є однаковим, незалежно від просторово-часової точки буття. За своєї суттю, колесо, зроблене «по ідеї» мільйон років назад не відрізняється від того,

яке буде виготовлене нині, скажімо в іншій галактиці.

Таким чином, річ у суцюзому – це індивідуальне явлення відповідного належного. Саме тут ідея й опредмечує себе. Через це, зміст маніфестує (виказує себе в онтоплані) у своєму явленні через форму. Причому, за кожною ідеєю закріплений й свій тип матеріальної моделі. Відтак, конкретних окреслень формі надає її зміст. Друге в своєму структуруванні слідує тій інструкції, яку її наказує перше. Зовнішнє стає у становленні тільки тим, що йому визначено внутрішнім належним. Тож, форма – футляр, який приймає обриси свого змісту, що в ньому міститься.

Загалом ж, як правильно вказує вчений Андрійв, «досить поширеним у літературі є виділення внутрішньої та зовнішньої форм. Такий поділ є результатом історичного розвитку категорій «форма», «матерія», «зміст». Категорія «форма» виникла вже в давньогрецькій філософії, але для античних теорій побудови Всесвіту характерним було співвідношення форми не зі змістом, а з матерією як речовинним першоначалом, простою сукупністю елементів. Категорія «зміст» з'явилася в філософії лише у XVIII ст. у роботах класика німецької філософії Канта» [20, с. 14]. Цілком погоджуємось ми і з тезою Андрійва про те, що «кожне явище має зміст і форму. Зміст становить сукупність усіх складових елементів об'єкта, його властивостей, внутрішніх процесів, зв'язків, суперечностей, тенденцій. Форма є способом вираження та існування змісту. Між змістом і формою існує складний діалектичний взаємозв'язок, який полягає передусім у тому, що зміст і форма знаходяться в єдності. Зміст завжди оформлений, форма завжди змістовна. Змінювання змісту викликає й зміну форми. Форма в своєму розвитку іде за змістом, відповідає йому. У діалектичній єдності змісту і форми вони не виступають як «рівноправні» сторони – зміст є визначальною стороною, основою цієї єдності. Форма ж вторинна, похідна від змісту, залежить від нього. Однак форма не пасивна стосовно змісту, а має відносну активність» [20, с. 14]. При цьому, як вірно зазначає далі Андрійв, «фундаментальне положення діалектики форми і змісту – примат змісту над формою» [20, с. 14].

Разом з тим, зміст, втілений у формі, подібно комп'ютерній програмі, яка залишаючись за сутністю собою, одночасно стає й чимось зовсім іншим, будучи реалізованою. При цьому, перше зберігає свою самоідентичність, не втрачаючи самого себе, він просто живе у другому. Дистанція ж між формою та його змістом не є непрохідним кордоном для суб'єкта, що володіє універсальним гносеологічним інструментом – Розумом. Скорочення цієї відстані для індивідуума і є пізнання.

Таким чином, суще – це існування сутності у матеріальній оболонці: друге конститується у повідомленні першого як воно повинно постати в акті здійснення-у-реальності. Причому ідея, як суть певного зовнішнього, не містить в собі внутрішньої сили для власної актуалізації-в-реалізації і тому для своєї дії у матеріальній частині світу потребує відповідної причини у вигляді тієї чи іншої акцидентальності, яка і виводить її у фізичний світ. Саме таким чином і здійснюється кульмінаційний атрактор суті буття, коли відбувається злиття ідеальної сутності та існування в суцюзному через конституювання індивідуальних речей. Про це ж говорить і Амельченко: «Суще в багатовимірності його буття має параметри макро- і мікросвіту, при цьому саме в сполученні з належним воно представляє унікальну частину реальності, а саме – її трансцендентну, трансцендентальну, ідеальну, матеріальну, соціальну, індивідуальну складові» [16, с. 104].

Важливо також зазначити, що в своїй конкретиці динамічного розвитку матеріального буття, акцидентно-казуальна форма одного об'єкту може ставати змістом для іншого. Причому практичні особливості реалізації даного процесу утворення так званих «вторинних» змістів були також закладені Загальним змістом у Форму нашого буття при його створенні.

Взагалі ж, аналізуючи детермінічні явища необхідно враховувати усі системні фактори, що сприяли такому перетворенню, в т.ч. й «малі причини». На цьому, зокрема, справедливо наголошує і дослідник Воронков: «для більш повної і правильної кваліфікації генетичних відношень, про які, при першому погляді, можна з відомою підставою сказати: «малі причини викликають великі наслідки»,

вимагається, з одного боку, більш докладний розгляд зв'язків явищ, а з іншого – облік різноманітних відтінків змісту понять «причина» і «наслідок» та використання категорій «умова», «підстава» і ряду інших понять. Важливо усвідомити, в якому сенсі в тому чи іншому випадку йде мова (або ставиться питання) про причину – про причину явища загалом або про причину будь-якої його сторони або етапу і т.д. При цьому може, зокрема, виявитися наступне: іноді певний фактор, що викликає складне, розгалужене явище чи процес, все-таки не може бути оцінений як їх справжня причина; в якості такої, швидше, можна розглядати лише сукупність одночасно діючих або виступаючих один за іншим у «сферу дії» зовнішніх факторів. В інших випадках явище або хід процесу визначаються в основному факторами внутрішнього порядку, фактори ж зовнішні лише ініціюють (розв'язують) дію внутрішніх факторів. Будь-який із таких зовнішніх факторів (або найбільш важливий з них) може бути названий або підставою, або фактором типу «спускового гачка» або ж (якщо використовувати філософські терміни) останньою з необхідних умов, які роблять їх сукупність достатньою ... Так звана «мала причина» – це причина не всього, іноді довгого і розгалуженого ланцюга явищ, що розгортається слідом за цією «малою причиною», а тільки причина першої ланки ланцюга; потім або підключаються інші за природою зовнішні причинні фактори, або починають діяти чинники внутрішні, у застосуванні до яких більше, мабуть, підходить категорія «підстава», ніж поняття «причина» [103, с. 130-131].

Отже, як ми вже з'ясували, рух подій – це змістовне наповнення буття. Розвиток – кров, яка протікаючи по артеріям світу, робить з Ніщо Щось. Відсутність же акциденції свідчить про мертвість. Відтак, есенція у статиці є застиглим, холодним буттям, і лише динаміка його здатна розігріти, розтопити, наповнивши змістом, а відтак – оживити. І в цьому плані унікальним чинником постає людський дух з його свободою власних дій. Наявність самостійного вибору, як умова існування волелюбної екзистенції, робить останню домінантною над есенцією. Так, особа, стаючи вдумливо-творчою особистістю, підіймається у статусі порівняно з річчю. По-справжньому ж, людина починається, тоді, коли

вона отримує здатність контролювати процес свого мислення, і цим самим, може усвідомлено змінювати світ!

По своїй суті, життя особи є взаємодію суцього із належним. Хомо сапієнс – це онтоз'єднання форми і змісту, «психо» з «соматикою», душі і тіла. Людський же дух – самодіяльна ідея. Відтак, екзистенція, як вільне існування душі, завжди прагне своєї самовизначеності. Причому не терплячи будь-якого примусу. Екзистенція же завжди прагне усвідомленої само ідентифікації, відтак, найбільша цінність для неї – це її воля.

Тож, головна тайна екзистенції – це самобуттєвість останньої. Відтак, душа та свобода нероздільні поняття. Воля самореалізації для екзистенції – це самозаконність діяти відповідно до свого єства. Інакше кажучи, кожний індивідуум наділений характеристикою бути господарем самого себе, керуючи своїми діями, долею; силою власною думки в реалізації перетворювати цей світ.

На сьогодні ж безсумнівним є й те, що важливим чинником існування буття, у вигляді постійного перетворення через визначений змістом набір детермінічних змін, поступово стає і діяльність *Homo sapiens*. Інакше кажучи, нині основним творцем ідеальної частини буття в якому ми перебуваємо, є людина. Душа – через свідомість, що проявляється в якості різноманітних уявлень, думок, відчуттів, почуттів, мислення, в своїй практичній реалізації видозмінює навколишній світ і таким чином одухотворює його собою, наповнюючи антропологічним змістом соціальної реальності. В результаті цього, суспільний дух активніше проявляє себе в суцшому: усе більше стає культурних творів, як явищ духовного життя, матеріалізованими відповідним чином. Вироблені ж соціумом смисложиттєві ідеали, реалізація яких робить осмисленим існування *Homo sapiens*, наповнюють собою ідеальну частину нашого буття. Нами все більше олюднюється і суще. І хоча світ вже постав перед нами вже створеним, ми ж його намагаємось допрацювати через власну культуру. Остання ж, як влучно зазначає Амельченко, представляє собою явище «суперскладної системи, осмислення якої представляє серйозну наукову проблему, безперечного вирішення якої поки не знайдено в сучасній філософській літературі» [16, с. 110]. Тим не менше, – продовжує далі

Амельченко, – зрозуміло, що культура «постає «полімодальним і багатовимірним феноменом ... який охоплює всі сфери існування людства, а точніше – матеріальну, соціальну та духовну складові його життєдіяльності [16, с. 100].

Отже, наразі, розглянемо більш детально в онтологічному плані соціальну реальність як одну із форм існування нашого буття. Як відомо, під нею розуміється життя суспільства, пов'язане з виробництвом матеріальних та духовних благ, і включає в себе різноманіття відносин, в які люди вступають у процесі всієї своєї діяльності. Оформлення соціальної матерії було закономірним об'єктивним результатом появи *Homo sapiens*, та пов'язане з тим, що останній не міг існувати і розвиватися, проявляти потенціал екзистенції свого духу, не будучи членом певного колективу. Своєю чергою можливість знаходити порозуміння поміж суб'єктами, домовлятися, стало умовою існування такої дійсності, зробило її можливим як таку. Тому ця частина об'єктивної реальності виникає разом із становленням людського співтовариства та, в подальшому починає існувати вже відносно незалежно від індивідуальної свідомості кожного індивіда. Звідси природа дійсності такого життя двоїста: з одного боку, суспільство є результатом свідомого будівництва, але з іншого боку, воно паралельно функціонує і за власними самокореляційними правилами розвитку, який, зокрема, формує т.з. «соціальний час». Попри це, оскільки все ж відбувається міжсуб'єктна взаємодія, тому повинні існувати й спільні комунікаційні абсолюти, в якості її умови. Відтак, завжди присутні тут культурні універсалії, як єдність змісту, встановлюваного усім суспільством, – якраз свідчать про цілісність загальнолюдських цінностей.

Більше того, який би об'єкт реальності ми і не взяли, тільки особливе соціально обумовлене людське ставлення до нього, практика цього відношення можуть виявити його справжній культуро-утворюючий потенціал, ввести його в тіло сфери нашого, усупільненого буття.

Загалом ж, соціальність, як спосіб буття людини у світі суцього, перетворює усі екзистенції в суспільну суб'єктність, трансформує духовне «одиничне» в «загальне». При цьому, всі культурні типи однаково самотні в тому сенсі, що тільки з самих себе – із особливостей своєї природи і зовнішніх умов життя –

черпають зміст власної самості, хоча і не завжди реалізують з однаковою повнотою різноманітні можливості, наявні перед ними в реальності, де вони існують. При цьому, як вірно зазначає Амельченко, «на рівні буття ідеального силами суспільної та включеної в неї індивідуальної ... свідомості формується духовна культура людини і суспільства, виражена в змісті мистецтва, нормах моралі і права, ідеалах релігії, відкриттях науки, цілях політики. На рівні буття матеріального закладаються і реалізуються виробничо-технічні, фізичні процеси суспільного і індивідуального життя, що утворюють зміст матеріальної культури, всього штучного світу об'єктів і явищ, створених людським родом» [16, с. 107]. В якості ж основного історичного закону тут стверджується принцип повної аутентичної непередаваності цивілізаційних початків і цінностей. Якраз це і сприяє неповторності кожного окремого соціуму. Відтак, суб'єкти, що існують в той чи інший історичний час, формують свій унікальний узагальнюючий тип, в якому відбиті характерні риси, притаманні всім і кожному для, відповідно, саме даного соціо-онтичного проміжку. І тут, саме образ людини певного культурного періоду розвитку суспільства дає можливість сформувати уявлення про особливості буття, життєвого укладу індивідууму певної епохи і, передусім, його духовного світу.

Сам же культурно-історичний тип, як і усяка буттєва реальність тільки зі своїми просторово-часовими характеристиками, тим не менше, проходить загальний для усіх «онто» вітальний цикл: молодість, зрілість, старість, й, нарешті, – смерть. Але, при цьому, у такому відношенні кожна цивілізація по-різному встигає «здійснити», показати себе в соціальних сферах – релігії, праві, політиці, суспільно-економічній організації. При цьому, як пояснює Амельченко, «матеріальна культура занурена в природу і формується різними предметно-перетворюючими видами діяльності, але вона змикається з духовною культурою і визначається пізнавальними, оціночно-орієнтаційними і проєктивними видами діяльності, стаючи опредмеченим втіленням надприродної сутності людини, її знань, ідей, цілей, завдань, уявлень про належному – цінне і необхідне» [16, с. 107-108].

Говорячи ж далі більш детально про протікання часу в самому соціумі, пов'язаному із специфічними особливостями останнього, слід погодитися із Войде, що «тимчасові зв'язки і відносини зв'язуються об'єктивно на базі тієї діяльності, яка здійснюється людьми. Усвідомлення її змісту призводить до усвідомлення форм цього буття, однією з яких і виступає категорія часу» [98, с. 95]. Відтак, Войде зазначає, що, оскільки, «час є опора для будь-якої людської діяльності та нерозривно пов'язаний з нею», то «соціальний час розглядається як темп і ритм протікання подій за певний період існування індивіда, групи або суспільства. З одного боку, соціальний час є тимчасовим простором людської діяльності, з іншого – його мірою» [98, с. 95]. Тож, головна періодизація суспільного часу полягає у розрізненні культурно-історичних типів, тобто самостійних, своєрідних планів релігійного, соціального, побутового, промислового, політичного, наукового, мистецького розвитку соціуму. І в цьому плані, як справедливо зауважує Амельченко, важливу роль відіграє зв'язок належного із людиною: «Розбіжність між отриманим результатом і образом належного, а також його переосмислення стимулює постановку нових цілей і додає імпульс руху історії. Таким чином, належне, що пронизує всю структуру людської життєдіяльності, є інтенціонально-процесуально-результативним співвиміром фактичної реальності та її умоглядною ціннісно-орієнтованої модифікації, яка переводиться з потенційної можливості в актуальну дійсність зусиллями людей» [16, с. 105].

Потрібно також розуміти і те, що суспільство – це лише сукупність суб'єктивностей, тому тут важливу роль відіграють саме індивідуальні екзистенційні прояви, тобто, слід враховувати і психологічні фактори сприйняття кожною людиною часу. Тому, зокрема, Войде звертає увагу на те, що «психологічний час – це час, що суб'єктивно переживається індивідом» [98, с. 95]. Тож, як справедливо робить висновок дана дослідниця, соціальний час – це хронометраж подій, «в якому існує і розвивається суспільство. Властивості і течія його залежать від форм життєдіяльності людей і характеризуються ритмами, циклічністю, а також ставленням людей до самого соціального часу –

переживанням, сприйняттям» [98, с. 95].

Як бачимо, центральна онтологічна унікальність реальності людської спільноти пов'язана з особливостями самого Хомо сапієнс, як своєї міні-моделі буття, оскільки наше тіло належить до світу матеріального, душа – до ідеального, а існує ми усі в суспільно-історичному просторі власної культури. І в цьому плані, як вірно доводить Амельченко, «ядром ... всієї системи культури, є людина (антропоцентричне і трансцендентальне суще), яка існує в матеріальній формі фізичного тіла ... утворює у своїй свідомості індивідуалізований вид буття ідеального ... особисто перебуває в історично сформованій структурі суспільства ... представляє собою нерозривний синтез матеріального, соціального і ідеального» [16, с. 107]. Відтак, соціальність – це взаємообумовленість людей, їх життям поруч один з іншим, процесами та результатами спільної та індивідуальної діяльності. Буття в конкретному суспільстві – є життя в культурі, існування на «цій» землі, серед «ось даних» людей, місцевості, будинків, рослин, тварин, усіх явищ загалом. Тож, потрібно навчитися співіснувати не тільки з іншою екзистенцією, але й із «всезагальним».

2.3 Філософсько-теоретичні основи правової онтології

Як було нами попередньо встановлено, важливим видом існуючого буття є соціальна реальність, що охоплює всі сфери людського існування. При цьому, однією із найбільш необхідних умов суспільного життя виступає право, як система норм, що врегульовує відносини між індивідуумами. Зміст та форма цих керівних правил, їх реалізація, – складає особливу соціальну матерію – юридичну реальність.

Очевидно, що особливості юридичної реальності формують і спеціальний підхід до її дослідження. Будучи частиною суспільної дійсності, вона має бути предметом відповідної регіональної соціальної онтології. Цей спеціальний філософсько-правовий напрямок здійснює дослідження буття *jus* та форми його існування у вигляді саме юридичної реальності. Детальне визначення

методологічних основ осмислення цього виду онтології дасть нам розуміння технології дослідження її об'єкту. При цьому, однак, не можливо уникнути розв'язання загально-світоглядних питань при вирішенні проблеми права, адже як вірно зазначає Бутакова, «визначення та розгляд загальнотеоретичних категорій в праві нерозривно пов'язано з певним розумінням права, є його конкретизацією. Тому не випадково, при існуванні різних визначень права наукові дискусії розгортаються навколо центрального його визначення, в якому зафіксована його специфіка» [81, с. 12]. Усе це, зрештою, має і велике практичне значення, адже як пояснює Братасюк, «особливо важливе значення для правової політики мають її світоглядно-філософські засади» [71, с. 230].

Зрозуміло, що найперша проблема правової онтології проявляється в тому, яку саме частину буття займає *jus* і чим воно є у своїй структурі. Правильне розуміння сутності цього поняття – це головний елемент юридичного пазлу, золотий ключ і універсальний засіб в пізнанні усієї реальності, створеної даним явищем та усіх її елементів. Ще більше, як відомо, розширяє питання про буття права Кауфман, що намагається встановити онтологічну структуру останнього: «Деяке світло може бути пролите на одне з багаторічних питань юридичної практики, якщо розглядати його в світлі аналогії, представленої в метафізиці. Так, питання про те, які загальні складові елементи права, є аналогією відповіді, що передбачає відповідь на ще більш широке питання, які складові елементи буття?» [673, с. 79].

Розглядаючи існуючі на сьогоднішній день методології в осмисленні онтологічної природи юридичної реальності, їх можна класифікувати за часом виникнення на: 1) юснатуралізм; 2) юрпозитивізм; 3) «третій шлях» А. Кауфмана; 4) інтегративна юриспруденція. Причому, зрозуміло, що кожна із цих філософсько-правових шкіл наполягає лише на своїй істинності та не бачить для себе реальних опонентів.

На початку, коротко нагадаємо, що представляють собою юснатуралізм та юрпозитивізм. Відносно першого, то тут можна погодитися із Варламовою, що «природно-правова школа прагне дати змістовне (ціннісно-цільове)

обґрунтування встановлюваного правом порядку. У найзагальнішому вигляді юснатуралізм постулює, що правопорядок повинен бути «хорошим», «справедливим» [88, с. 71]. Відтак, тут, як справедливо зауважує дослідник Булгаков, «поняття природного права охоплює моральні та правові цінності. Даний напрямок виходить з розуміння моралі і права як міри свободи індивіда, як передумови формування правової свободи. Загальною категорією для даних соціальних регуляторів є справедливість» [77, с. 8]. Тож, як зазначає Волкова, «природне право як наука – це вчення про філософію правової культури, її онтологію та гносеологію, про синергетичні правові процеси, правову красу для обґрунтування свободної волі людини у правовому просторі» [100, с. 60].

В свою чергу, як справедливо зауважує Большаков, «основоположні ідеї концепції природного права були вироблені вже античними мислителями Сократом, Платоном, Аристотелем. Викладене Платоном сократівське вчення про право ґрунтується на античних уявленнях про природу людини. Сократ і Платон розрізняють писаний закон і природне право» [58, с. 292]. Причому, в самому юснатуралізмі можна виділити декілька підвидів, обумовлених його еволюцією в історичній ретроспективі. Про це говорить і дослідник Булгаков: «Суть природно-правової доктрини завжди зводилася до визнання «вищої справедливості», що стоїть над позитивним правом, та відповідає законам розуму, природі людини і природі речей. Соціально-політичний зміст природно-правових ідей змінювався від епохи до епохи, відображаючи або прогресивні прагнення передової частини суспільства, або інтереси реакційних сил, апелюють до «вічної» справедливості для закріплення своїх віджилих привілеїв» [77, с. 14]. Відтак, – продовжує далі Булгаков В., – «учення про справедливість у природно-правових теоріях відрізняються одне від одного в залежності від того, як в них вирішується питання про витоки природного права. Існують два напрямки. Одне з них пов'язано з ідеєю божественного походження природного права. Тут справедливість носить неземний характер. Людям притаманне прагнення пізнати божественний сенс справедливості. Вона, у свою чергу, послідовно відображає «відносини між людьми і богом» охоплює «обов'язки людини перед богом». В основі світського

спрямування лежить природне право і справедливість, які виводяться з людського розуму і «природи речей» [77, с. 14]. Тож, як зазначає дослідник Булгаков, «для природно-правових уявлень про справедливість характерні спроби поєднати абсолютні природного права з мінливою реальністю; в суспільстві, де різко прискорюються темпи розвитку захистити соціальний статус-кво, спираючись тільки на «вічні, незмінні і абсолютні» критерії дії» [77, с. 14].

А от дослідниця Волкова виділяє вже три напрямки юснатуралізму: «Так, у літературі розрізняють три системи природного права: деонтологічну, логічну та онтологічну. Деонтологічна система природного права походить від Гуго Гроція. Право він ототожнює зі справедливістю ... Логічна система природного права походить головним чином від Лейбніца. Для логічної структури науки він вважав необхідною перш за все систему раціональних визначень ... Отже, він намагався звести все вчення про природне право до системи юридичних визначень. Щодо онтологічної системи природного права, то її прихильником теж був Гуго Гроцій. Він вважав за можливе не лише встановлювати природне право а priori, а й констатувати його а posteriori. Гроцій включав до природного права зародки природності, спільні у людей і тварин, оскільки у нього онтологічний факт боротьби за самозбереження мав характер природного права» [100, с. 60].

Поза тим, загалом, як вірно резюмує Бобровник, «у відповідності з цією концепцією природне право ... саме право визначається як невід'ємні права людини на рівність, свободу і справедливість, забезпечення яких має стати метою будь-якого політичного союзу чи організації суспільства, і насамперед держави» [56, с. 5]. При цьому, – продовжує далі дана дослідниця, – «загальною концептуальною ідеєю юснатуралізму є існування над позитивним правом універсальних, загальних цінностей, що мають потенційно нормативний характер і визначають правомірність позитивних законів». В результаті, Бобровник констатує: «На нашу думку, особливості конфліктно-компромісного буття права в концепції юснатуралізму пов'язані з такими сутнісними категоріями, як свобода, рівність, справедливість». Усе це, на думку даного вченого вилилось у «запропонований юснатуралістами принцип права «дозволено все, що не

заборонено законом»» [56, с. 6]. Але, «при цьому категорія свободи як сутнісна ідея юснатуралізму забезпечує правовий індивідуалізм і відсуває на другий план ... суспільні цінності» [56, с. 5]. Тож, Бобровник підсумовує: «Таким чином, сутнісна категорія «свобода» формує в праві людиноцентризм», але з іншої сторони, «категорія «свобода» в юснатуралізмі формує аморальний спосіб життя ... відмежованість його інтересів від потреб усього суспільства, відсутність почуття взаємодопомоги» [56, с. 6]

В результаті ця дослідниця приходить до висновку, що «правовий конфлікт юснатуралізму породжує сама категорія «свобода»» [56, с. 6]. Крім того, Бобровник додає: «Важливою фундаментальною категорією юснатуралізму є рівність, або рівноправність. Вона також характеризує конфліктну сутність природної концепції праворозуміння». Продовжуючи далі, Бобровник вказує: «Наступні базисні правові суперечності юснатуралізму полягають у тому, що норми права служать рівною мірою, що стосується ... індивідів». Однак, даний вчений зазначає, що кожна екзистенція індивідуальна. Зрештою, Бобровник знаходить ще одну «суперечність» в юснатуралізмі: «І, нарешті, важливою фундаментальною категорією юснатуралізму, що відбиває його конфліктну сутність, є справедливість, яка безпосередньо взаємодіє зі свободою та рівністю індивідів. Абстрактний характер категорії «справедливість» примушує юснатуралістів формально визначати її в рамках свободи і рівності ... Так виникає суперечність між загальною мірою справедливості ... і можливістю її реалізації в конкретній ситуації» [56, с. 6].

На негативний бік класичного юснатуралізму звертає увагу й В. Булгаков: «Різні природно-правові концепції справедливості – всупереч їх претензіям спрямованості (або змішану морально-правову загальність) на абсолютну цінність – насправді мають негативну цінність і висловлюють релятивістські уявлення про справедливість взагалі і моральних цінностях права зокрема» [77, с. 15].

Позитивісти ж пропонують контрастно інший, реверсний порядок: право витікає із закону. Для них – *jus naturale* – це «заборонений товар», про який за жодних умов навіть подумати є великим табу. Тож, юрпозитивісти намагаються

будь-що відтяти в юридичній реальності право, залишивши в ній лише законодавство. При цьому відбувається безпідставний опис юснатуралізму як абсолютної небезпеки, що прирівнюється до стрибку з висоти без парашута. Юрпозитивізм приписує право виключно по відомству законодавця. На суть такого погляду на юридичну реальність звертає увагу Волкова: «Відповідно до нього, права людини, їх обсяг та зміст визначаються державою, що «дарує» їх людині, здійснюючи таким чином патерналістські функції» [100, с. 60]. Про це, зокрема, говорить і Андрійв: «в межах позитивістського праворозуміння його прихильники пропонують саме формальне визначення поняття права. Це означає, що сутність явища розкривається через ознаки форми, в якій проявляється право, а зміст цієї форми не має значення для поняття права» [20, с. 11]. Усе ж це відбувається тому, що, як пояснює Бобровник, «концепція позитивізму ігнорує ціннісно-орієнтаційну складову ... і зосереджує свою увагу на регулятивній складовій» [56, с. 5]. Адже, як вказує Варламова, «в основі таких установок лежить моральний релятивізм, який стверджує відсутність абсолютних моральних цінностей, а отже, і абсолютних уявлень про справедливість. Яка-небудь цінність може бути визнана абсолютною лише на підставі релігійної віри в абсолютну і трансцендентну божественну владу, що відкидається з позицій наукового пізнання. Будь-які системи моральних цінностей відносні, тому й дійсність права не може ставитися у залежність від відповідності їм. Навпаки, сама справедливість виявляється обумовленою правом: справедливо те, що наказує діючий правопорядок. «Якщо рабство затверджено позитивним правом, то воно краще, ніж свобода», – заявляв Г. Гуго» [88, с. 70-71].

Тож, при такому підході *jus* якби втрачає свою специфіку і повністю зливається з позитивною нормою. Тобто, між цими явищами взагалі не проводиться ніякого принципового розмежування. На це звертає увагу й інший дослідник, Братасюк: «в контексті цієї доктрини правова політика і законницька політика ототожнюються. Це зумовлено принципом тотожності права та закону» [71, с. 229]. Про це ж говорить і Варламова: «Право тут зводиться до закону, правовідношення – до законівідношення. Просто вирішується і проблема

взаємозв'язку норм і відносин: «Норми права регулюють поведінку людей, і результатом цього регулювання є виникнення правовідносин» [89, с. 48].

Але говорити про повну тотожність права із законом – значить заплутувати питання теоретично. Зводити визначення *jus* лише до результату виведення його із норми НПА, є вочевидь неприйнятним. Поняття «право» є дуже широким і змістовним, і розглядати його лише як позитивний припис, – означає випускати зі свого поля зору інші його важливі сторони та характеристики. Ці два поняття, хоча вони і тісно взаємопов'язані на рівні юридичної реальності, наразі людиною не можуть бути зведені одне до іншого. Відтак положення юрпозитивістів про злиття права та закону є найбільш уразливим для критики з боку *jus* натуралізму. Про це говорить і Братасюк: «З позицій юридичної (природно-правової) доктрини таке отождоження не виправдане, є науково некоректним, оскільки право та закон не співпадають, це – різні за суттю явища» [71, с. 229]. Тому, як наполягає далі даний вчений, «якщо з позицій законницького підходу правова політика розглядається як специфічна технологія соціального управління, а правильніше – маніпулювання людьми, або форма соціальної інженерії, і в цьому розумінні вона, безумовно, є монологічною, втілює волю державної влади, то в контексті юридичної доктрини правова політика постає діалогічною, полілогічною, вона є вираженням волі народу, діалогом між громадянським суспільством, його структурами, окремими представниками суспільства і публічною владою» [71, с. 229].

Натомість позитивізм відмовляє *jus* в праві на самостійне існування шляхом перетворення цього поняття в голу абстракцію, безглузду та беззмістовну фразу, яка ні про що не говорить. Він уготував участь *jus* лише як порожнього додатку до закону. Звідси начебто випливає, що будь-які форми відшукування правової матерії за межами НПА, повинні бути з порога відкинуті, засуджені і піддані анафемі. Таким чином на юрпозитивізмі лежить цілком виразний штамп догматизму, авторитаризму та безглузлого фанатизму. Беззастережно та зухвало піднявши руку на священне *jus naturale*, він тим самим зазіхнув на онтозакони світу. Юрпозитивізм виявився на ділі не здатним розкрити справжню природу

юридичних явищ, оголити і ліквідувати причини неправильного праворозуміння. Більше того, в своєму прагненні звести стіну між правом та законом, він сам став творцем таких помилок. Саме за такої позиції, коли відбувається повна девальвація *jus*, і стає можливим класичне «ворогам – закони, друзям – їх відсутність», «мені закон не писаний», «закон як дишло, куди повернув, туди й вийшло» тощо. По-суті, намагаючись знищити будь-які дійсні реляції між правом та законом, він намагається створити лише юридичний муляж. І саме в такому каркасі стає найбільш можливим поява тоталітаризму.

Отже, як вірно вказує дослідник Булгаков, в юриспруденції є «альтернатива: або визнати що існує справедливість, яка підноситься над позитивним правом, або вважати справедливістю тільки те, що перебуває «під» ним» [77, с. 14]. Тобто усе це зводиться до дилеми вибору: позитивне право (закон) чи справедливість (*jus*). В результаті, як пояснює Булгаков В., «у теорії та філософії права домінують два напрямки у вирішенні питання про співвідношення права і справедливості. Прихильники першого напряму бачать справедливість «під» правом, другого – «над» правом. Перший напрямок органічно пов'язаний з філософським і правовим позитивізмом, другий – з різними модифікаціями ідеалістичної аксіології, а також з доктриною природного права» [77, с. 14-15].

Разом з тим, відомий дослідник Кауфман, на початку другої половини ХХ ст. все ж зумів запропонувати свій власний онтологічний метод, що своїм корінням, все-таки, більше тяжіє до гносеології. Зокрема, він розробив концепцію динамічно-історичного правотворення. При цьому, слід зазначити, що його новаторські ідеї, свого часу, найшли значну підтримку.

Насамперед, Кауфман розпочинає із справедливого зауваження на те, що філософія права завжди визначалася лише постійною боротьбою позитивізму та природного права. В якості ж здорової альтернативи він пропонує свій, т.з. «третій шлях» в юриспруденції. І кауфманські ліки, підготовлені ним для останньої – це герменевтика, однак не у вигляді методу, а в якості трансцендентальної філософії права. Своє ввідне обґрунтування відносно зазначеного, даний німецький вчений зводить до наступного: «Протягом століть

природне право і юридичний позитивізм воювали один з одним, хоча часто і називаючись іншими іменами. З цієї війни ніхто не вийшов переможцем, а залишилось лише двоє переможених. Природне право і позитивізм на сьогодні вичерпані, і через це правова філософія шукає «третій шлях», що знаходиться за межами природного права та юрпозитивізму. Ця дорога логічно приводить до юридичної герменевтики. Але давайте, все по-порядку.

В філософсько-онтологічному значенні, юснатуралізм та юрпозитивізм різняться через свої шляхи розуміння основ буття та дії права: для одних воно існує для людини в «природі» як даність; для інших, право – це «воля законодавця», яка не зв'язана нічим, щоб їй передувало б. Але і перші і другі стають схожими, з теоретично-методологічної перспективи, через їх інтелектуальні структури, і в конкретно-використовуваних шляхах процесу відкриття права. Ця схожість між двома непримиренними ворогами проявляється головним чином в трьох пунктах:

1) По-перше, загальне субстанціонально-онтологічне розуміння права, яке розглядається як свого роду річ, будучи жорсткою безумовністю, яка вже попередньо встановлена: для одного – це «природа», чи щось в цьому роді; для іншого – «закон».

2) По-друге, загальна «ідеологія категоризації», в якій вимагається прийти до виведення положень верхньої порядку, виходячи із чистої та «строго логічної» форми, не вдаючись до досвіду та конкретних правових рішень. Для природного права ця процедура категоризації повинна базуватися на морально-правових абсолютних принципах, з яких і виводиться позитивне право та конкретне правове рішення. Для позитивізму, вищевказані рішення повинні бути виведені із законів, за допомогою орієнтацій самого законодавця – «законодавчих матеріалів» – шляхом звичайного логічного силогізму.

3) Нарешті, ідея про те, що існує «замкнута система». Відповідно до цього, як природне право, так і позитивізм намагаються сформувані чисто дедуктивним шляхом суму закінчених правових речень в своїй повноті та без лакун, готових до використання і які не потребують будь-якої інтерпретації, і за допомогою яких

можна вирішити будь-яку юридичну справу» [662, с. 11-12].

Разом з тим, як намагається переконати нас Кауфман, подібне «уречевлене мислення не є доречним, принаймні, до неуречевлених сутностей, зокрема ... права, – перетворюючи їх на застигли окаменілості» [664, с. 8]. Тож, – доходить висновку на підставі цього Кауфман, – «сьогодні, таким чином, ми находимо не тільки закритим доступ до класичного природного права, але й немає і ніякої можливості повернення до юридичного позитивізму зі своїм безумовним дотриманням законів. Можна тільки прагнути до положень за межами юснатуралізму та позитивізму» [668, с. 22-23].

Намагаючись вже ввести нас у річище своєї концепції Кауфман каже: «Зовнішньо та незалежно від юридичного процесу знаходження, даються об'єктивно тільки абстрактна норма закону та аморфний випадок, тільки сировина. Конкретне право утворюється тільки в процесі розуміння. Відповідно не може бути також «правильності» права поза межами цього процесу. Що, однак, гарантує, що в цьому процесі дійсно виникає «право», «правильне право»? Для наївного об'єктивістського розуміння, – це не проблема: право просто дедуціюється із закону, яке необхідне для конкретних фактичних обставин. Однак, оскільки право – це не готова об'єктивна одиниця, а результат процесу, відповідь на це питання не така вже і легка ... Необхідна умова розуміння – це річ, яка має розумітися. Для Іохіма Грушки ці «речі здійснюють правосуддя» ... З цією думкою варто погодитися. Тепер вирішальне питання: як цю річ-право слід розуміти? Мова тут йде лише про трансцендентальні умови розуміння відповідно кантівського образу «річ в собі», або ж «річ право» є «предметно-багатою»? ... З розмірковувань Грушки відповідь є незрозумілою. Тим не менше, відповідь на це питання залежить від відповіді на інше питання: чи пояснює «річ право» тільки структуру юридичного процесу віднаходження, чи вона визначає цей процес по змісту і обмежує разом з тим його свавілля. Це питання є онтологічне» [664, с. 11-12]. І як показує хід його подальших роздумів, для Кауфмана розв'язання юридичної справи – це і є саме право. З усіма наслідками, що звідси випливають.

Після чого, Кауфман, намагаючись вийти на траєкторію своєї концепції

юридичної норми «без власної оболонки», стверджує, що справедливе право – це чиста суб'єктивність, «разовий» метод пізнання: «Два основних питання філософії права, на мій погляд, полягають у тому, що представляє собою справедливе право і як ми можемо розпізнати його справедливість. Довгий час вважалося, що ці питання про сутність правової справедливості та знання про неї – це окремі питання. Справедливе право – тобто, те, що було справедливе уявлялось як істотний об'єкт, який протистояв нашому мисленню і він мав бути схоплений як предмет в своїй чистій якості буття–в–собі, тобто без змішування з будь-яким суб'єктивним елементом. Таким був ідеал науки доби модернізму, що орієнтувався на модель природничих наук.

Але епоха Модерну підійшла до кінця і в теорії науки визнається сьогодні, що світ не може розглядатися і оцінюватися виключно у відповідності з науковими критеріями і природничими категоріями. Навіть у цій галузі не завжди можливі об'єктивні результати. Усе це значно більшою мірою стосується наук про розуміння ... серед яких є наука про право – в ній суб'єкт–об'єктна схема є помилковою вже з самого початку. У юридичній науці, і тим більше в філософії права – не існує знань, які б не створювалися тими, хто займається правом, і в цих знаннях завжди міститься (але не виключно) творчий момент: «знання» про право, таким чином, представляють собою певне розуміння «будови» права. Більш ясніше: прямий матеріал – позитивне право виникає тільки в процесі здійснення юридичного. Не існує будь-якого права раніше за його реальну та позитивну форму. Так само не існує і правосуддя поза межами вироків правосуддя, які завжди містять у собі як раціональні, так і емоційні моменти. З цієї точки зору, процес, як наші знання і наші судження, мають незрівнянно більше значення, ніж в субстанційно-онтологічній моделі.

Якщо це так, то не можливо говорити тоді про «справедливе право» або «правильне», на маючи на увазі «методу справедливого права» або «правильного» [668, с. 13-14].

Шукаючи ж «справедливе» в історичному, Кауфман уходить в конвенціоналізм, намагаючись отримати для себе лонжу-підтримку, зокрема, в

«філософії дискурсу» Ю. Хабермаса: «Представники цього руху – до яких я себе також зараховую – виходять з того положення, що в «ідеальній мові» окремі судження індивідуумів, які вони доводять, стверджуються в більшості випадків в домовленості; що, звичайно, передбачає «неупереджених, «чесних» співрозмовників, компетентних», «свідомих» та «розумних»» [668, с. 26-27].

Відтак, певним чином підсумовуючи цей блок своїх думок, Кауфман констатує: «І обговорення, і результат не можуть бути легко відокремлені. Конкретне питання викристалізовується тільки в дискурсі, теж саме відбувається і з об'єктом судового розгляду в судовому процесі» [668, с. 27].

Довершуючи малювати картину чисто історичної природи права, Кауфман додає: «для філософії та філософії права, якщо вони не хочуть перейти в чисто спекулятивний спосіб – їм важливо притримуватися досвіду; знати та вести бесіду дотримуючись, в певному розумінні, випадку. Але випадок в філософії права – це його присутність в історії; це є досвід, який необхідно отримувати від нього» [668, с. 14].

Далі Кауфман переходить до герменевтики: «Беручи в якості орієнтира слова Фрідріха Даніеля Ернста Шлейермахера, зазвичай, герменевтика розуміється як «мистецтво розуміння». Незважаючи на те, що багато в чому це відповідає дійсності, однак таке формулювання є неточним, проте загальна думка зводиться до того, що герменевтика – це один із можливих методів. Безсумнівно, що вона має методологічні функції, але в більш суттєвому розгляді, герменевтика є не методом, а філософією трансцендентальності. Якщо вже на то пішло, то слід вказати, що ідеї Шлейермахера були в подальшому розроблені в справжню герменевтику, зокрема, Дільтеєм, Гадамером, Рікером. Отже, це є трансцендентальна філософія, яка допомагає розібратися в умовах, які роблять можливим будь-який спосіб розуміння. Як така, вона не передбачає якийсь конкретний метод; вона обмежується лише в тому, щоб вказати на необхідні умови для того, щоб ця чи інша річ могла би стати зрозумілою, відповідно до її змісту. І у зв'язку з тим, що вона передбачає, що не існує нічого такого, щоб не було доступне для інтелекту, – герменевтика має універсальний характер. Так,

знання (а не метод!) – в фізиці, релігії або економіки отримуються в тих же трансцендентальних умовах, що і праві. Отже, універсальність герменевтики в її абсолютній цінності: вона проявляє себе не в одній, а в багатьох можливостях, в яких ми маємо справу з речами, поміж яких є і право. Внаслідок цього, вона не виключає й інші теорії, аналітику чи аргументи, перш ніж рекомендувати ті, які є повністю необхідними» [662, с. 12-13].

Тож, далі Кауфман говорить вже про герменевтику права: «Впевненість в тому, що суб'єктно-об'єктна схема не має жодної цінності для наук про розуміння (на відміну від того, що відбувається в природничих наук) вперше серйозно з'явилась в герменевтичній філософії. В ній було встановлено важливий факт: захоплення лінгвістичним почуттям передбачає в той же час, і перш за все, саморозуміння того суб'єкта, який здійснює це розуміння. Той, хто здійснює акт розуміння, заглиблюється в горизонт пізнання; звідси методологічна рефлексія не повинна обмежуватися «об'єктом», але також повинна інтегрувати і суб'єкт. Право (на відміну від закону) – це ситуація, а не акт; воно не може, відповідно, бути «об'єктом» незалежного знання «суб'єкта». Право – це скоріше «продукт» процесу герменевтичного розгортання і здійснення почуття. В зв'язку з цим, не може зустрічатися в будь-якому способі «об'єктивна прямота» від права поруч з герменевтичною процедурою його закріплення. Суддя, який вірить в те, що отримує критерії рішення тільки від закону («підкоряється лише закону»), допускає фатальну оману, оскільки, насправді, несвідомо він залишається в залежності самого від себе.

Відтак, герменевтичне розуміння тексту – це не просто дії того, хто сприймає, але це практичні дії, формування. Тільки через цей акт здійснюється конкретне право, історичне. Раніше не існує будь-якого права, жодного «дійсного змісту», а скоріше існують «матеріали в сирому вигляді»: з одного боку – це ряд абстрактних правових норм, які через свою абстрактність – все ще не можуть бути застосовані, і, по-друге, конгломерат неопрацьованих фактів, які ще не визначені з юридичної точки зору і, внаслідок цього, не можуть бути визнані в якості істотних чи недопустимих. Те, що традиційно йменується як «субсумція», не

становить спеціальної проблеми, коли вже були закріплені передумови. Однак, під цим поняттям у вирішальному плані розуміється безпосереднє встановлення зв'язків між зазначеними компонентами в їх кореспондуванні, а саме: розробити конкретні юридичні відношення в їх зв'язку до фактичного змісту, і вибудувати зміст фактичності в її зв'язку із нормою» [668, с. 24-25].

Після такого вступу–пояснення, Кауфман формулює вже свою основну герменевтико-правову тезу: «Якщо ми сказали, що відкриття права – це не простий пасивний акт субсимації, а активне будівництво, в яке суб'єкт втручається в своєму дослідженні, то це все підводить нас до висновку, що право – це не щось субстанціональне; воно не належить сфері «речей», а лише відносин. Природа права реляційна, тому що воно складається із зв'язків осіб з іншими особами та речами. Через це стає очевидним, що для юридичної думки існує тільки «відкрита система», всередині якої знаходиться лише «інтерсуб'єктивність».

В більш детальному сенсі дана активність – це не просте сприйняття, а передусім, це є саморозуміння у цьому процесі. Для сприяння тому, щоб текст говорив, перекладач повинен підходити до нього, маючи «попереднє поняття» (Йозеф Ессер), «упередження» (Ганс-Георг Гадамер) ... Тільки тоді, коли він сам складає частини горизонту знань, ступаючи по ґрунту традиції, яку отримав, він буде знаходитися в умовах обґрунтування аргументованості «тимчасового» висновку, який з ним вже прибув. Таким чином, виконає те, що називається «спіраль» або «герменевтичне коло». Герменевтика не опускається до теорії аргументації, але вимагає її» [662, с. 15].

Сказавши «А», Кауфман, заперечивши необхідність пізнання «дійсного» поза рамками інтерсуб'єктивності (яка працює лише на паливі дискурсної аргументації), говорить й «Б». Відкинувши таким чином онтологію, але разом з тим розуміючи, що якийсь фундамент, від якого має відштовхуватися правоінтерпертатор, все ж має бути, даний вчений пропонує замінити *jus naturale* та *lex* на «реляційність», «прикріплюючи» до цього власне обґрунтування такій необхідності: «Починаючи з Канта все більше утверджується думка про те, що

людина – це не тільки об'єкт, але в той же час, в більш суттєвій формі – зв'язок. Людина, як «істота, що говорить», виглядає як така, що направлена до іншої, горизонти розуміння якої об'єднуються в її власному розсуді. Тобто, співзануреність у ближнього не відноситься до сфери об'єктивного, але він формує зі мною сферу соціально-духовну, яка стає складовою мого власного існування як своєї власної. Для суб'єктивної думки, людина як протилежна істота, опредмечується. З цього висновку випливає необхідність зміни сутнісної онтології до онтології реляційної.

Концепція відносин означає, що особа діє в рамках зв'язків з іншими особами. Вона зосереджена на цьому конститууючому фундаменті. Це саме те, що особа диференціює у відношенні мислення функціоналізму, який об'єднує усіх істот в наборі їх зв'язків. Для функціоналізму не існує вже будь-якої полярності між пов'язаним і самим зв'язком; залишається тільки як такий зв'язок, який вивільнюється так до того, щоб з'явитися також як нова форма речовини. Неминучим наслідком цього є те, що усі субстанції робляться повністю взаємозамінними» [668, с. 28].

При цьому, аби не склалося враження, що Кауфман захопився і людину також прирівняв до «субстанції», він робить відповідну ремарку, в контексті розгляду ним «реляційності»: «Зауважте: особа – це не субстанція, особа – це співвідношення, а точніше: одиниця структури відносин та його змісту» [671, с. 145]. Як пояснює далі Кауфман, кожний суб'єкт «це є особа, яка знаходиться в пошуку, як феномен точки пересікання предмета і відношень, від статички до динаміки ... Тому зверху певна реляційна онтологія в її оформленні повинна бути онтологією персональною як онтологія, яка більше впізнає не річ, а особу як типовий випадок буття» [664, с. 14].

В проекції на право уся ж ця реляційність, як онтологія відносин, означає для Кауфмана наступне: «Вищезазначена реляційна онтологія повинна бути в своїй будові онтологією людини; онтологія вже не має вважати людину річчю, а як архетип буття. Відповідно, також і онтологія права повинна бути створена як реляційно-персоналістська онтологія» [668, с. 29]. Роз'яснює ж свою позицію

Кауфман так: «Дискурс, процес не може існувати без «теми», без «об'єкту», який дає йому ідентичність. Цей «об'єкт» в сфері нормативної етики, теорії норм та юриспруденції – це не є дещо сутнісне (як нам говорить про це стара субстанційно-онтологічна теорія природного права), і не щось функціонально-обумовлене (як, наприклад, говорить про це Луман), – а це є щось реляційне. У будь-якого порядку є характер відносин. Цю думку ми знаходимо вже у Фоми Аквінського: «*Ordo non est substantia, sed relatio*». Що стосується в правовому сенсі, то будь-яка особа сприймається як сукупність відносин, в яких людина перебуває з іншими людьми та речами» [671, с. 144].

Продовжуючи таким чином, фактично, підіймати людину над правом, аби закріпити її безумовний статус творця юридичних норм, Кауфман, збільшуючи «ставки», зазначає: «Людина реалізується як особистість в її зв'язках і залежності від інших людей і речей, для добра або для зла: вона – це батько і син, покупець і продавець, злочинець і жертва, власник і крадій. Ці особисті зв'язки формують основу, «матерію» правового порядку. Те, що визначається людиною в якості кожного конкретного правового явища, не є самим по собі правом, а виступає таким як конкретні відносини, особистий зв'язок між людьми та речами. А оскільки цей зв'язок є конкретним та реальним, то він не вільний від оцінок. Але це не означає, що це відношення встановлюється раз і назавжди, але воно завжди встановлюється в кожному конкретному часі та ситуації. Самореалізація людини завжди історична. Таким чином, право також є історичним. Але право може бути тільки те узаконене, яке надає людині те, що відповідає її особистісному уявленню про нього» [668, с. 29-30].

Цементує ж Кауфман дані міркування про право, як реляційність, такою тезою: «Людина здійснює себе як особа в своєму загостреному досвіді і залежності від інших людей та речей, як добро і зло: вона – батько і син, покупець і продавець, потерпіла сторона, власник і злодій. Ці персональні відносини утворюють основу, як би «субстанцію» права, яку Вернер Майхофер називає як «структуру відповідності» можливостям. Інакше кажучи, «право як річ» саме по собі не є трансцендентальним правом, воно таким стає лише як конкретні

особисті відносини між людьми і речами. Це те, що визначає будь-яке правове явище як таке. Оскільки це відношення є конкретне і реальне, то воно не вільне від цінностей. Але воно не підходить до будь-якої диспозиції. Однак, це не означає, що воно не визначено також часом та ситуацією. Самореалізація людини відбувається завжди історично. Тому право також є історичним. Але завжди право зможе узаконити себе тільки завдяки тому, що надає йому людина, як особа, що має право» [664, с. 14].

В результаті, Кауфман зводить всі свої міркування про реляційність права до вимоги про те, що «ми повинні шукати ідею про право в цьому світі, поміж нас самих. Ідея про право – це ідея людини, це її уявлення про те як чи інакше це явище може бути, – але що таке «ідея людини»? Тільки тут потрібно пропонувати обдуману відповідь, яка здатна полегшити узгодженість в дискурсі багатьох учасників та їх аргументації; тому слід вести мову тільки про тимчасову відповідь, яка завжди є відкритою, вона має перевірятися теорією фальсифікації, або ж виводитися з констатування того, що є квінтесенцією несправедливого права, при цьому, однак, те, що є квінтесенцією права не може бути піддано перевірці (критерії якої, останнім часом є дуже обговорюваними, особливо в рамках «критичного раціоналізму Попера). Однак, як би там не було, «що» таке справедливість і «як» її досягти – невіддільні одне від одного, будучи взаємно обумовленими. Це не еліміноване правило вписано в саме буття людей, оскільки людина є одночасно і «що» і «як», як вона є особистісно» [668, с. 30].

Отже, за своєю суттю, герменевтика в Кауфмана виступає як «третій шлях» між юридичним позитивізмом та юснатуралізмом. Інновація ж тут проглядається у тому, що ця методологія постає у вигляді «нового вибору» відносно вказаних двох історичних антагоністів. І такий відкритий (в прямому і переносному значенні) «третій стан» права – це для останнього існування-в-інтерпретації. Про що зокрема, говорить й достатньо відомий на заході дослідник кауфманіанства Ліу С. [687].

Усунути усі суперечності перших двох зазначених нами концепцій, мала й інтегративна юриспруденція, народжена на заході наприкінці 60-х років минулого

століття, з метою реалізувати на практиці ідею диверсифікаційної конвергенції позитивного та природного права. На це вказує й Бутакова: «У 60 – 70-х рр. як реакція на вузько-нормативне праворозуміння починає формуватися так зване «широке» розуміння права» [81, с. 12]. Тобто, тут, як вірно зазначає ця дослідниця, йде мова про вироблення «інтегральної концепції права, що передбачає з'єднання різних шкіл в правознавстві і побудову на цій основі узагальнюючої теорії права» [81, с. 4]. При цьому, – продовжує далі дана дослідниця, – «звернення до інтегральної концепції в праві свідчить, з одного боку, про повну або часткову невідповідність вузько-нормативного праворозуміння реальній дійсності і, отже, незадоволеності існуючим уявленням про право, а з іншого – про продовження пошуку, який ніколи не припиняється, нових, та таких, що адекватно відображають ... реальну правову дійсність уявлень про право» [81, с. 4].

Само собою зрозуміло, що тут не можна сказати про «кулібінський» винахід. У юрінтегративістських постулатах виявляється вельми не нова думка, паралелі з якої можна провести в минулому. По-суті ж, це старі ідеї в «осучасненому», «відреставрованому» одязі. Причому, і в цьому дублі номер з вирощення «правового гібриду», в плані наукової плідності результат, тут також виявився колишнім, той же самий – нульовий. Все задумане ним виглядало фантастичним, багатьох це заворожувало, але в його фіналі не було нічого романтичного. Як і його попередники, юрінтегративізм скінчив погано, на мінорній ноті, сколапсувавши, він безслідно розчинившись у минулому. Але тут немає чому дивуватися. Чекати ж від нього чогось іншого не доводилось.

Інтегративісти, з метою полегшення, спрощення життя правоінтерпретатору, спрямовують свій пошук на віднаходженні так званої «золотої середини» між «першим» та «другим» шляхами, через відсікання в ручному режимі їх крайніх позицій, у простому сумуванні, звичайній переплавці, з тим, щоб, таким чином, вийти на одну компактну, консолідовану і «компромісну» позицію. По-суті, вони запропонували зняти існуючу напругу в юриспруденції, розрядити ситуацію, взявши праву «ногу» від однієї теорії, а ліву

«пришити» від іншої, – тим самим примусово інтегрувати та сумістити до купи в непок'єднуваному. При цьому, однак, ними свідомо ігнорувалося та не бралося до уваги той факт, що в результаті таких експериментів по генно-модифікованому «схрещенню» був створений лише франкенштейнівський мутант. І на практиці, подібний гермафродит з гідрогенного роду створінь виявився нежиттєздатним, оскільки між юснатуралізмом та юспозитивізмом, в їх атракції, існує лише «нульова» точка і, гіпостазування їх кордонів у той чи інший бік, виявляється онтологічною нездійсненністю. Обидва вони є в своїй невід'ємності одним механізмом, а саме – юридичної реальності.

Правильно зосереджуючись на моментах спільності юснатуралізму та юрпозитивізму, інтегративна теорія, разом з тим, їх на стику не зшиває, а свідомо суміщає, «накладає» одне на одне, – тим самим, складаючи правову реальність навпід, укорочуючи її довжину вдвічі з одночасним урізанням в об'ємі. Цього, зрозуміло, робити непотрібно, оскільки за рахунок такої технології «вибіркового склеювання» проблема із досягнення всеосяжності не вирішується і, врешті, результат отримується той же, з аналогічним ефектом, що і у перших двох теорій.

Отже, за інтегративного підходу також не відбувається ніякого просування вперед, а щедро видані йому свого часу аванси, не окупилися та не виправдали великих надій, сподівань і очікувань, покладених на нього. А король-то, як виявляється, голий та несправжній! Генерування подібних маніпуляцій не вирішує, а рівно навпаки, тільки множить проблеми юриспруденції. Зрозуміло, що нічого корисного, ніяких позитивних наслідків, окрім створення додаткових труднощів, такі погляди не приносять науці.

На загал же, можна відзначити, що в світовій філософсько-правовій думці, найбільш відомими спроби такого інтегративістського балансування стали, зокрема, концепції Дж. Ролза та Ф. Фулера. Дане відзначає і дослідниця Варламова: «інший напрямок пошуку способів уникнути сваволі в соціальній організації полягав у формалізації умов встановлення і підтримки справедливого порядку. Філософи, що міркували в цьому руслі, вважали, що справедливість процесу конституювання і забезпечення порядку в певній мірі гарантує

справедливість і самого порядку. Однак і тут більш конкретні побудови виявлялися або суперечливими і малоопераціональними («справедливість як чесність» Дж. Ролз), або напівпозитивістські («процедурне природне право» Л. Фуллера)» [88, с. 72]. Так, в частині фулерівської теорії, цілком можна погодитися із Варламовою про те, що «право у Л. Фуллера, як і у критикованих ним позитивістів, розуміється суто інструментально. Л. Фуллер уподібнює його теслі, причому сумлінному теслі (якщо взяти до уваги «внутрішню моральність права»). При цьому він віддає собі звіт в тому, що «добросовісний тесляр, який добре вивчив своє ремесло і чий інструменти завжди наточені, цілком може присвятити свою працю споруді як злодійського кубла, так і сирітського притулку. Але і в цьому випадку, – підкреслює Л. Фуллер, – залишається вірним те, що для спорудження сирітського притулку потрібен тесля або допомога теслі, і притулок буде побудований якісніше, якщо тесля виявиться досвідченим майстром, який володіє хорошим інструментом, до якого він ставиться дбайливо і звертається з ним належним чином». Дивно, як від його уваги вислизає той факт, що у добросовісного тесляра і злодійське кубло вийде дуже якісним (міцним, зручним)» [88, с. 73].

Загалом ж, кожна із цих чотирьох теорій не є абсолютно хибною. Але виступає неповною, – ними висмикується лише «одна» із частин юридичної реальності, залишаючи інші – поза увагою. Тут же принципово необхідний розгорнутий аналіз. І в цьому, вони усі програють, значно поступаючись комплексній юридичній концепції. Дослідницьке «покривало» не слід тягнути в один бік, тим самим «розкриваючи» інші правові сегменти, а його треба «розправити» для того, щоб покрити усю цю структуру. Наукові сили варто не розпорошувати чи сконцентровувати в одному місці, а раціонально розподіляти, відповідно до того, як це вимагає кінцева мета повноцінного юридичного дослідження.

Необхідно враховувати також й інші важливі аспекти, які часом мають вирішальне значення. Одна справа говорити про всеосяжність, інша – реально здійснити це на практиці, «без втрат» для дослідження юридичної реальності.

Саме тому отримані висновки вищевказаних теорій носять суперечливий і відкрито помилковий характер, що може призвести до викривлених уявлень про jus, а, часом, нанести і різного роду шкідливі результати.

Якісний аналіз дозволяє виявляти і говорити про інші аспекти допущеного подібними авторами браку у висвітленні правових явищ. Тому, хоча й по-різному повинні оцінюватися ситуації, пов'язані з проявами jus, але це повинно здійснюватися в єдиному, взаємопов'язаному методологічному циклі. Таким чином, достовірність подібних теорій не може визнаватися вичерпною, оскільки ними свідомо змінюється сам підхід до оцінки правильності вирішення справ в юридичній сфері. Говорячи про юридичну реальність, не можна виходити лише з поширеності її проявів у суцюзому чи належному, наукова ефективність в такому разі знижується в результаті створення відповідних не виправданих стереотипів. Без належних підстав такими дослідниками усвідомлено спотворюється сам предмет. Тому сьогодні слід зосередитися на принципово новій, повноцінній юридичній методології.

Висновки до розділу 2

В історії філософії неможливо знайти мислителя, який зумів би обійти тему онтології. При цьому, в своїй історичній ретроспективі усі ці «розвідки» у сукупності вели до більш глибокого методологічного осмислення проблеми.

Так, як було нами досліджено, Змістом, що керує матеріальним світом, для Платона виступало потойбічне вмістилище ідей. У Геракліта таким єдиним і величним духом є Логос – закон руху і розвитку світу. Для Аристотеля – це ентелехія (Форма форм), загальна мета, до якої рухається буття. Гегель же називав його Абсолютним духом, який знайшов своє втілення і адекватне відображення в системі власної філософії. Т. де Шарден йменував дане вже Альфою і Омегою – відправною та кінцевою точкою розвитку (еволюції) усього Всесвіту тощо.

Загалом ж, як засвідчила історія, питання про буття і його структуру є

основним філософським питанням не тільки сучасності, але й постало у вигляді основної теми для найпершого мислення, представленого міфологією. Проблеми онтології займають важливе місце й в мисленні античних авторів. Увага до питань про те, що представляє собою світ, і яке у ньому місце людини, не спадала на протязі й усього подальшого розвитку соціуму. Вершиною ж цього процесу стало ХХ століття, яке виявилось колискою для найбільш знакових теоретичних напрямів сучасності, залишивши вагомий слід в історії розробці онтологічної проблеми та визначило напрямок для наступних наукових досліджень з розв'язання «основного філософського питання» вже у нинішньому, ХХІ віці.

Найбільш же значимі філософські ідеї щодо онтологічної картини світу, які були розроблені у минулому сторіччі, виявились саме феноменологія (Е. Гусерль), екзистенціалізм (М. Хайдегер), критичні онтологія (М. Гартман) та раціоналізм (К. Попер).

Разом з тим, по-суті, сформоване колись первісним, а потім модифіковане богословським уявленням, саме така онтоконцепція, загалом, й досі залишається найбільш прийнятною, знаходячи своє підтвердження вже у сучасних дослідженнях природознавства. Саме ж буття нині розглядається як бінарність належного та суцього, де перше, через свою відповідну інформаційну заданість, формує із матерії друге, відповідним чином її конструюючи.

Проаналізувавши ж дуальне взаємовідношення суцього та належного, можна сказати, що кожна із цих частин світу, за умовною «ватерлінією» між ними, діє у вимірі власних правил, але в спільній єдності формуючи одну онтичність. При цьому, форма буття визначається його змістом. Тобто, суще є матеріальним відображенням дій інформаційно-наповненого належного.

Саме реалізація у втіленні інформації оживляє матерію, остання ж у своєму русі подій, приводить у дію час, роблячи його можливим у наступній зв'язці: майбутнє стане теперішнім, останнє ж «поїдає» минуле. І в даному плані, екстенціональність та темпоральність – це основні онтологічні характеристики буття. Тож, як ми бачимо, духовна частина буття є його першоосновою та головним конструктором усієї структури картини космосу.

Утворення ж нашого світу відбувалося із «ніщо». Останнє – завжди окутано німістю як вираження пустоти. Попри те, «ніщо» володіло своїм онтоіснуванням, в якому матерія зосередилась в спресованому вигляді в одній сингулярній точці, сформувавшись під дією чорної діри, що поглинула попередній світ. Великий реліктовий же вибух розірвав це небуття. І на його місці утворилась біла діра, яка почала викидати речовину. Відтак, засновувався розвиток нашого світу, в якому ми усі нині живемо. Закордонність же існуючого світу представлене абсолютним ніщо, де існує лише онтопотенційність: тобто тут немає нічого, але можливе все.

Окремо звертає увагу на себе й те, що з появою *Homo sapiens* пов'язане народження такого виду буття як соціальна реальність. В останній вже саме суб'єктивність, через власне «гносео» і виступає конструюючим будівельником. Саме ж проживання індивідуума у суцюзому стало можливе тільки за формулою душа + фізичне тіло. Тож, отримавши матеріальне втілення в існуючій дійсності, людський дух (екзистенція) вмонтувався як в змістовну, так і формальну частину наявного світу.

І хоча сама Природа не залежить від людини, але співрозмірна їй, оскільки закони *naturale* влаштовані таким чином, що екзистенція може їх сприймати, пізнавати і використовувати. Подібна узгодженість пояснюється тим, що *Homo sapiens* є частиною буття. Завдяки ж здатності пізнавати закони природи, люди отримують можливість її освоювати, використовувати у прикладних цілях, створювати «іншу реальність» – культуру.

В самій же соціальній реальності, простір буття суспільства та культури співпадають між собою: й одне без іншого тут не уявляється. Причому присутність людини в існуючому світі постійно збільшується. А отже, і соціальна реальність в своєму розвитку характеризується триваючим процесом розширення. При цьому, світ весь час переформатовується під потреби саме людського духовного середовища. Що, однак, може спричинити конфлікт із початковою програмою розвитку буття, закладеної Абсолютом. Тобто, цим самим створюються передумови для протистояння екзистенції з вищим Духом.

Сама ж юридична дійсність постає як один із центральних видів соціальної

реальності. Остання ж, в розумінні загально-онтологічного явища, – це форма існування буття суспільства. Питання, які складають проблему людського, становлять важливу частину знань про світ. Й усі вони є окремим предметом вивчення соціальної онтології. І тут важливе місце посідає питання функціонування *jus naturale* в суспільстві, зокрема у вигляді законодавства. Що, відповідно, вже є завданням для дослідження правової онтології.

На сьогодні, всі правові теорії так чи інакше зводяться до усім відомих моделей: юснатуралізм та юрпозитивізм. Певною мірою у цьому ряду дещо відособлено можна додати інтегративістську концепцію (в спробі поєднання першого з другим) та «третій шлях» А. Кауфмана (який, по-суті, все ж, в методологічному плані, в кінцевому рахунку, якби спрямовується до високих ідеалів *jus*).

З сучасної філософсько-методологічної позиції можна сказати, що в матеріальному світі розглядуване нами у роботі явище юридичної реальності представлене позитивними нормами: законами, численними підзаконними актами, судовими прецедентами, звичаєвими приписами, – усе це є ніщо інше, як наші гносеологічні уявлення про його ідеальну (правильну та дійсну) сутність, тобто, про т.з. *jus naturale*. Саме у встановленні максимальної відповідності цих зовнішніх об'єктивованих форм глибинному (початково-незмінному) змісту і має полягати наше суб'єктивне правотворення. Інакше кажучи, *jus* існує для нас буттєво в постійному гносеологічному пізнанні його універсальних основ.

Метафізична частина права (будучи об'єктивно незалежною) існує на постійній основі в Абсолютній ідеальності (як позабуттєвій формі). При цьому, до появи у нашому світі, людський дух був там таким же «мешканцем». Щоправда, якщо правова метафізичність характеризується статичністю, пасивністю, відсутністю наділення здатності до формування буттєвих змістів, виступаючи як закінчений сформований зміст, то душа – це активний та динамічний творець. Прийшовши із належного в суще, вона здійснила вторгнення в існуючий світ, одночасно почавши домонтовувати його ідеальну частину. При цьому, важливим моментом даного процесу стало формування позитивного права шляхом

відображення її метафізичної частини в матеріальному бутті через такий гносеологічний посередник, як суб'єктивне людське мислення. Останнє ж, як було нами визначено, є унікальною властивістю духу за допомогою інформаційних процедур створювати змісти ідеальної сфери. Таким чином, почалось своєрідне прилаштування *jus naturale* до нашого буття, що і стало головним онтогносеологічним змістом юридичної реальності, з якої і виводиться методологія останньої.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ГНОСЕОЛОГІЇ ЮРИДИЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

3.1 Історія розвитку гносеологічної ідеї

У даному розділі дослідження першочергово будуть розглянути основні історичні віхи розбудови загальної теорії пізнання. І це, не стільки «доводка» до основного викладу, але необхідна умова його самого. Тож, далі по закінченню такого підрозділу звернемо більш детальну увагу в нашому аналізі на призначення та сутність самої теорії пізнання. Скориставшись же основними положеннями останньої, сформуємо методологічний базис юридичної гносеології, що і стане другою (після правоонтології) «підпоркою» для висунутої нами концепції існування-в-пізнанні структури реальності, утвореної за рахунок буття *jus*.

Як ми знаємо, одним з найважливіших питань для людства завжди було розуміння природи, обґрунтування можливості правильного знання про навколишній світ. За тисячоліття свого розвитку суспільство пройшло довгий та складний шлях вдосконалення методів отримання інформації, від примітивного та обмеженого, – до все більш глибокого та усестороннього проникнення в механізм світобудови. При цьому, увесь комплекс проблем, пов'язаних з пізнанням склали окреме дослідне вчення – гносеологію.

Поняття «гносеологія», що, як відомо, походить від давньогрецьких слів «γνῶσεο» – пізнаю та «λογία» – наука, розглядається в якості теоретико-методологічного напрямку, що досліджує сутність, структуру, розвиток пізнання та його способи. Вирішення даних питань відкриває шлях до розв'язання багатьох основних світоглядних проблем. Зважаючи на це, гносеологічна тематика складає важливу частину філософії.

Як відомо, історично першою формою гносеології, як і філософії загалом, стала антична міфологія. Первинне сприйняття навколишнього світу відбувалося

саме через даний світогляд. Специфіка такої теорії пізнання полягала в тому, що вона своєю уявою створювала світ фантазі, заселяючи його уособленими істотами у вигляді богів, духів, чортів, відьом, русалок тощо. При цьому, відбувалося тісне переплетіння та взаємодія даного міфологічного буття із реальним життям в онтокоординатах єдиної та цілісної дійсності. Внаслідок цього, завдання гносеологічного процесу тоді полягало в осмисленні явищ цих двох паралельно-існуючих та взаємообумовлених між собою рівнів реальності. Так, в одного з найбільш відомих класичних представників древньогрецької міфологічно-філософської традиції Гесіода, відповідно до його епічної поеми «Теогонія» [122], пізнавальна проблематика виявляється крізь призму спроби дати відповідь на онтологічне питання через розповідь про походження та життя богів, що проживаючи на горі Олімп, в залежності від своїх бажань і керують існуючим світом.

Разом з тим, поступово, в зв'язку із виявом недостатності міфу у системному проясненні світової картини в силу його гносеологічної примітивності, мудреці стародавньої Греції в своїх філософських роздумах починають все більше обирати інші, головним чином натуралістичні шляхи в пошуках універсальних інструментів для прояснення існуючої світобудови. Причому майже усі без виключення перші грецькі мислителі, які були зосереджені на проблемах осягнення природи, вважали доступним світ для пізнання. Однак, сумніви у достовірності людських знань ідеологічно викликалися розбіжностями між філософами з приводу первинних основ природи. Так, зокрема, як вже було нами встановлено, Парменід, вважав, що основні природні сутності незмінні [385], Геракліт же, – що вони знаходяться в постійній мінливості [120]. У Демокріта базова первинність природи – це атоми і пустота, що володіють дискретною величиною і рухаються в силу своїх власних особливостей [296]; в той час як, на думку Анаксимандра, першооснови світу (у вигляді невидимих апейронів) невизначені та приводяться у рух нематеріальними, а інтелігібельними силами [18].

Існуюче різноманіття вирішення онтогносеологічних питань викликало у ті

часи серед представників іншого потужного альтернативного філософського напрямку – софізму, абсолютні сумніви, що готувало шлях до розповсюдження в майбутньому філософського скептицизму. З іншого боку, в подальшому опозиційні по відношенню до софістів Сократ, Платон та Аристотель відстоювали силу розуму в пізнанні достовірної істини, всебічно аналізували можливості людського пізнання і тим самим поклали початок системної філософської теорії пізнання.

Так, до прикладу, Сократом, як відомо, було створено власну унікальну схему пізнання через «вільний» діалог. Цей метод передбачав позбавлене від догматики відповідання на питання силою власного розуму у спілкуванні тут-і-зараз.

Не менш видатний філософ античності Платон започатковує об'єктивно-ідеалістську теорію пізнання. Возражая матеріалісту Демокриту, Платон утверждал, что наши чувства ни в какой мере не дают нам верного представления или знания о мире. Роблячи висновки з уподібнення людського пізнання із перебуванням в темній печері [401, с. 514-515], він приходить до висновку, що кінцевий об'єкт для пізнання – це ідея блага, яка керує та визначає суще. Вона проявляється в смисложиттєвих ідеалах високого рівня: ідеї істини, добра, краси, справедливості. Именно эти четыре смысложизненные идеалы До числа ідеалів філософ відносив також й поняття, що відповідають істині та здобуваються людиною шляхом абстрактного мислення: ідеї логосу, гармонії, душі світу (тобто Бога), математичних аксіом.

Розвиваючи діалогічний метод Сократа, Платон започатковує і використання діалектичного методу пізнання, що слугує пізнанню речей виключно на основі співставлення ідей про речі, шляхом приєднання речі до її ідеї як першообразу. При цьому, важливим моментом тут постає т.з. «анамнезис». Так, на думку Платона в умовах свого земного життя людська душа тільки за особливих обставин – при подавленні своїх почуттів, сконцентрованості, усамітненості, благочестивого образу життя – може щось «згадати» про те, що вона спостерігала та знала у потойбічному світі, де, як вважав зазначений

філософ, всі істини й існують у вигляді ідей різного ієрархічного положення.

Усуваючи ж ідеалістичний платонівський об'єкт пізнання блага як світу належного, що визначає суще, Аристотель, натомість пропонує протоматеріалістичне гносеологічне вирішення в епістемологічному руслі. Для нього пізнання передбачає розуміння властивостей і станів буття як-от: кількість, якість, відношення, місце, час, володіння, положення, дія, страждання.

Розібравшись із об'єктом пізнання, Аристотель формує його схему. Для нього гносеологічне завдання полягає в сходженні від простого чуттєвого сприйняття до вершин абстракції. Причому для Стратига знання постає справжнім тільки тоді, коли є найбільш достовірним та логічно доказовим. На підставі цього, у зв'язку з тим, що «шліфування» розумом є останнім етапом у сприйнятті, цей древньогрецький мислитель особливу увагу в своїх дослідженнях (зокрема, присвятивши даному питанню спеціальну збірку своїх творів «Органон» [29]) приділяє процесу мислення, його формам, поняттям, судженням та умовиводам, ставши таким чином, по-суті, першим розробником логіки.

Першою реакцією в самій Древній Греції на стратигівську догматичну метафізику стало зародження нової гносеологічної концепції у вигляді скептицизму, який виражав сумнів у можливості отримання достовірного знання. Як відомо, засновником такої школи став Піррон (бл. 360-270 до н.е.). Він став першим філософом, хто не тільки спробував систематизувати сумнів в науковому плані, але й досить чітко на цьому фоні окреслив суб'єктивність гносеологічних уявлень людини. У цьому відношенні Піррон, безсумнівно, пішов далі, ніж софісти.

Таким чином, античність стала періодом народження основних гносеологічних уявлень та головних напрямків в філософії. Разом з тим, кінець античних часів та початок середньовіччя, яке пройшло під знаком екзегетики, кардинально переорієнтовує мислителів: адже питання про сутність пізнання буття автоматично переформатовується на проблему пізнання світотворіння Вищим Деміургом, згодом одкровенень останнього, а ще дещо пізніше, – вже і самого Бога.

Слід, однак відмітити той факт, що процес формування екзегетичної філософії відбувався повільно, причому далеко не завжди однорідно в різних географічних областях, визначаючись своєрідністю духовного і культурного «клімату» того чи іншого регіону. Так, відомі представники антиохійської богословської школи III-V ст. (Кирил Ієрусалімський (бл. 315-386), Діодор Тарсійський (бл. 330 – бл. 394), Іоан Златоуст (бл. 347-407), Феодорит Кірський (386-457), Несторій (бл. 381 – бл. 451)) вважали, що Бог, як і уся матеріальна природа, піддається осмисленню: його можна пізнати навіть більше за самого себе. Однак для цього, як вказували ці перші церковні авторитети, необхідно намагатися очиститися від гріха та спробувати стати подібним по чистоті та святості до Божого буття.

Натомість олександрійська богословська школа, зокрема, в особі Клімента Олександрійського (бл. 150 – бл. 215), Орігена (бл. 185-254), Іракла Олександрійського (бл. 231 – бл. 246), Діонісія Олександрійського (бл. 190-265), Петра Олександрійського (III ст. – 311), Дідіма Сліпого (бл. 312-398) та Афінагора Афінського (бл. 133 – бл. 190) воліли міркувати не про реальні, земні речі, а про абстрактні та надчуттєві предмети. В центрі їх християнських роздумів стояли істини теологічного буття, онтології божества, з'ясування собі і донесення до віруючим вищих релігійно-християнських істин. Природно, апофатично-гносеологічний вибір вів Олександрійських богословів до висновку, що такі знання є невимовні, мають багато таємничого, ірраціонального. Звідси вони робили висновок і про те, що істина взагалі – це щось незбагненне людським розумом і не може бути виражене людською мовою. Зрештою Олександрійська агностицистсько-містична теорія пізнання перемогла відкриту гносеологічну позицію ідей антиохійців.

Як відомо, одним з перших широко відомих розробників філософсько-теологічної доктрини після подолання нею різного роду гностицистичних протиріч стає авторитетний богослов А. Августин. На його переконання усе знає лише один Бог, однак і людина, що прагне до нього у своєму високому мисленні, тобто праведник, все-таки отримує певні достовірні знання. При цьому, безумовно

істинне знання, на думку Августина, відкривається лише за допомогою віри та завдяки «Священних писань, древніх і нових, які ми називаємо канонічними» [5, с. 1040].

Для іншого відомого середньовічного теолога, І. Еурігени, одного з перших схоластів, процес людського розуміння виглядає наступним чином: «Вважаю, види, кількості та якості чуттєвих речей, які я досягаю тілесним почуттям, певним чином створюються у мені; а поки я закарбовую в пам'яті їх фантасти, я розглядаю їх в самому собі, розділяю, порівнюю і якби з'єдную в певну єдність, і я бачу, що в мені утворюються і виникають певні поняття, якби умосяжні види умосяжного внутрішньо, яке я споглядаю тільки душею, коли уважно їх досліджую» [564, с. 169-170].

Досить чітко та системно викладає гносеологічні уявлення ранньої схоластики не менш авторитетний богослов, прихильник логіки та аристотелівської «умоглядності» Боецій, роз'яснюючи «з якої сторони підійти до кожного, щоб його зрозуміти»: «Умоглядне [знання взагалі ділиться на] три частини: [природне, математичне і теологічне] ... Так ось [предмети] природні можна розглядати за допомогою розсуду, математичні – за допомогою науки, а божественні – за допомогою інтелекту. В останньому випадку не слід спускатися до уяви: потрібно вдивлятися в саму форму, істинну форму, а не образ; ту саму форму, яка є саме буття, і з якої [відбувається] буття» [65, с. 147].

Одним з перших мислителів, хто відкрито наважився виступити проти абсолютної безспірності гносеологічних принципів схоластики, став французький мислитель П. Абеляр. Будучи щиро віруючим християнином, він тим не менш засумнівався в доказовості екзегетичної форми віровчення. Головним засобом на раціоналістичному шляху трансформаційно-катафатичного очищення схоластики за задумом Абеляра мала стати логіка.

Подальший етап фундаментального розвитку офіційної схоластики пов'язується з ім'ям Ф. Аквінського, найбільш авторитетним католицьким релігійним філософом, який, зокрема, пов'язав ідеї християнське віровчення А. Августина з філософією Аристотеля. Для нього пізнання – це благородна справа,

шлях до Бога. Розбавивши неоплатонівську серцевину августинівської філософії аристотелівською логікою, даний філософ-богослов був переконаний в тому, що світ в своїй основі є раціональним і тому логічне знання про світ можливе й досяжне.

Паралельно із Ф. Аквінським своєрідну теорію пізнання із суміші теологічної метафізики та математичної логіки запропонував іспанський філософ, один з родоначальників європейської арабістики, каббаліст Р. Луллій (1235-1316). При цьому, даний вчений намагався скласти систему божественної форми, яка повинна була охопити і осягнути усю онтосутність, що організовує себе в абсолютному універсумі.

Знаковою фігурою в схоластичній теорії пізнання є і італійський філософ Бонавентура. Побудований ним метод пізнання, в своїй конкретиці, практично відображає усю гносеологічну парадигму середньовічної схоластики. На переконання цього теолога-мислителя ті, хто хочуть пройти увесь шлях пізнання, мають обов'язково дотримуватися певних релігійних правил: по-перше, молитися, по-друге, свято жити, по-третє, повинні спрямувати свій погляд на споглядання істини і, попрямувавши, сходити по східцях, аж до вершини гори» [59, с. 59].

Ідеї Бонавентури знайшли свій розвиток у іншого схоласта, одного з розробників поміркованого концептуального реалізму, І.Д. Скота, що, зокрема, розвиває найнижчий рівень пізнання – чуттєвий, як найбільш доступний в сприйнятті об'єктивної зовнішньо-іманентної дійсності, але від цього – не менш складний.

Як відомо, концепцію інтуїтивно-дивінаційного, чуттєвого пізнання розроблену І. Скотом, в Англії підтримав також й інший відомий філософ У. Оккам, який підкреслюючи високий ступінь достовірності даного методу отримання інформації, довів це положення до абсолюту, тим самим, ставши одним із творців радикального середньовічного номіналізму.

Пізніше середньовічна філософія пізнання відверто слідує шляхом прямого скептицизму. Так, один із відомих французьких цистеріанських монахів XIV ст. Ж. де Мерікур (бл. 1320 – бл. 1370) був впевнений, що зовнішня реальність не

може бути нам з усією впевненістю відомою, оскільки Бог може створювати ілюзії, які видаються реальністю. Абсолютизуючи номіналістські ідеї, він приходять до висновку, що людина володіє тільки іменами, без їх дійсної опори на існуючий світ. Відштовхуючись від цього, Мерікур формує і основи волюнтаризму, відповідно до якого внутрішній суб'єктивний досвід є домінуючим фактором при осмисленні конституції буття.

Подібних скептистичних позицій дотримувався й інший французький філософ-схоласт у вигнанні Микола з Отрекура (бл. 1299-1366). Будучи переконаним атомістом та критиком ідей Аристотеля, він заперечував, що знання можна вивести тільки з логічних принципів тотожності і протиріччя. Усе це привело французького мислителя до висновку про недоцільність догматичних доказів Бога, оскільки, на його думку, подібні логічні операції не змінюють боже буття: воно залишається сталим, незалежно від того, мислимо ми його існуючим чи ні.

З іншого боку «розмивання» пізніми схоластами абсолютної онтологічності божественної сили привело до епістеміологічного роздвоєння істини. Так, для Ансельма Кентерберійського «Бог є істина» і тому, де «говориться про істину, ми повинні визнавати, що вона є Бог» [22, с. 204], оскільки «все існуюче існує воістину, тому що воно є не інше, ніж те, що в ній. Значить істина є в сутності всього існуючого, адже [всі існуючі речі] суть те, що вони суть у вищій істині» [22, с. 215].

Для представника ж вже середнього схоластизму Р. Гросетеста за рахунок певного відмежування Бога від його творіння – світу, існує вже дві істини: вища, загальна (божественна) та вторинна, одинична (зокрема, у виловлюванні та позначенні) [143, с. 12-13].

Важливою постаттю на шляху поступового великого розділення науки та релігії в схоластичній гносеології XIV ст. стає італійський теолог, прихильник старої августинської школи Григорій з Ріміні (бл. 1300-1358). Певною мірою розділяючи номіналістичні положення У. Оккама, він стверджував, що, у той час як наука стосується усього доступного для людини природним шляхом, тобто

через відчуття та інтелект, – то до сфери богослов'я відноситься те, що доступно тільки надприродним чином.

Однією із найбільш відомих підсумкових схоластичних концепцій пізнього Середньовіччя стало вчення німецького мислителя та теолога М. Кузанського (1401-1464). Він, зокрема, в своїх працях «Про вчене незнання» (1440) [259], «Про буття як можливість» (1460) [258], «Про вершину споглядання» (1464) [257] фактично приймаючи позицію пантеїзму, зближає нескінченність Бога і кінцеву природу, долаючи таким чином властивий попередньому теїзму розрив між творцем і його творінням.

Завершальним же акордом величної доби екзегетичної гносеології, як відомо, стала неосхоластика в якості основного напрямку релігійно-філософських вчень другої половини XV – першої половини XVII ст. При цьому, найбільш авторитетною стає іспанська школа, представлена, насамперед, богословами Л. де Моліною (1536-1600), П. Фонескою (1545-1599) та Ф. Суаресом (1548-1617). Так, зокрема, у Ф. Суареса гносеологічний інструментарій значно збільшується за рахунок включення до нього окрім традиційного «вслуховування» до буттєвості Бога через безумовну віру та молитву, й інших, класичних видів пізнання.

Довершила ж деградацію догматично-схоластичної гносеології її внутрішня причина – Реформація, що визріла в надрах церкви у вигляді протестності проти непохитної авторитетності богословських авторитетів. Однією же найбільш примітних течій доби європейських великих теологічних змін стала німецька теософічна містика, виразниками ідей якої стали, зокрема, С. Франк (1499-1542), В. Вейгель (1533-1588) та Я. Бьоме (1575-1624). При цьому, якщо перші християнські містики, такі як Г. Сузо (1295/97-1366) та М. Екхарт (бл. 1260 – бл. 1328) відкрито не виступали проти догматичної серцевини схоластики, то вже за часів церковного реформування вони знаходились в непримиренній опозиції до схоластичного богослов'я, виступаючи за заміну зовнішнього авторитета внутрішнім «просвітництвом» під дією Святого Духа.

Наступний великий крок у розвитку теорії пізнання був зроблений європейською філософією XVII–XVIII ст., в якій за рахунок процесу поступової

секуляризації «чиста» гносеологічна проблематика повертає собі центральне місце. При цьому відбувається зміна головного методу пізнання – віра в Бога поступається вірою в науку. Ключовою фігурою на цьому шляху, як відомо, стає Ф. Бекон, який закликав до створення радикально іншої логіки. Ставлячи питання про новий метод даний шотландський вчений підкреслює, що створюваний ним органон – на відміну від попереднього, суто теоретичного – повинен виходити не тільки з природи розуму, але й з природи речей. В результаті, Ф. Бекон розробляє свій емпіричний метод пізнання, яким у нього виступає індукція.

Науково-раціоналістичну лінію в гносеології продовжив та розвинув французький філософ Р. Декарт, що доповнив беконівський метод пізнання (лейтмотивом якого був дослід) необхідністю дедуктивно-математичного міркування-інтуїції над результатами будь-якого експериментального відтворення.

Декартівські ідеї знаходять своє продовження в філософії голландського мислителя-натураліста Спінози. В дусі Нового часу він у своєму одному з головних творів «Етика» (1675) [483] проголошує, що «все, до чого ми прагнемо внаслідок розуму, є не що інше, як пізнання; і душа, оскільки вона керується розумом, вважає корисним для себе тільки те, що веде до пізнання» [483, с. 236].

Ще одним мислителем, що розробляє раціонально-гносеологічну концепцію Нового часу, стає англійський філософ-матеріаліст Т. Гоббс. Дотримуючись вимог природознавства свого історичного періоду, він створює власну фізико-матеріалістичну онтосистему, що базується на геометрії і механіці як ідеальних зразків наукового мислення.

Інший бік матеріалістичної гносеології – крайній емпіризм у вигляді сенсуалізму, розвиваючи стратегічну лінію чуттєвого пізнання філософії Скот-Оккам, розробляє у цей час, як відомо, Дж. Локк, зокрема, у своїй праці «Дослід про людське розуміння» (1690) [290; 291] та своєрідному додатку до неї у вигляді незавершеної роботи «Про керування розумом» (1704) [289].

Своєрідним же апогеєм раціоналістичної гносеології Нового часу стала філософія Г. Лейбніца. Свою універсальну теорію пізнання у вигляді

комбінаторики (повну розробку якої він так і не завершив) цей мислитель задумував як систему усіх можливих логічних операцій, що б базувалася на засобах обчислення арифметики та алгебри з метою створення ідеальної силлогістичної (формалізованої) наукової мови.

Разом з тим, слід, однак, відмітити, що розвиток науки і раціоналістичної методології аж ніяк не призводив до автоматичного заперечення релігії, а тим більше її перекреслення. Теологія, яка певним чином модернізувалася, продовжувала залишатись авторитетним вченням в усіх без винятку раціоналістів. Одним з яскравих підтверджень цього стала, зокрема, наукова творчість геніального французького натураліста, фізика, винахідника, математика та філософа-кардіоцентриста Б. Паскаля (1623-1662).

Взагалі ж, усе сімнадцяте століття стало часом великих планів створення пансофії (як універсальної «першої мудрості») у вигляді енциклопедії, що має синтезувати усе людське знання. Одним з перших, хто намагався виконати даний актуальний лозунг у вказаний історичний період, був англійський мислитель Р. Фладд (1574-1637).

Іншим типовим та не менш впливовим пансофістом став чеський педагог, систематизатор та популятизатор знань Я.А. Коменський (1592-1670), що намагався створити своєрідну енциклопедію знань «Театр всіх речей» (1614-1627) [606] як спробу узагальнити всі існуючі знання на стику науки, філософії, богослов'я, політики, освіти та решти галузей. Побудова універсального компендіуму інформації, по-суті, стала одним із головних завдань всього життя цього мислителя.

Як відомо, активно розвивали пансофістську ідею, зокрема, і польський науковець С. Хартліб (1596-1680), шотландський вчений Дж. Дері (1595-1680) та німецький філософ Й. Юнг (1587-1657). Ідеї цих науковців-систематиків, як і Я. Коменського та Р. Фладда, так чи інакше зводилися до міленарістичної орієнтації на раціоналізм і математичні універсалії з метою створення супернауки, яка мала відновити мудрість, втрачену, на їх переконання, з гріхопадінням Адама, тобто ті глибокі знання, які першолюдина мала в собі у якості Бога в його вічній

сутності.

Закінчуючи розгляд гносеологічних концепцій XVII ст. слід згадати і про вчення єзуїтського професора С. Мауро (1619-1687), що 1658 р. у четвертому томі своїх «Філософських питань» [712], який присвячений фізичним об'єктам та можливості їх пізнання в контексті співвідношення логіки, фізики та метафізики, відзначав, що людський інтелект в найвищому рівні своєї абстракції може охопити навіть і те, чого не має в онтологічному плані.

Засилля раціоналістичного матеріалізму та емпіричного реалізму, з яким філософія входила у XVIII ст. викликало очікуваний протест у ряду мислителів. Чи не першого потужного удару по злогіченій гносеології завдала спіруталістична концепція англійця Дж. Берклі (1685-1753), що представляла собою радикальний сенсуалізм. В своїх основних працях «Дослід нової теорії зору» (1709) [50] та «Трактат про принципи людського знання» (1710) [51] він поставив під сумнів пануючі на той час раціональні основи теорії пізнання, розчищаючи дорогу для суб'єктивного ідеалізму.

Знаходячись під великим впливом філософії Дж. Локка та Дж. Берклі, свій варіант емпірично-агностичної гносеології розробляє видатний шотландський мислитель Д. Юм (1711-1776). Основні ідеї цієї концепції були викладені ним у відомих працях «Дослідження про людське пізнання» (1748) [566] та «Трактат про людську природу» (1739) [568]. Окрему роботу «Дослідження про афекти» (1757) [567] присвятив Юм і аналізу емоційних упереджень, що так чи інакше діють на людину під час пізнання.

Незважаючи на усі критичні випадати у бік матеріалістичної концепції (яка у XVIII ст. починає все активніше набирати фізікалістських обрисів), дана парадигма переживає свій розквіт, особливо у Франції, зокрема зусиллями таких філософів як Д. Дідро (1713-1784) та П.А. Гольбах (1723-1789). Так, зокрема останнім мислителем у праці «Система природи» (1770) [131] відбувається остаточний порив із теологією як шкідливим гносеологічним вченням.

Новий виток раціоналізму у вигляді філософії «здорового глузду» наприкінці XVIII ст. спостерігається і в Шотландії, насамперед, в роботах

Дм. Бітті (1735-1803), А. Фергюсона (1723-1816) та Т. Ріда (1710-1796). Так, останній у своїх роботах «Дослідження про людський розум у відповідності з принципами здорового глузду» (1764) [726], «Досліди про інтелектуальні здібності людини» (1785) [728] та «Досліди про діяльні здібності людини» (1788) [727] різко критикуючи своїх найближчих попередників Дж. Локка, Дж. Берклі і Д. Юма за їх невиправданий сенсуалізм та емпіризм, вбачав у ньютонівському науковому методі зразок, якому повинна наслідувати і філософія.

Важливим етапом в історичному розвитку гносеології стало і вчення шотландського філософа Дж.Ф. Ферьє (1808-1864), викладене ним у творі «Інститути метафізики: теорія пізнання і буття» (1854) [627]. Саме він вживає вперше в науковому обороті термін «епістемологія». Насамперед, Ферьє намагається привернути увагу філософів до не менш важливої, ніж онтологія, теми – теорії знання, вказуючи та не, що не усе, що нам відомо, є істинним знанням: «Що нам відомо і що ми знаємо? Цей рух визначає другий розділ філософії; дійсно, це закінчена революція, або принаймні ми отримуємо тепер появу дійсно першого питання по відношенню до знання і відомого, щоб мати перед нами істинний початок, дійсно найближче філософське питання. Цей підрозділ досліджує і пояснює закони обох видів, знань і відомого в іншому слові; виробляє необхідні закони як закони усього знання, і у сі погляди і випадкові закони як закони нашого знання і наших поглядів. Цей розділ науки необхідним чином називають ЕПІСТЕМОЛОГІЮ, доктриною або теорією знань, так само як онтологія є доктриною або теорією буття. Вона відповідає на центральне питання, «Що таке пізнавати і знати?», – або більш коротше, «Що таке знання?» До онтології неможливо наблизитися, або навіть поглянути на неї, доки не буде повністю пояснений цей розділ» [627, с. 46-47]. У своїй програмній праці даний шотланець уточнює і поняття філософії: «Спочатку просто необхідно заявити, що цей термін, який використовується на цих сторінках, не включає в себе натурфілософію чи математичну науку» [627, с. 1], оскільки для нього, як він сам далі зізнається, ближче суб'єктивний ідеалізм його співвітчизника Берклі [627, с. 490]. Однак, це дане істотне зауваження Ферьє позитивізм навмисно

проігнорував, сфальсифікувавши поняття терміну «епістемологія», закріпивши за ним значення філософії науки.

В Німеччині ж, загалом аж до другої половини XVIII в. найвпливовішою гносеологічною школою вважається вольфганська філософія. В основу цього способу пізнання світу було покладено мислячий або розсудливий, суворопонятійно визначений, послідовний, систематизований і логічно доказовий розгляд усіх частин суцього та речей дійсного або можливого світу.

Слід також згадати і про альтруїстичну теорію пізнання англійського релігійного філософа Дж. Батлера (1692-1750). Критикуючи гедоністичний і егоїстичний підходи до розуміння людей та їх дій, він запропонував своєрідну концепцію моральної свідомості. Встаючи на захист релігії в часи скептичного відношення до неї, Батлер розвиває деонтологічну етику.

Вперше ж термін «гносеологія» було введено в науковий обіг 1750 року німецьким філософом О.Г. Баумгартеном. До цього ним було здійснено велику дослідну роботу. Так, у своєму короткому трактаті з теорії поезії «Філософські роздуми про поетичний текст» (1735) [586] мислитель розпочинає розробляти основи свого майбутнього центрального вчення про естетику. До нього вона розглядалася лише як проста чуттєвість, стимуляція для фізичних органів відчуття. Баумгартен же надав цьому поняттю нового, філософського звучання, визначивши її як зміст краси та відповідну здатність мислити «зі смаком», створювати прекрасне в образах мистецтва. І хоча естетика певним чином ним протиставляється логіці, разом з тим, вона функціонує у нього за раціональним принципом чуттєвого зв'язку уявлень. При цьому, однак, на його думку, перше, будучи чуттєвим сприйняттям – є нижчою формою пізнання, а друге – його вищий рівень. В своїй же сукупності вони обидва і утворюють гносеологію. Саме в такому ракурсі Баумгартен і згадує про неї, говорячи про естетику у першій частині свого фундаментального дослідження «Естетика» (1750) [585]: «Естетика (як теорія гуманітарних мистецтв, як гносеологія більш нижчих здібностей, як мистецтво гарних поглядів, та як мистецтво мислення) наука про сенситивне пізнання» [585, с. 1].

Важливим етапом в історичному розвитку гносеології постають ідеї І. Канта. Не задовольняючись чисто механістичним поясненням світобудови, виробленим раціоналістичною наукою, цей видатний німецький мислитель виступає за те, що уся онтокартина природи складає собою рухливу, гармонічну, живу та динамічну систему, яка діє під впливом внутрішньої, іманентної життєвої сили. Після цього І. Кант ставить собі завдання із з'ясування механізму досягнення існуючої реальності. В його трьох основних творах «Критика чистого розуму» (1781) [217], «Критика практичного розуму» (1788) [216] та «Критика здатності суджень» (1790) [214] складається єдина взаємообумовлена гносеологічна система. Логіка і діалектика, аналіз відчуттів і свідомості, розсуду та розуму, етики та моральних імперативів, пізнання і знання, – насамперед, як чистих (апріорних), і вже в другу чергу, практичних (з прив'язкою до безпосередньої реалізації), – все це, роз'єднане в попередній філософії, ув'язано І. Кантом в єдиний теоретико-дослідний комплекс.

Тож, хоча І. Кант і не вживає терміну «гносеологія», однак він зробив значну методологічну роботу по дослідженню теорії пізнання, детально та всебічно проаналізувавши суб'єкт як головний елемент схеми отримання та засвоєння знання. Його філософія здійснила великий вплив на усю подальшу європейську, зокрема, німецьку систему філософствування. Так, базуючись на теоретичних та етичних роботах І. Канта активно розробляє гносеологічну концепцію суб'єктивного ідеалізму І. Фіхте.

Слідуючи за Лейбніцем та Кантом і ще більш визначено, ніж вони, інший філософ Ф. Шеллінг мислив природу як натхненну, самодостатню та самостворювальну творчу цілісність. Продовжуючи справу Канта і Фіхте осмислити людське знання в його системності та цілісності, він зрештою приходить до висновку, що хоча людину в якості гносеологічного об'єкта визначає природа, однак, як суб'єкт, людський організм не підпадає під простий натуралістичний вплив механіцизму, хімізму чи фізицизму, а має бути осмислений з позиції філософії духа у вигляді трансценденталізму, що має в своїй основі метафізичне підґрунтя: віру, одкровення, споглядання, міфологію та

релігію.

Сенсуалістичний бік гносеологічної теорії у цей час розробляє німецький мислитель-теолог Ф.Г. Якобі (1743-1819). В своїх філософських працях він вступає в полеміку з раціоналістичними ідеями Канта, Фіхте і Шеллінга, залишаючись на ґрунті суворого теїзму. Джерелом пізнання зовнішнього світу для Якобі виступають тільки чуттєве сприйняття.

Інший бік кантівської теорії пізнання – категорію чистих суджень – розвиває та абсолютизує в своїх численних працях німецький мислитель Г. Гегель. Зосередившись в своїй філософії на дії розсудкового мислення, яке у нього фактично збігається з буттям, він сконцентровується на діалектичній логіці. Абстрактні поняття в органічній гегелівській системі мали розкрити Логічний Дух природи. Причому категорії Г. Гегеля є завжди постійними в своїх межах і складають «визначення» Абсолютної ідеї. Здатні проникати в будь-яку іманентність, вони інформують про рівні буття, складаючи тим самим «скелет» природи. Інакше кажучи, така логіка – це душа «оживлення» природного буття.

Поворотним моментом для гносеології стає герменевтичний проект німецького філософа та теолога Ф.Д.Е. Шлейєрмахера (1768-1834). Загалом ж, він в своїй теорії пізнання чи не вперше зумів, хоч і на еклектичних засадах, але вдало поєднати раціоналізм, релігію та метафізику. Саме він статусно реанімує та узагальнює герменевтичну ідею, надаючи їй вже яскраво вираженого методологічного характеру. Щоправда, така універсальність ним надається лише в філологічній сфері. Але, це вже був справжній науковий прорив, вагомий та необхідний крок до сучасного розуміння герменевтики.

Реакцією на все більше захоплення філософами на початку ХІХ ст. ідеалістичними ідеями став реванш раціоналізму у вигляді появи позитивізму в особі французького мислителя І.М.О.Ф. Конта (1798-1857). На його глибоке переконання, наука не повинна задаватися питанням чому відбувається явище, а тільки обмежуватися описом того, як воно відбувається.

Відмова позитивізму від дослідження кінцевих причин і сутностей явищ, як заперечення одного із основоположних гносеологічних постулатів, стала не

єдиною в низці подальших подібних (по-суті антифілософських) теоретичних концепцій: далі послідував утилітаризм («істинне лише те, що корисне») та конвенціоналізм («істина як продукт погодження вчених»). Так, перебуваючи під великим впливом контівських ідей, англійський філософ Дж. С. Мілль (1806-1873) у своїй двотомній праці «Система логіки, силогістичної та індуктивної: буття, пов'язане уявленнями про принципи доведення і методи наукового дослідження» (1843) [716; 717] створює так звану утилітаристичну парадигму.

Іншою відповіддю у цей історичний період на «ідеалізацію» філософії, як своєрідне продовження раціонально-гносеологічних ідей, починаючи з другої половини ХІХ ст. стає і діалектико-матеріалістична концепція відомих німецьких вчених Л.А. Фейєрбаха (1804-1872), К. Маркса (1818-1883) та Ф. Енгельса (1820-1895).

В свою чергу гносеологія ідеалізму поступово еволюціонує в ірраціоналізм. Одним з перших на цей шлях перетворення стає датський мислитель та теолог С.О. К'єркегор (1813-1855). Він наполягає на вторинності раціональності і первинності чистої екзистенціальності людини у вірі в Бога.

Відповіддю на класичний ірраціоналізм, що тільки-но народжувався в Європі, у другій половині ХІХ ст. стала сцієнтистська теорія пізнання, розробниками якої, зокрема, були австрійський вчений Е. Мах (1838-1916) та швейцарський філософ Р. Авенаріус (1843-1896). Дотримуючись позитивістських постулатів, вони, на хвилі науково-технічної революції, ще більше абсолютизуючи віру в точні науки, вважали усі феномени даними свідомості та елементами досвіду як єдині складові реальності.

Подальше ж заперечення з боку сцієнтизму метафізики призводить і до академічного оформлення на цій основі матеріалістичного агностицизму, творцем якого стає англійський теоретик Т.Н. Хакслі (1825-1895). В фарватері цих неорационалістичних філософських течій розвивається і прагматизм (з лозунгом: «практика – це єдиний критерій істини»), розроблювачем якого виступає американський логік Ч.С. Пірс (1839-1914). Не відстає від них і конвенціоналізм в особі французького математика А. Пуанкаре (1854-1912).

Натомість ірраціональне крило філософської гносеології другої половини XIX – початку XX ст. представлено, насамперед, концепціями таких німецьких мислителів, як закони «достатнього обґрунтування» пізнання А. Шопенгауера (1788-1860), метафізика «буття становлення» Ф. Ніцше (1844-1900), віталізм В. Дільтея (1833-1911), біхевіоризм З. Фрейда (1856-1939), душевно-тілесної єдності людини Ф.К.Е.В.Л. Клагеса (1872-1956) «живої» культурологічної переоцінки історії О. Шпенглера (1880-1936) та теорією інтуїтивізму француза А. Бергсона (1859-1941). Однак, свого піку ірраціоналізм досягає лише в феноменології Е. Гусерля та екзистенціалізмі М. Хайдегера.

Так, для Гусерля гносеологічна тема є провідною. Незважаючи на те, що він задумував свою теорію пізнання як раціональну, однак за своєю суттю вона виявилась глибоко метафізичною. Основи концепції методології отримання знань він викладає у першій книзі своєї ключової роботи «Ідеї до чистої феноменології та феноменологічної філософії» (1913) [154]. Головною «установкою» феноменології Гусерля стає феноменологічна редукція, яка полягає в тому, щоб виключити зі свідомості усі форми мислення, що несуть в собі соціально-ідеологічні нашарування та повернутися до початкового людського досвіду, який і приведе до чистої сутності речі [154, с. 102-105]. Виведення всього зайвого (тобто чуттєвого та суб'єктивного) «за дужки» шляхом процедури інтенційного напруження, – ось, на думку цього німецького філософа, єдиновірний шлях для пізнання істини [154, с. 96].

Учень же Гусерля М. Хайдегер йде далі і намагається поставити феноменологічну концепцію на онтологічно-екзистенційний підмурок герменевтичного забарвлення, вказуючи, що: «онтологія і феноменологія не дві різні дисципліни серед інших, які належать до філософії. Обидва титули характеризують саму філософію по предмету і способу. Філософія є універсальна феноменологічна онтологія, яка, виходячи з герменевтики присутності, як аналітика екзистенції, закріпила кінець дороговказною нитки всякого філософського запитування в тому, з чого воно виникає і в що воно віддає» [527, с. 38]. На його переконання мало очиститись від осадкових переживань, істинне

пізнання можливе тільки у вільній екзистенції, тобто лише при виході у первинно-буттєве самоіснування людини. При цьому відбувається максимальний контакт із справжнім Буттям, тобто належним. І в ході такого дотику фактично можна здійснити «запитування про основибудову тієї чи іншої галузі» [527, с. 9]. Отже, для цього німецького філософа «феноменологічна істина» є своєрідне «розімкнення буття», що постає як «трансцендентальне пізнання» [527, с. 38].

Як феноменологічна, так і екзистенціональна гносеологічні парадигми знайшли широке визнання в філософських колах, а відтак і багато прихильників та послідовників. Насамперед, мова йде про таких відомих французьких мислителів минулого сторіччя як: М. Мерло-Понті (1908-1961), що намагався максимально зблизити ці дві теорії; визначного письменника та філософа А. Камю (1913-1960), з його ідеями екзистенціального «абсурдизму»; Ж.-П.Ш.Е. Сартра (1905-1980) з концепцією екзистенціальної діалектики «свобода-відчуження»; та німця К.Т. Ясперса (1883-1969), що, використовуючи, зокрема ірраціональні мотиви Ніцше та К'єркегора, поклав початок релігійному екзистенціалізму.

Великий вплив вчення М. Хайдегера мало і на його учня, німецького розробника сучасної герменевтичної методології Г.-Г. Гадамера (1900-2002), з його основною працею «Істина і метод» (1960) [110]. Причому, по-суті, остання стала однією з основних філософських робіт над інтерпретаційними проблемами усього минулого сторіччя, невичерпним джерелом натхнення для усіх подальших гносеологічних розвідок.

Для іншого ж визначного дослідника герменевтики ХХ ст., французького вченого П. Рікера (1913-2005), феноменологія, екзистенціалізм та фрейдизм, як видно зі змісту його однієї з основних робіт «Конфлікт інтерпретацій. Нариси про герменевтику» (1969) [431] стали основними стовпами теорії пізнання.

Зосереджуючись на проблемах соціальної комунікації, щоправда, вже з ухилом в бік до постмодерністського структуралізму, певною мірою примикають до рікерівського напрямку й інтерпретативно-дискурсивні концепції німецьких науковців К.-О. Апеля (нар. 1922) із працею «Нові спроби тлумачення та

розуміння» (1978) [580] та Ю. Хабермаса (нар. 1929) з дослідженням «Постметафізичне мислення: філософське есе» (1988) [649].

У цей час розбудовується і неофрейдизм, який, порівняно із своїм попереднім історичним етапом розвитку, дедалі набуває все більшого соціального забарвлення. Так, глибинна аналітична психологія К.-Г. Юнга (1875-1961) вже перенацілює вивчення впливів, які чинять «тиск» на людську поведінку. А саме: з індивідуального «несвідомого» на «внутрішнє» суспільне. Одним і головних розробників неофрейдистського напрямку стає надалі й видний німецький філософ-психолог Е. Фром (1900-1980).

Активно розвиваються на Заході і неотомістські теорії осмислення реальності шляхом адаптації християнської філософії до сучасного розвитку суспільства, як протестантського напрямку (зокрема, зусиллями швейцарця Е. Бруннера (1889-1966), голландця К. ван Тіля (1895-1987), американців Г.Х. Кларка (1902-1985) та А.К. Платінги (нар. 1932), німців Р.К. Бультмана (1884-1976), Ю. Мультманна (нар. 1925) і т.д.), так і в руслі офіційного католицизму (французькі теологи Ф. Веттер (нар. 1928), Е. Жільсон (1884-1978), німецький мислитель Д. Бергер (нар. 1968), Папа римський Іоан Павло II (1920-2005) тощо).

Разом з тим, не втрачають своїх позицій впродовж усього ХХ ст. і численні раціоналістичні школи. Так, усі відразливі монстри, що долали вчення О. Конта у минулому, активно вилазять на світло вже у сучасних неопозитивістських концепціях. Ця реінкарнація проявилася, зокрема, в «логіці» «Віденського гуртка» (М. Шлік (1882-1936), Р. Карнап (1891-1970), Х. Ханс (1879-1934), К.Г. Гемпель (1905-1997), Г. Рейхенбах (1891-1953) і т.д.), аналітиці, номіналізмі та верифікатизмі «Львівсько-Варшавської школи» (К. Айдукевич (1890-1963), Т. Котарбінський (1886-1981), С. Лесьневський (1886-1939), Я. Лукасевич (1878-1956), А. Тарський (1901-1983), С. Яськовський (1906-1965)), структуралізмі (К. Леві-Строс (1908-2009), Р.О. Якобсон (1896-1982), Р. Барт (1915-1980), М. Фуко (1926-1984), Ж. Лакан (1901-1981), Ж. Піаже (1896-1980)) і постструктуралізмі (Е. Морен (нар. 1921), Ж. Бодріяр (1929-2007), Ж. Дельоз

(1925-1995), Ф. Гваттарі (1930-1992), Ф. Лаку-Лабарт (1940-2007), Ж.-Л. Нансі (нар. 1940), Дж. Батлер (нар. 1956), Ф. Джеймісон (нар. 1934)), концепції «ігор» Л. Вітгенштейна тощо. Дещо відособлено в цьому плані стоїть парадигма «критичного раціоналізму» К. Попера, з його головним принципом «фальсифікаціонізму». І хоча зазначені теоретичні напрямки відкрито і не заперечують гносеологію, однак, своїм основним антиметафізичним вектором підривають її зміст. Об'єднувало ж ці зазначені напрямки те, що усі вони діяли під знаменами постмодернізму, що, як відомо, йшов на пряме знищення екзистенційного суб'єкта, ставши найбільшим запеклим ворогом гносеології у ХХ ст.

Наразі ж, в сучасних умовах продовжується розпочата після смерті постмодернізму тенденція повернення до перевіреної жорстким іспитом справедливого часу класично-метафізичної гносеологічної парадигми гуманітарного пізнання, методологія якої виявляється вкрай важливою для осмислення такої актуальної нині проблеми – соціальна реальність, де центральне місце поправу належить суб'єкту, саме неповторному індивідууму, тобто вияву творчої сили екзистенції.

3.2 Сутність пізнання як основної гносеологічної категорії

Людство завжди прагнуло до набуття нових знань. Процес розкриття таємниць буття і оволодіння ними є постійною, усвідомленою та необхідною потребою соціуму, вираженням вищих устремлінь творчої активності розуму.

Загалом, важливість пізнання для людства неможливо переоцінити. Будь-яка взаємодія із світом передбачає, насамперед, його розуміння. Саме обізнаність із буттям робить наше існування можливим. Поінформований – значить озброєний, готовий до життя. Відтак, усе людське існування – виконання постійної когнітивної дії з пізнання світу. Відповідно, в основі життя лежить правильне розуміння. На це, зокрема звертає увагу і науковець Н.К. Карпова, вказуючи, що «життєвий світ людини характеризується категорією антагонізму,

який відображається в постійному розумінні невідомого» [660, с. 12]. Більше того, як вірно доводить вже Берестецька, «інтерпретація – це неусувний момент буття людини, її духовно-практичного освоєння дійсності, вид соціально-культурної, комунікативно-пізнавальної діяльності, що виступає як метод і як аксіологічна процедура надання змісту» [49, с. 6].

Отже, для нас все починається та закінчується саме з інтерпретації. Прихід людини у цей світ вже з моменту відкриття перших раз її очей та початку самостійного дихання ознаменовується зустріччю-подивом з абсолютним непізнаним (навколо все становить «табула раса», а тому самі по собі, безваріантно постають питання сутності «того, що оточує»). І вже перший промовлений звук новонародженого як неусвідомлений відчай, є «криком К'єркегора», що ставить перед нами одразу ж вимушене завдання в дилемі фатумної приреченості «або-або» з розшифрування навколишнього. Й чим швидше та повніше це буде зроблене, тим краще і пристосованішим до нього кожний із нас стає, з усіма необхідними наслідками, що з цього випливають. І в подальшому ми вже повністю складаємося з того інформаційного наповнення, яке отримуємо про оточуючу нас навколишню дійсність. Тож, ми є тим, що нам відомо.

Головною ж проблемою теорії пізнання завжди поставало питання про спроможність нашої свідомості (мислення, відчуття, уявлення) формувати адекватну інформацію про об'єктивну реальність. І саме це дозволяє тематичному полі гносеології зайняти їй поряд з онтологією провідне місце в загально-філософській системі. Більше того, обидва ці напрямки є повноцінними сторонами «основного питання». «Що існує?» і «Як воно пізнається?», – проблеми взаємно-перехресні і одне без іншого невіддільні. Адже інтерпретатор постає не просто споживачем інформації, але й як її «оформлювач». «Гносео» виникає лише тоді, коли з'являється суб'єкт, що і актуалізує «Онто» як представницьку характеристику буття. З іншого боку, перше саме є завжди частиною другою. Тож, «онто» зав'язане на «гносео», і навпаки.

Загалом ж, спектр поглядів на можливість самого пізнання, як відомо,

представлений двома крайніми пол'юсами та широким полем між ними: від наївного реалізму (людина пізнає усе так як воно є) та агностицизмом (суб'єкт не здатен отримати належну інформацію про об'єктивну дійсність). Деякі ж філософи вважають, що гносеологічній процедурі піддається тільки фізичний «видимий» світ, його ж сутність – недосяжна для розуміння. При цьому всьому, принципову можливість пізнання визнають як матеріалісти, так і більшість ідеалістів. Проте у вирішенні конкретних гносеологічних проблем їхні погляди докорінно відрізняються. Ця різниця проявляється як у розумінні природи пізнання, так і в самому обґрунтуванні можливості досягнення об'єктивно істинного знання, зокрема, в питанні про джерела походження інформації, тобто щодо предмета: для матеріалістів – це, насамперед, форма, для ідеалістів – її зміст. Разом з тим, для тих й інших, принцип відображення, по-суті, виражає основну сутність розуміння процесу пізнання. Усі сходяться на тому, що знання за своєю природою – це результат віддзеркалення, лише образ об'єктивного світу.

Сучасна гносеологія первинним джерелом пізнання, сферою, звідки людина отримує інформацію, якраз і вважає незалежно існуючу від свідомості об'єктивну реальність. Місія будь-якого розуміння – наблизити нас до дійсності, хоча, цей процес й виявляється складним та суперечливим. Об'єкт інтерпретації постає в якості початкової умови діяльності-в-мисленні. Будучи цілеспрямованим, активним відображенням дійсності в нашій свідомості, таке «впізнання» зумовлене, передусім, індивідуальним досвідом (на рівні особи), а з позиції соціуму – суспільно-історичною практикою конкретної епохи. І в даному плані, Борисов справедливо відзначає, що «досвід є головною школою життя» [61, с. 343]. Адже, як справедливо доводить Борко, «реконструювати ... можна тільки вдаючись до аналогій» [62, с. 17]. І дійсно зінтерпретувати щось, утворивши нове знання, можна лише порівнюючи із вже відомим. Тож, говорячи загалом, – як вірно вказує Аверін А., – «пізнання – це відображення в свідомості конкретної людини одержуваної ззовні інформації, її розумова обробка та формування у свідомості конкретної людини нового знання» [6, с. 100].

Будь-який же об'єкт завжди відображається у свідомості людини за

допомогою її психологічних особливостей та інтелектуальних здібностей. В зв'язку з цим постають закономірні питання про надійність вказаних герменевтичних посередників між річчю (явищем) та її образом, – тобто про ступінь адекватності відбиття дійсності суб'єктом, – що вже є епістемологічним завданням. Очевидно, що якщо ж в процесі пізнання перебільшувати або недооцінювати ту чи іншу його сторону, то в такому разі постають хибні гносеологічні відображення. Однак, оскільки саме людина як інтерпретатор з'ясовує сутність предметів і явищ, виділяє їх загальні ознаки, тому суб'єктивний момент має завжди безумовно вирішальне значення в інтерпретаційній процедурі. Хоча при цьому зрозуміло, що навколишній фон кожного інтерпретатора суттєвим чином впливає на це. Як зазначає в даному відношенні Бехруз, «пізнавально-оціночна діяльність опосередковується різноманітними формами відображення людською свідомістю тих реалій (явищ, предметів, процесів), які знаходяться за її межами, тобто існують відносно неї об'єктивно. До таких форм відображення належать емоції, уявлення, поняття, теорії, концепції тощо» [54, с. 144]. Причому, як правильно зазначає Аверін, сама «навколишня дійсність у свідомості кожної людини, заломлюючись, відбивається суто індивідуально» [6, с. 96-97]. І як далі вказує цей дослідник, «при цьому цілком очевидно, що відображення дійсності у свідомості не є дзеркальним не тільки тому, що в ньому відбувається суб'єктивне «заломлення», інформації що надходить, а ще і в силу того, що інформація, яка надходить, «накладається» на життєвий досвід індивіда, що допомагає останньому сприймати дійсність в певному сенсі не механічно, а творчо. В результаті відображення об'єктивної реальності відбувається процес осягнення, розуміння, осмислення цієї реальності, і як наслідок психічної діяльності з'являється ідеальний образ предмета, який знайшов своє відображення у свідомості людини. Цей ідеальний образ реальний лише в якості результату розумового процесу» [6, с. 97]. Тим не менше, звертаючись до поняття терміну «образ», як типологічного узагальнення, у кожному його визначенні можна знайти ідеальну складову, що робить для інтерпретатора впізнаваним конкретний зміст відображуваного об'єкта. Так, зокрема, як вірно зазначає Берестецька,

«кожна інтерпретація являє собою одну конкретну актуалізацію смислового потенціалу даного тексту, тобто актуалізацію, яка спирається на історичність даного тексту як зразка певного жанру або типу тексту» [49, с. 14].

В силу ж своєї невикорінної щільної суб'єктивної природи, інтерпретація постає не як скаляр, а скоріше існує у вигляді тензору, тому питання про «гносеологічне відображення» тісно пов'язане з творчою природою пізнання. Інтерпретатор – це не пасивна споглядальна істота, яка механічно копіює об'єкт, а активна особистість, що реалізує під час отримання та аналізу інформації свою свободу. Творчість є специфічною діяльністю екзистенції, в якій здійснюється воля, ціль, інтереси та її герменевтичні здатності по створенню нових знань. По суті, пізнання є продуктом свідомості у процесі гносеологічного відображення об'єкта. Будучи ядром пізнавального процесу найвищого рівня, вона властива лише людському духу. При цьому, як прояв душі у суцільному, цей центр формування знань належить нематеріальному буттю. Відтак, завдання гносеології полягає в тому, щоб зробити свідомість, як основний пізнавальний механізм, предметом свого розгляду та дослідження, вловивши її коріння, розглянувши у взаємозв'язку зі світом фізичних та ідеальних речей, тобто тим самим, відтворивши інтерпретаційну схему пізнання.

Саме ж пізнання стає можливим тому, що власне буття суб'єкта є його індивідуальною автономією в рамках загальної приналежності до гетерономності світу. Поза межами останнього, жодна особа не може побудувати щось. Суб'єкт не існує «взагалі», а є інтегративною частиною буття. В силу цього, людське життя не категорична відособленість або замкнутість на собі, але є співучастю в існуючій онтоцілості. І така, повсякчас наявна невідірваність-від-усього, як пов'язаність із буттям, іманентно містить для суб'єкта можливість здійснення трансцендування за маршрутом: вихід з себе – рух до світу. При цьому, будь-яка дія людини – вираження її самої.

Отже, Хомо Сапієнс – витвір природи, екзистенція – спосіб людського буття, пізнання ж – це суть способу нашого існування. Тому через розуміння відбувається з'єднання самого себе із своєю глибинною сутністю. Більше того,

сам зміст людини проявляється в пізнанні. Останнє, передбачаючи дію в міру своїх можливостей та здібностей, постаючи у вигляді й психологічного дослідження своєї особистості, – це завжди вияв самого себе, показ того, яким Ти є. Відтак, в утвореному результаті пізнання можна впізнати і власне Я. І ця «присутність» у гносеологічному результаті не усувається. Причому ж, людина тут завжди приходиться до питання, яке лежить в напруженні між полісами піндарівського «будь таким яким ти є» та кьєркегорівським «стань самим собою». І тільки за рахунок добування інформації через «виривання» у невідомого його території шляхом її освітлення та поширення на неї юрисдикції розуму суб'єкта, стає можливим дізнатись правду, довідавшись більше й про свою самість, тобто «знайти» та «отримати» себе всього, ставши індивідумом, розпочавши говорити власним голосом та припинивши вчити і грати чужі ролі, не властиві своїй природі. В такому «відвоюванні» і здійснюється прокладання своєї дороги.

Більше того, як вітер виявляє себе за шумінням комишу, так і гносеологічне вміння, – показує силу людського духу. Адже для того, щоб вирішити діяти, треба пізнати ситуацію. Відповідно, кожному нашому вчинку передують інтерпретація, тому остання є виявом нашої поведінки. Тож, те, як ти пізнаєш, свідомо показує і що ти за людина. Тобто демонструєш що за дух у твоєї екзистенції. І в цьому плані справедливою виглядає думка Н.К Карпової про те, що «духовність виступає в якості основи життя людини. Саме життя обумовлене малюнком «духовність»» [660, с. 12].

Сама ж по собі проблема розуміння «духовності» складна. А тому її таке центральне поняття, як «свідомість», нині в науці має безліч вирішень. Найбільш спрощене уявлення про це самоосмислення дає матеріалізм, розуміючи під нею вищу форму відображення об'єктивної реальності, властиву тільки людині. За версією даної теорії це є мозкова функція, що виникає виключно в процесі трудової, суспільно-виробничої діяльності. Сучасне ж визначення свідомості більш якісне: це – здатність спрямовувати свою увагу на предметах зовнішнього світу і одночасно зосереджуватися на тих станах внутрішнього духовного досвіду, які супроводжують цей стан. В цьому акті мислення, викликаному взаємодією Я і

навколишнього світу здійснюється наша рефлексія. При цьому, людина не просто переживає, але віддає звіт собі в тому, що вона робить, намагаючись наділяти все розумним змістом. Для виникнення свідомості необхідно, щоб мислення було взяте під контроль самої думки. Вона покликана забезпечувати людині прояснення всіх сенс-життєвих проблем, що постали перед нею. Зрозуміло, що спрямованість на предмети зовнішнього світу властива і психіці тварин, але вони це роблять лише на рівні примітивних інстинктів.

Гносеологічною особливістю свідомості є те, що вона одночасно спирається на психологію почуттів та інтелект раціо, які стають єдиними рушійними силами поведінки діяльності людини, в тому числі й здійснюваною нею інтерпретації. При цьому, результати відчуттів узагальнюючись, отримують своє багатогранне мовне вираження і таким чином існують самі по собі вже безвідносно до тих предметів і явищ, які в них відображені. Ці гносеологічні продукти стають «паливом» для абстрактного мислення-пізнання, зокрема, для миттєвого перенесення думки у будь-яку екстенціонально-темпоральну точку нашого буття. При цьому, свідомість, як складне герменевтичне явище, завжди продукує для себе і відповідні цінності, як те, на що вона орієнтується у своїй гносеологічній діяльності: різного роду оцінки, установки, імперативи і нормативні уявлення тощо.

Слід також зауважити й про наявність у людини окрім відкритого знання, артикульованого, вираженого в поняттях, судженнях, теоріях та інших формах раціонального мислення, ще і неявного. Останнє ж не піддається повній рефлексії сфери людського досвіду. Але від цього не стає менш важливим для формування поведінки. Воно не допускає повної експлікації і викладу в підручниках. А також не може бути втілене в тілесних навичках, логічних схемах сприйняття, практичній майстерності. Мова йде так зване «несвідоме» – сукупність психічних явищ станів та дій, що лежать поза сферою людського розуму, беззвітних. І ними, принаймні в перший момент їх появи, не можна керувати. Такі стани, як відомо, пов'язані з різного роду афектами, сновидіннями, гіпнозом тощо.

Увесь же гносеологічний арсенал, яким наділена людина, став

закономірним історичним результатом нашого генезису. Так, вже на ранніх етапах нашої історії існувало буденне пізнання, яке постачало елементарні відомості про природу, а також про самих людей, їх умови життя, спілкування, соціальні зв'язки і т.д. Основу цієї гносеологічної форми складав досвід повсякденної практики. Отримані на цій базі знання носили хоча і стійкий, але хаотичний, розрізнений характер, представляючи собою простий набір інформації, правил тощо. Ця найпростіша первинна сфера була різноманітна і включала в себе здоровий глузд, вірування, прикмети, наявні первинні апостеріорні узагальнення, що закріплювалися в традиціях, переказах, повчаннях, інтуїтивних переконаннях, передчуттях, різного роду табу тощо. Поступове ускладнення такого виду світо-осмислення, його обтяження через усвідомлене надання йому глибокого змісту привело до появи філософського пізнання, як стало основою для багатьох інших наступних гносеологічних систем.

Однією з історично перших форм гносеологічного процесу було й ігрове пізнання як важливий елемент діяльності не тільки дітей, а й дорослих. В ході такої умовної боротьби у вигляді спортивного, ділового, акторського тощо змагання індивід здійснює набуття великого обсягу нових важливих для себе відомостей, вбираючи в себе й культурне багатство. Особливо величезне значення цього модуляційного процесу для задоволення невичерпної допитливості саме підростаючого покоління, формування його духовного світу, розвитку навичок спілкування, поведження, умінь тощо. Широке застосування та використання спеціальних ігрових моделей, сценаріїв, де програються різні варіанти перебігу складних процесів і вирішення практичних проблем не втрачає своєї актуальності й понині.

Важливу роль на початковому етапі історії людства грало й міфологічне пізнання. Його специфіка полягає в тому, що воно представляє собою фантастичне відображення реальності, народну несвідомо-художню переробку природи і суспільства. В цих рамках відповідно вироблялися певні знання про природу, космос, самих людей, їх умови та зміст буття, форми спілкування тощо. Міфологічному мисленню властиве його злитість з емоційною сферою,

невизначений поділ речі і суб'єкта пізнання, предмета і знаку, речі та слова, походження і сутності явищ тощо. Пояснення природних і соціальних явищ, а також світу загалом зводилося до розповідей про їх походження та творення. При цьому всьому, міфологічне мислення – це не просто нестримна гра фантазії, а своєрідне моделювання світу, що дозволяє фіксувати і передавати досвід поколінь.

Вже в рамках міфології зароджується й художньо-образна форма пізнання, яка в подальшому отримала найбільш розвинене вираження в мистецтві. Хоча воно спеціально і не вирішує пізнавальні завдання, але містить у собі досить потужний гносеологічний потенціал. Більше того, багато відомих філософів вважають саме мистецтво найважливішим способом розкриття істини. І хоча, звичайно, художня діяльність не зводиться цілком до пізнання, але функція мистецтва за допомогою відповідної системи багатогранних образів – одна з найважливіших для нього. Освоюючи таким чином дійсність у різних своїх видах (живопис, музика, театр і т.д.), задовольняючи естетичні потреби людей, культура одночасно пізнає світ, а людина творить її – в тому числі і за законами краси. В структуру ж будь-якого твору мистецтва завжди включаються в тій чи іншій формі певні знання про різних людей і їх характери, країни та народи, їх звичаї, побут, про їхні почуття, думки тощо.

Однією з давніх форм пізнання, генетично пов'язаною з міфологією та філософією, є релігійне пізнання. Особливості останнього визначаються тим, що воно обумовлено безпосередньою емоційною формою ставлення людей до пануючими над ними земними силами (природними і соціальними). Будучи фантастичним відображенням останніх, такі уявлення містять у собі певні знання про дійсність, хоча нерідко і мінливі. Досить мудрою і глибокою скарбницею подібного роду інформації, накопиченою людьми багатьма століттями, є, наприклад, Біблія і Коран. Однак релігія (як і міфологія) не створювала знання в систематичній і тим більше теоретичній формі. Вона ніколи не виконувала функції виробництва об'єктивного знання, що носить загальний, цілісний, самоціннісний і доказовий характер.

Якщо для релігійного пізнання характерне з'єднання емоційного ставлення до світу з вірою в надприродне, то вже сутність наукової інтерпретації – лише жорстка раціональність, яка протистоїть будь-якій філософії. Ця гносеологічна система надає вирішальне значення саме розумовому мисленню. Раціоналізму – на відміну від інших форм – характерно «робота з поняттями», як ідеалізованими об'єктами, акцентування уваги на логічно-позитивістській стороні когнітивного осягнення світу, а не на емоціях, пристрастях, особистих думках тощо. Тож, як правильно зазначається в літературі, «наука – вища форма раціонального пізнання» [7, с. 19].

Отже, як бачимо, в ході свого історичного існування суб'єкт постійно розвивається, його апостеріорність розширюється, відповідним чином змінюється і процесуальна апріорність. Усі ж людські гносеологічні здібності й можливості, передусім, формуються на основі наявної суспільної практики як середовищем розвитку інтерпретатора. Кожна особа навчається мислити і пізнавати разом із засвоєнням форм та способів діяльності, сформованої завдяки попередньо набутих людством системи знань, закріплених у відповідних предметах матеріальної та духовної культури, тобто через засвоєнню суспільно-історичного досвіду, нагромадженого попередніми поколіннями. Фактично, індивідуальний досвід переживається в рамках колективного. Інтерпретація, таким чином, носить й відповідний детермінований характер: процес пізнання здійснюється в різноманітних і взаємопов'язаних соціально-культурних формах, вироблених в ході усього нашого розвитку. Тож, загалом, усе суспільне розуміння – це постійна історична рецепція знань, їх перевірка, переробка, доопрацювання та осучаснення. Відтак, наші знання – це надбання усіх поколінь, кожне з яких вносить свій посильний інвестиційний внесок інформації на «депозит» загально-гносеологічного банку.

У свою чергу, в процесі будь-якого акту пізнання у свідомість інтерпретатора надходить, акумулюється, оброблюється та засвоюється інформація, що за допомогою гносеологічних особливостей суб'єкта фіксуються в його духовній сфері, а матеріально виражаються через відповідну систему

символів, і, перш за все, – шляхом слова, формули, математичних графіків, таблиць, схем, малюнків, музичних нот тощо. Й лише одна істота на нашій планеті – людина володіє здатністю розуму до такої вищої комунікації, в якій лінгвістичними засобами інтеракції для нас безпосередньо сплітається разом та структурується життя. І тут варто погодитися із Амельченком, що «людина виділилась з тваринного світу, коли у неї з'явилися ознаки думки, мови, зароджуваної культурної діяльності. Суспільство як позабіологічна система існування людей також формувалося з виникненням культури» [16, с. 105].

Історично же все почалось з першого вербувального спілкування людей за рахунок жестів. І, нині, свідомість діє фактично через мову, яка, в той же час, має власну сутність. Будучи виявом об'єктивації людського духу, остання стала складовою частиною теорії пізнання. З іншого боку, гносеологічна значимість мови, як особливої символічної форми, задає і її важливість в якості первинної духовної форми культури. І, хоча, як вірно зауважує Брайович, «немає тотожності мислення і мови, думок і мови, але в наявності складне діалектичне співвідношення між ними. Характер його залежить від ідеології даного класу, культурного рівня епохи і від багатьох інших перемінних моментів» [70, с. 91].

Ще більше гносеологічних переваг надало соціуму письмо, яке дозволило переводити думку із «сьогоднішнього» у безчасовий простір. Людська еволюція вийшла на новий рівень, коли стало можливе безкінечне накопичення, збереження в цілях наступного системно-організованого відтворення, попередньо отриманої в ході соціальної комунікації інформації. В зв'язку з цим, матеріально оформлене знання отримало свою відкритість для наступного багаторазового осмислення.

Між тим, розвивається не тільки суб'єкт, в результаті постійних акциденцій постійно змінюється і сама річ. Тож, як слушно зауважує Н.К. Карпова, «насправді, людина живе в світі зображень, що постійно змінюються» [660, с. 12]. Особливо ж дане стосується предметів фізичного світу, що завжди перебувають у своєму саморусі, завжди будучи елементами певної синергетичної системи.

Загалом ж, Великий бінарний онтологічний поділ буття визначає і відповідну гносеологічну градацію інформації. Знання, перш за все, можна

поділити на культурно-духовного (гуманітарного) характеру (щодо світу належного) та природознавчого (про суще). Відповідно чином сформувалися і два типи наук, методів як способів пізнання через певний засіб, образ дій дослідження об'єкту. При цьому, якщо для вчень «про дух» характерний дивінаційний метод пізнання, то для природознавства – логічної верифікації. І принципова різниця тут в тому, що гуманітарні науки організуються не через узагальнення, а по принципу діалогічності (спілкування). Разом з тим, крім цих двох вищих гносеологічних видів теоретичного осмислення, людина, головним чином, використовує чуттєве знання. Отже, повноцінний процес пізнання складається відповідно з трьох нерозривних моментів – емпіричного, раціонального та метафізичного. При цьому, як вірно зауважують дослідники Аверін та Руткевич, «проблема співвідношення емпіричного і теоретичного рівнів у науковому пізнанні належить гносеології і притому є однією з найбільш складних її проблем» [7, с. 13]. І в даному плані зазначені вчені наводять, зокрема, і проблему вирішення «питання про специфіку співвідношення емпірії та теорії в природознавстві і суспільствознавстві». Адже, – як справедливо пояснюють Аверін та Руткевич, – «не підлягає сумніву, що в даному відношенні хімія істотно відрізняється від астрономії, а соціологія від естетики». Тож, в результаті, ці вчені констатують, що «емпіричне і теоретичне – не просто поняття, що вживаються в гносеології. Це в повному розумінні слова її категорії».

Метод чуттєвого отримання інформації ґрунтується на емпіричних відчуттях зору, слуху, дотику, нюху, смаку. Цей найпростіший гносеологічний рівень «сканування» проявляється у відповідному спостереженні, порівнянні, обмірюванні, описі, експериментуванні і т.д. сприйнятих об'єктів фізичного світу. По-суті, в емпіризмі знання переживається в досліді. Разом з тим, за допомогою цього виду пізнання дослідником сприймаються важливі матеріальні сторони та властивості речі, які, будучи оформленими у свідомості, дозволяють далі формувати більш цілісне, вище уявлення про об'єкт.

Ірраціональність же, передусім, представлена провіденційною інтуїцією, тобто несвідомою здатністю людини прямо досягнути істину, збагнути сутність

речі, її глибинні стани і протиріччя, передбачити ситуацію через безпосереднє гілетичне пізнання, без емпіричного дослідження та аналітичного доведення. Цим так званим містичним «шостим» відчуттям, як підказкою власного внутрішнього бачення, кожен з нас користується в особливості на початку будь-якого розуміння. Причому іноді надзвичайно швидко, майже миттєво схоплюється складна проблема та знаходиться її правильне вирішення. Досить активно воно проявляє себе в нестандартних випадках, що потребують швидкого вирішення в умовах обмеженої інформації, коли суб'єкт здійснює вибір своїх дій покладаючись на власне передчуття.

Загалом ж, як вірно зауважує дослідник Г. Алієва, «інтуїція як елемент пізнавальної діяльності людини завжди привертала увагу дослідників, незалежно від їх ідейної спрямованості. Труднощі вивчення інтуїції пов'язані насамперед з її недоступністю з точки зору раціонального сприйняття» [15, с. 9]. Тому, «інтуїція, що справляє враження ясних і надприродних знань, завжди була об'єктом дискусій, суперечок і критики» [15, с. 10]. При цьому, «у різних філософських течіях інтуїція досліджувалась на самих різних рівнях». Через що, Алієва далі робить наступний висновок: «Слід зазначити, що є безліч гносеологічних підходів, і майже у всіх є теорії інтуїції. Представники різних сфер наук, в тому числі і не пов'язаних один з одним, ґрунтуючись на своїх спостереженнях над творчим процесом, висловлюють різні думки про евристичну роль інтуїції. З точки зору наукової доцільності вважається, що пошук тут будь-якої однаковості не є доцільним» [15, с. 10].

Відсутність же тієї точності, що притаманна інтелекту, інтуїція компенсує безпосередністю. Таке чисте «живе споглядання» з максимальним екзистенціонально-феноменологічним наповненням, за браком верифікативної впевненості, розглядається в якості специфічної гносеоздатності та результат реалізації суб'єктивних гносеологічних талантів. І ці ж неусвідомлювальні умови в безумовному порядку необхідні для вступу у герменевтичне коло.

Раціональне ж пізнання здійснюється вже на рівні вищого абстрактного теоретичного мислення через логіку. Про останню, зокрема, дослідник Борисов

говорить так: «Її суть полягає в тому, щоб конструювати зв'язки прямування. Якщо умовно уявити, що є елементи А, В, С, пов'язані один з одним деяким чином, то можливо таке їх упорядкування, яке призводить до умовиводу-висновку. При цьому ... логіка переходить від однієї посилки до іншої пояснює відповідними правилами» [61, с. 341]. Тож, раціональне мислення виступає процесом узагальненого сприйняття дійсності в таких його трьох основних формах: 1) поняття – логічна форма, в якій відображаються загальні риси, та властивості певних речей чи явищ; 2) судження – коли щось стверджується або заперечується; 3) умовивід – отримання нової інформації через відповідне формування висновку.

При цьому, як вказує Бабаєв, два основних види логіки, формальна та діалектична, працюють в єдиному комплексі: «У процесі пізнання об'єктивної дійсності логіка діалектична і логіка формальна виступають в єдності. Формальна логіка дає апарат для розробки діалектичних проблем. З іншого боку, діалектика діє всюди, в тому числі в структурах самої формальної логіки. Відповідно до законів і категоріями діалектичної логіки відбувається рух від незнання до знання, усвідомлюється детально як сам об'єкт, так і процес його пізнання. При цьому оперування поняттями, побудова суджень, виведення умовиводів здійснюються відповідно до законів і правил формальної логіки» [34, с. 43].

Тож, хоча найперше джерело наших знань – це чуттєвість, пізнання не може обмежуватися лише об'єктами, які були емпірично сприйняті або ірраціонально осмислені. Воно повинно йти далі – до відтворення предмета у позитивному мисленні в усій його складності, розвиненості, багатоманітності для формування повної аналітичної поінформованості з потенційно майбутньою або вже реальною існуючою взаємодією із об'єктом. В зв'язку з цим, органи відчуттів та дивінація, як правило, постачають первинні данні і факти про предмет пізнання розуму людині, який їх узагальнює та робить відповідні висновки у формі пояснення. І в цьому плані, як підкреслює Берестецька, «пояснення – одна з основних операцій мислення, функція наукового пізнання, яка полягає в розкритті сутності вивчаємого об'єкту, виявлення законів, яким підпорядковується даний об'єкт. В

результаті пояснення відбувається включення знання про певне явище в більш місткий контекст загальноприйнятого і достовірного знання» [49, с. 10]. Тобто, – як доводить вже Борисов, – «як тільки з'являється значуще враження, наш розум майже миттєво виробляє з ним категоризацію» [61, с. 343]. Інакше кажучи, – як роз'яснюють Аверін та Руткевич, – «при переході від емпіричного пізнання до теоретичного відбувається такий відхід від дійсності, який дозволяє зробити стрибок вперед і пізнавати сутність речей, закони природи і суспільного життя» [7, с. 17].

Стверджуючи чи заперечуючи що-небудь про предмет, огортаючи його відповідними предикативними відношеннями за допомогою формування тези, яка закріплюється в мові, ми робимо наступний важливий крок в пізнанні. Отримані таким чином положення в їх зв'язку стають посилкою для виведення відповідного висновку. І такі умовиводи бувають різних видів: індуктивні (думка йде від одиничного до загального), дедуктивні (рух мислення із цілого в конкретне) та за аналогією (на підставі подібності предметів в якомусь одному відношенні, робиться висновок про їх схожість в іншому).

Отже, лише за допомогою розуму людина кінцево осягає сутність речей, їх закони та суперечності. При цьому, головне завдання теоретичного мислення – об'єднати багатообразність та виявити глибинні причини і сили, що керують досліджуваними явищами як в діалектиці їх буттєвого існування, так і гносеологічних переходах змісту та форми у відображувальних образах, тобто знанні. В цьому плані важливо з'ясувати причинність як безпосередньо-обумовлюючий онтодетермінічний зв'язок між окремими станами видів і форм матерії в процесі її руху та розвитку, адже будь-які об'єкти та системи, а також зміна їх властивостей у часі мають свої обґрунтування в попередніх фізичних станах, постаючи у вигляді їх наслідкових результатів. При цьому, оскільки в об'єктивному світі відбувається постійне виникнення і руйнування усього, взаємоперехід явищ, то поняття, категорії та інші форми мислення повинні бути рухливі, взаємопов'язані, єдині в протилежностях, щоб правильно відобразити реальну дійсність, що постійно розвивається. Усе це: а) передбачає точне

врахування всіх умов, в яких знаходиться об'єкт пізнання, виділення головних, суттєвих властивостей, зв'язків, тенденцій його розвитку; б) вимагає підходити до фактів не з загальними формулами та схемами, а з врахуванням реальних умов, конкретної обстановки. В результаті цього, остаточно формуючи наші уявлення про світ, корелят «раціо»-у-дії репрезентує себе у широкому творчому спектрі: від конструктивно-розмірковувального до орієнтаційно-прилаштувального.

Важливо далі відмітити, що будь-яка інтерпретація переслідує як семантичну ціль (з'ясувати (відтворити) зміст текст, шляхом надання йому відповідного значення), так і носить прагматичний характер – розв'язати певну проблемну ситуацію. Пізнання – це адаптація нашого мислення до сукупності нових явищ. Тобто гносеологічний процес, так чи інакше, в кінцевому рахунку має виступати практичним інструментом прикладного вирішення в руках суб'єкта. Причому, з точки зору інтерпретатора, пізнання будь-якого предмета – це одночасно і сприйняття оточення, в якому об'єкт функціонує, та середовища, відповідно якому повинна буде діяти людина, з ним співвіднесена, контактуючи з досліджуванним. Внаслідок цього, оскільки мета пізнання – не просто відтворення опису у свідомості певного предмету, а використання результатів в своїх інтересах, то безпосередньо це завдання втілюється у третій стадії інтерпретації – застосування. Результати тлумачення в даній завершальній стадії пізнання постають у вигляді аргументів для обґрунтування різних альтернативних варіантів поведінки, з-поміж яких буде обрано ті, що виглядають для суб'єкта переконливіше, точніше, а тому краще. Іншими словами, будучи переходом думки у дію, це завжди є респонсивним пристосуванням, поправкою на наявні умови.

Загалом ж, саме на етапі тлумачення, а особливо у стадії застосування, винятково гостро проявляють себе й епістемологічні питання. По-суті, проблема істини постає як одна з головних в гносеології. В зв'язку з цим, всі парадигми пізнання торкаються цієї тематики безпосередньо. Тією чи іншою мірою, але ними піддаються дослідженню як засоби і шляхи досягнення адекватності суб'єктивної інформації існуючій дійсності (аспекти чуттєвого і раціонального,

інтуїтивного та дискурсивного, теорії і практики, універсальних та спеціальних методів тощо), так й форми буття істини (поняття факту, гіпотези, теорії, науковості, емпіричності і т.д.), її реалізації, структури відношень і т.п.

В пізнанні, що йому допомагає, те й заважає: тут ризик неправильного розуміння формується через креативний характер самого гносеологічного процесу. Доводиться зважати, що вивести річ чисто, лише із самої її, надскладне завдання, оскільки позбавитись своєї суб'єктивності інтерпретатор не в силі. При цьому, пізнання дозволяє лише зняти умовну (віртуальну, в «даних») копію (більш чи менш вдалу) у свідомості з предмету, але, як відомо, жодна картинка (навіть найвищої, фотографічної якості) про об'єкт ніколи не замінити його самого. Тож, ми всі живемо в королівстві кривих дзеркал (відкаліброваних за власними параметрами) індивідуально-особистого розуміння. А так само й перебуваємо в мереживі і тих лjustерок, що оточують нас, та в які пропонують глянути інші. Вони щось показують у задзеркаллі, але навіть точно наведені на об'єкт – не завжди точно відображають його істинні риси. Інтерпретатори, які живуть в одному і тому ж світі, суб'єктивно мешкають у різних буттях. Кожен існує у тому, що він собі уявляє. І спотворення змісту через таку аберацію нас супроводжує незмінно. Суб'єкт завжди додає в «образ» щось від себе, невіддільно відтворюючи в ньому частку свого «власного». І таке «приєднання» є несвідомим рефлексом. На цей аспект пізнання звертає увагу й Брайович: «При з'ясуванні «змісту» тих чи інших текстів, рукописів, пам'яток культури інтерпретатор з неминучістю привносить свою власну думку. У результаті цього будь-яка інтерпретація знайомить нас зі змістом твору і одночасно відображає завдяки інтерпретатору думки і уявлення його часу. Інакше й неможливе засвоєння культурної спадщини минулого у галузі філософії, поезії, музики, літератури, неможливе сприйняття чужої культури, аналіз історичних романів» [70, с. 91]. Тож, інший інтерпретатор – невідворотно й інакший пізнавальний результат.

Отже, через же існуючу суб'єктоморфність гносеологія продукує множинність моноонтологічного. А оскільки пізнання – це завжди й власна оцінка, відтак, і виходить, що в кожного своя правда. Саме тому у

спроєктованому під час інтерпретації образі відображається не тільки річ, але й сам суб'єкт. Тому, як вірно наголошує Атоян, «наші враження та їх інтерпретація – це «частина нас самих», це наш власний продукт, плід нашої логічно-художньої карти світу» [32, с. 4]. Відтак, конфлікт розуміння (як неминучий додаток в соціумі) зумовлений тим, що Я не такий як Ти.

Епістемологічний процес, як діяльність з відділення зерен істини від їхньої плівки, завжди здійснюється непросто. В цьому сенсі одночасно важливим інструментом герменевтичного процесу пізнання та перевірки отриманих гносеологічних результатів, особливо в дослідних науках, виступає практика. Так, природознавча істина доводиться тільки випробуванням у конкретній дії: спостереженнями, дослідями, експериментами, виробничою діяльністю. По-суті, наукова теорія тут легітимізується в своїй істині лише через практику. При цьому, природознавче підтвердження має перевірятися пов'язаним із відповідними фізичними вимірами та математичною обробкою отриманих результатів.

Важливу критеріальну функцію виконує практика і в гуманітарній сфері. Так, зокрема, процес досягнення істини в соціально-гуманітарному пізнанні, передбачає собою не тільки співставлення й змагання ідей, дискусій, критику і подолання викривлених форм свідомості та ілюзій, аналіз відношення світоглядно-ідеологічних засобів відображення суспільної реальності, але й з'ясування практичних передумов таких теоретичних побудов. На важливу роль практики загалом у соціальному пізнанні звертають увагу й дослідники Аверін та Руткевич: «Само собою зрозуміло, що в соціальному пізнанні використовуються також спеціальні наукові спостереження і соціальний експеримент, але їм належить допоміжна роль. Суспільна практика в єдності всіх її видів (виробнича і соціально-перетворююча діяльність, наукові спостереження і експеримент) виступає в якості джерела, основи соціального пізнання і критерію його істинності» [7, с. 16]. Тож, – як констатують дані вчені, – «тільки в практиці можна з'ясувати істинність або хибність раціонального, так само як і чуттєвого відображення дійсності» [7, с. 19]. З цим погоджується і Брудний: «Природно, лише практика здатна в кінцевому рахунку показати, наскільки розуміння

правильне, наскільки пізнання істинне» [74, с. 109].

Таким чином, знання може претендувати на істинність лише тоді, коли знаходить своє підтвердження на практиці. Саме остання є універсальним засобом перевірки інформації на предмет її відповідності існуючій дійсності. В цьому і полягає абсолютність практики як критерію істини в об'єктивованому світі. Всі ж інші методи не дають такого високого ступеня епістемологічної гарантії. Тому, якою б не була за своїм змістом та герменевтичним доведенням та чи інша ідея чи суб'єктивне переживання, вони лише тоді можуть вважатися достовірними, коли знайдуть своє підтвердження у практичній діяльності людини. Остання ж, має завжди прямий зв'язок як емпіричним, так й з теоретичним видами пізнання, на що, зокрема, звертають увагу й дослідники Аверін та Руткевич: «Емпіричне і теоретичне пізнання розрізняються по тому, як вони пов'язані з практичною діяльністю. Емпіричне пізнання безпосередньо виростає з суспільної практики, і його результат – емпіричне знання перевіряється безпосередньо в практиці. Теоретичне пізнання опосередкованим чином пов'язане з практичною діяльністю і є систематизованим пізнанням сутності досліджуваних процесів. Тому воно відрізняється і від практики як цілеспрямованої матеріальної діяльності, і, з іншого боку, від емпіричного пізнання», але, попри це, «емпіричне і теоретичне знання ... знаходяться цілком всередині сфери пізнання. Практика ж виводить нас за межі цієї сфери, хоча в силу своєї цілеспрямованості вона завжди в певній мірі включає в себе і духовну діяльність. Однак в практику входить не вся духовна діяльність людини, але лише та її сторона, яка безпосередньо стимулює дію, як би «пронизуючи» її» [7, с. 17].

Отже, знання мають завжди ставати дією, безпосередньо втілюючись людське життя. І тут практика постає остенсивним накладенням до предметного світу емпірій результатів теорії. Тож, мислення через відчуття та логіку, як первинний критерій істини, обов'язково повинно пройти таке випробування «на підтвердження». Це обумовлено не в останню чергу й тим, що соціум в ході свого існування створює нову реальність. Тому завдання людини полягає не тільки в тому, щоб зрозуміти світ, а також – використати отриману інформацію для

перетворення існуючої об'єктивності з метою задоволення своїх матеріальних і духовних потреб, вдосконалення та покращення життя. І, оскільки, як справедливо зауважує Брудний, «об'єкт пізнання є одночасно предмет спілкування», саме тому й «практика в самій своїй суті соціальна» [74, с. 109].

З іншого боку, саме із потреб практики й утворилися всі науки. Так у суспільстві завжди найкраще розвиваються ті пізнавальні напрямки, в результатах яких виникає нагальна потреба. Адже, як відомо, саме актуальне питання концентрує на собі найбільші матеріальні і людські ресурси. При цьому, практика має ще одну важливу особливість – вона є кінцевою метою процесу пізнання, його завершальним етапом. Останній характеризується впровадженням інформації у виробництво, духовну сферу нашої діяльності, для подальшого людського розвитку. Відтак, практична діяльність і теоретичне пізнання, діючи одне на одного, взаємообумовлюються. При цьому, їх відношення часто містять в собі діалектику, оскільки кожен із цих напрямків часто відстає від розвитку іншого, тому шляхом подолання таких протиріч досягається єдиний розвиток гносеологічної еволюції.

Таким чином, гносеологія розглядається в якості теорії, що досліджує можливість, передумови, механізм, рівні, засоби, форми, закони, суперечності та закономірності пізнання людиною світу, а також природу істинності та достовірності отриманої таким чином інформації по відношенню до відображеної у неї дійсності. Ці проблеми були вперше визначені філософією і впродовж всієї історії залишались бути її провідною темою. Саме на основі розробки цих питань сформувалися такі окремі вчення як логіка і психологія, виділившись з «пріма» науки. На сьогодні ж не залишилось жодних природних та гуманітарних напрямів, які б своїми методами не намагалися здійснити експансію в сферу методології пізнання.

Гносеологія тісно пов'язана з багатьма фундаментальними науками, зокрема, з: онтологією (вчення про буття як таке), діалектикою (теорія, що досліджує принципи, закони загального розвитку), логікою (раціональне мислення в усіх його різних модифікаціях), і методологією. Оскільки суб'єктом

пізнання, «центром» всієї схеми інтерпретації є людина, то цей важливий момент обумовлює безумовну необхідність врахування вимог і категорій та широке залучення, використання й філософської антропології, етики, культурології, соціології та інших наук про «Хомо сапієнс», дані які екстраполюються на процес пізнання. Така опора тим більше необхідна гносеології тому, що процес розуміння відбувається не відособлено, а завжди здійснюється в певному суспільно-культурному контексті. Наразі, питання діяльності з отримання інформації людиною вивчають та намагаються вирішити не тільки психологи, а й генетики, нейрофізіологи, біохіміки тощо. При вивченні особистості суб'єкта, що пізнає, гносеологія нині спирається на широкі дані медицини. Великий і різноманітний матеріал для узагальнюючих висновків їй поставляють математика, кібернетика, інші природні і гуманітарні науки в сукупності всіх своїх різноманітних дисциплін, історія філософії та науки тощо. У розробці своїх проблем та розгортанні власного методологічного апарату гносеологія повинна «вичавлювати» останнє у вигляді «квінтесенції» з усіх своїх названих джерел. При цьому неприпустимо як недооцінювати (а тим більше повністю ігнорувати), так і абсолютизувати хоча б один з них.

3.3 Філософсько-теоретичні основи правової гносеології

В сучасній філософсько-правовій думці гносеологічна тематика є провідною. Причому, в цій галузі *jus* втрачає свою «матеріальну» оболонку та розглядається головним чином як суб'єктивний герменевтико-епістемологічний наслідок його пізнання.

Про суб'єктивність, як головну методологічну ознаку правопізнання, зокрема, говорить й дослідник Бехруз: «Якщо право, яке б явище не кваліфікувалося як таке, належить до сфери об'єктивного, то праворозуміння – до сфери суб'єктивного, оскільки його суб'єктом є людина. Суб'єктивний характер праворозуміння дає підставу деяким авторам вважати, що усвідомити право повноцінно неможливо в принципі. Проте ця думка викликає заперечення.

Усвідомлення права та його подальша раціоналізація за допомогою поняття відображає позицію суб'єкта процесу інтелектуальної діяльності, яким є праворозуміння. Ця обставина свідчить про те, що не існує одного, єдиного праворозуміння, і вона детермінує існування плюралізму праворозуміння. Той або інший варіант усвідомлення права та його сприйняття стає домінуючим лише за умов, що він визнається більшістю суб'єктів правовідносин» [54, с. 145]. Своєю чергою, як доводить Бутакова, «розробляти категорію правовідносини як основу праворозуміння і як центральну категорію правової науки можливо на основі аналізу всієї правової дійсності» [81, с. 11].

Суб'єктивність виступає головним чинником не тільки при розробці норм як регулюючих правил в суспільстві, але й є такої при їх вже конкретній реалізації. Причому в умовах юридичної реальності кожний індивід, вибираючи для себе свій тип поведінки, змушений в своєму розумінні «балансувати» між правом та законом. Це відбувається тому, що порушення як *jus* (вимог природи), так і *lex* (приписів, створених самих соціумом) несе для особи негативні наслідки. В свою чергою, право та закон, часто не збігаються. Відтак, нерідко перед соціальним суб'єктом постає дилема: поступити по *jus* або суворо дотримуватись лише *lex*. Але частіше індивід прагне вибрати між ними «золоту середину». І в цьому плані, можна погодитися із Брудним, що «для регуляції поведінки індивіда як члена суспільства і представника певної соціальної групи надзвичайно важливу роль відіграє розуміння ним певної міри як позитивного середнього, розташованого між двома соціально негативними крайнощами. Щоб відчутти міру, необхідно представляти себе серед інших, свої вчинки – в їх відношенні до вчинків інших людей, зрозуміти і позначити форми негативних відхилень від образу думок і дій, адекватного соціальному оптимуму. Регуляція поведінки індивіда як члена суспільства, поза всяким сумнівом, пов'язана з тим, що він здатний до розуміння природних і соціальних процесів» [74, с. 116].

Перше ж, з чим ми маємо справу, коли перебуваємо в юридичній реальності – це необхідність розуміння законів. З ними, так чи інакше, але кожен із нас зіштовхується щоденно: починаючи від позитивних норм, що регулюють правила

дорожнього руху (коли ми виходимо на вулицю) і закінчуючи приписами, які зобов'язують нас навіть під час перебування вдома (наприклад, щодо голосного слухання музики тощо). І якраз в цьому відношенні законодавство має бути загальнодоступним для пізнання. Й, тут, саме мова права пред'являє і особливі вимоги до стилю офіційно-прийнятих в соціумі норм, а саме: чітке їх викладення з однозначним трактуванням їхнього змісту усіма суб'єктами. Хоча, як правило, на практиці цього не вдається гарантовано досягнути, оскільки статті НПА часто залишають сумніви в їх єдиному для розуміння смислу. Подібним чином про характер «зрозумілості» закону веде мову і Брудний: «Закон саме в силу того, що він загальнозначущий, володіє деякою особливою соціально-психологічною якістю. Вона полягає в тому, що закон принципово доступний розумінню тих, кого він стосується. Коли формулюється загально визнаний правовий принцип «незнання закону не звільняє від відповідальності за його порушення», неявним чином вводиться кардинальне допущення, що закон повинен бути доступний розумінню громадян. Бо знання закону є знання специфічне, що безпосередньо впливає на вчинки людей. Для того, щоб воно набуло цю якість, людина повинна не тільки володіти даними знанням, але і кваліфікувати відповідно до нього свої вчинки: утримуватися від одних і здійснювати інші. У цьому і знаходить конкретне вираження розуміння закону. Але звідси прямо впливає, що складність законодавства загалом та окремих законодавчих актів – це складність особливого роду. Вона відмінна від складності геометричних теорем або фізичних теорій. Закон потенційно загальнозрозумілий, і в цьому запорука його функціонування в суспільстві, хоча складність юридичних казусів увійшла в приказку, а аналіз тих чи інших регульованих законом ситуацій і колізій може вимагати участі значного числа фахівців, використання величезної за обсягом інформації, перебору різноманітних варіантів розуміння, зіставлення таких, що розрізняються і навіть виключають одна одну гіпотетичних версій тощо» [74, с. 113].

Якби там не було, але на сьогодні, ми вже, здається, більш-менш навчилися розуміти закони, які ми самі створюємо, але як говорити про право? Тобто вести

мову про нього не з погляду позитивістсько-емпіричних чи художньо-документальних замальовок, а тим паче ні звичним нарративом науково-технічного дослідження, а саме про живе *jus*, що «рухається» у бутті за власними метафізичними законами. Саме ж право, як об'єкт пізнання, є складним гносеологічним явищем по-перше тому, що воно позбавлене відкритої іманентності, натомість, при його пізнанні вирішальне значення надається особистій апперцепції. По-друге, *jus*, в його зовнішній інтерпретації не є сталою величиною, а характеризується абсолютною історичністю та існує за універсальним часовим принципом всезагальної плинності: «сьогоднішній закон – недосконалий завтра». По-третє, існуючий взаємозв'язок факт-право зобов'язує інтерпретатора (як творця норми (хоч і абстрактно), так і її безпосереднього застосувача) зосереджуватися на життєвих обставинах правореалізації. Адже, як вірно пояснює В'язов, безпосередньо остання полягає у таких діях: «а) встановлення та аналіз фактичних обставин справи; б) вибір норми та її аналіз; в) винесення рішення по справі» [105, с. 22].

Більше того, ситуація з конкретним визначенням філософсько-теоретичної основи правової гносеології ускладнюється й невирішеністю загальнометодологічних проблем теорії пізнання. Зокрема, дослідниця Берестецька справедливо вказує на «невідкладну потребу глибокого філософсько-методологічного аналізу та здійснення систематизації різноманітного за своєю природою прояву інтерпретації на різних рівнях наукового дослідження. Не подано ще функціональну характеристику інтерпретації як методу, як складового елемента всіх актів мислєдїяльності і наукової (на всіх її етапах) і повсякденної сфер. Не виявлено фактори, що визначають наявне різноманіття феномена інтерпретації. Тобто зберігається чимало спірних питань, котрі ще чекають на своє вирішення й ініціюють подальший розвиток методологічної проблематики» [49, с. 5].

Очевидно, що приступаючи до розробки вказаної тематики, за такої ситуації, слід виходити із загальнометодологічних напрацювань філософської науки, проектуючи їх на унікальну специфіку досліджуваного предмета в рамках

теоретико-юридичного аналізу. І передусім, слід зазначити, що специфіка цього гносеологічного напрямку обумовлена відповідними онтоособливостями правової матерії та виражається в такій діалектиці:

1) існує *jus naturale* та відповідна його форма відображення в суспільстві у вигляді певної аксіологічної системи (виходячи з уявлень, що превалюють в соціумі про «правильне», відповідно до діючої історичної традиції) та відповідне продовження цього у вигляді створеного законодавства. При цьому між природними та позитивними нормами постійно існує напруження, що обумовлене як неповним розумінням першого, так і постійною «втечею» другого від дійсності за рахунок постійного розвитку суспільних відносин. В цих умовах законодавець приречений безперервно шукати у безмежній правовій реальності ідеально-регулююче правило, або ж не робить цього та підлаштовувати НПА під діючий владно-державний апарат (в тоталітарних країнах). Таким чином, недосконалість позитивацій *jus* завжди потенційно створює складнощі для юридичного мислення на практиці, часто ставлячи інтерпретатора перед відомою дилемою: необхідність застосування несправедливого нормативного акту або ж відмова від цього.

2) обов'язковість взаємо-звотної прив'язки права до факту, – усе це ускладнює інтерпретаційно-юридичний процес, оскільки в даному разі в середині загального герменевтичного кола маються дві перехресні структури – щодо розуміння даних явищ. Причому, це передбачає собою конфлікт не тільки між *jus* та законом, але й між фабулою справи (як реальною дійсністю) та відповідним їй (далеко не дзеркальним) відображенням, встановленим суб'єктом.

3) юридична діяльність врегульована жорсткою процесуальною формою, яка на практиці постійно в силу дії «деструктивних» синергетичних сил (простіше кажучи, непередбачуваністю самого життям) розмивається різноманітними чинниками. Так, наприклад, ми часто маємо змогу спостерігати як судовий розгляд перетворюється у банальне та безлике змагання, де головну роль виконує вже сама гра, або ж суд стає яскравим шоу у формі театральнo-сценічної постановки з усіма відповідними наслідками тощо. І усе це разом несприятливим чином відображається на епістемологічній стороні вирішення юридичної справи.

Тож, таким чином, далі спробуємо сформувати методологічну структуру правової гносеології.

Ключове гносеологічне питання, при перенесенні його у сферу юриспруденції, має звучати наступним чином: чи піддається право пізнанню взагалі? Відштовхуючись від існуючих трьох можливих відповідей, логічно формулюється й відповідні позиції: а) оптимістична – jus, як і світ загалом, піддається абсолютному осмисленню, й жодних кордонів для останнього не існує, потрібно лише правильно підібрати відповідні засоби інтерпретації; б) агностична – оскільки людина не здатна пізнати існуюче буття, а тому, право, будучи його частиною, відповідно, і в такій же мірі «піддається» гносеологічному аналізу; єдине, на що ми спроможні в своїх, апріорі безперспективних потугах добути інформацію про це явище та інші об'єкти, що нас оточують, – лише сформувати в своїй фантазійній уяві, шляхом відображення власних чуттєвих переживань, певну віртуальність, яка має мало схожого із справжньою дійсністю; в) скептистична – реальність jus можливо пізнати, але в силу недосконалості наявного у нас гносеологічного апарату, ми постійно знаходимося в омані численних упереджень, що часто значно викривляють його сутність.

Продовжуючи розвивати ці позиції в їх застосуванні до безпосередньої конкретики юриспруденції, можна сформувати відповідні положення.

1. Jus повністю відображається в позитивній нормі, фактично зливаючись із ним. Такий підхід, як відомо, відстоює позитивізм, з тією поправкою, що саме із закону випливає право. Очевидний нонсенс подібних уявлень випливає вже хоча б з того, що, допоки ще, нам не було представлено компендіуму універсальних позитивних норм. І про які б, вже завтра, не заявлялося самими авторами про потребу їх перегляду, доопрацювання, зміни, доповнення, виключення.

2. Право ніяким чином не знаходить своє вираження в законодавстві. Та й, в принципі, не може мати нічого з ним спільного, в силу людської суб'єктивності, яка працює лише на створення епістемологічних хиб, в т.ч. і при створенні юридичних правил. Кожний раз, коли створюється позитивна норма, відбувається

ніщо інше, як самообман, і ми кожний раз щось видумаємо, вигадуємо для себе, задовольняючи ті чи інші свої звичайні мрії. В разі, коли слідувати такій гносеологічній установці, яка властива натуралізму, то виходить, що уся наша історія праці в юридичній галузі – це ілюзія. Але як же тоді бути із вже встановленими соціумом універсальними правовими принципами, які залишається бути незмінними вже на протязі декількох десятиків століть?

3. З певними обмовками нам все-таки вдалося зрозуміти деякі положення *jus*. Активно цьому сприяє демократична форма правління, тоталітаризм же, уводить нас з вірного шляху важного пізнання права. Саме такий підхід нам видається найбільш доцільним та справедливим. Отже відкидаємо першу і другу позицію, як крайні, при вирішенні поставленого нами питання, та обираємо третю – найбільш оптимальну з нашого погляду.

Далі нам слід сформулювати основні проблеми гносеології права. Очевидно, що вони мають формуватися у площині технології пізнання *jus*. Тому питання мають полягати у тому, як цей процес відбувається і, що потрібно зробити для того, аби він був максимально правильним. Гносеологічна тематика, внаслідок цього, розділяється на два підвиди: вимір методу пізнання права та проблема його істини. Таким чином, викристалізуються й відповідні напрямки: герменевтичний та епістемологічний. Перший вбирає в себе питання сутності правового пізнання, його принципи, стадії, форми (наука, релігія, політична ідеологія, юридична техніка тощо); емпіричний, теоретичний та метафізичний рівні, співвідношення віри, інтуїції, упереджень, логіки, ірраціоналізму; структура досвіду та характеристика його прояву і т.д. Другий – включає проблему досягнення істини в процесі розуміння *jus*, співвідношення отриманого знання із дійсним змістом.

Усе це дозволяє нам визначити й перелік основних та необхідних понять юридичної гносеології в прив'язці до категорії «право», а саме, зокрема такі, як: розуміння, тлумачення та застосування, свідомість, почуття, розум, культура, істина тощо. Просуваючись же далі у наших розмірковуваннях, можна вийти на їх певну деталізацію. І, передусім, тут слід звернути увагу на правосвідомість, адже,

як вірно зазначає Бехруз, «праворозуміння є одним із аспектів прояву правосвідомості» [54, с. 144].

Так, можливість існування правосвідомості пов'язується з фактом наявності особливих законів оцінки норми в контексті існуючої реальності. Будь-яка встановлене правило сприймається, передусім, шляхом його внутрішнього переживання, тим самим, воно глибоко проникає у почуття інтерпретатора. Таке юридичне оцінювання стає можливим завдяки автономії людського духу, що формує та визначає неповторність кожної особистості. І в цьому плані варто погодитися із думкою Агацці, що «будь-яка людська дія, взята у всій своїй складності, має безліч сторін і аспектів ... Всякий з таких аспектів може успішно і коректно досліджуватися відповідною науковою дисципліною без відволікання на інші аспекти; з одного боку, це означає, що інтенціональність і цінності можуть бути виключені з розгляду, коли людина вивчається, скажімо, фізіологією, але, з іншого боку, це означає, що коли досліджуються власне «гуманістичні» аспекти людської діяльності, можна і навіть потрібно, відволікаючись від природничих дисциплін, зосередитися на інтенціональності і цінностях, зробивши саме їх предметом аналізу» [10, с. 30]. Більше того, як правильно вказує Амельченко, «сущє ... взяте в гносеологічному ключі ... розкриває домінуючий в тій чи іншій культурі сенс належного, який проявляється у функціонуванні та розвитку всіх її складових. Залежно від того, з якою інтерпретацією сущого сполучається передбачуваний суб'єктом діяльності сенс належного і де бачиться його основа, формується той чи інший тип культури, та чи інша модель її буття» [16, с. 108]. Тож, як правильно акцентує Берестецька, «дослідження процесів аксіологічного аспекту інтерпретації містить важливе завдання теорії пізнання, особливо при розгляді питань практичної реалізації різних видів та форм знання» [49, с. 9]. І дійсно, не може викликати заперечень те, що, зокрема, продукування власних юридичних оцінок, завдяки свої буттєвій екзистенціональній свободі, відбувається крізь призму створених людиною для себе ідеалів (що виступають в якості її гермів), які вона намагається реалізувати у своєму правоосмисленні.

І, насамперед, в сприйнятті будь-якої норми завжди простежується

аксіоматичне упередження, продиктоване суб'єктивною природою людини – закон її гідності та самоствердження. При цьому, правосвідомість проявляється в якості природного відчуття *jus*, справедливості та істини, постаючи у вигляді особливого духовного настрою інстинкту стосовно самого себе та інших особистостей, і в якому людина утверджує свою власну екзистенцію і визнає її аналогічну повноцінність у решти індивідуумів.

Таким чином, правосвідомість, насамперед, включає в себе власний предметний юридичний досвід, що є значно глибшим та ширшим за саме лише знання статей закону. Адже вона представляє собою досить складне та цілісне явище, що містить у собі не тільки нормативну «енциклопедію» та певні «технічні» ідеї, але й ряд «дораціональних» моментів людської психіки – волю, уяву, емоції, почуття тощо. Останні, в свою чергу, виростають з так званого колективного підсвідомого. Тобто одинарного «екзистенційного інстинкту», сформованого в межах конкретного суспільства. І що є неусвідомлюваною моральною здатністю кожної особи відрізнити краще «соціальне» від гіршого, прагнути гармонійної довершеності у стосунках між собою, стверджувати як власну духовність, так й визнавати її за іншими. В зв'язку з цим, закону та держави немає поза множиною індивідуальних, проте пов'язаних між собою постійним інтерспілкуванням правосвідомостей. І саме в їх переплітанні викристалізовується дійсна правова нормативність, яка далеко не завжди збігається з формально існуючими приписами влади.

Як бачимо, відчуття права тісно пов'язане з оцінкою ситуації крізь призму як свідомих, так і неявних потреб та прагнень. Його можна і необхідно розвивати. Власне відчуття права також може передаватися й іншим суб'єктам, а тому, здатне розповсюджуватися на майбутнє. Воно завжди має зовнішнє вираження у відповідній соціальній дії, оскільки важлива властивість *jus* полягає в критичній здатності впливати на тип поведінки. Разом з тим, іноді відчуття права може бути атрофованим, заважаючи таким чином адекватно оцінювати зміст юридичної ситуації. Часто воно нестабільне та обмежене «нинішнім» «тут-і-зараз». Часом спостерігається і байдужість, яка має нейтральний характер, відчуття ж – завжди

позитивні або негативні. Тому, в такому випадку, це не відноситься до «угасання» аперцепції *jus* або зведення його до «невизначеного» стану. Емоційне відношення до права є завжди відповіддю на деяку відповідну подію в житті особи. Відчуття *jus* – це психічна основа для різноманітних типів поведінки. При цьому, механізм емоціонального відношення до права включає режим «чекання» при автоматизованій діяльності будь-якого суб'єкта.

Дійсне правове відчуття не може бути «надлишковим» в реальному світі, що соціально-засимволізований. Його ніколи не буває забагато. І хоча компоновка відчуттів *jus*, як правило, є кратною відповідно кількості суб'єктів-інтерпретаторів, однак офіційно визнається лише одне трактування, оскільки державна влада намагається контролювати всі соціокоди, і передусім, правові. Разом з тим, індивідуальну юридичну оцінку, в силу людської природи, неможливо викорінити, хоча й заборонити – так. Цей конфлікт інтерпретацій і породжує наявність правопорушень в суспільстві.

Дуже небезпечним є існування у соціальному просторі й «розсіяних» правових змістів, оскільки, в такому разі, усі позитивовані норми стають умовними та відносними. За таких обставин відбувається засвоєння реальності *jus* без її розуміння, адже в такому разі знакові системи регулювання поведінки замикаються на собі. Разом з тим, як відомо, виникнення змісту життя тісно пов'язане з наявністю альтернативи дій. Правовий же вибір людини завжди особливо гострий, оскільки він проявляється в обранні світу, в якому вона перебувати: одно- чи багатокольоровому.

Відповідність же діяльності суб'єктів вищим історичним досягненням в галузі нормативної регламентації суспільних відносин, складають інше важливе в гносеологічному плані поняття – правову культуру. Останнє, таким чином, постає в якості саме ціннісного відображення в свідомості (погляди, оцінки, переконання, установки) та поведінці людей системи реальності, в якій діє сформований суспільством *ius*-еталон. Відповідно до цього, в поняття досліджуваного феномена включаються право- свідомість, діяльність та відносини; існуюча політична ідеологія та відповідні пануючі в державі керівні

принципи її діяльності; позитивні норми, рівень досконалості законо-творчості та застосування, стан порядку в державі і т.д. Причому, як і будь-який інший вид культури, вона спрямована на розвиток здібностей, вміння, навичок, а в даному випадку – конкретних суб'єктів як інтерпретаторів *jus*. Адже, представляє собою, як би правовий феномен оціночної дії, що неодмінно включає в себе людину.

На сьогодні, не має жодних сумнівів, що право постає в нашій реальності як його гносеологічна трансформація. При цьому, наші уявлення про нього – це не просто пізнання буття *jus* людиною, а розуміння його через призму власної екзистенції, в постійному імпульсному самоідентифікаційному трансцендентуванні, що є стержнем усього нашого існування. Саме суб'єктивність виступає посередником між належним правом та його відображенням в існуючому суцюзі. При цьому, в умовах проживання в соціумі, вона корегується та набуває відповідних характерних осуспільнених рис та форм.

За такої схеми теорія пізнання *jus* тісно пов'язана з іншими фундаментальними філософсько-правовими концепціями, такими, як: юридичні онтологія (питання буттєвого плану), діалектика (щодо загальних законів існування реальності), раціоналізм (логічні процедури), метафізика (вчення про можливості ірраціонального розуміння), емпіризм (про закономірності гносеологічного механізму відчуттів) і т.д. При цьому, зважаючи на те, що тут основним суб'єктом виступає людина, то дана концепція тісно пов'язана з антропологією, аксіологією, соціологією, психологією тощо. Важливе значення відіграють також історія філософії, права та науки загалом, адже ці напрямки діахронічного дослідження допомагають зрозуміти помилки минулого при аналізі сучасного процесу пізнання *jus*. Крім того, зважаючи на існуючу нині тенденцію консолідації та взаємопроникнення гуманітарного і природного знання, гносеологічна юридична теорія має враховувати й об'єктивні дані фізіології, медицини, кібернетики, фізики і т.п.

Таким чином, у розробці своїх наукових проблем юридична гносеологія має використовувати широкий методологічний спектр. При цьому, недопустима однобічність у дослідженні, недооцінювання або переоцінювання певних

дослідницьких принципів та методів.

Окремо слід підкреслити історичність юридичної гносеології, тобто існуючу залежність основних висновків про право від конкретної епохи розвитку людства. Як відомо, кожний рівень суспільного розвитку у часі формував і свій власний тип такого розуміння: від абсолютного ототожнення *jus* із законом, до цілковитого заперечення можливості такого оформлення у позитивовану норму. Саме тому, як вірно вказує Бутакова, «під впливом певного праворозуміння, в якому відповідно з конкретними соціально-політичними і культурно-історичними реаліями відбивається і оцінюється правова дійсність, стає очевидним домінування тих чи інших її елементів» [81, с. 12]. Разом з тим, ця історична боротьба надала потужного імпульсу розвитку гносеолого-правового дослідження, науково значно збагативши його.

Сучасний же розвиток загальної концепції теорії пізнання визначається подальшим посиленням процесів глобалізації, соціологізації та інформатизації, відповідно наповнюючи проблематику інтерпретації новим синергетичним змістом та, все більше розширяючи її методологічні рамки. В цьому зв'язку, поступово змінюється і предмет юридичної гносеології – пізнавальне відношення до *jus*, у сукупності всіх його аспектів, остаточно заміщується поняттям правової реальності. Остання включає в себе значно більшу багатоманітність явищ, пізнання яких вимагає динамічне використання в їх взаємозв'язку тих чи інших відповідних дослідницьких прийомів. При цьому, провідними та основними методологіями дослідження в рамках концепції юридичної гносеології залишаються бути правові герменевтика (яка відповідає за вивчення, аналіз, дослідження та розробку процедур пізнання *jus* та його зовнішніх проявів) та епістемологія (курує питання відповідності отриманого знання дійсному змісту, тобто займається проблемами їх перевірки на предмет істинності).

Юридична гносеологія для досягнення своїх цілей, нині, активно використовує напрацювання й інших філософських концепцій, таких як феноменологія, екзистенціалізм, неосократизм, неотомізм, неофрейдизм тощо. При цьому, вона також послуговується загальнонауковою методологією

(системний, структурно-функціональний засоби і т.д.) та відповідними логічними прийомами (аналіз, синтез, ідеалізація, індукція, дедукція, екстраполяція тощо). Наразі, існує очевидна необхідність при дослідженні правопізнавального процесу використовувати й спеціалізовані емпіричні та теоретичні прийоми інших окремих наукових напрямків.

Наступним важливим ввідним пунктом після загальнотеоретичних питань, є проблема дослідження безпосередньої практики пізнання права. Її формами виступає увесь цей процес – від створення норм до їх безпосереднього застосування. Чим керуються та повинні послуговуватися суб'єкти під час юридично-гносеологічної практики і як саме це відбувається? Дані питання, очевидно, є ключовими для безпосередньої реалізації права в суцюзному житті. Відповідно – «історична ситуація», «досвід», «мислення», «думка», «упередження», «відчуття», «почуття», «свідомість», «несвідоме», «інтуїція» і т.д. – в даному випадку також виступають основними категоріями.

Загальна же обумовленість важливості практики для пізнання обґрунтовується наступним чином. Суспільство завжди намагалось створювати зручні умови для власного існування, підлаштовуючи буття під себе. Так, в процесі осмислення правової реальності, що, як відомо, маючи глибоко ідеалістичний зміст, – не піддається фізичному виміру та верифікації, – людина створює свій власний світ, як відображення *jus* в межах своєї уяви відповідно до існуючої історичної традиції. По-суті, уся наша історія може розглядатися в якості постійного процесу світопізнання, насамперед, у формі практичної діяльності, під час якої створюються матеріальні, духовно-культурні та соціальні блага. В ході перетворення навколишнього буття людство віднаходить і досліджує нові його властивості та характеристики і все глибше проникає у сутність явищ. При цьому, активно впливаючи на реальний світ шляхом відповідних перетворень та наукових експериментів, соціум, однак, завжди приречений діяти за правилами, встановленими самою природою, в т.ч. і в частині регулювання людських взаємовідношень.

Слід відмітити й інший важливий гносеологічний момент практики для

юридичного середовища, який полягає в тому, що потреби останньої виступають в якості основи пізнання. Інакше кажучи, вона ставить перед ним визначені проблеми, що потребують, зокрема, свого нормативного вирішення, а отримуючи їх, – активно розвивається далі. Так, необхідність врегулювання суспільних відносин (як фактор соціальної практики), фактично, й ініціювало процеси розуміння *jus*, паралельно спричинивши появу юридичної гносеології, першопочатковим завданням якої було вивчення можливості механізму реального людського правопізнання.

Крім того, практика наділена також і важливими юридично-епістемологічними якостями, оскільки вона виступає в якості вирішального критерію істинності наших знань про *jus*. Так, позитивовані норми, будучи формою пізнання, в результаті їх безпосереднього застосування, вказують на адекватність розуміння законодавцем певної частини правової матерії при врегулюванні відповідних відносин.

Отже, виходячи з викладених позицій, процес пізнання права не є сталим, і статичним, а розглядається як динамічний рух осмислення *jus* у формі складної творчої діяльності (під час якої суб'єкту часто доводиться вирішувати світоглядні проблеми) по утворенню із загального Невідомого – юридичного Знання. При цьому, в широкому, загальносуспільному контексті, як справедливо вказує І.М. Ситар, «здійснюючи гносеологічний, епістемологічний аналізи правових явищ та інститутів, слід враховувати їх формування й розвиток у контексті сучасних ідей та їх доцільності. Гносеологія (теорія пізнання) повинна мати критичний характер» [458, с. 42].

Висновки до розділу 3

Проблема пізнання в філософії займає провідне місце. Тому даній темі тут відводиться свій окремий та спеціальний розділ – гносеологія. Остання ж, має на меті вивчати універсальні і всезагальні принципи та закономірності пізнання. Саме ж виникнення та подальше становлення гносеології пов'язується із

початком свідомого, осмисленого та принципового вимірювання людиною предметів навколишнього світу, що її оточував.

Оглядаючись на увесь пройдений історичний шлях розвитку гносеології, можна зазначити, що задумуватися над тим, що таке пізнання, які шляхи набуття інформації, людина стала ще в далекі часи, разом із своєю появою. Причому, реально це відбулося у той період, коли вона збагнула себе суб'єктом, який не тільки протистоїть природі, але й може на неї впливати. З часом свідомо поставлено таке питання та спроба вирішити його набули відносно окреслену та стійку форму, тоді і почалося формування гносеологічної теорії. І, передусім, мова йде про давньогрецьку філософію, в якій і формуються початки основних концепцій пізнання, які прийшли на зміну первісного міфу: ірраціоналізм (Платон), логізм (Аристотель), скептицизм (Піррон) тощо.

Із плином часу, у ранньому середньовіччі, з приходом богословського світогляду, відбулася і переоцінка співвідношення суб'єктивних сприймань, уявлень, понять та знань з існуючою дійсністю. При цьому, релігія, замислюючись про космос, по-суті, дивилася на нього очима вдосконаленого античного світогляду. При цьому вона може включати своїх богів в об'єкти свого пізнання і «знати» їх. Але тепер, на місце міфу (з його розпливчастими обрисами), як універсального гносеологічного мірила, людиною був висунутий Бог, оголошений надприродним, суперрозумним, а відтак – недоступним для сприйняття. У підручниках радянського часу панувала усталена думка, що релігія разом з філософським ідеалізмом однозначно і завжди заперечують можливість пізнання людиною дійсності. В зв'язку з цим, релігійна гносеологія, що, як відомо, базувалася на платформі філософського ідеалізму, однозначно заперечила можливість пізнання людиною дійсності.

Із початком Нового часу, зокрема, вже з епохи Відродження (завдяки Ф. Бекону), а особливо далі вже у добу Просвітництва (Р. Декарт, Б. Спіноза, Г. Лейбніц і т.д.) на перший план в гносеологічній теорії виходить наука. Це символізувало собою перехід до математично-дослідного мислення.

Історично же першим термін «гносеологія», після середньовічного

філософсько-догматичного застою, використав авторитетний науковець О. Баумгартен. Попри це, саме як усвідомлене наукове поняття, його, фактично, ввів у оборот інший геніальний німецький філософ, а саме – І. Кант.

Не дивлячись на суцільне переважання логіки розуму, настійлива точність якого, за допомогою позитивізму, часто заперечувала гносеологію, все ж, проблеми останньої приховано або відкрито домінували в філософській думці кінця XIX та усього XX ст., а їх актуальні теми та питання перейшли до нас у XXI століття.

Отже, не зважаючи ні на що, сучасна гносеологія, в особі її першорядних складових герменевтики та епістемології, нині вийшла на онтологічний рівень з претензійністю вирішення вже усіх світоглядних проблем. До того ж, при аналізі історичної «рефлексії про рефлексію» можна виділити ряд важливих позицій. По-перше, суперечливість філософської гносеологічної спадщини. По-друге, неоцінений внесок теорії пізнання в розвиток загальної науки. По-третє, слід відзначити і значення природничих даних для розв'язання гносеологічних проблем. Зокрема, щодо особливостей людського сприйняття дійсності. По-четверте, віра в існування зовнішнього світу, незалежного від суб'єкта, лежить в основі всієї гносеології. По-п'яте, як ми могли побачити, історичний розвиток останньої відбувався в тісному зв'язку з розвитком виробництва, розквітом мистецтв, художньої творчості.

З отриманням же все нових відомостей, збільшення їх в об'ємі, поступово вдосконалюється і сам процес розуміння. Увесь же габарит наших знань утворює дійсність, дану людині, в її намаганні відобразити, ідеально відтворити об'єктивні та закономірні зв'язки світу. Причому, постаючи в якості складної системи засвоєння реальності, це є і соціальна пам'ять, що історично збагачуючись та доповнюючись, передається від одного покоління до іншого, завдяки суспільно-культурній спадковості.

Сама ж людина осягає буття різними прийомами, основними серед яких є духовний (представлений повсякденним, гральним, міфологічним, релігійним, філософським досвідом) та науково-технічний – виробництво матеріальних

засобів до життя, праця, практика. Своєю чергою, процес пізнання в ході історичного розвитку все більш диференціюються і втілюються в різних своїх типах. На кожному з них розуміння здійснюється в різноманітних і взаємопов'язаних соціально-культурних формах, вироблених в ході еволюціонування нашої цивілізації.

Безпосередньо саме пізнання представляє собою акт вироблення інформації про предмет через власне формування думки про нього, шляхом проєкціонування уявлень про досліджуване у своїй свідомості силою розуму та відчуттів, якими володіє особа.

Отже, пізнання, як головна форма суб'єктивної діяльності у вигляді здійснення сукупності відповідних процедур і методів набуття відомостей про явища і закономірності об'єктивного світу, будучи пов'язана із зняттям інформації із предметів останнього, – це процес відображення в поняттях, судженнях, гіпотезах, концепціях з метою отримання істини про речі та її використання в своїй практиці. Головне процесуальне завдання тут – налагодити дієвий «потік» відомостей між інтерпретатором та досліджуваним. Матеріальна ж мета полягає у тому, що при цьому необхідно встановити та проявити саме якісну «картинку» об'єкту.

Вихідним же моментом пізнання є практика, що постає не лише як герменевтична технологія, але й є епістемологічною фактором, де перевіряється істинність одержуваної інформації.

Саме ж осягнення законів буття, насамперед, дозволяє більш вигідно здійснити людське облаштування у навколишньому світі, зробити його комфортнішим та безпечнішим для себе. І в цьому плані пізнання *jus* стоїть одним з першочергових завдань для кожної людини та суспільства загалом. Питання ж, що становлять механізм його осмислення, є об'єктом вивчення якраз правової гносеології.

Через правопізнання суще має приводиться у відповідність до належного. Відтак, закон має «одягати» себе лише у форму *jus naturale*. Саме праворозуміння тут представляє собою рух інформації до суб'єкта шляхом активного

розпізнавання-розгадування *jus*, через його репродукцію вже у конкретній поведінці особи.

Отже, праворозуміння як пошук питання про сутність *jus naturale* – це гносеологічна категорія. І в даному плані юридична дисципліна не була створена безпосередньо самим *jus*. Вона стала наслідком лише його нашого обдумування, знайшла себе в ньому, виразившись у відповідних образах: процедурах, поняттях тощо. Тож, юристи – це дослідники, предметом вивчення яких є виявлення, з'ясування, встановлення змісту *jus naturale*. І тут гносеологія є наукою та мистецтвом інтерпретації правових явищ. І в даному відношенні саме пізнання – кульмінаційним моментом усієї юридичної діяльності.

Проблема ж юридичної реальності якраз тим і пояснюється, що право не було передане людству як щось готове для негайного використання. *Jus* було вкладене у наші руки зі всією невідомістю та обтяжене питаннями, з тим, щоб людина не просто сама розкрила його, а й користувалася повсякчас, формуючи свою поведінку відповідно до його норм.

Саме через суб'єктивне пізнання й стає можливим існування права для людини у суцшому, дозволяючи таким чином формувати на його основі закони та вирішувати конкретні юридичні справи.

РОЗДІЛ 4

ЮРИДИЧНА РЕАЛЬНІСТЬ ЯК ОНТОЛОГІЧНА ФОРМА ІСНУВАННЯ ПРАВА

4.1 Онтологічна суть юридичної реальності як буття права

У цьому розділі дослідження спершу буде досліджено поняття та зміст юридичної реальності як буттєвий феномен загалом. Сформоване таким чином загальне уявлення про дане явище дозволить далі приступити вже до безпосереднього методологічного аналізу його центральних частин, а саме: природного та позитивного права.

Сутність права послужила великою темою роздумів для усіх його дослідників. Створення соціальної реальності та подальше широкое розгортання її змістів ознаменувалося відкриттям своєрідної «чорної» скрині, сформованої Онтичною абсолютністю, яка чекала часу свого розкриття вже з самого початку народження Людини розумної.

Людський дух, за своєю природою та місцем звідки він прийшов у це буття, існував володіючи абсолютною свободою. Попри це, екзистенція могла себе зреалізувати лише у соціумі (в житті спільно, у групі, колективі із собі подібними). Як резонно зауважує в цьому сенсі Марчіч Р., «незалежно від факту того, що людина є утворенням найвищого рангу, вона за своєю природою неповна, недостатня та нужденна істота ... людина не може існувати лише як приватна особа, але повинна жити в суспільстві ... ніде і не інакше, як у суспільстві, людина може заявити про себе і розкрити свою природу. Співіснування є невід'ємною частиною людського існування» [706, с. 98]. Однак, опинившись в наявному світі суцього, душа одразу була одягнута у фізичне тіло як матеріальну умову життя в даному середовищі. Кайдани на людську свободу були одягнені також і соціумом, як середовищем співіснування індивідуумів. В результаті цього, в апіорі вільних особистостей, окрім власного розуму,

з'явилися ще принаймні два господаря: фізичні та правові закони. І, причому, як справедливо доводять, Аверін та Руткевич «закони природи і суспільства суть не що інше, як істотні відносини в самій об'єктивній реальності» [7, с. 14].

Тож, зокрема, соціум висунув свої вимоги до екзистенції у вигляді системи відповідних загальнообов'язкових норм. І це стало об'єктивною дійсністю для кожної особи. Необхідність у *jus*, як однієї з основних частин соціального простору, була виявлена вже самим суспільством з метою подальшого свого виживання та наступного розвитку. Правова реальність, у вигляді безумовної об'єктивності, з законами якої слід завжди рахуватися, постала важливим конструктором нашого спільного існування.

Саме Право, поява якого в нашому світі була викликана самим людським буттям, виявилось тією дієздатною «формою», яка повинна була «дати» індивідам в їхньому практичному житті велике благо – реальний нормативний алгоритм для регулювання суспільних відносин. За своєю суттю, воно мало здійснювати функцію з врівноваження свободи особи та потреб соціуму. При цьому, *jus* повинно було оберегати суспільство від ентропічного колапсу шляхом формування формальної визначеності, сприяти нейтралізації дезорганізуючого початку в соціальному середовищі, виступаючи таким чином інтегруючим ядром. Зміст його природи, відтак, проявився у тому, що воно по-патерналістському повинно було створити всередині глобального об'єднання людей порядок, який би захищав окрему особу від насильницьких дій з боку інших суб'єктів через відповідні правові процеси під егідою суверенітету усього людства. Тож, як вірно вказує Аверін, «право представляє собою інструмент соціальної регуляції, цінність якого проявляється в упорядкуванні відносин і зв'язків між людьми. Об'єктивна потреба суспільства в цьому інструменті викликана необхідністю створення умов для існування людського суспільства взагалі» [6, с. 219].

Отже, закони сформувалися в якості неминучого обмеження для абсолютної свободи екзистенції людської душі в умовах спільного проживання в суспільстві. В свою чергу, це породило напругу між державою (як творцем загальнообов'язкових нормативних приписів) та особою (суб'єктом їх

виконання), оскільки постала небезпека неадекватного відображення права в НПА, тим самим, створення конфлікту гносеології з онтологією. Це пояснювалося тим, що реалізація *jus* почала здійснюватися через закон, який продукувало суспільство. Дане, з буттєвої точки зору, і поклало початок формуванню головного конфлікту соціальної реальності: людина через свою обмеженість у пізнанні почала неадекватно відбивати зміст належного у зовнішніх правилах.

Тим не менше, Природне право, як ідеал регулювання соціальних відношень, перш за все, отримує життя для людського розуму в матеріальному світі через канал візуалізаційної об'єктивації в позитивній нормі. В зв'язку з цим, за своєю есентивністю, *jus* є глибоко онтичним, а за власною гносеологією – воно онтологічне. За відсутності ж своєї об'єктивації *jus* існує для людини лише як аморфна інтерсуб'єктивна ідея, і, в зв'язку з цим, по-суті сприймається як чиста примара, перебуваючи у безплотній порожнечі чистої ідеальності. На це звертає увагу й Бутакова: «Право ... воно, поки не об'єктивоване в конкретному письмовому нормативному документі, залишається поняттям умоглядним. Суспільство для досягнення своїх цілей через державну владу об'єктивує право у формі закону, який є не просто нормативним актом вищої юридичної сили, а джерелом права, що виходить від суспільства» [81, с. 13].

Разом з тим, тільки якщо в нормативній вимозі ми усвідомлюємо голос, що йде з глибини всесвіту та відповідних онтичних обґрунтувань, його здійснення набуває для нас розумного смислу. А зробити це можна лише через втілення саме права. Усе ж це обумовлено тим, що мета *jus* завжди одна – забезпечити безпосереднє гармонійне існування соціуму якраз в фокусі людського буття у світі. В зв'язку з цим, змістом юридичної реальності, як явища світу суцього, виступає норма «*naturale*». Останнє, за своєю первинною онтологічною сутністю, як один із буттєвих змістів, що існує в ідеальному світі, є об'єктивною дійсністю. При цьому, у своєму прояві в суспільстві, як вірно вказує Асланян, «очевидно, що право не є чимось ізольованим, якимось «локусом» соціального простору; воно «вбудовано» в суспільне життя і проявляється в найрізноманітніших формах» [31, с. 102]. Однак, оскільки природне *jus* буттєво проявляється в нас через людську

гносеологію, оживаючи в матеріальному світі позитивної норми, то в такому розумінні воно стає суб'єктивним. Саме реалізація-в-інтерпретації, фактично, і складає суть юридичної реальності, в якій ми живемо. Людські домисли щодо універсальних нормативних основ добудовуються в ідеальну частину нашого світу, як його штучно створений зміст, в результаті герменевтико-епістемологічного осмислення відповідної сфери належної онтичності. В зв'язку з цим, постійний процес онтогносеологічного пізнання метафізичної частини буття загалом, та ідей права зокрема, і призводить до проліферації в юридичній галузі суспільства.

Намагання ж створити норму без огляду на ідеальні універсальні правила, які існують в належному бутті, – це спроба виготовлення своєрідного юридичного симулякру. Здійснення такого проекту завжди запрограмоване на неуспіх в силу своєї мертвої штучності. Неприродне формування юридичної реальності, базованої на замісниках *jus* – це вже апіорі утопічн реалізація «перпето мобіле». Така нежитездатність буде завжди приречено дзвеніти в зіяючій пустоті правового ніщо, і якщо подивитися у таку прірву квазі-*jus*, то можна побачити, як ця безодня моторошно дивиться на нас своїми пустими очима. Тож, дане ніколи не буде визнано онто. Оскільки це псевдо-право є лише небуттям, в якому свище лише смерть для усього юридичного.

Отже, позитивне право – це відповідь на виклик дійсності та спосіб розкриття належної буттєвості. У ньому потенція перетворюється в актуальність. Буття кидає виклик людині примушуючи її втілювати правові ідеї у суще. При цьому, розвиток системи законів та соціуму йдуть паралельно один одному, взаємно визначаючись. В ході нашого поступального історичного руху розвиваються і наші уявлення про істинний зміст «*jus naturale*». Таким чином, Людина, що переводить право в наявну дійсність, а по-суті відкриває потаємність буття, покроково йде назустріч світу і самій собі. Вона повертає для себе свою самість. Пояснюється же все це тим, що лише Природне право за своєю буттєвою сутністю постає в якості чистого, оригінального, універсального, єдиного, незмінного, дійсного, справжнього, розумного та правильного змісту, який в його

дотриманні, завжди веде до істини. Ключовим же моментом тут є те, що важливе місце поміж ідеалів в праві посідає справедливість. На це звертає увагу і В'язов: «соціальне призначення та цілі правового регулювання виражають об'єктивну необхідність і соціальну цінність справедливості, виступаючи узагальнюючою характеристикою її вимог, тобто змісту, способів і засобів впливу на регульовані правом суспільні відносини» [105, с. 21]. При цьому, даний дослідник вірно акцентує увагу на тому, що «цінність справедливості, а через неї і загалом права, проявляється в тому чи іншому результаті правозастосування – у справедливому характері судового рішення, примиренні конфліктуючих сторін, в стримуванні антигромадських спонукань і устремлінь індивідів і груп і тим самим у забезпеченні та підтримці миру, порядку, загального блага» [105, с. 9]. Через що, як пояснює В'язов, «справедливість же, у свою чергу, виступає засобом забезпечення соціальної цінності правових норм» [105, с. 21].

Про центральне місце справедливості поміж ідеалів права також говорить і В. Булгаков: «Серед таких ідеалів, вищих цінностей, найважливіших людських спонукань гідне місце займає справедливість. Разом з уявленнями про світ і працю, свободу і рівність, братерство і щастя, справедливість входить у загальну систему ідеалів, відібраних історією, які найбільш повно виражають потреби людей» [77, с. 3]. Тож, – заключає дослідник Булгаков, – «поняття «справедливість» правомірно розглядати як один з ідеалів. У цьому виді справедливість живе в ... свідомості, виявляючись як деякий еталон, з яким люди звіряють свої вчинки» [77, с. 13]. Відтак, на думку даного вченого, сама «справедливість як принцип ... права є критерієм пропорційності, оцінки суспільних відносин» [77, с. 8].

При цьому всьому, як вірно зауважує Кубес В., увесь «ідеальний світ як імперія ідей норм існує включаючи ідеї норми правди і правильності, моральності, справедливості і краси, які усі разом утворюють найвищу ідею норми гармонійного існування людства в конкретних умовах. Тут, в ідеальному світі у норм в чистому змісті також є їх власне місце. Тільки ідеї норм постають як чисті норми. Тільки тут норми є абсолютними; це не формальність, а має той

же зміст як і відповідні ідеї норм» [675, с. 100]. Відтак, – підсумовує В'язов, – «право, яке стверджує справедливість, рівність, гуманність, вдосконалюючи дійсність, повністю збігається з моральністю, будучи в правовій державі невід'ємною його частиною» [105, с. 19]. Відповідно, позитивна норма (як суб'єктивна форма втілення «*jus naturale*» у суще) – це є лише результат спроби копіювання, тому вона є штучною, неприродною, людською. Тобто постає в якості гносеологічно-мінливого, нестабільного, умовного явища. Натомість, як справедливо зазначає В. Кубес, «все буття як соціальна дійсність – це спроба досягнути ідеальної висоти ідей норми та злитися з ними, що ніколи не закінчується» [675, с. 100].

Таким чином, законодавство та сутність *jus* – це два різних за своїм онтичним змістом феномени: перше – є прояв-оформлення правової ідеї в реальність сущого; друге – буттєва потаємність, яка просочується у наш матеріальний світ через її осмислення шляхом людського трансцендентування. Цей дійсний зміст проявляється через людину як гносеологічний ретранслятор в її існуванні: мисленні, діяльності, створених нею речах. Саме тому, закон, як продукт експлікації належної дійсності в наявну реальність, є результатом редуціювання «правового змісту» відповідно до людського розуму. Причому таке «запитування» є не просто процес роботи мислення, а направленість людини до світу, діалог із ним як навколишньою дійсністю. Своєю чергою, лише позитивація надає праву статус реальності у сущому, відміченої печаттю людини. В результаті цього, воно постає в іпостасі елементу середовища, засвоєного через суб'єктивне осмислення світу. При цьому, *jus* втілює собою усвідомлену потребу людини відчувати себе частиною єдиного Цілого.

Отже, основна конституююча онтологічна експлікація юридичної реальності артикулюється в наступному апроксиматичному положенні: імпліцитна іманентність в есентивності буття *jus* (як безумовна онтична еманация та аподіктично-асерторичне модальне торжество його холізматично-реляційної, амбівалентно-корегентної та полідуокомполітної конструкції «зміст-форма») метачастини *jusnaturalістичного* характеру, – є своєрідною сублімацією

розглядуваного нами явища, що відповідним чином актуалізує гносеоло-аплікативну визначеність позитивної норми як в процесі законо-творення, так і під час застосування.

Головна ж онтологічна проблема юриспруденції полягає в тому, що глибинний правовий зміст людині важко розгледіти, оскільки для цього потрібно постійно трансгресувати в глибинність буття, в якому і перебуває «*jus naturale*». Останнє, як і будь-яка інша ідеальна сутність, існує там в позачасовому та позапросторовому вимірах, – в такому «голому» форматі воно не може функціонувати в суспільстві, тобто інтегруватися в соціальну реальність. При спробі ж його легітимації через об'єктивацію (в силу гносеовластивостей людини як суб'єкта) і відбуваються відповідні метаморфози із належним правом: в світі сущого суть викривляється.

Юридична реальність, по-суті, створюється людиною шляхом відповідних підказок Того правового, що стоїть за її спиною з позиції віддаленості за лінією сущого. Причому, Ідея *jus* намагається постійно зникнути «за горизонтом» під час наших спроб гносеологічного руху до неї. Тому реальна позитивна норма – це завжди компроміс між природним правом та максимумом його пізнання в конкретних історичних умовах. Про це говорить і Бачинін: «Зміст права становить не фізично відчутна предметність, а норми, цінності та розуміння. Оперуючи ними, людське мислення будує специфічну за своїми ознаками та властивостями реальність» [47, с. 157]. І що важливо при цьому, – як вірно наголошує В'язов, – «принципи права не є результат суб'єктивного розсуду законодавця або вчених, а органічно властиві праву якості. Наука лише виявляє, обгрунтовує, вивчає і систематизує їх. Вона не придумує, «а відкриває» закладені в праві принципи, показує їх роль, значення, зміст і функціонування» [105, с. 18].

Відтворення правової ідеї у позитивній нормі – процес довгий та надскладний. Побудова найбільш досконалого «юридичного будинку» є справою усього людства. Це обумовлено передусім тим, що форми будь-якої споруди, відтвореної з проекту, повинні бути визначені з максимальною точністю. Однак, на практиці, з онтологічної точки зору, створюються дешеві декорації,

оскільки штучність права, породжена з необхідністю соціальною історичністю превалує над його справжнім змістом.

Тож, процес правопізнання через саморозуміння триває й надалі. В результаті цього, *jus*, будучи соціально-буттєвою необхідністю існування людини у наявному світі, вимагає не замикатися у вже зафіксованих соціумом межах юридичної дійсності, а залишати її завжди відкритою для творчих трансгресій буттєвого самоосмислення. Саме наявність суб'єктивного світу, з його штучно виробленою позитивною нормою, і створює унікальну дивергенцію між онтологією та гносеологією юридичної реальності. Причому гетерогомія закону має завжди визначатися «*jus naturale*», оскільки саме друге виступає прескриптивним приматом по відношенню до першого.

Таким чином, буття юридичної реальності в своєму існуванні складає собою цілісну подвійну єдність своїх дуальних частин: права та закону. Дискретним воно є тому, що паралельно реально та об'єктивно існує два його світи – «природне» та «позитивне», а завдяки тому, що вони мають бути співвідповідні, – це формує його континуальність. Отже, *jus*, за своєю змістовною структурою – онтологічне, але у своєму прояві в існуючій дійсності – гносеологічне. В силу цього, юридична реальність постає не тільки як один із рівнів буття, але і як умова його пізнання. І тут, по-суті, право – це онто, а суб'єкт – гносео.

Вартий уваги і той факт, що як одна із змістоутворюючих субстанцій буття, *jus* є частиною єдино-цілісного життєвого людського світу, де панує комунікація. Водночас, право не може бути онтологічно зведене до міжсуб'єктних відносин як взаємодії екзистенцій. Оскільки останні є лише гносеологічними факторами прояву *jus*-у-пізнанні, що створюють смисловий центр поняття *jus* тільки в його реалізації. І хоча право в своїй об'єктивності не існує поза його конкретно-визначеного формулювання шляхом свого текстуального вираження, однак цей набір вимог стосується в своєму адресуванні інтерпретаторів, – за допомогою яких й юридично постає. Тому там, де відсутні суб'єкти, що через притаманний їм тип пізнання повинні сприймати *jus*, легітимізувати його відповідно до діючої у певному суспільстві системи цінностей, – право не активується в суцільному. В

такому разі просто немає для кого діяти, відсутні й ті, хто їх повинен читати та виконувати. Тож, норми права без їх реалізації – це порожні твори, однак вони чекають на момент своєї актуалізації, тобто з'явлення суб'єкта у бутті. Відтак, відсутні в матеріальному світі конкретні носії прав і обов'язків – то тут не проявляється й *jus*. І лише *гносео* здатне оживляти онто *jus*. Зміст же права із належного не може самостійно проявитися у суцюзому для людини, пролившись на неї з неба золотим дощем. Внаслідок цього, в юридичній дійсності онтичність працює через гносеостичність: в соціумі буття права функціонує через його пізнання. Тому *jus* без дії – це тільки згорнута в собі гола правова реальність.

Динамічне ж та бурхливе людське життя, на відміну від застиглої статичності змісту належного *jus*, характеризує лише суцзую частину юридичної реальності у постійно-змінному соціумному русі пошуку ідеальної *lex* матерії. І це лише сукупність усіх відповідних форм буття суспільства, що характеризує застосовну діяльність з пізнання правової дійсності, але аж ніяк воно не є нею самою загалом. І тут варто погодитись із Бутаковою на рахунок того, що «розробляючи питання структури правової дійсності, представляється необхідним враховувати кілька обставин. Правова дійсність охоплює весь існуючий комплекс правових явищ, які здійснюють правовий вплив на суспільне життя, і складають безпосереднє її зміст. Крім того, правова дійсність включає в свій об'єм процеси формування, систематизації, ідеологічного обґрунтування і реалізації права» [81, с. 11]. Тобто, правова дійсність для суб'єкта це є лише питання, пов'язані із її змістом, виконання ж останнього – вже проблема формування юридичної реальності через відповідну суспільну діяльність, яка знаходить свій вияв у реальних соціальних відносинах. На це також звертає увагу Бутакова: «Правова діяльність відбувається головним чином у рамках правовідносин. Саме людська діяльність, що протікає у формі правовідносин, перетворює право в соціально-правову реальність» [81, с. 11].

Отже, правова реальність – це лише саме по собі самодіяльне *jus*. А от вже створювана на її базі людська дійсність стає юридичною. І тут, як «онто» проявляє себе через «гносео», так і право об'єктивує себе в суцзюзому через закон,

– й це є загальна буттєва даність. Тож, для дії *jus*, тобто розповсюдження та інкорпорування його у емпіричній частині світу, початково важливо для більш якісного донесення своєї інформації до суб'єкта, щоб воно отримало своє зовнішнє вираження на матеріальному носії, як стійкому та чіткому орієнтиру для усіх членів суспільства, – і вже кінцево реалізувавшись за допомогою даної техніко-юридично форми в поведінці кожної людини. Відповідно, позитивована норма має надавати *jus* таку забезпечуваність. Закони мають бути міцною опорою для *jus*. Лише так правова реальність переростає вже в юридичну. І в цьому плані *lex* виконує лише тільки обслуговуючу функцію. Про це говорить і Волкова: «Держава не може не визнавати право на життя, на гідність, на недоторканність особи, житла. І хоча ці права належать людині від народження, «захищеність» їм надається юридичною формою, тобто законом» [100, с. 63].

Таким чином, щоб стати юридичною, правова реальність не повинна «припинитися» лише в належному. Аби перейти в працююче положення, набути функціонального статусу, їй належить за допомогою людського «гносео» вийти за ці рамки у суще. Відтак, хоча право – це і корінь юридичної реальності, однак вона не може обмежитись у своєму існуванні лише *jus*. Останнє має реалізуватися в діях людини, й, передусім, через закон, який має допомогти закріпитися *jus* у сущому й суб'єктивно. Причому, це обумовлено тим, що дійсна реальність «правового» володіє всіма необхідними властивостями фактичного існування, але будучи ідеєю, право не конституюється як емпіричність наших фізичних чи психічних явищ. Тому НПА має стати дійсно документальним оформленням *jus*. Перше повинно бути реальним способом існування у сущому другого. Так, в умовах правової держави сам принцип *jus* стає визначальним для всіх видів офіційних НПА. Відтак, закон не має бути довільністю. Логічна істина *lex* має базуватися на онтологічній правді *jus*. Словом, закон в своєму розгляді має цінність лише як правове явище. Й у нього не повинно бути своєї власної сутності, відмінної від змісту *jus*. Робити можливим закон має тільки право, – лише воно одне виступає «основною нормою» для нього. Це перша абсолютна умова будь-якого *lex*. Тож, стосовно до держави, реалізація вимог належного

виражається в заміні свавілля влади силою *jus*.

Як бачимо, розгляд правової дійсності у взаємозв'язку з її реалізацією людиною виявляється методологічно необхідним. Тому-то, як зазначає Бутакова, «погляд на правову дійсність як на функціональну цілісність розкриває структуру реально існуючої правової дійсності, її статику і динаміку» [81, с. 11]. Тож, дослідниця ще раз наголошує: «підкреслимо, що поза соціально-правової діяльності людини, поза правовідносин не може бути функціонування правової дійсності» [81, с. 11].

Відтак, юридична реальність, постаючи як конкретний реальний факт стану соціуму, встановлюється тільки в результаті практичної реалізації *jus* шляхом безпосереднього врегулювання ним суспільних відносин. Тож, ціль абстрактного НПА полягає в тому, що він має допомогти донести зміст права, а не приховати його. Рух кожного закону має завжди бути назустріч *jus*. Тобто, тут мета – налагодити тісний контакт між метафізичними та суб'єктивними рівнями юридичної реальності. Тож, завдання законодавця, аби в цій сфері «онто» з'єдналося з «гносео» – дієво пов'язати правове належне (світ-там) з сушим (буття-тут) в НПА, наповнивши другим перше.

Як наслідок, основне завдання вже конкретного законодавства полягає у тому, щоб прийняти в себе (виразити) зміст права, формально розгорнути (об'єктивувати в суцшому) його у вигляді відповідних матеріальних правил поведінки, але які б були пристосовані до умов наявного соціального життя, отримавши звучання в унісон до потреб даного часу. Тому якість НПА визначається ступенем втілення (присутності) у ньому *jus* з прямо пропорційною залежністю. Чим більше відповідності наповнення закону *jus* через легітимізацію останнього в *lex* та його реальну дію на практиці, тим краще, оскільки це швидше наближає нас до гармонії з самим буттям. Позаяк, природна правота завжди справедливіше за штучну. Право, як і сама людина, придумане не нами, але саме ми його маємо дотримуватися, будучи прив'язаними до нього реципієнтами. В разі ж, якщо відбувається криза такої референції, коли «форма» в особі закону існує як незалежність, отримуючи владу над «ідеєю», посідає місце останньої, то

вона завжди приводить на державний престол деспотичного диктатора та абсолютного тирана. Тому-то життєве завдання НПА – бути точним відбиттям змісту *jus*. В інакшому випадку, безправ'я призводить до того, що діючи в цілях, які не відповідають *jus*, закон постає звичайним проявленням влади насилля, будучи засобом зла, який слугує утвердженню та зміцненню тільки тоталітаризму. Від'єднатися ж від права означає лише злитися з великою для себе проблемою.

Відтак, кожне суспільство повинно робити все, аби у ньому було панування тільки правового закону. Поруч з тим, однак, «професійність» юридичного мислення законодавця зовсім не означає бездоганність прийнятих позитивних норм в державі. З іншого боку, як вірно вказує В'язов, «несправедливі закони не сприймаються в якості права, так само як не вважаються правосуддям несправедливі судові рішення та вирoki» [105, с. 21]. Тому, – заключає даний вчений, – «поважати можна лише правовий, справедливий закон» [105, с. 19]. А це, в свою чергу, дає повне право суб'єкту чинити опір несправедливому закону, на чому, як відомо, зокрема, і наголошує визначний австрійський вчений-юрист Марчіч Р. у своїй останній прижиттєвій праці [706]. Він виходить з того, що такий спротив, який впливає з онтономічності субстанції *jus*, є обов'язком кожного суб'єкта. Основна теза даного вченого, яку він намагається таким чином висловити, полягає в тому, що людина має служити не стільки закону, але завжди діяти в ім'я *jus*. Але перед цим, Марчіч уточнює те, що він має на увазі під поняттям права, для спеціального виділення, маркеруючи його словом «онтономічне»: «Оскільки термін «природне право» є неоднозначним, і в ході історичних перепитів до нього прив'язалися різні небажані асоціації, то поняття «онтономічне право» тут було введено для позначення об'єктивного джерела правильного права. Цей термін виявляє контраст з теономічним правом і з антропономічним правом, які також денотуються терміном «природне право». Режими появи основних прав можуть розглядатися як розгортання онтономічного права» [706, с. 101].

Як бачимо, саме через недосконалість впровадження норм *jus* в юридичній системі і виникає момент опору й суб'єктом. Тобто, як вірно вказує Волкова,

«ухвалені в законодавчому порядку закони, що суперечать цьому ідеалові, є нечинними й не мають моральних підстав претендувати на те, щоб їм підкорялися» [100, с. 61]. Натомість же, уся правильність загального соціального регулювання та кожної окремої людської поведінки іманентно-детермінічно самовизначається в існуючій онтосистемі, задається через *jus*. У соціумі всі дороги ведуть до права. Будь-яка наша суспільна дія має нас відсилати до *jus* (як зібрання найвищих цінностей буття): що воно скаже з приводу даного. І тут є справедливим вказівка Братасюка про те, що, «така природа, суть загальнолюдських цінностей – у будь-якій формі вони людину облагороджують, гуманізують, наближають до ідеалу людини, а не навпаки – дегуманізують, деперсоналізують тощо. Ні добро, ні справедливість, ні свобода, ні їх рівна міра для всіх суб'єктів права не здатні працювати проти людини, проти спільного блага. Тому так важливо для народу мати правову політику за суттю, а не лише за зовнішньою формою» [71, с. 231].

Тож, можна погодитись із Бутаковою, що саме «з ефективним здійсненням та захистом суб'єктивних прав безпосередньо пов'язані побудова правової держави, створення ... цивілізованого громадянського суспільства» [81, с. 4]. Без втілення *jus* не бачить і правової держави й дослідник Братасюк: «Неприпустимо підміняти силу права правом сили, насильства, свавілля, бо в цьому разі з політики буде вихолощено ціннісний вимір» [71, с. 231]. Відтак, підсумовуючи основну вимогу до побудови правової держави, можна погодитися із В'язовим, що «на шляху її формування дуже важливо ... прагнути до панування права» [105, с. 25-26].

На практиці ж, в принципі, воля державного нормо-творця та застосовувача, через необхідну наявність тут такого «гносеоеlementу», підміняє собою сутність права. Кожний акт *lex* несе на собі суб'єктивний відбиток свого законодавця. НПА об'єктивує, насамперед, правосвідомість свого творця, втілюючи його вольові установки. Тому, як вдало зазначає Братасюк, «законодавець час від часу підмінює загальнолюдські цінності приватними цінностями та інтересом, тимчасовою вигодою, політичними пріоритетами тощо»

[71, с. 232]. Аналогічне відбувається і при реалізації позитивної норми. Відповідно, виконавець закону заміщає *jus* своєю суб'єктивністю. Як наслідок, сцена для права підмінює собою саме *jus*. Попри це, усе дане адміністрування (коли законне є не правом, і навпаки), по-суті, освячене самим суспільством, якраз і стає джерелом походження нестабільності соціуму, провокуючи у ньому основні негаразди. На противагу цьому, лише *jus* (чого не скажеш про *lex*) покликане створювати стійку інфраструктуру реального юридичного життя. Тож, право повинно визначати як зміст закону, так і процес його застосування. Однак, виходить так, що *jus* в своїй реалізації – це перевернута піраміда: чим далі в суті з належного, тим менше його можна зустріти. Дане ж явище пояснюється природною втратою інформації при її передачі.

Так чи інакше, але основне призначення *lex* полягає в тому, щоб прийняти в себе зміст *jus*, пристосувати його до наявних умов історичної ситуації, та виразити у доступній словесній формі, аби воно змогло проникнути в правосвідомість як авторитетне веління природи людині. Таким чином, закотворення – це особливе юридичне мистецтво, яке передбачає не тільки правильне пізнання права, але й вимагає якісної культури існуючого соціального життя, розуміння його насущних проблем та інтересів, а також відповідного ступеню підготовленості до сприйняття *jus*. І тут, оскільки поняття «форма» вказує на те, яким чином організований і виражений зовні нормативний зміст, а джерело – показує витoki та фактори, що спричиняють це проявлення, то *lex* має поставати зовнішньо-реалізованим фактом внутрішньо-об'єктивного світу самого буття. Лише так юридичний зміст воз'єднується із своєю формою: і право починає працювати для людської свідомості у дії реально. Інакше кажучи, порядок буття у праві має сходитись в законі. Тобто обидва вони мають збігатися за своїм онтоіснуванням. При цьому саме через *lex* має матеріалізуватися для суб'єкта *jus*. Тут право – це причина, закон же має бути його наслідком. Тож, для людини *jus* саме через *lex* повинно отримувати свою тілесність, позитивовану оболонку. Причому, закон саме і оживає лише тоді, коли ним управляє право, в протилежному випадку, це лише шматок мертвої, ні на що не здатної матерії.

Тому лише *jus* є керуюча сила для *lex*. Відповідно, законотворчість має бути процесом записування права, відтворення його на папері. Завдяки цьому, зміст належного отримує форму, в чіткій прив'язці до певної емпіричної одиниці у суцтоту.

Відтак, позитивне право є формою емпіричного існування метафізичного *jus* як умовно-необхідна частина нормативно-інституційного регулювання публічного життя в державній моделі побудови суспільства. Без законодавчої обробки *jus* (для вираження його у засобах суцтотого) жодному суспільству не може обійтися. Однак коли ця діяльність перетворюється на формальну самоціль і єдине робоче заняття, то юриспруденція таким неповним розумінням відокремлює себе від живого духу права. Тож, законотворенням має бути цілеспрямована робота по надійному відтворенню *jus*. Однак, в цьому і полягає головна проблема юридичної реальності. Про це говорить й Бобровник: «конфлікт між правом і законом ... відображається в наступному: нормативний правовий акт не вичерпує усього розмаїття форм, які може набувати право» [56, с. 5].

Варто тут також пам'ятати, що автор права – сам творець буття; закону ж – звичайна обмежена людина. Тож, *jus* це – автентична первинність, а *lex* – його похідна вторинність. Тому право в своєму існуванні призначене для закону, має породжувати його. Друге (як онто) має виводитися з першого (у вигляді гносео), але не навпаки. При цьому, будучи програмою людської поведінки, право не обумовлене соціально-біологічною спадковістю, але є таким, що повинно відтворюватися в кінцевому рахунку еволюційним історичним розвитком по безпосереднім зразкам, наданих нам «онто». І в цьому відношенні закон – це лише наша одна з багатьох версій про те як має виглядати *jus*. Тому, як вірно зазначає Аверін А., «позитивне право, існуючи реально ... має значення суб'єктивної реальності (у філософському сенсі), оскільки представляє собою плід розумової діяльності людей. Зникне суспільство – зникне і позитивне право як регулятор суспільних відносин, навіть якщо залишаться книги, що фіксують норми поведінки» [6, с. 100].

Право ж, на відміну від законодавства – це не куматоїд. В *jus* постійні не

тільки оболонка як стабільність у назві, але і завжди все ядро під нею. Динамічність же характеру закону пояснюється постійним спробами його творців «вхопити» суть права. Фактично, НПА за своєю основною визначальною сутністю є ніщо інше, як експеримент сформулювати дану ідею, висловити нашу думку про неї. І, наразі, паперовий, рукотворний закон аж ніяк не здатен виразити всю глибину права. Позитивне право носить лише відносний, умовний, піддатливий, плинний, змінний, гносеологічний характер, постаючи щоразу іншим, в залежності від пізнавальних якостей інтерпретатора-створювача. Саме тому законодавча система суспільства – це живий організм, який дихає і розвивається разом із суспільством, будучи його невід’ємною складовою частиною. При цьому, кожний історичний час народжує і різне *lex*; *jus* же постійно одне. Відтак, право – стала та зафіксована незмінність буття, закон – повсякчасна мінливість як історична суб’єктивність суспільства.

Разом з тим, окреме існування позитивного і природного права, без їх тісного взаємозв’язку, є небезпечним для суспільства. Адже за допомогою *jus* слід не тільки критично оцінювати норми чинних НПА, а й воно повинно, зрештою замінити собою приписи законодавства, в ідеалі ставши ним самим. Тут право – зразок для наслідування у вигляді безумовного онтозакону, який у своєму виконанні спрямований до кожного суб’єкта без виключення. В інакшому випадку, якщо *jus* не закріплюється в *lex*, то відбувається конфлікт змісту та форми. Відтак, право та закон є одно-порядковими явища, в тому сенсі, що вони обидва є структурними частинами однієї дійсності – юридичної. І де *lex* виступає як форма існування змісту *jus*.

Як бачимо, закон – це лише матеріальний вияв права (як цілком вираженої реальності суцього), його опредмечування. При цьому, якість юридичної дійсності напряду залежить саме від використання у ній через *lex* норм *jus*. Її ж Сила лише у цілісності. В суцшому право живе для нас в законах, та це неповноцінне *jus*, оскільки останнє тут існує лише «частковим» буттям. В ідеалі ж *jus* та *lex* мають складати єдність: кінець кордону для одного – початок іншого. Право та закон у своєму взаємовідношенні мають існувати як спільність змісту та форми

юридичної реальності. І в цьому сенсі, невдача, яка переслідує «юрпозитивізм» та «юснатуралізм» має одну природу. Вона пов'язана із штучним розірванням феномену юридичної реальності на самостійні частини, які ототожнюються з цілим. Але, насправді лише в своїй неподільності вони складають одну життєздатну структуру. Немає двох паралельно-існуючих суверенних юридичних реальностей (природної та позитивної). Ці компоненти не повинні протиставлятися, оскільки їх буття є можливим лише у сукупності. Відтак, оскільки належне та суще, будучи одним організмом буття, між собою не можуть конкурувати (як і голова з ногою), то при розгортанні юридичної реальності у юснатуралізма та юрпозитивізма різні предметні поля: закон (як верхня частина) собою в цій будові лише послідовно має змінювати право (нижній елемент). В соціумі ж, яке наповнене різноекзистенційним гносео, *jus* – це завжди відображення у суб'єктивному дзеркалі *lex*. А от гармонія тут досягається тоді, коли між цими різними рівнями юридичної реальності існує співвимірність, тобто закон витікає з права.

Таким чином, юридична реальність є самостійною дійсністю лише в межах загального буття. Вона живе логікою існуючою світу. При цьому ж, завжди постаючи як надбудова над емпіричною дійсністю, в якій проживає суб'єкт. Саме в такій ув'язці до гносео і проявляється її сутність. Відповідно, юридична реальність виникає лише в процесі пізнання *jus*. Тобто вона утворюється тоді, коли в правову дійсність вступає суб'єкт її виконання. Процесуально розбавляючи собою *jus*, шляхом дій з пізнання останнього, екзистенція в умовах суспільства будує на цій основі нову структуру норм поведінки для себе. В результаті, використання суб'єктом правової реальності максимально гносеологізує останню, тим самим перетворюючи в юридичну. Тож, остання, як вірно вказує Бутакова, «є цілісний комплекс правових явищ і процесів, що включає право, правову діяльність, правосвідомість, правову культуру, що складається внаслідок їх взаємозв'язку і взаємодії, характеризуючи правовий вплив на суспільне життя» [81, с. 7]. Більше того, говорячи про юридичну реальність, даний вчений доходить до справедливого висновку, що «аналіз ... свідчить про те, що до її елементів

доцільно відносити не тільки ті, що ефективно впливають на суспільне життя і благотворно впливають на свідомість і поведінку суб'єктів права, а й негативні правові явища». Адже «в іншому випадку» така «дійсність», – продовжує далі Бутакова, – «позбудеться об'єктивності та внутрішнього джерела розвитку» [81, с. 21].

По-суті ж, людина намагається «огородити» для себе частину загальної правової реальності. Спрямовуючи свої зусилля на пізнання останньої, суспільство тим самим і формує юридичну реальність. Відтак, остання, в структурному контексті онтогносеології розглядається як *jus*, що нанизує на себе власні прояви у сущому через дію в *lex*. При цьому, позитивне та природне право представляють собою об'єктивну дійсність. А основна ж різниця між ними полягає в тому, що батьківщиною першого є світ суцього, а для другого рідна домівка – належне. Тому *jus* та *lex* не взаємовиключають одне іншого, – але, навпаки, поєднуються. Право в законі – це втілення його в реалізації. Тут НПА – судження (гносео) про те, яким є *jus* (онто). Причому, *jus* має поставати беззаперечним прообразом для усіх норм *lex*. Тож для даної методології юрпозитивізм не закритий для відстоювання природних прав, але це можливе лише за умови, коли такі будуть закріплені в законах. Своєю чергою, теорія юснатуралізму цілком сумісна з «аналізом» діючих НПА (як необхідним продовженням життя-у-мисленні *jus* у суцшому), якщо вірно визначити її місце в системі юридичної реальності, розглядати як направляючий зразок для усіх офіційних норм в суспільстві. Не розв'язувані ж практичні проблеми виникають тоді, коли *jus* видається за чинне законодавство. Це створює відповідну непотрібну плутанину понять й в теоретичній сфері.

Отже, юридична реальність – це логічно несуперечлива конструкція, в якій уявлення про *jus* як про абстрактну і, разом з тим, реальну категорії зводяться в єдину понятійну систему. Тут процес – це динамічна річка правових явищ, які протікають в ній; структура – її берега; зміст – врегулювання суспільних відносин, управління ними; людина – організатор та споживач. В своєму ж самоорганізуючому становленні, ця дійсність виступає як сфера сфери відносин

між соціальними суб'єктами, що намагаються керуватися в своїй поведінці нормами *jus*. Причому, дане онтогносеологічне зведення постає в якості центруючого феномену правового характеру. Й усе це передбачає єдність відповідних основних початків – буття та свідомості як сукупності всіх без винятку юридичних явищ, що перебувають у відповідному соціально-історичному просторі цивілізації. І пізнання тут виступає сполучною ланкою між правом і діючими суспільними відносинами. Воно як би оточує, огортає *jus* з усіх боків, створюючи загальну атмосферу, де і функціонують його норми, оформлюючись у необхідні позитивні закони. В цьому й проявляється «гносео» правової реальності, стаючи вже «онто» юридичної дійсності. Внаслідок чого, *jus* ні в якому разі не можна редуційно зводити до *lex*. Однак дані явища не мають стояти один від одного відособлено, а тим паче перебувати в руйнівній опозиції між собою. Ось ми і дісталися найголовнішого.

Нам усім належить «розборонити» юснатуралізм і юрпозитивізм, провівши їхню демілітаризацію, аби вони зайняли свої належні місця, рівномірно працюючи на благо загальній справі. Тож, будь-якого контрверсійного зіткнення, войовничого суперництва, війни «світів» між *jus* та *lex*, далі вже не повинно існувати. Про це ж говорить і дослідник В. Андрійв: «На наш погляд, не слід зовсім відкидати якусь одну з названих теорій чи протиставляти їх як взаємовиключні: природне та позитивне право передбачають і взаємодоповнюють один одного. Вони взаємодіють як зміст і форма» [20, с. 13-14]. Подібно про співвідношення права та закону мислить і Волкова [100, с. 64].

Відтак, юснатуралізм та юрпозитивізм мають діяти лише у співпраці, в соборному сполученні між собою. Право та закон мають не просто зістикуватись, але потребують з'єднання саме в гармонічно-сумирний дует. Оскільки обидва вони обопільно, в своїй суміжності, разом складають одне буття – юридичної реальності. Внутрішня ж структура останньої постає направленою вглиб її змісту (тобто до права), виражаючи власне онтотелеологічне відношення в динаміці своєї зовнішньої реалізації *jus* (у законі). Усі ж спроби відсікти одне від іншого завжди приречені на невдачу. Тож, тут є слушним висновок Бутакової про те, що

«право і закон – при строгому розрізненні цих категорій – необхідно розглядати не в їх тотожності, а в єдності» [81, с. 13]. Про це ж говорить і Волкова: «Практика держав, що визнають природно-правову доктрину походження прав людини, не відкидає їх позитивного оформлення. І природно-правова доктрина, і позитивістський підхід у сучасному світі не виступають як антиподи, антагоністи. Природно-правова доктрина акцентує джерело походження прав людини як невід’ємних, невідчужуваних якостей. Вона ставить права людини вище держави, її «пафос» направлений на обмеження правами людини тоталітарних зазіхань держави. Разом з тим, не знаходячи закріплення в позитивному законодавстві, права людини виступають невизначено, розмиті, що ускладнює здійснення державою функції їх захисту та забезпечення» [100, с. 63].

Тож, для покращення та вдосконалення наявної юридичної реальності необхідно, щоб у суспільстві царила саме влада *jus naturale*, а не *lex*. Закон, як людський продукт, має бути лише рецепцією права. Перше – «що є» (прояв існуючої пізнавальної недосконалості); друге ж, – «як має бути» (вища міра розумності), – і на чому повинна діяти юридична діяльність аби ефективно існувати в соціумі. Інакше кажучи, право – це те як належить бути. Закон же – як вийде. Тому, чим далі від права – тим гірше, холодніше. Відтак, будь-яка дія, що відбувається в юридичній реальності, повинна інтерпретуватися саме на підставі такого змісту. Закон не повинен існувати у відриві від права ніколи, але весь час має із ним «синхронізуватися», підтримуючи тембр «онто». А якщо цього не відбувається, то тоді він – лише сама беззмістовна форма. НПА, що не базується на підтримці *jus* – з позиція буття – ніщо, тож він не викликати собою утворення жодної юридичної реальності.

Відтак, лише право має задавати та повідомляти змістовні параметри закону. При цьому, саме *jus*, як закон буття, не потребує в онтологічному плані вдосконалення чи пристосування його до умов сущого, абстрактність права лише має гносеологічно уточнюватися суб’єктом в конкретиці факту. Покликання права тут у тому, що воно не повинно залишатися як ідеальний образ в уявленнях, але діяти у безпосередній людській поведінці, направляючи її у вірному напрямку.

Незалежно ж від того чи здійснюється реалізація права в законі, *jus* для людини повною мірою лежить через її ж волю до пізнання *jus* та світу загалом. Тож, усе наше юридичне «онто» формується через «гносео». З іншого боку, повинно бути сприйняття усіх об'єктивно існуючих обставин юридичної реальності, в яку постійно проникає неправо. І в цій діалектиці боротьби *jus* з останнім полягає хід напрямку розвитку даної площини світу, у якій живе суб'єкт.

4.2 Природне право як метафізичний рівень буття юридичної реальності

Як засвідчив онтологічний аналіз юридичної реальності, її головним доменом виступає «*jus naturale*». Останнє, однак, не може бути побудовано на однозначній редукційності безумовно встановлених людиною конкретних положень через відомі гносеологічні перепони при осмисленні явищ світу належного. В силу того чи іншого ступеня свого розвитку ми лише формує власне уявлення про *jus* натуралістську конкретику. Разом з тим, саму реальність *jus naturale* ніщо не може заперечити. Право є онтологічним в тому, що воно існує, а його гносеологічність полягає в пізнавальній природі свого життя для людини. Але де *jus naturale* починається і коли закінчується? *Jus* буттєво ставить перед нами неминуче питання про фундамент, на якому воно відпочатково корениться. І вже тисячоліттями юристи намагаються побудувати конструкції правовідносин, які б пояснювали, що із себе представляє *jus naturale*. І в цьому плані, як справедливо зауважує Бутакова, «проблема правовідносин, як і праворозуміння загалом, відноситься до числа «вічних» проблем юриспруденції. Кожна епоха вносить у її розробку елементи нового, що відображають не тільки специфіку даного етапу розвитку суспільства, а й соціальний досвід, накопичений людством, філософське осмислення змін, що відбуваються в суспільстві, а також розвиток наукових уявлень про право і його ролі в суспільстві» [81, с. 3].

На перший же погляд може утворитися враження, що право, через свою позаімперічність, якби і немає. Попри дану обставину, це зовсім не означає

онтологічну міонічність *jus*: його ідеальна сутність, первинно живучи у повноправній реальній буттєвості, проявляється в соціальній реальності, зокрема, у вигляді позитивної норми. Коли ж цього не відбувається, тоді в законодавстві відсутнє *jus naturale*. І його не можна назвати правовим, адже в такому випадку воно стає лише об'єктивованістю авторитарних устремлінь. Тобто місце *jus naturale* посідає нічим не підкріплена в своїй основі думка, що і веде до руйнації суспільства.

Між тим, право безпосередньо закладено в саме буття як невідчужувана частина Цілокупного порядку космосу. І це є дійсність, створена в цілях найвищого практичного самодіяння. В загальному відношенні ж право передує буттю в тому розумінні, що є однією із умов його можливості існування як такого. Відтак воно не залежить від людини і у часі випереджає її народження, та й існуватиме після її зникнення як одного з виду суб'єктів. Причому, Те, що є правом, завжди наявне у бутті та узгоджується з існуючою в світі фактичністю стану речей. Змінюються ж лише суб'єкти для яких воно призначене. Тому коли з'являється нове суспільне відношення, то норма *jus naturale* для нього вже підготовлена та одразу вступає в дію. Тож, навіть якщо суб'єкт і відсутній, право все рівно існує, чекаючи часу своєї реалізації для нього. При цьому, як буттєвий продукт, нонемерджетна та нестохастична субстанція, *jus naturale* є один із невід'ємних напрямів логіки розвитку «онто». Щоправда, маючи власну реальність, право, однак задіюється тільки при наявності соціуму, де воно за своїм визначенням і повинно «запрацювати». Тому, як зауважує Бутакова, «визнано, що право поза правовідносинами позбавлене своїх регулятивних властивостей» [81, с. 12]. Тобто, право-в-собі утворює самозабезпеченість, але це не означає його замкненість на власному бутті. Воно постає реально саме в-реалізації-для-Нас. Тож, для людини право має не феноменальний, а ноуменальний характер.

Говорячи ж вже загально про закони Усього, слід зазначити, що «золота середина», як адекватність між злом та добром, днем і ніччю, життям та смертю, є символом самого буття. Досягнення цього – рушійна сила його розвитку. Зрештою, саме нездоланне розбалансування стане неминучою причиною загибелі

нашого світу. В цьому плані будь-яке регулювання здійснюється для того, щоб урівноважити частину процесів, що відбуваються в світі. І тут *jus naturale*, як константа-регулювальник руху людських стосунків, виступає в якості ідеально компромісної та дієвої системи стримувань та противаг, що покликана уникати спірні ситуації в соціумі, а в разі їх виникнення – справедливо розв'язувати. І що головне при цьому, – право відбираючи в екзистенції мало, дає їй значно більше. Відсутність же певного «мінімуму» юридичного порядку є тією межею, за якою починається розпад суспільства, порушення та розірвання необхідних для збереження його цілісності зв'язків. І лише всередині дійсної право-організованості людина почуває себе комфортно та зливається по-справжньому з буттям.

Тож, як справедливо вказує Варламова, «виникнувши з протилежності приватних інтересів, право покликане вирішувати їх колізії» [89, с. 48]. І в цьому відношенні, як вірно зазначає Аверін А., «право (в юридичному сенсі) як регулятор суспільних відносин представляє собою одне з кращих винаходів» [6, с. 70]. Розвиваючи цю думку, Бобровник вказує наступне: хоч й слід говорити про «прояв компромісу і конфлікту в праві», але, з іншого боку, «необхідно також розуміння того, що сутність права є система цінностей, життєво важливих для суспільства» [56, с. 4]. Адже, як зазначає далі дана дослідниця, «саме наявність правового конфлікту та успішне його розв'язання за допомогою правового компромісу свідчать про реальну ефективність права і забезпечують суспільну злагоду» [56, с. 6]. Тож, саме через впровадження правового регулювання в соціальній дійсності відбувається зовнішня збалансованість та стабільність. Усе це стає можливим тому, що норми *jus naturale* в їх неухильному виконанні пропонують вироблення надійних та гарантованих ліній поведінки, що ведуть до встановлення суспільної справедливості. І що є дуже важливо для існування кожного соціуму. І лише за рахунок *jus* можна досягти цього: обмежуючи свої посягання на права інших, в дотриманні норм *jus*, якраз і встановлюється справедливість.

Причому ж, право, як банк єдиновірних норм, – це не диспозитив, а

імператив. На це звертає увагу й Волкова: «Найважливішою рисою природного права є його універсальна нормативність, що виявляється в наказовій, зобов'язувальній, імперативній формі його суджень. Ця універсальна наказовість має безособово-авторитарний характер. Тобто, ці норми адресовані до усіх, без винятку правоздатних суб'єктів і закликають відповідати сформульованих у них приписам, тому що ті відповідають вимогам вищої абсолютної справедливості. Ці вимоги категоричні в тому сенсі, що не залишають можливості для сумнівів і коливань. Вони гарантують індивідуальній правосвідомості вищу правоту, якщо її власник буде діяти в належному напрямі» [100, с. 59-60]. Адже, як пояснює Волкова, «природне право – це вимоги, що впливають із умов життєдіяльності, природного середовища» [100, с. 61]. Тож, дані правила існування суспільства в загальнообов'язковому порядку потрібні для кожного соціуму. Людина не може через формування законів на власний розсуд управляти рівним собі за статусом, тобто іншим суб'єктом. Для цього й існує право. Відтак, кожний із нас має бути зацікавлений у тому, щоб у соціумі був присутній незалежний над-суб'єктивний регулятор. І в цьому зв'язку, право – це зовнішнє мірило, яке дає людині уявлення про ступінь дозволеності при здійсненні її суспільних відносин. Тому право – обов'язкові для нас дії, які одухотворені істиною самого буття, й без них жодному соціуму не обійтись.

Право, як установчі норми самого Життя, «соль» буття, – це зафіксована даність та стала структура. *Jus* не одномоментне, але розгортається поступово, все більше розкриваючи свою потаємність перед нами. Через що, воно не реалізується лише «сьогодні-на-сьогодні». Глибинна сутність людських відносин незмінна, – усе це й дозволяє існувати абсолютній свіжості *jus naturale*, будучи єдиним в своєму роді. Воно, як ідеал, завжди чинне у бутті, актуальне та придатне для валідного використання до будь-якого історичного розвитку суспільства незалежно від конкретного виду суб'єктів. Тому правильне (справедливе) лише все те, що робиться саме за нормами *jus naturale*. В результаті, як зазначає Булгаков В., «справедливість, зафіксована за допомогою норм права, виступає в якості визнаного та такого, що захищається ... масштабу співвиміру дій

людей» [77, с. 15].

Разом з тим, хоча загалом, уся конкретика *jus* (як втілення справедливості) нам поки достеменно невідома, але, безсумнівно, що воно є вічним стандартом для будь-якого закону. З огляду на це, існування людини без права у сушому неможливе. Причому, саме *jus naturale* було написано під соціум, тому кожний суб'єкт зроблений для *jus*. Тому, як вірно зазначає Бутакова, «правове регулювання розуміється, передусім, як цілеспрямований вплив на поведінку людей, на їх діяльність» [81, с. 15]. В інакшому випадку, не було би і потреби в праві. На це й звертає увагу Бутакова: «Дійсно, якби належна (можлива) поведінка, яка закріплюється нормами об'єктивного права, збігалася з реальною поведінкою (для врегулювання якої і встановлюється правова норма), то в чому полягав би сенс правового регулювання взаємодії людей?» [81, с. 17-18].

Отже, право – центр, навколо якого крутиться, відбувається усе решта юридичне. І в цьому плані, як вказує Волкова, «у вузькому розумінні природне право як система норм – це сукупність законів Природи і законів біологічного розвитку людини, на основі яких функціонує світ. У широкому розумінні природне право як система норм – це сукупність метафізичних духовно-моральних чеснот, яких повинна дотримуватися людина, підтримуючи онтологічні принципи світопорядку і обґрунтовуючи трансцендентальність власної свободної волі для активного самозбереження у Всесвіті» [100, с. 60]. Причому, у своїй сутності право не уникає вирішення юридичних проблем «вчорашнього», «поточного», ані «завтрашнього» дня. В *jus* не залишилось нічого повз уваги, все продумано та направлено діє заради справи. Тут немає жодного лишнього елемента. При цьому, не слід думати, що правом врегульовані всі без виключення реляції людини, як-от, з якої ноги ставати зранку, оскільки це б означало повне знищення свободи особи, а відтак, й екзистенції. Насправді ж, варто погодитися з Аверіном, що «право регулює найбільш значущі для суспільства відносини» [6, с. 112]. Більше того, як вірно вказує Варламова, самі «суспільні відносини охоплюють не всі існуючі між людьми взаємозв'язки. Їх слід відрізняти від індивідуальних відносин, що складаються в безпосередньому

психологічному спілкуванні людей. На противагу їм суспільні відносини носять безособовий характер, в якості їх суб'єкта людина виступає не як конкретна особистість, а як носій певної соціальної ролі» [89, с. 44].

Право – це і не хаотичне накопичення правил, але констеляційна система «без зайвого», з лаконічним та чітким формулюванням. Увесь, здавалось би, складний юридичний випадок тут може бути вміщений в одну строку речення. Як приклад можна навести, десять божих заповідей, що є одним із виявів *jus naturale*. Тож, у праві давно все розписано хто і як має діяти, оскільки у ньому окреслено повний набір розв'язків всіх можливих ситуацій для нашого буття. Це добре розуміє, зокрема, і Р. Марчіч, який так прямо і формулює свій «основний висновок юристу: космос, світ, природа, об'єктивна реальність, дійсність – є елементами порядку» [709, с. 7], а саме ж «природне право ... є конституцією універсуму» [709, с. 145]. Тож, універсальність права, як пояснює Бобровник, полягає «в його можливості бути засобом вирішення різноманітних протиріч» [56, с. 7]. Про таку всезагальність права веде мову й дослідник Бехруз Х.: «Воно забезпечує цивілізоване співіснування індивідуумів, верств та класів населення, що проживають в межах окремих суспільств, хоча соціальні фактори, які детермінують формування та функціонування правопорядку, різні» [54, с. 144]. Відтак, право завчасно вказує суб'єкту постійне правило його поведінки до окремого вчинку, який він тільки-но збирається чи планує зробити, – і в цьому контексті *jus* наслідково визначає майбутнє. Більше того, в *jus naturale* передбачено і нормативи регулювання відносин, які ще не швидко з'являться у нас. І в цьому зміст його всеосяжної універсальності, утвореної спеціально під наш світ. Так, правопорядок – тільки адаптована до практики регулятивної та охоронної діяльності типова модель ідеальної соціальної поведінки, врегульована через *jus naturale* та направлена на втілення в реальному житті суспільства закріплених владних вказівок творця буття.

В результаті, якраз саме право превалює над буттям, маючи над ним свою владу, організовано проєкціонує його в частині юридичного життя. І як вказує Аверін, «юридичне життя (представляючи собою частину реального життя)

відрізняється від фактичного, реального життя у всіх його проявах тим, що має характер оформленості і визначеності. Юридичне життя визначене правом. Отже, в юридичному житті є місце тільки тому, що визначено правом. Все, що правом не передбачено, для правового життя не існує» [6, с. 264]. Відтак, ці правила, розроблені не людством, постають як ідеологія для нашого суспільного буття. В праві проглядається той макет ідеального соціуму, який замислений для нашого світу. Відповідно, *jus naturale* – це одні із виду правил, що визначають конституційний устрій, заданість параметрів та вектор розвитку буття, роблячи його таким, яким він є. Тобто, в *jus* закладено універсальний код розвитку усього світу. Тож, по праву можна прочитати і геном самого буття загалом. Відтак, абсолютна продуманість та потенційна зрозумілість – це, апріорі, основні риси *jus*. Причому, минають роки, одна цивілізація змінює іншу, але *jus naturale* для нашого буття – безсмертне. Камінь зітліє, назавжди зникне гадка про закон, але не *jus naturale*. Й жодна сила не може змінити цього ексклюзиву існуючого світу. Заклавши ж в онтооснову будови космосу друге право – отримаємо вже зовсім не наше буття. Інші ввідні (в даному випадку *jus naturale*) дадуть й інакший порядок сукупності речей (світ загалом).

Саме ж *jus naturale* було сформоване безпосередньо перед створенням світу, як необхідна умова його функціонування, в якості одного з основоположних законів для нього. При цьому, визнання існування права частиною об'єктивної реальності не позбавляє його самодостатності у власних онтичних потенціях. Поставши у своєму формуванні перед-буттєвим, воно залишається постійно дійсним і для нашого універсуму, допоки він житиме. Смерть права пов'язане лише із загибеллю самого світу та переходом його стан ніщо. Відтак, тільки в контексті змін буттів, одного іншим, *jus naturale* постає як історична реальність, змінний факт. Глибоко мислить про це і Атоян: «Що можна вважати точкою переходу з потенційності в реальність, з можливого в дійсне, із того, що не сталося в те, що трапилося? Точка переходу – мить вічного сьогодення. Те, що ще хвилину тому було правовою реальністю, стало реальністю історико-правовою (хоча різні події мають різну тривалість в просторі-часі і можуть бути як

завершеними, так і незавершеними). Правова реальність багаточасова, багатогранна і неоднозначна, вона містить в собі не тільки пам'ять про минуле, але й певні траєкторії майбутнього...» [32, с. 5-6].

Тим не менше, саме прерогатива *jus naturale*, як вищої справедливості буття, виступити корелятором для нашої поведінки і організувати таке безконфліктне буття людей, поставивши в прийнятні рамки їх відносини в соціумі. Про це ж саме говорить і В'язов: «Право за своєю суттю ... закріплює мирне взаємне існування ... в суспільстві» [105, с. 24]. Тож, завдання, яке ставилося перед правом, в ході його задуму – вирішити суперечність свободи екзистенцій через досягнення взаємоприйняттого компромісу шляхом вироблення відповідних правил. На дану обставину вказує і Бобровник, зазначаючи, що правова реальність «охоплює систему опосередкованих правом стійких соціальних зв'язків у рамках правового компромісу та виражає його зміст» [55, с. 10].

Відтак, підтримати стан рівноваги, збалансувати у рівності всіх суб'єктів, – в цьому полягала мета права. Досягти упорядкованої пропорційності між апіорі непримиренними інтересами людини в змодельованому суспільстві – така була закладена ціль для нього. Остання ж – це завжди визначення та встановлення відповідних меж, адже порушення без норми не буває. Розпізнати неправильне неможливе коли відсутнє протилежне йому, як орієнтиру у формі відповідного формулювання. Тож, як вірно вказує Бобровник, «таким чином, правовий компроміс ... та його юридична процедура пов'язані між собою як мета та засіб, правовий механізм її досягнення» [55, с. 10].

Межі ж правового врегулювання, субстанціонально впливаючи з природи людини та суспільства, мали уявлятися як певний запланований розумний кордон, що відділяє галузь дії *jus* від інших сфер регуляції, чітко окреслюючи рамки застосування норм *jus naturale*, межовість їх дії на поведінку особи. Відповідно ж, сфера правового регулювання охоплює впорядкований *jus* предмет як відповідну сукупність суспільних відносин.

Тож, межі правового регулювання необхідно вказують на ту сферу соціального простору, в якій *jus naturale* повинно та здатне здійснювати

прогресивно-перетворювальний вплив на суспільне життя, направляючи розвиток людської діяльності, шляхом сприяння її інтеграції з існуючим ритмом буття. Предмет же впорядкування *jus*, за таких обставин, – це такі різноманітні соціальні відношення, які за своєю природою та призначенням піддаються нормативно-організаційному впливу та вимагають даного, здійснюючись у відповідних юридичних засобах єдиного світового отномеханізму. І як вірно вказує в цьому відношенні Кубес В., «право – це не тільки велика система існуючих норм, але й велика система, яка з'єднується нормами з людськими діями» [675, с. 94]. Йому вторить і Бабаєв: «Системність як властивість права з необхідністю передбачає діалектичний зв'язок права і суспільних відносин, які його визначають, взаємодію та узгодженість структурних підрозділів правової системи» [34, с. 44].

Відтак, як вірно підмічає Бутакова, «право і правовідносини є важливими елементами в структурі правової дійсності» [81, с. 3]. В частині ж останніх, дана дослідниця деталізує: «У структурі правової дійсності важливе місце належить правовідносинам – тій правовій формі, в яку «вдягається» основна маса найбільш важливих фактичних відносин і зв'язків, що забезпечують життєдіяльність суспільства і функціонування держави» [81, с. 7-8]. Відтак, Бутакова правильно вказує, що «правовідносини як елемент правової дійсності – це особливий різновид суспільних відносин, учасники яких володіють суб'єктивними правами і обов'язками по відношенню один до одного» [81, с. 8]. І в цьому плані, – продовжує далі дослідниця, – «правовідношення є одним із ступенів реалізації норми об'єктивного права, результатом правового регулювання суспільних відносин. Приймаючи форму правовідносин, вихідне суспільне відношення стає фактичним юридичним відношенням» [81, с. 8]. Врешті, як підсумовує Бутакова, «правовідношення є інструмент досягнення прогнозованого юридичної ефекту» [81, с. 8].

В змістовному ж плані, цінність права пов'язана із закладеними в нього аксіологічними установками. Більше того, як вірно доводить Агацці, саме «існування норм залежить від визнаних цінностей», адже «вся людська діяльність в кінцевому рахунку пояснюється наявністю певних цінностей» [10, с. 30]. Тому-

то в основі правотворення мали би лежати й високі цінності, тобто відбувалося би орієнтування на т.з. «вищу ідею права», про яку, зокрема говорить В. Кубес: «Важлива ознака, що належить поняттю права полягає у тому, що правова система має відповідати ідеї права, прагнути до ідеальної ідеї норми права (як діалектичного синтезу справедливості, свободи конкретної людини, надійності, практичності, що необхідні для людського існування)» [675, с. 94].

Загалом ж, право, будучи вибране з онтопотенційності, в своєму конструюванні орієнтується на відповідну абстрактну модель ідеального суспільства в умовах лише нашого світу. Усі ж решта «онто», які були «до» та існуватимуть «після», матимуть й інше, своє *jus*, із власною справедливістю. І в цьому плані, варто погодитись із Варламовою, що «питання про співвідношення права і справедливості настільки ж вічне, як і питання про те, що є правом. І це не випадково, бо відповіді на них взаємозумовлені. Проблема співвідношення права і справедливості вирішується по-різному в залежності від того, як розуміється право, або інакше – те чи інше уявлення про співвідношення права і справедливості зумовлює тип праворозуміння» [88, с. 70]. Причому, як вірно зазначає Булгаков В., «під «справедливістю в праві» мають на увазі соціально-моральну категорію, яка отримала вираження у праві. «Справедливість права» – це те, в чому саме проявляється справедливість, реалізується за допомогою права» [77, с. 16]. Тож, в кінцевому результаті можна погодитися із висновком Булгакова про те, що: «таким чином, виражена в праві справедливість є етико-юридичним орієнтиром» [77, с. 16]. Адже, як пояснює вже Вінницький, «справедливість як моральна ідея незмінно впливає на зміст справедливості як принципу права, у тому числі визначає специфіку критеріїв справедливого» [96, с. 17]. Через що, як вказує Булгаков В., «проблема забезпечення справедливості правових норм набула широкого соціального значення» [77, с. 16] саме крізь призму моральної установки.

Отже, кожне буття має свою правду (у вигляді тієї чи іншої моралі), а відтак і справедливість. І якраз тут «закріплені в праві вимоги справедливості володіють силою закону» [105, с. 7], – на що і звертає увагу дослідник В'язов. Тож, право

мало постати у вигляді ідеї про найвищу буттєву справедливість як універсальний ідеал, що відповідає корінним підвалинам загального світового порядку.

Повертаючись же до моменту безпосереднього правотворення, можна зазначити, що, своєю чергою, кожен «крок» такого впорядкування пов'язаний з рухом фактичної основи, появою нових юридичних складів, системне узгодження їх субординаційного розташування. Тобто, тут, у такому розмежуванні, як пояснює Войде, «велике значення надається встановленню меж, параметрів дії права, тобто визначення тих меж, в яких може здійснюватися реалізація правових норм, що містяться в юридичних джерелах» [98, с. 96]. І дійсно, очевидно, що при цьому, зокрема, окрім екстенціональних характеристик, не менш важливим фактором постають темпоральні особливості дії норм права. Про це ж говорить і Войде: «При розгляді часового чинника в праві виникає питання про момент набрання чинності визначень ... і, відповідно, про момент, з якого вони підлягають виконанню» [98, с. 96]. Більше того, як наполягає дана дослідниця, «слід підкреслити, що правовий час виражає початок, тривалість і закінчення будь-якої правової дії, процесу, норми, стану, події. Його рівень і стан служать основними критеріями чіткості, організації, регулювання, законності, гуманізму, доцільності, ефективності, справедливості правового життя суспільства і його громадян, а також є засобом їх досягнення» [98, с. 96]. (І дійсно, так, на практиці, скажімо, крадіжка під час стихійного лиха є більшим злочином, аніж просте таємне заволодіння майном і т.і.).

Тож, суб'єктивні права, в ході їх творення, мали бути максимально чітко деталізовані. Про «ясне і гармонійне моделювання останніх у процесі правотворчості», зокрема говорить й Бутакова [81, с. 4]. Їй усе це є важливим етапом творення права у вигляді конкретизації останнього. Про що, веде мову і Андрущакевич Ю.: «Конкретизація правової норми покликана розвивати положення загальних норм враховуючи умови, місце, час та професії суб'єктів, особливим видам відносин. У зв'язку з чим, виникає залежність правових приписів: одні встановлюють загальні правила, інші уточнюють конкретні деталі регулювання. Отже, конкретизація правової норми або торкається деталей, яких

загальна норма не передбачає, або логічно завершує початкову норму, оскільки, її реалізація ускладнена без її конкретизації. Конкретизація деталізує зміст нормативного регулювання, здійснює більш детальне упорядкування окремих сторін та елементів суспільних відносин» [21, с. 42]. Тобто, як правильно наголошує Андрушакевич, саме «завдяки конкретизації зміст багатьох норм права, які конкретизуються, узгоджується з вимогами інших правових норм, долаються суперечності, заповнюються прогалини у праві» [21, с. 42].

Не менш важливим моментом правотворення є й систематизація норм, їх розташування у вигляді черговості виконання, ієрархії пріоритетів. Про що говорить й С. Бахін: «Систематизація, тобто розмежування та впорядкування окремих груп, в які можуть бути об'єднані пов'язані між собою права і свободи, спрощує оперування категорією «права і свободи» і складовими її елементами, полегшує орієнтування в різноманітті прав людини. Встановлення ієрархії, тобто системи постійних або тимчасових пріоритетів які можуть віддаватися окремим правам, припускає, що може бути визнано перевага одних прав перед іншими або ж необхідність реалізації певних прав в першочерговому порядку» [46, с. 42]. Поза тим, як вказує Бахін, «систематизація, розмежування окремих категорій прав можливі лише в рамках єдиного комплексу – сукупності всіх прав і свобод людини» [46, с. 50].

Всі ці ж моменти під час правотворення (систематизація та конкретизація), в своїй сукупності, є аксіологічні питання, яким, однак, належить раціонально об'єктивуватися, системно виразитися у нормі. І тут варто погодитися з В. Кубесом про те, що *jus*, як оцінювання, знаходить своє формальне закріплення через логіку: «Нормативність в чистому вигляді – це тільки ідеї норм, які належать світу ідеальності, тому ідеї норми права типові, в той час як прояв нормативності відбувається в певних сферах персонального, об'єктивного та об'єктивованого духу, особливо в правовій сфері. Норма – встановлення обов'язку для декількох, нормативний вирок оцінці ... Норма – це нормативний вирок відповідно логіки, норма може перевірятися або фальсифікуватися» [675, с. 92]. Причому, як далі вказує В. Кубес, «право як правова система – це найвищий

прояв системи норм. Мова йде про те, що змістом правових норм є ця логічна система. Правотворець може робити тільки множинність норм правом, які можна приводити в логічну систему. Коли йдеться про правову систему, то мова ведеться про щось, що максимально залогізоване. Будь-яка правова норма являє собою рішення на високому логічному рівні» [675, с. 92].

З Кубесом у цьому питанні солідарний й Бабаєв, який вказує, що «право в порівнянні з іншими соціальними регуляторами, а правова наука – у порівнянні з іншими суспільними науками служить благодатним ґрунтом для прикладення законів і правил логіки» [34, с. 41]. Тож, на переконання цього вченого, «будь-яка правова система за своєю будовою і походженням – логічна система» [34, с. 40]. Відтак, на думку Бабаєва, «порушення законів логіки, побудова неправильних умовиводів, приведення хибних аргументів можуть нанести істотної шкоди в галузі права» [34, с. 41].

В цьому ключі, за своїм визначенням, право, разом з тим, завжди складає і зворотній бік обов'язку. І навпаки, перше становить іншу сторону другого, передбачає безумовно його існування. Для людини, що наділена правом вибору діяти, саме лише гіпотези та диспозиції не достатньо. Недаремно Кубес В. до обов'язкових ознак права відносить те, що воно є «організований примус» [675, с. 94]. Тож, саме екзистенційна природа суб'єкта робить неминучою наявність санкції в нормі *jus naturale*. «Оскільки ж слово і револьєр працюють краще, аніж просто слово», тож *jus* мало не тільки творити добро, але й змушене карати за зло. Тож, як доречно звертає увагу Марчіч Р., «примус належить праву тільки вимушено ... Належна мета права завжди була і завжди буде полягати в тому, щоб направляти і координувати людську поведінку, а не примушувати і стримувати» [706, с. 104].

Усе ж це (ціль, мета, завдання, визначення розміру санкцій) в своїй сукупності й визначає стан напруження (навантаження) правового впорядкування на суспільні відносини. І, тут, щонайперше, Бобровник справедливо говорить про «можливість породження» саме «категоріями «свобода», «рівність» і «справедливість» конфлікту в правовій реальності ... Так, свобода поза обов'язків

і відповідальності призводить до хаосу; ідея рівності ігнорує різноманітність життя і без визначення конкретних правокомпромісних принципів стає умовою конфліктності суспільних відносин; справедливість без правди, любові і милосердя може стати причиною гуманітарної катастрофи» [56, с. 7]. Тож, як відзначає з цього приводу Бачинін, «кожне правове явище несе в собі свою сутність як ансамбль внутрішніх зв'язків, необхідних відносин між протилежними сторонами з характерною для них логікою взаємодії» [47, с. 161]. Причому, як далі зазначає Бачинін, «суперечність як онтологічна «несуча конструкція» являє собою універсалію, що має в сфері правової реальності незлічену кількість конкретних модифікацій» [47, с. 161].

Відтак, у розв'язанні усієї діалектики суперечностей при побудові змісту правової реальності, в проектуванні на конкретні суспільні відношення, її створювач мав показати свій неабиякий розум, свідомість, культуру. Подібним чином мислить й Вінницький: «Аналіз взаємозв'язків, що існують між дією принципів права та функціонуванням правової системи як складної єдності складових її компонентів, свідчить про те, що високий рівень інтегрованості компонентів аналізованої системи багато в чому є наслідком ефективного ціннісного узгодження і формального, цілеспрямованого упорядкування їх функціонування» [96, с. 20-21].

Тож, в основі такого зведеного «майстрування» права (починаючи від визначення закладених в останнє параметрів справедливості, формуванням вже конкретних норм, їх ідеальною розбивкою на відповідні інститути та галузі) і закінчуючи прорахування його дії в соціумі, як нами вже вказувалось, могла лежати тільки вища думка розуму. З цим погоджується і Кубес, на переконання якого, правила *jus*, в плані своєї нормативної продуманості – це «вищий прояв. Мова йде про нормативний характер права, а саме стосовно відведеного йому нормативністю» [675, с. 91]. І тут є слушним наступний висновок Бобровник: «Таким чином, з одного боку, право має специфічну форму відображення (формальна визначеність, нормативність, системність ...), а з іншого – можливість реалізувати ідеї людського розуму, що відображають ціннісні ідеали

як окремої особистості, так і суспільства загалом» [56, с. 4].

На загал же, визначення усіх даних потенційних ситуацій врегулювання і відкривало можливість для наступної ланки генерування *jus* – його безпосередньої фіксації шляхом формулювання у відповідні норми. Адже як вірно наголошує Бобровник, усякий «правовий компроміс ... закріплюється у типізованих зовнішніх проявах» [55, с. 10]. На важливості цього моменту наголошує і Андрійів, зазначаючи, що «право як цілісне явище відображає об'єктивну дійсність не просто в дзеркальній формі, а в узагальненій, концентрованій та перетвореній формі, тобто в абстрактній нормативній формі. Саме завдяки такому відображенню дійсності право стає абстрактною та загальною мірою індивідуальної свободи і набуває можливості зворотного впливу на фактичні відносини» [20, с. 15]. Причому, як підкреслює Бобровник, «не слід забувати, що буття права ... не вичерпується його існуванням в правовому акті» [56, с. 4]. Відтак, завершальна стадія творення права – вже запуск його у дію.

Причому ж, сформувавшись у вигляді безумовних правил, право – це завжди однаковий масштаб рівномірного розподілення, що застосовується до різних людей. І тут варто погодитися з Марчічем про те, що «класична онтологія уявляє собі людину як суб'єктивність, обумовлену по своїй природі в об'єктивному сенсі. Таке розуміння імпортує концепцію людської природи як стандарт, що належить онтономічному праву – праву, що на підставі існуючих базових рис чи тенденцій утворень або подій постулює відповідні фундаментальні норми. Класична матеріальна норма онтономічного права, яка складає матеріальний детермінант позитивного права, може бути сформульована наступним чином: Кожна людина повинна бути визнана людиною, як така, що має справу із собою подібною. Наслідком цієї норми є те, що правовий порядок як порядок людського континууму повинен звернутися до своїх норм без будь-якого довільного розрізнення та виключення всіх, хто має властивості члена людського роду, так, щоб він розглядався як повноправний компаньйон в межах того ж самого порядку» [706, с. 99].

Своє чергою, положення «*jus naturale*», як і закони фізики, будучи високо-

абстрактною формою знань, в онтологічному плані мають одну природу: вони є інструкціями належного, за якими живе суще в нашому світі. При цьому, така інформація, як субстанція ідеального світу, не піддається знищенню в існуючому бутті. Змінитися, залежно від історично різних станів суспільства, може лише гносеологічна форма, в якій ці закони буття прокладають собі траєкторію втілення. Право, будучи раз лапідарно створене, не підлягає зміні у нашому бутті та у своєму зверненні стосується всіх. Воно, існуючи з однією і тією ж якістю, – однакове стабільне «вчора-сьогодні-завтра», встановлене раз і назавжди Тут (в Ось-бутті). Для всіх випадків нашого життя, часів та народів. На цьому, зокрема, наголошує і Байльдинов: «Деякі вчені стверджують, що в силу культурних відмінностей існування універсальних стандартів прав людини неможливо. Проте, думається, це не зовсім так. Навіть якщо елементарно виходити з принципу формальної рівності всіх людей на Землі, то неодмінно приходиш до думки про те, що в основі взаємин між людьми повинні лежати якісь загальні для всіх і визнані всіма норми поведінки. Якщо існує універсальна мораль у вигляді загальнолюдських цінностей, то чому не може існувати і універсальне право?» [36, с. 20].

Тож, в онтоплані право незмінно «єдино-одне» в будь-якій просторо-темпоральній точці існуючого всесвіту, у гносеологічному ж відношенні – кількість форм його проявлення, зокрема, через позитивні закони дорівнює безлічі потенційних суб'єктів. Тому, з одного боку, як правильно зазначає Волкова, «ця ідеальна система однакова для всіх суспільств і всіх періодів історії» [100, с. 61]. Однак, з іншої сторони, як вірно зазначає вже Андріїв, в кожному суспільстві «взагалі, існують різні поняття права, тобто відмінні між собою уявлення про саме право» [20, с. 11]. Внаслідок цього, Зміст права ідентичний будь-де, що на нашій планеті, Марсі чи навколоземній орбіті, у іншій галактиці. Причому, його дія є повною мірою однаковою для кожної людини. Тобто, під вплив *jus naturale* підпадають усі, хто володіючи достатнім рівнем інтелекту, може бути суб'єктом самоусвідомленого життя через власний розум. Тож, право існує тільки в одному екземплярі, а от його варіацій, в силу неминучого різночитання, – в соціумі

набагато більше, навіть в межах однієї історичної епохи. І нові уявлення щодо змісту права постійно приходять нам у вигляді позитивних законів. Відтак, останні – мінливе та динамічне, це постійна змінність. Як і будь-яке «гносео», НПА постає у часі щоразу іншим, навіть з приводу одного і того самого предмета.

Таким чином, Право як основоположний закон буття, створений не нами і до нас. Jus не зроблене руками людини. Остання не є його автором, вона здатна лише утворювати свої власні гносеологічні форми про нього. Відтак, право не є унікальним витвором однією людини, ні групи людей, того чи іншого суспільства. Державний же законодавець, формуючи свої норми НПА, може лише хибно вважати, що він таким чином робить jus. Насправді ж, ніхто крім самого автора буття не може присвоїти собі право створювати jus. Людина ж сама є дитиною світу. Відповідно, жодна з держав не є початковим джерелом права, оскільки вона, точно також, як і всяка влада, лише повинні бути ним обумовлені. При цьому, jus naturale – це не простий набір чи збірник технічного характеру jusнатуральних норм, в ньому реалізована думка про наше буття. Право – пряма вказівка нам як треба діяти, дозволяючи розставити усі акценти в юридичній ситуації.

Отже, в будь-якому випадку необхідно, щоб єдиною основою юрдопозитивності виступало саме лише право. Адже жодна наша наука не може дати кращого, аніж це робить природа. Тож, будучи механізмом задоволення потреб усіх учасників соціальних відносин, та призначене, у зв'язку з цим, підтримувати тонкий делікатний баланс в конфлікті інтересів, залагоджуючи усі суперечності, що з неминучістю постійно виникають в суспільстві, jus naturale – єдиний зрілий, закінчений і досконалий, вічний продукт. Тож, такий встановлений природний порядок речей ми не можемо змінити. Право – є незмінна даність для нас. І виріши на цьому ґрунті, jus, всім лиходійствам та незгодам на зло, може безпечно зустріти нашу напружену переоцінку своїх цінностей, підйом хвилі скепсису і цькування. З тим, що в кінцевому підсумку, не дивлячись на будь-які свої поневіряння, приниження та митарства, людство до нього так чи інакше завжди повертається, як до єдино можливого засобу

регулювання суспільного життя, що освітлює шлях у напрямку до соціального прогресу. Тобто, право завжди переживає усіх своїх критиків. Шепіт тисячоліть і навіть мільйонів років йому ні по чому. Незалежно від своєї позитивації, права людини все-рівно є реальною даністю.

Тож, саме *jus naturale* – є еталоном сфери належного для співіснування суб'єктів. Позитивне право ж – тільки спроба через наше розуміння відтворити для себе даний ідеальний зміст у сущому. Попри те, однак, будь-які копійовані предмети природи – це лише на перший погляд вдалий проект, а на практиці – завжди недосконалість. Так, до прикладу, існують штучні алмази, кров, геномодифіковані фрукти тощо. Лише за формою вони можуть виглядають краще, аніж природне, але не за своє сутністю. Буття ж таким чином перехитрити не можливо. Так можна обманути лише себе самого. Відтак, Право (як онтологічний об'єкт) – це досконала первинність, закон (будучи його гносеологічним втіленням) – похідність з усіма вадами, притаманними процесу відтворення-у-пізнанні.

І тут важливо зазначити, що функція права, як і будь-якого буттєвого закону – це регламентація відносин. Як сфера конечних значень для нас усіх, *jus naturale* має однаковий статус з іншими основоположними ідеями «онто», діє поруч з ними у сукупності, але не підпорядковано їм. Водночас і не виводиться з них. Однак, на відміну від «фізичних» норм, воно покликано врегульовувати зв'язки саме в умовах соціуму. В системі колективної організації право (як вкорінене в систему Загального управління буття) своїм беззаперечним словом від імені буттєвого «створювача» і «адміністратора» встановлює/узаконює в інтересах цілокупності існуючого життя, максимально придатний порядок у координатах відношень «особа-суспільство». Володіючи деонтичною силою, воно є засобом, що позбавляє від свавілля. В свою чергу, зміст *jus naturale* полягає у раціональному самообмеженні на користь спільного блага. Право, допомагаючи всім, робить це і для кожного в тому числі. Відтак, *jus naturale*, як феномен, що знищує анархію за рахунок певного урізання свободи, включає в себе і закріплює відповідні юридичні цінності. Причому, аксіоматичний зміст права побудований

так, що він ніколи не дозволяє індивідууму втратити себе. І лише ці буттєві правила дозволяють зберегти самостійність людських дій, і тим самим забезпечують відповідальність особи за свій вибір. Звідси і виводиться головна безумовна ідея *jus naturale*, яка полягає у наступному: те, що розумне, – є й правовим. Тож, будучи об'єктивно-достатніми, логічно-вивіреними онтовимогами до повноцінного функціонування конкретного буття, *jus* побудовано на відповідній об'єднуючій системі цінностей. Й головною серед яких, є саме справедливість.

Саме тому, тільки порядок, монополюючий побудований на праві здатний забезпечувати колективну безпеку та захищеність окремо кожного індивідууму. Відтак, *jus*, як еквівалент стандарту поведінки людини в умовах її знаходження у бутті, – це єдина панацея і для кожного суспільства, аби усі нам ужитися разом. Тільки через право ми усі можемо доєднатися до «онто», в якому свобода – це не всездозволеність, але відповідальна дія екзистенції. При цьому, будучи покликаним вирішувати головний конфлікт соціуму, в своєму існуванні *jus naturale* не тільки завжди злагожене, але і самодостатнє. Ніщо не дорівнює праву крім нього самого. Причому, в *jus naturale* світотворець залишив не тільки відлуння своїх кроків. В праві чути його веління, яке містить зобов'язуючий характер. І в цьому відношенні буття вимагає підкорення норм (що санкціоновано походять для нього) усіх, хто в ньому проживає. Комунікативність *jus naturale* якраз і проявляється у тому, що воно постає як врегульована система суспільних відносин, суб'єкти яких, шляхом здійснення наданих ним нормою *jus* можливостей, реалізують у дії інформацію про право. Тому-то свідоме недодержання приписів права, є великою шкідливою самооманою, оскільки в такому разі, ми воюємо та ведемо боротьбу із самим собою, виступаючи проти усього буття. Тож, тут варто погодитися з наступною думкою, висловленою Агешиним: «І чим далі ми будемо просуватися по шляху ... перебудови суспільства, тим послідовніше й активніше повинні викорінювати і попереджати правопорушення» [11, с. 6].

Дія права, як і фізичного закону, – постійна. Разом з тим, останній можна

штучно заблокувати, але ніколи, – не нівелювати його облігаторність. Так, гравітація присутня усюди, її не можна відмінити. Однак розумна істота здатна послабити цю силу, застосувавши вплив відповідного іншим фізичного закону. Дію ж права жодним чином скасувати не можливо. А так само і впливати на неї, оскільки немає такої проти-сили у бутті, яка б могла виключити чи якось змінити *jus naturale*. Право має нами лише має виконуватися, а не обговорюватися на предмет правильності. Невірним може бути тільки наше його пізнання.

За великим же рахунком, НПА, як правило, – це упереджена довільність. Натомість *jus naturale*, постаючи у вигляді безпристрасного арбітру для суспільства, вказівками якого нам усім необхідно слідувати, – стійка Стабільність істини нашого світу. Воно розумне, раціонально-системне, в ньому закладена мудрість Створювача. Тому *jus naturale* базується на любові до екзистенції та на її волі до безумовного блага: добра та правди. При цьому, норми права записані на скрижалях самого буття, вигравірувані на цій «партитурі» з відтиском «зроблено з метою застосування для будь-якого суб'єкта, в тому числі і людини».

В результаті, справедливим є лише те, що зроблене по нормам, прописаним в *jus naturale*. Тому гармонію зі світом можна знайти тільки у *jus naturale*, як довершеному визначенні, та найбільш продуманому встановленні у суспільстві запобіжників в ракурсі Мое-Твоє, шляхом зняття напруги та взаємополегшення таких стосунків. І саме через безумовне впровадження права встановлюється справедливий порядок у вигляді найкраще можливого механізму врегулювання взаємодії екзистенцій між собою. Тож, можна сказати, що, по своїй суті, право – природна модальність людського життя, необхідна форма для нашого існування в суцтоту. І нічого кращого за нього, в сенсі інструменту для врегулювання відносин суб'єктів, об'єднаних спільним проживанням, в нашому світі не існує. Причому, як і будь-який об'єкт належного, право постійно зберігає самототожність самому собі, діючи в кожному куточку космосу однаково, тобто воно не видозмінюється, на відміну від законодавства. Вміти ж розрізняти неправу та *jus* – це розпізнавати витвори зла і добра, а у вмінні розбиратися у цих двох основних буттєво-формуючих категоріях, загалом, – якраз і полягає найвища

людська мудрість.

Таким чином, Право – це не позитивні норми, а, насамперед, воно існує для людини в своїй чистій інтенційності. В гносеонтичному плані *jus* постає в якості трансцендентальної реальності. З іншого боку, поза *jus naturale* життя не має. Суб'єкт без нього перебувати в світі самостійно не в змозі. Й іншої альтернативи для нас не може бути, оскільки існуючи без права, людина втрачає свій зв'язок із «онто». Відтак, як ти пізнаєш *jus naturale*, так і будеш жити. Своєю чергою рівні можливості для самореалізації власної екзистенції мають існувати для кожного, що і ознаменує собою прихід в наше суспільство права.

4.3 Позитивне право як суб'єктивний рівень буття юридичної реальності

На праві, як і будь-який іншій ідеї, що хоче реалізувати суб'єкт через переведення її зі світу належного у суще, вже з самого початку лежить прокляття – бути обтяженим матерією. І в даному випадку така емпіризація виступає у вигляді письмового або усного слова, що наділяється нами силою закону.

Спільне проживання людей у формі співтовариства породило і відомі загальні функції, без яких не може обійтися жодне суспільство. Утворивши нову галузь взаємоуправління соціум взяв на себе роль з вирішення конфліктних ситуацій шляхом визначення владарювання над нами відповідного апарату громадського життєзабезпечення. Так і виникає держава з її санкціонованою системою позитивних норм. Відтак, формування численних офіційних законів в суспільстві щонайперше і утворює проблему побудови «зовнішнього» рівня юридичної реальності, де встановлене правило поведінки має виступати у вигляді відтворювального процесу з пошуку та відображення змісту *jus naturale*.

Право у прояві в суцшому для екзистенційної свідомості, насамперед, тісно пов'язане з субстратною основою життєдіяльності людини як цілісного утворення. Ця база відпочатково біосоціальна в індивідуальному та родовому

розвитку *Homo sapiens* і включає у себе спадкову визначеність та морфологічні характеристики, функціонування організму особи з тим чи іншим ступенем схильності до патогенезу і особливостей типу нервової системи, та, нарешті, вроджені задатки здібностей та виховання. Застосування можливостей суб'єкта до певного існування немислиме поза тією конкретно-історичною ситуацією, в якій йому випало жити, і разом з тим здійснюється з використанням унікального для кожної особи сутнісного фундаменту, що є істотний в створенні напрямку і діапазону цієї реалізації.

Середовищем же продукування та існування позитивних норм виступає саме суспільство. Так, Робінзону закони не потрібні, він завжди діє за прямим велінням його власної екзистенції у даний момент. Відповідно соціальне буття права постає в якості системи відповідних комунікацій, тобто такої конструкції відносин, суб'єкти яких на основі інтерпретацій різноманітних суспільно-легітимованих текстів нормативно взаємодіють між собою шляхом реалізації визначених можливостей. Це означає, що людська універсальність примусово та постійно обмежується у своєму екзистенційному вимірі. І у міру прогресу суспільства здійснюване зняття біотичного соціальним обумовлює все більшу несвободу індивідуума, стає щоразу більше штучних заборон для нього. Особливо конфліктно така відсутність усієї повноти волі проявляє себе у поведінці, створюючи рабську залежність від голосу, що йде глибоко з середини власного єства не робити так як це записано в НПА. Попри це, очевидно, що необхідність формального закріплення права в законі об'єктивно обумовлюється гетерономністю людських душ та, відповідно, потребою в примусовому характері доцільної форми підтримання «*jus naturale*». В цьому сенсі велику роль відіграє мова. В справі гносеологічного переведення ідеї у матерію, вона постає не тільки у вигляді питання юридичної техніки та стилістики, а як конструктивний момент існування самого *jus* в якості своєрідного феномену соціальної дійсності, його буття у вигляді інституційного явища.

Уся соціальна дійсність пронизана семіозисом, але особливою мірою це стосується саме юридичної реальності, де НПА, в силу обов'язковості їх

виконання, по-суті виступають поліваріантною інтерпретацією. Під час цієї гносеологічної процедури належний зміст «*jus naturale*» має розчинятися та перероблятися в свідомості (як законодавця, так і правозастосувача) та продукуватися нею у відповідному позитивному правилі, віднаходячи себе таким чином в суцюзому. Це обумовлено насамперед тим, що держава не створює *jus*, а творить лише закони. І в цьому плані, як пояснює Волкова, «позитивне право відрізняється від природного тим, що певні норми поведінки створюються людьми та владно затверджуються у суцюзьному житті в якості постійного та імперативного критерію для обов'язкової поведінки. Вони створюються для того, щоб визначати, що юридично дозволено, а що юридично не дозволено. Отримують зовнішній вираз у вигляді законів, юридичних прецедентів та інших джерел» [100, с. 61]. При цьому, позитивні норми мають складати «зліпок» саме з «*jus naturale*» як результат пізнання останнього. Тож, і будь-який НПА в своїй реалізації є текстом, принципово і постійно відкритим для герменевтичного осмислення на предмет його відповідності праву.

Позитивна ж норма без врахування «*jus naturale*» – це лише правове травестування, оскільки закон завжди має бути нормативно закріпленою та реалізованою справедливістю. В іншому випадку, як доводить Булгаков В., «без орієнтації на справедливість ні державна акція законодавця, ні практичні кроки суддів, прокурорів, адвокатів та інших осіб не можуть бути схвалені громадською думкою, вільно прийняті тими, кого дані ... акти стосуються» [77, с. 17]. При цьому, – продовжує далі Булгаков, – «справедливість не замкнулася в інструкціях, міністерських наказах, відомчих розпорядженнях. Однак без неї всі вони вицвітають» [77, с. 17]. Тому чим значніше ступінь втілення *jusnaturalist*ського змісту у нормі, тим більше вона справедливіша. Через що, як вірно зауважує дослідник Булгаков, «саме рівень реалізації прав людини і громадянина є важливим моральним критерієм оцінки правової системи будь-якої держави» [77, с. 6]. І в цьому сенсі можна погодитися із Агешиним, що «широкі економічні та соціально-політичні права і свободи ... людей – воістину безцінне надбання ... найважливіша ланка ... демократії ... Неухильне їх дотримання несе ... найбільші

блага і переваги, є ... нагальною необхідністю, з якою ... пов'язується настання реальних змін, корінна зміни свого становища в суспільстві, здійснення багатовікових сподівань про соціальну справедливість, загальну рівність, братерство і щастя всіх людей» [11, с. 5]. Тож, тут видається доречною вимога Булгакова про те, що «повинні бути вжиті всі необхідні заходи для дестабілізації правової «антикультури» і потім подальша її ліквідація» [77, с. 19]. Однак, разом з цим, з іншого боку, хаос соціального буття не дозволяє утвердитись праву як чистому космічному порядку.

Право ж, виступаючи в якості основного критерію для судження про цінність та адекватність закону, – це до- та післязаконотворчий комплекс об'єктивних закономірностей, вимог політичного життя суспільства. Разом з тим, воно діє у людському розумі не само по собі, тому матеріалізувати його, надаючи сили буттєвої актуалізації у соціальній реальності, покликаний якраз лише закон. При цьому, не *jus* – це наслідок офіційно-владної діяльності, а навпаки, саме останнє – має бути зрілим плодом «*jus naturale*». Тому обов'язковим для виконання є не будь-який закон, а тільки правовий.

Норми закону – це рукотворне, штучне створіння, що постають у вигляді власних обмежувальних кордонів, які люди створюють самі собі для забезпечення своєї свободи. І в даному сенсі, як доводить Бутакова, слід говорити про «обумовленості позитивного права соціальними умовами, що склалися, прийнятими суспільством цінностями» [81, с. 13]. Тому те, що соціум не може конвертувати *jus* у створені ним НПА, – звинувачення мають висуватися лише до себе, як безпосереднього автора останніх. Відтак, тінь докору встановленому в суспільстві правопорядку не може падати на природу. Натомість, скарга може виражатися лише в тому, що людина не змогла вгледіти відповідну ідею належного. Або ж у разі її віднайдення – неналежним чином реалізувала її в суцтотому.

Саме ж законотворення, як вірно зауважує Агешин, є непростим процесом: «Розвиток і вдосконалення законодавства ... багатогранний і трудомісткий процес. Адже мова йде не просто про кодифікування і систематизацію раніше

прийнятих законів, скасування застарілих правових норм, їх виправлення або доповнення. Головне в цій діяльності – створювати принципово нові, невідомі раніше світовій практиці закони, що відображають вищий тип суспільних відносин, які стверджують ... початки в житті людей. Така висока історична місія держави – першопрохідника, який прокладає людству дорогу в майбутнє» [11, с. 4-5]. І при цьому, як вказує Войде, – що не менш важливо, – «будь-яка держава зацікавлена у прийнятті життєздатних законів, а, отже, і в їх відповідності конкретному історичному часу, чіткому і правильному забезпеченні їх виконання» [98, с. 94]. Тож, – як підсумовує вже Брудний, – «закон повинен складатися так, щоб він був у принципі доступний розумінню тих, кого стосується або може зачепити його застосування. Коли юрист говорить про «знання закону», він має на увазі розуміння закону, яке виражається насамперед у здатності усвідомлено керуватися ним у своїх діях. При цьому практика застосування законів пов'язана з ситуаціями, які вимагають поглибленого розуміння чинного законодавства при неодмінній участі кваліфікованих фахівців. В ... антагоністичному суспільстві такі фахівці монополізують розуміння законів, відповідно ... в розвиненому ... суспільстві існує загальнонародна зацікавленість у тому, щоб всі члени суспільства більш повно і глибоко розуміли його закони» [74, с. 113-114].

За весь же час свого існування людство санкціонувало багато НПА, однак не кожний з них був правовим. Лише у справжнього законодавця вустами говорило, насамперед, *jus*. Не в останню чергу це пояснювалося тим, що, по-суті, НПА виступає як практика формування й узгодження нормативних смислів в релевантній детермінації відповідних соціально-політичних умов. В силу цього, закон, якщо його розглядати лише, як продукт суспільно-історичного розвитку (в еволюції уявлень про необхідні норми співжиття), має більше спільного з мораллю, аніж з правом.

Законодавство, по-суті, постає завжди в якості явища культури. Як соціальна цінність, воно виробляється історично, в результаті безупинної суспільної комунікації. Будь-яке позитивне право існує в соціумі у вигляді

динамічної системи, що постійно розвивається. Стабільності законів протистоїть темпоральна плинність праворозуміння, під тиском якої законодавство весь час змінюється. Адже як правильно зауважує Атоян, «людські уявлення про реальність постійно еволюціонують й істотно відрізняються в різні історичні епохи» [32, с. 3]. Тож, усі закони, є, фактично, денотатною вербалізацією мислення нормотворця про правила, необхідні на його думку, саме у даній історичній ситуації. Міць закону активно розмиває своїми елімінаційними хвилями і партикулярність.

В силу діяхронічного процесу, один і той же НПА може вважатися справедливим і неправовим на різних етапах соціального розвитку. Попри це, час працює на людство, все більше розкриваючи грані «*jus naturale*». В ході невинного суспільно-історичного прогресу має відбуватися поступове «підтягування» позитивних норм до права, тобто здійснюватися процес все більшого удосконалення образу останнього. Разом з тим, на практиці часто відбувається навпаки: право виводиться із закону! Однак таке зведення перетворює «*jus naturale*» на більш ніж порожній звук, оскільки тоді взагалі відпадає необхідність у використанні такого поняття. В цьому-то і знаходиться «голка» багатьох наших проблем. І хоча нормативні акти є необхідною умовою існування суспільства, однак їх не слід вважати результатом діяльності вищого Розуму. Виходячи з цього, до будь-якого створеного суспільством термінологічного апарату права (з його змістами і взаємовідношеннями понять, що склалися), існуючого в конкретний історичний період, слід відноситися як до мінливості породженої саме цим часом. Усі НПА завжди залежні від конкретної кон'юнктури державної політики. В зв'язку з цим, важливо наголосити на небезпеці поклоніння та сліпій вірі закону.

Закон, це по-суті інструкція по виживання людини у суспільстві, яка насаджується соціумом, повністю обплутаного численними нормами. Особливо максимальна регламентація суспільних відносин, як відомо, спостерігається при тоталітаризмі. Така держава – це місце несвободи, де особа, фактично, позбавлена можливості користуватися власним вибором. Тут абсолютно централізоване

позитивне право є імперативними милицями для розумової діяльності людини.

Розуміння ж права лише як закону, – це поверхнева, дилетантська оцінка в спробі уникнути глибоких пошуків істинної суті. Разом з тим, відомо, що саме на такому ототожненні базується ще донедавна впливова ідеологія юридичного позитивізму. Для цієї концепції найвищий ідеал – це інтереси держави, причому в безрелевантному, догматичному розумінні. При такому підході для своєї легітимації позитивна норма в особі легістського розуміння у постмодерністському дусі активно заперечує суб'єктивність, що не залежить від волі офіційної влади, оскільки закони трактуються як єдиновірне установлення. На це звертає увагу і Андрійів: «Легістське поняття права засноване на ототожненні права і закону. Назва «легістське» («легізм») походить від латинського *Iex – legis* (закон). Тут правом вважають норми законів і підзаконних (урядово-адміністративних) нормативних актів незалежно від їх змісту» [20, с. 11]. Тому, як правило, під прикриттям позитивізму, в якості «маскувального халату» «законними» методами освячується провалля правового а-буття. Про це говорить і Братасюк: «Псевдоправова, або ж законницька, політика завжди обслуговувала державу, її інтереси. Саме держава, її воля, воля офіційних осіб, які втілювали собою державу, їхні інтереси були в центрі такої політики. Вона здійснювалася на засадах не так права, як закону, що втілював і виражав волю і суть такої державної влади. Ні гуманістичною, ні демократичною така політика бути не могла» [71, с. 229].

Повчальним у цьому плані, наприклад, постає історія із законами в гітлерівській Німеччині, де виконуючи легітимні закони (які по своїй суті не брали до уваги вимоги права), відверто творилося зло. Й усе це вже показово сплигло на Нюрнберзькому процесі, на що справедливо звертає увагу і А. Кауфман [666, с. 33-34]. Відмітимо тут, що не менше від такого жорсткого юрпозитивізму зазнала й наша батьківщина в роки радянської окупації, про це вірно говорить вже Братасюк: «Українці дуже довго страждали від псевдоправа, засилля неправових законів, такого ж судочинства, загалом псевдоюридичної практики. Процвітала «буква закону» – свавільного, виписаного на угоду

недемократичній владі, а українська людина страждала від безправ'я» [71, с. 230-231]. Відтак, як вказує Варламова, в СРСР «правовідношенням стає будь-яке суспільне відношення, що отримало державне визнання і захист» [89, с. 46]. Критикуючи ж цю класичну юрпозитивістську тезу, прийняту на озброєння комунізмом, Варламова категорично заперечує її: «Однак норми (закони) самі по собі не здатні ні створити суспільне відношення, ні додати йому нову якість» [89, с. 48].

Сам же юрпозитивізм, як нагадує вже Бутакова, остаточно закріпився в радянській імперії у другій пол. 30-х р. минулого століття: «після сумно відомої наради з питань науки радянської держави і права 1938 року ... в країні утвердився виключно позитивістський підхід до праворозуміння» [81, с. 6]. Причому, радянський легізм був ускладнений ще й діалектичним матеріалізмом. Про це справедливо говорить й Варламова: «У науці стало вироблятися історико-матеріалістичне розуміння правовідношення ... Коло відносин, що мають правову форму ... історично обумовлене і мінливе. Воно викристалізовується в процесі предметної діяльності людини, залежить від її характеру» [100, с. 47]. Тож, на тлі проведення насильницької юрпозитивізації, для радянської філософії марксистська концепція стала священною, подібно до того, як таким же статусом, по-суті наділений у нас Устав в армії, з відповідним комплексом ритуальних, за своєю природою, дій (шикування, присяга, командирське привітання тощо). Програма комуністичної партії видавалась за Біблію, а тогочасні норми законів мали категоричний імператив не обговорюваних, а лише безумовно виконуваних кожним гвинтиком, себто громадянином, істин.

Отже, право не має жодної суттєвої пояснювальної та значимої дескрептивно-онтологічної сили – такий основний класичний девіз юрпозитивістської методології. Відтак, *jus* тут представляє собою цінність нижче придорожного пилу, постаючи у вигляді пустого місця. Для позитивістів відсутнє будь-яке його істотне значення в юридичній реальності. Тому вони не відводять *jus* будь-якої суттєвої ролі в суспільстві, навмисно девальвують та применшують його соціальне значення. На це звертає увагу й Бобровник: «Як

правило, позитивістів в процесі дослідження права не цікавить його ціннісно-орієнтаційна складова, оскільки вони визначають право в чистому вигляді, віддають перевагу інструментальній, а не духовній його цінності» [56, с. 4]. Про це ж саме говорить і Братасюк: «Відомо, що в контексті законницького (легістського) підходу до права звернення до ціннісного (аксіологічного) виміру його було неможливим. Юридичний позитивізм у дослідженні правової реальності загалом заперечує звернення до будь-якої метафізики, зокрема і до вищих духовних цінностей: справедливості, сумління, гідності, віри, свободи тощо» [71, с. 230]. Дане підкреслює й Варламова: «Прийнято вважати, що юридичний позитивізм байдужий до означеної проблеми. З погляду послідовних (жорстких) позитивістів право не визначається через справедливість і не обумовлюється нею. Так, Г. Кельзен одного разу визнав, що вся система його поглядів спирається на емоційну перевагу ідеалу порядку, що підноситься над ідеалом справедливості. Власне порядок і є для позитивістів найвищою цінністю. Саме він втілює в собі справедливість. Порядок хороший (справедливий) сам по собі, просто в силу того, що він порядок. Ще Г. Гуго стверджував, що найважливіша мета права полягає ні в чому іншому, як у визначеності та достовірності його правил, яке б не було їх походження, і в більшості випадків навіть без відношення до їх змісту. Право він розумів не як здійснення ідеї справедливості, а виключно як засіб до усунення безладу. Закони, на думку Г. Гуго, бувають шкідливі або корисні тільки в залежності від того, як їх виконують. З його точки зору можливо примирення зі всяким змістом юридичних норм, аби тільки вони відрізнялися визначеністю» [88, с. 70].

Натомість, знецінене ними право, юрпозитивістами використовуються лише у вигляді обманного руху, для камуфляжу дій законодавців, в якості гарної, але не функціональної підставки для НПА. Про це ж говорить і Андрійів, – так, на його думку, – вже «ранній теоретико-правовий позитивізм, представлений так званою теорією наказів чи імперативів, тлумачить право як накази вищої влади, яка вдається до погроз і залякування з метою схилити людей до виконання їх. «Право є наказом суверена» говорять прибічники теорії імперативів (Гоббс, Бентам,

Остін). Позбавлена згоди громадян і взагалі будь-якого уповноважування, теорія імперативів замикається в собі, стає за своїм змістом і характером теоретико-правовим волюнтаризмом. Щодо поставленого теорією імперативів завдання – дати чітке поняття права, тут вона зазнає очевидних труднощів» [20, с. 12].

Разом з тим, юрпозитивізм не зупинився у своєму розвитку та пішов далі. Як вказує Бабаєв, «розвиток математичної логіки призвів до деякої модифікації розглянутого напрямку ... правознавства. Зокрема, право трактується як знакова, символічна система, набір певних формул, чітких визначень» [34, с. 41]. Більше того, основний слоган сучасного позитивізму виражається у вимозі перетворення правознавства в точну науку. Причому, як справедливо зауважує Бабаєв, «фетишизація законів і правил традиційної логіки, методів і символів математичної логіки при аналізі правових явищ неминуче зводить формальну логіку в ранг основного методу дослідження права. При цьому не має значення, чи розглядається вона як методу пізнання чи ні ... Західнонімецький вчений Р. Шрайбер ставить перед собою більш вузьке завдання – вивчити право як мовну систему. Однак і він обмежується методологічними питаннями, відзначаючи, наприклад, що дослідження права в аспекті семантики повинно усвідомити співвідношення виразів правової мови з дійсністю або з'ясувати цільову установку використання правової мови. Вирішення цих (як втім і інших) питань з позицій тільки формальної логіки представляється неможливим і безперспективним» [34, с. 42].

Загалом же, подібний погляд на юриспруденцію виявляє і відверте нерозуміння ролі й закону, відшукування його не зовні, а у самому суспільстві, а точніше у його мові. Між тим, як джерело позитивованої норми лежить в самому пізнавальному процесі, направленому тільки на *jus*. Цю суперечність юрпозитивізму помічає й Бобровник: «Юридичному позитивізму (нормативізму, легізму) властивий конфлікт права і закону, волі державної, громадської та індивідуальної, а правокомпромісні механізми у вигляді правових принципів, юридичної діяльності, переконання і примусу, як правило, нездатні подолати ці базові правові конфлікти» [56, с. 5]. Відтак, на наш погляд, вже давно слід було б

усунути цю хибу щодо сутності права та закону. З нами погоджується і Бабабєв, який наголошує про необхідність викорінення такого виду юрпозитивізму, який виходить «з позицій формально-юридичної юриспруденції», «будучи невірним з гносеологічної точки зору, спосіб дослідження правових явищ» [34, с. 41].

Усе ж це легко пояснюється тим, що позитивізм, «забарикадувавшись» в нонаміналізмі, трактує *jus* тільки з емпіристської позиції. Для нього існує тільки те, що ми спостерігаємо, тому, на думку його прихильників, закони це і є право, та навпаки. Фактично ж, у цій концепції стверджується, що ніякого *jus* взагалі немає, а існує лише віра в нього, подібно упевненості чи ні в існування в Бога. Тому юрпозитивісти діють так, буцімто права зовсім не існує. Вони його навмисно не помічають, а бачать лише закон. Для них тільки НПА виступає найвищим домінантом. Тут закон – це завжди недоторкана «священна корова». Їй причому, її не можна критикувати ні за яких обставин. Усе це, як справедливо вказує Кубес В., «найбільш яскраво проявлялось в Школі чистої теорії права», і, зокрема у Кельзена, який діяв «під впливом ідей Маргбурзького неокантіанства про право і державу». Тож, саме «тут старе упередження грало вирішальну роль, в світлі чого тільки те, що уречевлене, мало реальність» [675, с. 98].

Більше того, юрпозитивізм стверджує не тільки єдино-безумовну корисливість суто суб'єктивістських догм та прерогативну монополію на норми лише держави, але й вказує, що НПА – це своєрідна неминуча карма, приреченість людства: «інших правил в суспільстві й бути ніколи не може!» Разом з тим, відкинувши цей зручний виключно для законодавця, але обмежено-однобічний розгляд (що має мало чого спільного з об'єктивною дійсністю), і, насправді, більш детально розібравшись у цій проблемі, – виникає кардинально інший розв'язок: жодної альтернативи, окрім права не існує. Відтак, по-суті ж, юрпозитивізм, навмисно здійснює втечу від реальності (намагаючись в ній «заретушувати» *jus*), яку не можна обманути, але цим – тільки ввести в оману самого себе.

Для юрпозитивістських авторів закон велично височіє над правом, підминає його. Тому в даному плані є вірним наступний висновок дослідниці Бобровник:

«Таким чином, позитивістська концепція праворозуміння розглядає право як механічну, інструментальну конструкцію, для якої законно будь-яке заперечення моральних норм, традицій, законів природи і ін» [56, с. 5]. Однак, використовуючи таке явно помилкове уявлення, вони таким чином все більш впадають у прірву помилки. Причому, мертвою за своєю природою тотожність *jus i lex*, юрпозитивізму тут доводиться хоч якось замаскувати міркуваннями про стерильність переливання *jus* в *lex*. В зв'язку з цим, не буде великим перебільшенням сказати, що центральне місце в теоретичних побудовах таких авторів займає спекуляція на правовій темі. Як захисники позитивізму, вони нав'язують кожному читачеві переконання про існування в світі лише вигаданої ними одномірності «юридичної реальності» у вигляді законодавства. А от з очевидного (наявності у бутті *jus*) ними робиться вже неймовірне.

Насправді ж, як справедливо доводить Марчіч Р., «юридичний позитивізм навряд чи може уникнути докору, що в його розумінні право представляє собою продукт політичної влади, який доставляє, відповідно, людині та суспільству лише розсуд державної влади» [695, с. 198]. Відповідно, як далі наголошує Марчіч Р., «критика чистої правової теорії часто бачить тільки один кінець мотузки до чистоти: в дистанціюванні від етики, моралі, моральності, релігії і того доктринального безладу, який у своїй сукупності має назву «природне право». Такі заперечення безвідповідально не звертають уваги на іншу сторону волі до чистоти: необхідності дистанціювання від будь-якої політики, як над, так і в самій правовій сфері» [695, с. 198]. При цьому, як слушно зазначає Марчіч Р., «чиста юридична теорія саме там найлютішим чином прямо встає проти етики, моралі, традиції, релігії та природного права, де вчення про них використовуються в політичній сфері, тим самим впускаючи довільність у юридичне коло» [695, с. 198].

Подібним чином говорить про легістів і Андріїв: «Відповідно до методології і теорії пізнання філософського позитивізму вони стверджували, що істинна наука може вивчати право тільки як явище, що доступне емпіричному, чуттєвому пізнанню, а сутність, ідея права не є предметом науки ... Саме закони,

офіційно встановлені законодавчі тексти являють собою таке доступне для науки явище. З цього випливає висновок легістів: право – це сукупність загальнообов’язкових норм, що встановлені чи санкціоновані державою. Іншими словами, право – це те, що наказує держава. Ще простіше висловив кредо легістського позитивізму Д. Остін: «Право – це наказ суверена» (суверен – носій верховної влади в державі). Тому легістський позитивізм ще називають етатичним. Етатизм означає пріоритет, визначальну роль держави в житті суспільства. Для позитивістів дане твердження означає, що державна влада підпорядковує членів суспільства своїй волі. Таким чином, у класичному легістському позитивізмі поняття права визначається через поняття держави (як соціального інституту). Відповідно до цієї теорії держава є первинною, а право – похідною категорією. Право є продуктом законодавчої діяльності держави. Без держави не може бути права і все, що не видасть верховна влада, є правом. Взагалі для легістів характерне переконання в тому, що влада і закон можуть вирішити будь-які суспільні питання. Легістський позитивізм заперечує природні і невід’ємні права людини щодо держави. З цієї позиції легістський позитивізм визначає наявність тільки основних прав і свобод громадян, встановлених (дарованих) законодавцем. Одночасно останній встановлює основні обов’язки громадян. Держава може відмінити основні права в будь-який момент ... І якщо владний акт суперечить основним правам, то це не означає, що держава порушує права громадян: вона не зобов’язана їх дотримуватись. Відтак, класичний легістський позитивізм у будь-якому вигляді дає формальне визначення свого поняття права. Верховна (державна) влада існує і її нормативні накази будуть вважатись правом, оскільки воно втілене в життя в формі закону» [20, с. 11-12].

Тож, юрпозитивізм наполягає на розгляді закону у його відриві від права, причому, практично не розмежовуючи перше від другого. Дана концепція принципово не розрізняє ці поняття та вважає їх ідентичними, взаємозамінними, з однаковим семантичним навантаженням. Тут право не існує поза законодавством, друге ж і є першим. Тобто, за рахунок цього стверджується, що між ними нібито немає ніякої значимої різниці. В цьому розумінні право начебто повністю

переливається в закони, а останні живуть в першому як його єдина суть. Проте благополуччя виявляється уявним. Адже цілком очевидно, що місце для *jus naturale*, яке не знайшло себе в державній нормі, тут відсутнє. Те ж, що юрпозитивісти мимохідь називають правом, дуже часто на практиці, з дійсним змістом цього поняття має мало спільного. Таке тлумачення закономірно призводить їх у глухий кут, до визнання не спостережуваних сутностей *jus* науковими фікціями. Тому-то їй не можна визнати правомірним юрпозитивістський підхід. Натомість, позитивісти будь-що намагаються перерізати з'єднувальну «пуповину» між правом та законом, – чого, звісно, ніколи робити не можна. В кращому ж випадку вони проповідують злиття останніх. Більше того, за такої позиції легким дотиком руки, *lex* перетворюється... в *jus*. Про це говорить й Бобровник: «Для подолання онтологічного протиріччя права і закону представники позитивізму намагаються не протиставляти ці суспільні явища, а об'єднувати їх, відображаючи їх взаємодію як взаємодію форми і змісту. Показово в цьому сенсі твердження, відповідно до якого закони неможливо називати неправовими, оскільки законів, що не містять правил поведінки, не існує» [56, с. 5]. Тож, максимум, на що можуть погодитися позитивісти, то це визнати в якості правової матерії лише діюче законодавство держави.

Разом з тим, як ми вже попередньо з'ясували, заперечити право – виступити проти самого буття, воювати із самим собою. Попри це, юрпозитивізм не цікавить *jus naturale* як необхідна опора закону. Він зосереджується виключно на зовнішніх, структурних питаннях норми НПА. І, як пояснює Бобровник, «за допомогою таких правокомпромісних засобів, як правові принципи, правові процедури, представники позитивізму намагаються подолати правові протиріччя» [56, с. 5]. Але головна самоомана тут навіть не в тому, що заперечуються необхідність в когуляції закону та права. Суть неточності – це заперечення *jus naturale* із самостійним статусом взагалі. Тож, позитивісти помиляються не в тому, що вони вивчають реальні відносини, намагаючись вдосконалити методику їх юридичної формалізації. Велика хиба допускається ними тоді, коли дані одиниці оголошують іманентною сутністю проявів закону. Це, безсумнівно, прояв

експліцитного волюнтаризму.

При позитивістському підході право постає лише не більш, ніж безжиттєва абстракція, надокучлива «муха», від якої намагаються відмахнутися. В цій концепції *jus* – це просто слово з порожнім звучанням, без жодного змісту. Створення ж юридичних норм тут розглядається не як відповідна спеціалізована творчість, побудована в своїй основі на встановленні *jus naturale*, а швидше відноситься до звичайної художньо-літературної галузі, проявляючись тільки в якості примхи законодавця. Цим самим, юрпозитивісти не просто полегшують та спрощують собі завдання. З одного «пострілу» вони якби вбивають одразу двох «зайців»: по-перше, легітимізують будь-що створене законодавцем. По-друге, для них взагалі жодної проблеми праворозуміння, як такої, не існує, оскільки юрпозитивісти скеровують суб'єкт лише на інтерпретацію закону. А таке сприяє лише деградуванню юридичної реальності.

Натомість, у юрпозитивістів все просто: відбувається здійснення персоніфікації права, уособлення із законодавцем, прирівнювання до його суб'єктивних думок. Тож, вони проголосили, що НПА, як і будь-яка інша утиліта, – позбавлена в собі оціночних суджень, оскільки є лише чистої води технічною, а не аксіологічною операцією. Відтак, за їх бездушним задумом, людина має лише бездумно та роботизовано виконувати закон, не задаючись питання про його якість. В зв'язку з цим, позитивісти напосідають на тому, що мають здійснюватися усі заходи по виконанню НПА, яким би він і не був поганим: «державі краще знати». Бажання-заповіт законодавця, викладені ним у НПА, тут пріоритет понад усе. Дисципліна в державі, побудована на *lex* (і байдуже його якість), – ось єдина запорука процвітання суспільства для юрпозитивізму. В такому ключі, наприклад, висловлюється науковець Булгаков: «яким би правильним не представлявся би відступ від того чи іншого закону, це не допустимо до тих пір, поки відповідний закон не буде змінений компетентним правотворчим органом. Якщо правозастосовчий орган дійде висновку про несправедливість тієї чи іншої юридичної норми, це не звільняє його від суворого і неухильного її виконання» [81, с. 18]. Так мислили, зокрема, і в СРСР, де, як

нагадаємо, легізм був основним методом юриспруденції. Показовим у цьому є, скажімо, твердження радянського вченого Агешина: «сутність ... державної дисципліни якраз і полягає в неухильному і строгому дотриманні цього порядку, точному виконанні всіх приписів законодавства. Чим вище дисципліна, організованість і порядок, тим успішніше і ефективніше функціонує держава, суспільство загалом» [11, с. 6].

Отже, ведучи мову про юрпозитивізм, варто погодитися з Андріївим В., що «можна виокремити наступні відмінні ознаки правового позитивізму: 1) ототожнення природного права і позитивного права; 2) прагнення надати ціннісно-нейтральне поняття праву, згідно з яким чинні норми встановлюються законодавцем. Ці уявлення протиставляються традиції природного права, що розглядає право в поняттях справедливості і загального блага; 3) тенденція до абсолютизації державного суверенітету, ототожнення права з наказами держави» [20, с. 13]. З іншого боку, як вірно доводить Варламова, «таким чином, на ділі декларована ціннісна нейтральність позитивізму виявляється мнимою. Позитивістські концепції права виконують консервативно-охоронну функцію, постулюючи незаперечність і непорушність існуючого правопорядку. Всі різноманітні позитивістські інтерпретації права єдині в головному: специфіка права вбачається не в змісті його норм, а в їх примусовості, незалежно від того, чим вона забезпечується – державною владою (легістський або етатистський позитивізм), соціальним визнанням (соціологічний позитивізм), психічним переживанням (психологічний або антропологічний позитивізм). У кінцевому рахунку, позитивісти «ототожнювали право і силу – лише там, де сила, тільки там і право»» [88, с. 71]. Й усе це приводить до того, що, як правило, закон опиняється без *jus*. Зрозуміло, що з таким штучним правозаміщенням соціум приречений.

Більше того, позитивізм, наполягаючи на тому, що первинним джерелом юридичної реальності виступає НПА, – по-суті, порушує елементарний закон формальної логіки, пояснюючи вище, більш ширше за своїм обсягом поняття, за допомогою меншого. Обстоюючи позицію, відповідно до якої право – це закон, дані раціоналістські легісти суперечать самі собі й в історичній ретроспективі.

Так, виходить, що вони заперечують саме існування, в якості регулятора, офіційно невизнані державою численні норми звичаїв, традицій, різноманітні релігійні установки тощо стародавніх часів. Адже, відповідно до таких переконань виходить, що це не могло бути формою вияву права, оскільки в той період ще були відсутні закони. В зв'язку з чим, жорсткий юрпозитивістський погляд на *jus* приховує в собі стільки ж істини, скільки і порожнечі.

Попри це, все ж, без юрпозитивізму (але лише як розробника технічного плану для «будівничих» законів по втіленню права) також не можна. Адже поки людина не навчалася виходити на прямий зв'язок із *jus naturale*. Відтак, техніка позитивації права не може вибути із юридичної реальності. Разом з тим, тут важливо аби *lex* не абсолютизувався, тим самими повністю замінивши собою *jus*. Адже, зокрема, як справедливо звертає увагу Волкова, «недостатність позитивістських засад виражається в тому, що позитивізм в обох його варіантах – соціально-науковому і легістському – не дає задовільної відповіді на питання права: а) всяка спроба звести право (в дусі соціальних наук) до фактичних регулярностей поведінки ігнорує своєрідність права як структури норм поведінки; б) якщо хтось бажає в дусі легізму зводити всі права до приписів державних законодавців, то залишається питання, на якій підставі слід дотримуватися цих приписів» [100, с. 62]. Саме тому, як пояснює дана дослідниця, «методологія давно визнала, що відповіді на конкретні правові проблеми взагалі не можна строго вивести з державних законів, що здійснення правосуддя повинне включати оцінки, і зокрема розуміння справедливості» [100, с. 62]. Тобто все неминуче повертається до необхідності пізнання саме *jus naturale*.

Однак, знову підкреслимо, це ще не означає, що ми повинні поставити хрест на юрпозитивізмі. Щоправда, останній має постати лише як технічна методологія по відтворення норм права у законі. «Чи може право в політично організованому суспільстві існувати поза державного визнання (правовідношення поза законовідношення)?» [100, с. 48], – задається, зокрема, питанням Варламова. Очевидно, що «ні», – одразу ж справедливо відповідає на нього дана дослідниця. В якості обґрунтування вона зазначає наступне: «Щоб придбати якість

загальнообов'язковості, праву необхідно державне визнання і законодавче санкціонування. В іншому випадку можливість його реалізації залишається лише в потенції. Право ж, що не має реальної дії, – нонсенс». Відтак, – підсумовує Варламова, – «державна (закон) не може створити правовідносин, але може паралізувати їх. Тому не всякий закон втілює в собі право (він може носити суто наказовий, владний характер, а може містити «правовий елемент», тобто регулювати відносини, допускаючи і захищаючи певну міру свободи і рівності суб'єктів), не всяке законівідношення є правовідношення, але немає права поза законом, немає правовідношення поза державного визнання» [100, с. 48]. Тож, як справедливо вказує Вопленко, «законність – це формальний критерій і показник юридичної справедливості. Але відмовитися від нього або принижувати його значення теж не можна» [102, с. 12]. Адже законність «це функціональна характеристика права» [102, с. 13], як «формалізований, зовні осяжний елемент змісту юридичної справедливості» [102, с. 13], тому «законність для справедливості у сфері права – це передумова і умова її забезпечення» [102, с. 13]. Таким чином побудова юридичної реальності нагадує собою гру на фортепіано, де милозвучного звучання не можна отримати, якщо тиснути лише на білі або тільки чорні клавіші. Тобто, в нашому випадку, використовувати дише jus чи lex.

Відтак, і, дійсно, абсолютизація юрпозитивістського методу, як і гіпертрофія його пізнавальних можливостей при побудові lex, як верхнього та невід'ємного рівня юридичної реальності, є неприпустимі. При цьому, позбувшись заідеологізованості при створенні законів, не варто відриватися і від існуючих умов соціальної реальності та абсолютизувати метод формалізації. На це, зокрема, звертає увагу й Бабаєв: «Применшення ролі діалектики, фетишизація правил і законів формальної логіки, як втім і її недооцінка, здатні привести до помилкових висновків. Наочним прикладом може служити формально-логічний напрямок ... правознавства та школа «вільного права». Названий напрямок, який сформувався в минулому сторіччі, набув широкого поширення в сучасній ... юриспруденції. Надаючи законам і правилам формальної логіки не властиве їм значення при дослідженні права, формально-логічна юриспруденція приходить до

глибоко помилкових висновків. Головне для неї не природа, сутність і призначення правових приписів, а створення логічно несуперечливих конструкцій. Природно, що соціальна дійсність з її неминучими протиріччями, яка обумовлює виникнення і зміст ... правової системи загалом ... залишаються за межами дослідження даного напрямку. Це веде до відриву права від суспільних відношень, а правової науки від соціології. Не випадково, наприклад, Г. Кельзен, розриваючи належне і суще, соціологію та правознавство, робив висновок про необхідність відмежування «чистої» теорії права як науки від «наук, які ставлять своїм завданням дослідження дійсних процесів» [34, с. 41].

Разом з тим, суто позитивістське розуміння права, лише як продукту держави, не виправдало покладених на нього наших високих сподівань. Подібний навмисний ригідний розгляд поза ідеєю *jus* виправдовував повну підвладність особи такому «праву» через безумовну обов'язковість неухильного його дотримання «без зайвого обговорення». Усе це мало слугувати меті абсолютного підкорення владі суверену, а не підпорядкування останнього пріоритету вищих природних цінностей. В такому вигляді інтерпретації держава поставала по відношенню до індивідуума єдиним центром «правильних» мірил як абсолютних істин. В свою чергу, під час нормотворення у законодавця завжди існує велика спокуса не «обертатися» на право, а творити НПА спираючись лише на силу свого розуму. Тобто, таким чином, знову-таки, здійснюється спроба вигадувати велосипед. Однак, частіше законодавець, творячи закони маскується під «Всевидяче Око», що володіє знаннями про необхідне право, ми ж, живучи у такому штучно-створеному полі робимо вигляд, що віримо у поінформованість творця позитивної норми. Насправді ж, поки що усі закони схожі в тому, що однаково недосконалі.

Насправді ж, Право не потребує поповнення своїх норм, постійне збільшення та примноження знань про нього потрібне саме державному нормотворцю. Попри це, можна говорити про неспроможність абсолютного виведення «*jus naturale*» із закону. Як справедливо зазначає Атоян, «будь-яка ... модель завжди залишатиметься чимось меншим, ніж реальність» [32, с. 8]. Відтак,

закон описує не право, а лише те, що ми можемо про нього сказати у даний момент. На противагу цьому, як наголошує Бобровник, «на практиці законодавство обов'язково має відображати сутність права» [56, с. 3]. Тобто, право має повністю перетікати в закон. Про це ж говорить й Волкова: «Саме у галузі природного права об'єктивно зумовлені вимоги життя проходять через свого роду «фільтр», де набувають важливий природно-правовий статус, якостей першопочатковості та категоричності, вигляд та силу ідей розуму для того, щоб вже у державно-правовому житті набути категорично імперативного характеру і влитись як основоположні засади в систему нормативного регулювання певного суспільства. Тобто природне право виступає базисною основою позитивного права, свого роду його передосновою» [100, с. 61].

Тобто, будь-який НПА – ніщо без права у своїй основі. Інший підхід не просто неграмотний юридично. Але він політично небезпечний. Разом з тим, постійна наявність такого неповного розуміння законодавцем є і корисним моментом, оскільки абсолютне співпадіння позитивних норм з «*jus naturale*» подібно смерті через передозування киснем. Тому навіть якщо б нині янголи спустилися з небес і подарували нам вже готовий текст права, він би так і залишився незрозумілим для нас, спорів щодо його змісту не зменшилося б.

Отже, без дисципліни і міцного суспільного порядку демократія нездійсненна і загального хаосу не уникнути. Саме відповідальний підхід кожної людини до своїх обов'язків створює єдино надійну базу для найбільш повного втілення принципів народовладдя та справжньої свободи особи. Але така ідилія можлива лише в одному випадку – цілковитому оперті на право, адже закон без озирання на *jus naturale* – це звичайна химера. В зв'язку з цим, необхідно рішуче відмовитися від юрпозитивістського підходу до закону в якості репресивного інструмента, та утвердитися у погляді на НПА як на фактор стимулювання і заохочення бажаних соціальних перетворень в світлі прогресивної розбудови нашої юридичної реальності.

Таким чином, позитивне право – це імпліцитно-ізоморфна форма пізнаного людиною «*jus naturale*», і основна онтогносеологічна есентивність першого

полягає у тому, що воно є дейктичним розумінням другого. Без практичного ж втілення всіх положень, які містяться в *jus*, останнє не може здійснити життєдайного, перетворювального впливу на суспільну практику та стан справ у державі. Для того щоб воно могло зреалізувати свої цілі та ідеали, потрібно домагатися максимального втілення «*jus naturale*» в закони. Законодавство має народжуватися як ноєма про природне право. У цьому – основна суть буттєвої гармонії юридичної реальності. Ідеальне право у своїй послідовній реалізації через розуміння, повинно бути органічно пов'язане з позитивними нормами, оскільки воно принципово відповідає всім запитам наявного життя, інтересам будь-якої особистості і є надійним фундаментом та однією з вирішальних умов встановлення режиму справедливості, її постійного зміцнення. Виключно стрімка епоха будівництва нового суспільства настійливо вимагає цього.

Висновки до розділу 4

Людині, поодинокі, у цьому суворому та жорстокому світі, самій фізично не вижити. Дане можна зробити лише у співіснуванні, тобто у суспільстві. Останнє – це ми: Я та вони/інші. Тобто, кожний соціум є своєрідним гуртожитком екзистенцій, кожна з яких має свої власні погляди. Відтак, при цьому, відбувається неминуче зіштовхування їх абсолютних свобод. Саме проживання поруч з Іншим якраз і актуалізує цей конфлікт. І лише те спільне, що є у кожного з нас, дозволяє існувати спільно (через встановленню певних правил поведінки), а отже і суспільству. Й тут саме розум екзистенції постає таким інструментом взаємопогодження. Тільки він допомагає найти одну «мову» із співмешканцями аби ужитися разом. Однак в цьому йому може посприяти тільки опора на право. Відтак, саме необхідність в спільному проживанні суб'єктів і викликало появу *jus naturale*, яке породжуючи відповідний обов'язок, виступає стримуючим фактором хаосу в соціумі.

Будучи ж розроблене поза суспільством, право, тим не менше, є єдино визначеним та встановленим для нього дієвим та ефективним засобом, аби усі ми

мали можливість нормально функціонувати. В результаті цього, соціум і кожна особа, що в ньому проживає, повинні в своїй поведінці керуватися лише *jus naturale*, норми якого діючи у всьому бутті, передбачено покликані управляти всіма основними процесами взаємовідношень суб'єктів, що відбуваються в світі. Отже, право створено саме для нашого життя.

По своїй же суті, право діє як сукупність норм належного, направлених на регулювання відносин в суспільстві. При цьому, *jus naturale* виступає по відношенню до людей як взірець, приклад для наслідування їхніх взаємостосунків, служить орієнтуючим засобом. Відтак, під правом слід розуміти корелят людського існування у суцшому. І в цьому сенсі, ми влаштовані під право, що, своєю чергу пристосоване для нас.

Юрисдикція права, у вигляді важливого компоненту загального космічного порядку, поширюється на усіх суб'єктів без виключення. І потестарність чи вже поява стійкої класовості на цю необхідність врегулювання правом жодним чином не впливає. Тож, існування людини, як виду, напряду залежить від дотримання нею *jus naturale*. При цьому право є нормами не для того аби бути просто засобом нашого виживання, а воно допомагає вписатись в існуючу будову структури світу, стати співзвучним із самою природою. Відповідно, як незамінний регулятор, *jus naturale* представляє собою і вичерпний перелік регулювання всіх можливих суспільних відносин в нашому світі. Тобто, право – це конкретне буття відповідних абстрактних норм, застосовних до будь-яких випадків врегулювання відносин між суб'єктами.

Отже, право є невід'ємною складовою співупорядкованості світу. Водночас, це є і безумовний наказ від імені буття з метою контролю дій суб'єктів, що об'єднані спільним проживанням. Тобто право є вимогою у примусі, зверненою до нас зі сторони існуючого «онто». Причому, *jus naturale* корениться не в людському розумі, але, як незмінна постійність нашого світу, – в самому фундаменті природи останнього. В результаті, право, як перфоративна інформація про ідеальний стан міжсуб'єктних відносин, – це один із цементуючих розчинів буття, що визначає злагодженість функціонування даного механізму та

підтримання балансу рівності у ньому. І дана константа закладена у наш світ при його створенні. При цьому, право – це космічний продукт, який за своїм віком перевищує термін існування буття. Перше у часі передувало друге, ставши для нього одним із концептуальних детермінічних сил, задавши йому параметри (в частині, що стосується суспільного життя). Утворилось *jus naturale*, – і далі, на цій одній із необхідно-початкових умов, відбувалось вже і здійснення формування самого буття. Тобто, саме право визначило вигляд світу таким, яким він є. Відтак, інше *jus naturale* – існуватиме й не таке буття, і навпаки.

Лише через виконання норм права, людина, зливаючись з належним, долучається до буття. І це справжнє знаходиться поруч, але саме в його засвоєнні і є довга дорога додому через повернення себе самому собі. Звідси зрозуміло, що мета будь-якого державного закону – гносеологічно повторити онтологічні обриси *jus*. І чим точніше це буде зроблено, тим краще для самого ж суспільства. Розум закону виражається в причинах, на яких він заснований, тож для того, щоб форма його правила ідеально співпадала із її ідеальним змістом, така норма повинна завжди базуватися на природному праві, тобто дійсно позитувати останнє, не на словах, а на ділі. Це важливо з огляду на те, що, хоча право, як даність, лежить поза суб'єктом, але проявляється у суцтоту лише через нас. І в цій дії ми, як відомо, немало чого додаємо (привносимо) до нього від себе. Через цей домішок, багато в чому, й існує неправильне врегулювання суспільних відносин. Тобто, відбувається колізія між отримуваною нами під час пізнання суттю права, і тим, чим остання є в дійсності. Тож, істинне право існує в одному примірнику, а позитивних систем, націлених на його розкриття, може бути скільки завгодно. В цьому зв'язку, модельний ряд інтерпретації навіть самого поняття *jus* досить широкий. Тому-то позитивний закон, як гносеовідбиття «онто» правового буття – це лише суб'єктивний образ.

Разом з тим, хоча природне право і є безумовним зразком для творіння позитивних норм, разом з тим, в силу недосконалості гносеоприроди суб'єкта, багато законів стають викривленими фігурами істинної суті юридичних явищ. Панування же норм *jus* відбувається тільки правовій державі. І в даному плані,

юридична реальність саме і характеризується процесом відтворення *jus naturale* у чинному в державі *lex*. При цьому, таке накладення повинно бути конгруентним. Тобто, лише у тому разі, коли в онтологічному плані позитивне право – це гносеологічне відображення природного *jus*, можна говорити про наявність непідробної (такої, що відповідає визначеним та постійно діючим в бутті ідеалами) юридичної реальності. Відтак, слід міцно прив'язати *lex* до *jus*, зробивши перше закономірним продовженням другого. Отже, необхідно виходити з того, що будь-який НПА має бути зумовлений виключно положеннями природного права.

Як бачимо, природне і позитивне право в юридичній реальності виступають як онтогносеонтичне взаємовідношення «частина та ціле» по відношенню до останньої. Сама ж її структура постає не як сукупність ізольованих рівнів, а як єдина дихотомічна цілісність. Причому, саме соціальний процес, розгортаючись в часі та в просторі, відповідним чином й конструює дану систему.

Таким чином, юридична реальність – це є поле, яке створюється навколо функціонування права, включаючи і його самого. Тобто є *jus naturale*, оповите його пізнанням в суспільстві. Відтак, юридична реальність – частина буття, сформована соціальною діяльністю з інтерпретації права.

РОЗДІЛ 5

ЮРИДИЧНА РЕАЛЬНІСТЬ ЯК ГНОСЕОЛОГІЧНА ФОРМА ІСНУВАННЯ ПРАВА

5.1 Гносеологічна суть юридичної реальності як буття права

У цьому розділі дослідження юридична реальність буде розглянута як пізнавальна категорія. Гносеологічне обґрунтування правової дійсності в дії дозволить ввести нас в загальний «курс справ» по цьому питанню. Усе дане буде здійснене з тим, щоб сформувавши загальнометодологічну картину, далі вийти вже безпосередньо на герменевтичний та епістемологічний компоненти юридичної реальності, як основні гносеологічні рівні останньої.

Право стрімко увірвалося в життя кожної людини, ставши необхідною умовою виживання екзистенції у контакті з іншим суб'єктом. І саме відчуття несправедливості штовхає нас до *jus naturale* як захисника істини. Адже як вірно зауважує В'язов, «справедливість, прагнення до її встановлення і підтримання як належного – одна з вічних ідей і бажань людства. Вона представляє собою ... загальнолюдську цінність, тісно пов'язану з розумінням права» [105, с. 3]. Тому найбільше світ страждає саме від відсутності права. Причому, як вірно наголошує Асланян Н. наголошує цей дослідник, «будь-яке визначення права обумовлено певним баченням світу, воно вписує його в яку-небудь систему координат» [31, с. 101]. Описуючи ж проблему пізнання правової реальності загалом, даний дослідник приходять до справедливого висновку про те, що «на перший погляд може здатися, що в розумінні правової реальності ... немає проблеми, а тому питання не заслуговує обговорення. Але такий висновок буде помилковим», адже «ми (юристи) не сумніваємося в тому, що знаємо правову реальність, але в той же час з великими труднощами можемо зрозуміло пояснити, що ж саме ми знаємо про неї» [31, с. 101].

Натомість, нині, як констатує Байльдинов, «серйозні колізії в

праворозумінні (а значить, і в правозастосуванні) продовжують мати місце» [36, с. 18]. Причому, – продовжує далі цей вчений, – «однією з таких фундаментальних розбіжностей слід визнати різне розуміння права і такі, що впливають звідси концепції прав людини, які різняться від культури до культури. Без єдиного для всього світу бачення сутності права, яке має лежати в основі всіх правових систем, неможливо ефективно регулювати все різноманіття суспільних відносин, в якому живе і розвивається людство. Поза ефективного правового регулювання неможливий і сталий розвиток людського суспільства» [36, с. 18].

Так чи інакше, але кожен із нас вічно стоїть перед правовим питанням. Й не в останню чергу саме через його розв'язання, людина дарує себе собі в якості такої якої вона є. І тут, в даному випадку, за своєю природою, *jus naturale* представляє собою трансцендентальність, відкриту для проникнення у неї через трансгресії з боку суб'єкта. При цьому, в дійсності, воно цілком розраховане на потенційні гносеологічні можливості суб'єкта, тому головне для людини їх повною мірою реалізувати в своїй діях. Правильне розшифрування норм права побачити його таким, яким воно є, – ось головне юридичне «домашнє» завдання кожного індивідуума.

І важливим моментом тут виступає те, що право екзистенцією не робиться, а лише відтворюється нею у пізнанні. Не винаходиться з нічого, але тільки відкривається з вже існуючого. Тобто людство в своєму історичному розвитку не видумає право, воно лише у власній особистій суб'єктивності розширює свої уявлення про його зміст. Тобто *jus* не розвивається, а вдосконалюються лише наші уявлення про нього. При цьому ж, в *jus naturale* суб'єкт має розгледіти і свій гносеологічний розум, пізнати свій дух. Саме по мірі розкриття екзистенції самої себе, буде пізнаватися і право. Тобто «вираховування» останнього здійснюється за рахунок розвитку та вдосконалення рівня наших гносеологічних здібностей. В результаті даного, багато нових галузей *jus naturale*, поки що нами не встановлених, очікує на людство попереду, дожидаючи свого часу проявлення. Тож, як правильно відмічає Агешин, «у міру нашого подальшого просування

вперед права і свободи ... людей будуть наповнюватися новим змістом, заглиблюватися, незмірно збагачуватися. Буде неухильно розширюватися і коло прав і свобод, що надаються громадянам. Ця тенденція зумовлена ... всім процесом розвитку і вдосконалення ... демократії. Але розширення прав і свобод передбачає в той же час і підвищення відповідальності. Це інша, не менш істотна грань справжнього, а не уявного демократизму» [11, с. 5].

Тож, як бачимо, не менш важливим елементом, окрім самого права, в системі юридичній реальності посідає й процес його розуміння. І дійсно, без тлумачення жодна норма не може бути зреалізована людиною. Саме інтерпретатор суб'єктивно визначає її зміст (один із сингулярно можливих), який і приводиться ним у дію. І тут наше мета в тому, що слід зробити право із «речі-в-собі» в «предмет-для-нас». Тому ціль людини – знайти та відкрити суть *jus naturale*, назавжди «розпечатавши» її для себе.

Разом з тим, будь-який вид пізнання – це не просто безпосередній суб'єктивний розв'язок ситуації. Але й у вирішенні має обов'язково бути присутній момент реалізму, що не повинен дати перетворитись цьому процесу на свавільну діяльність без орієнтувальних «кордонів». Об'єктивним же обмежувачем в юридичній реальності виступає «вказування» Факту на зафіксовану у праві конкретну нормативність, що, як ключ до замку, підходить для нього. Тому, як вірно зазначає Аверін А., «саме у вирішенні норма права набуває індивідуально-владний характер. Встановлюється остаточний зв'язок норми права з фактом, що підлягає вирішенню» [6, с. 87].

Відтак, саме по собі право не може бути зрозумілим поза його реляціями з конкретно-фактичними умовами дійсного життя. *Jus* – це правило, яке потрібно «приготувати» в конкретиці фабули справи. Як вірно зазначає в даному плані дослідник Булгаков, «сама суть справедливості може бути правильно зрозуміла і витлумачена лише тоді, коли вона співвіднесена з обстановкою, з характером часу» [77, с. 9]. Саме таким чином, як вірно відзначає Вопленко, правова справедливість і реалізується в якості юридичної: «Буття юридичної справедливості – світ юридичної практики, що обслуговується правовою

свідомістю і втілюється в комплексі реально існуючих правових відносин, заснованих на реалізованих нормах права і офіційно закріплюються правореалізаційними актами. Отже, правотворчість, правова свідомість, норми права, правові відносини і акти реалізації права – основні сфери оціночно-регулятивного дії юридичної справедливості. Вона в якості ідеї, принципу права і принципу юридичної діяльності, нормативної системи, що об'єктивно склалася і, нарешті, режиму нормативного регулювання суспільних відносин пронизує всі сфери правового життя суспільства» [102, с. 8].

Тож, юридична аплікативність, як конкретизація в процесі реалізації *jus naturale*, є дійсною ціллю правозастосувача, – що, якраз, і формує справедливість по справі. Сама ж ця процедура «примірки» відбувається через зближення норми до факту шляхом уточнення позицій їх співпадіння за принципом «чи підходять вони у своїх взаємозв'язках один одному для даного місця та часу». При цьому, встановлена фабула стає незмінною даністю, і вже до неї, тільки шляхом підбору підставляються у «звірці» правила. Накладенням права на випадок, в якому воно з необхідністю має знаходити своє безпосереднє здійснення, – саме і досягається функція захисту *jus naturale*. Отже, саме «факт» приводить у дію *jus*. Як важіль, він запускає механізм ініціалізації *jus naturale*. І тут, правоінтерпретація – це переведення абстрактного типового змісту на індивідуальний конкретний випадок, підгонка ситуації до норми, але не навпаки.

Як зазначає в цьому контексті Аверін, «юридичне пізнання – це пізнання тих подій, які відбулися в суспільстві і так чи інакше стосуються сфери правового регулювання. Можна було б сказати, що предметом юридичного пізнання є правовідносини, але таке визначення звужує сферу його фактичного дії. Справа в тому, що предметом юридичної пізнання є не тільки правовідносини, що випливають із загального трактування поняття юридичного пізнання, а будь-які події, які, як може виявитися, і не мають юридичної характеристики.

Юридичне пізнання існує для того, щоб з усього розмаїття подій, викликаних відносинами між людьми, відібрати ті, які вимагають юридичної оцінки та юридичного упорядкування. На тій стадії юридичного пізнання, коли

правозастосовувач приходять до висновку про відсутність правового змісту у події, юридична пізнання даного предмета припиняється. ... Саме юридичне пізнання дозволяє «сортувати» життєві події на юридично значимі і позаправові (у тому числі казуси). І все ж початкова спрямованість юридичного пізнання визначається сферою правового регулювання» [6, с. 112].

Отже, право досягає поставлених та визначених перед ним буттєвих цілей лише в суб'єктному середовищі. Реалізація *jus naturale* вимагає активної творчої участі людини, яка має відтворити його для себе у суцюзому, розкрити усю повноту даного явища, «завершити» *jus* в експлуатації, тим самим замкнути цикл юридичної реальності. І в такому контексті наша історія може бути представлена як процес наближення до ідеалу правового життя. Попри це, достовірність *jus naturale* та ненадійність оформлення його змісту в законі, пов'язана з напругою між об'єктивною заданістю буття та гносеологічною природою людини. Як наслідок, відсутнє єдине праворозуміння не тільки в різних країнах, але й в межах однієї держави. І все це, у своїй сукупності, зумовлює постановку основних філософсько-правових питань, що пов'язані між собою завданням втілення існуючих можливостей *jus naturale* у соціальну дійсність. Внаслідок цього людство постійно розв'язує проблему *jus* у безупинному переживанні відкриття його нових горизонтів, виправлення та уточнення вже отриманого такого виду знання. При цьому, кожне відкриття пункту права є кидком до істини самого буття, в якому ми усі живемо. Поки ж ми не досягли рівня дзеркального відображення *jus naturale* у наших діях; великі проблеми виникають навіть в опосередкованому (фрагментарному) його відтворенні в законодавстві.

Між тим, тільки якщо вірно зінтерпретувати *jus naturale*, то воно з легкістю відкриває усі можливості до реального та комфортного поєднання екзистенційної різносторонності в проживанні Разом. Для того ж, щоб право запрацювало в індивідуумі, необхідно правильно осмислити його природу, ціль та основу, і вже після цього зробити дане пізнання усвідомленим предметом власної волі. І лише так, Людина Розумна у своєму логічно-наслідковому продовженні стає вже Правовою, яка вже здатна сформуванати дійсну юридичну реальність.

Таким чином, по своїй суті, *jus* постає в якості необхідного фактору здійснення самого життя, не відчуженого виключно у теоретичну сферу пізнання, але таким, що є особливим інтелектуальним моментом практичного нормозастосування. Саме в такій іпостасі закон максимально близький до концепту правил, створених самою природою в застосуванні до схеми, онтологічної моделі правової реальності як ідеї існування у безумовній її гносеологічній реконструкції. При цьому екзистенція соціального суб'єкта на пряму приймає участь в процесі пізнання, дозволяючи собі бути відтвореною структурою через формування відповідного атитюду за рахунок «згортання» саме в цю модель. Важливість же орієнтування при цьому саме на право обумовлена саме тому, що, як вірно вказує Агацці, «людські дії ... ціннісно-орієнтовані», оскільки «кожна людська дія пов'язана з наявністю деякого «як має бути» ... у власне «людських діях», якими б простими вони і не були (не кажучи вже про такі високі рівні, як моральні дії), обов'язково наявне це саме «як має бути», що пронизує таким чином всю складну ієрархію людської діяльності зверху до низу» [10, с. 27].

Про орієнтування людиною в своїх діях саме на певне визначене особисто для себе належне говорить й Амельченко: «належне виникає в людській свідомості у вигляді мети, проекту тощо, завдяки специфічній, такій, що розвилася в історичній практиці здібності людей змоглядно виходити за межі заданої реальності і в думці створювати її покращений варіант. У цьому випадку належне сприймається як те, до чого необхідно прагнути, будучи позначено в такому смисловому ключі ще Аристотелем» [16, с. 104]. Тобто, як пояснює даний дослідник, «у даному випадку сенс належного ув'язується з тим, як необхідно діяти, що також було позначено Аристотелем, у якого це поняття застосовувалося для представлення певного соціального показника, з яким порівнюються мораль і практичні навички людей». Загалом ж, як доводить Амельченко, «в даному випадку належне являє втілення того, що стає завоюванням людства на шляху культурно-історичного розвитку, сполучаючись з поняттями «еталон», «зразок», «цінність» в їх опредмеченій, репрезентативній формі» [16, с. 105].

Тож, відповідно, в ідеалі, у акті юридичної інтерпретації суб'єктивність має звертатися в *jus naturale* і обидва вони вже таким чином представляють собою гнучку безформну гносеологічну субстанцію, але при цьому містять в собі свої онтичні коди. Зокрема, апелюючи до моделі правової реальності, що знаходиться в розпорядженні буття, індивід повинен використовувати її як інструмент актуалізації та відтворення процесу своєї екзистенції, що проживає в умовах суспільства. В цьому і здійснюється значення онтологічної форми *jus* в пізнанні. Причому, тут можна говорити і про те, що в такому плані, як пояснює Бобровник, «важлива складова права – його оцінка людиною, що включає правову свідомість і фактичну поведінку, які в сукупності складають дію права в суспільстві» [56, с. 4]. І дійсно, як пояснює Бутакова, «реально існуюче соціальне життя залежить не тільки від правових норм, а й від правовідносин і правосвідомості» [81, с. 11]. І в цьому плані, як можна зрозуміти дану дослідницю, юридична реальність – це «цілісний комплекс правових явищ і процесів (право, правова діяльність, правосвідомість), утворюваний внаслідок їх взаємозв'язку і взаємодії, що характеризує правовий вплив на суспільне життя» [81, с. 11]. Однак, саме через це утворюється вже потрібна юридична конфронтація між правом, законом (як офіційною формою його відображення) та відповідною інтерпретацією їх людиною.

Разом з тим, як пояснює Бобровник, щонайперше, виникає конфлікт саме між людиною та НПА, тобто коли «виникають правові суперечності між правом, відбитим у джерелах, і правом, що належить суб'єкту і відображає його ціннісні інтереси» [56, с. 4]. Тобто, в даному випадку, як вказує Вопленко, насамперед, слід говорити про «можливі протиріччя законності і моральної справедливості» [102, с. 13]. При цьому, в такому разі, як вірно зауважує Булгаков В, «сформульовані в законах та інших нормативно-правових актах норми лише тоді стають живими, коли вони втілюються в дійсності, реалізуються в свідомовольових вчинках або діях людей» [77, с. 18]. Тож, вирішення проблеми «закон-людина», так чи інакше, все рівно скеровує до права як справедливості, тобто єдиної апеляційної інстанції у такому спорі. І в цьому плані, як вказує

Вінницький, «по відношенню до правової свідомості принцип справедливості виконує моделюючу, селекційну, стабілізаційну, оціночну, орієнтуючу, мотиваційну і парадигматичну функції, законність – виховну та стримуючу функції» [96, с. 11]. Відтак, оскільки закон «працює» на інструментально-операціональному рівні, слід реконструювати більш широкий контекст, в якому поняття право та створювана навколо нього реальність, як «річ в собі», і, гносеологічний об'єкт в умовах соціуму, стали взагалі можливими.

Це потребує від нас ввести ряд категорій, які мають задавати фон розуміння юридичної реальності саме у вигляді онтогносеологічного феномену, що, гіпотетично пов'язуються з абстрактною поки ідеєю «моделі». Є очевидним, що мова має піти про форму, в якій вони співвідносяться між собою реляційно-амбівалентними зв'язками по типу два в одному, і завдяки чому включаються в додатковий семантичний об'єм, що надає їхнім фігурам, крім їх власного, ще й інше значення, контактано-хвильового типу у цілокупній єдності. Усе це є необхідним, зважаючи на те, що як вказує Большаков, «правове, розглянуте в аспекті властивостей, притаманних спорідненим соціальним феноменам, проявляє себе в таких галузях суспільного життя, як правові відносини, правові установи» [58, с. 292].

Ключові поняття – суб'єктність і соціальний інтерпретатор вводяться з метою окреслити координати, в яку включена онтогносеологічна модель юридичної реальності, що нас цікавить. Їх вдається задати через концепт функціонального режиму екзистенція-у-суспільстві. Відмітимо, що мова в даному випадку йде про суб'єктність, яка властива тільки соціуму. Це значить, що обидва застосовані нами поняття мають пряме відношення до своїх реципієнтів і разом представляють свого роду онтологічно-гносеологічний зв'язок існування права в суцтотому. Маркування цих моделей як необхідних можливостей, покаже їх місце, призначення, функції по відношенню до суб'єктності соціального інтерпретатора, що дозволить в подальшому визначити їх елементарну базу і основні елементи та представити в якості структурно-впорядкованих гносеологічних утворень, що мають бути проаналізовані в контексті процесу розуміння *jus*. Усе це виявить й

глибинну діалектику юридичної інтерпретації. В цьому плані, є справедливим зауваження Бачиніна про те, що «пізнавальна установка на пошук суперечностей, яка називається принципом суперечності, ставить філософію права лицем до дійсності, примушує сприймати її негативні, неправові, кримінальні форми не як випадкові, неістотні вкраплення у соціальну реальність, а як її необхідні, невід'ємні складові» [47, с. 161]. Більше того, «як дослідницький імператив принцип суперечності приписує не ухилятися від аналізу темних, похмурих сторін соціального життя. З його позиції метою філософсько-правового аналізу є не імітація пізнавальних зусиль у дусі ідеологічного святенництва або моралізуючої манірності, а встановлення максимально точного соціального діагнозу. Разом з тим цей принцип не дозволяє досліднику негативних соціальних явищ залишати непоміченим протилежний ціннісний пол'юс і загальний вид історичного горизонту з його перспективою та надією на можливість і досяжність соціальних гармоній» [47, с. 162-163].

Врахування такої соціально-правової діалектики важливо з огляду на те, що нам потрібно звести саме в одну комплексно-динамічну онтогносеологічну систему право, загального соціального інтерпретатора, закон (як об'єктивацію суспільного юридичного духу) та екзистенційність особи (кінцевого виконувача норм у своїй безпосередній юридичній поведінці). Тому, як вірно вказує Кубес В., «поряд з чистою нормою ідей норми, також існують норми персонального, об'єктивного і об'єктивованого духу як юридичного духу. Вони зустрічають певну норму в юридичній свідомості відповідного суспільства з відповідною правовою системою та моральними правилами, прийнятими для цієї суспільності. Це є надійною причиною для нормативності права і моралі.

Об'єктивний дух або юридичний дух як юридична свідомість народу певного суспільства, включаючи наукове правове світобачення – створює в собі твори особливого виду, в яких він сам себе відтворює, наділяючи своєю об'єктивністю; живий, об'єктивний юридичний дух об'єктивує самого себе. Об'єктивний дух як юридичний дух з необхідністю змушений в своєму існуванні до його об'єктивації. Виникає об'єктивація об'єктивного юридичного духу,

виникає і об'єктивований юридичний дух» [675, с. 101].

Усі ж ці інтерпретаційні прояви, у їх взаємно-зв'язках в юридичній реальності, на думку Большакова, можна розглянути за допомогою філософського змісту поняття «правове»: ««Правове» – філософська категорія, що позначає одну зі сторін безлічі суспільних феноменів: об'єктивних (правове відношення, правосуддя, правопорядок тощо), суб'єктивних (правова психіка, правова ідеологія, правова наука і т.п.), а також суб'єктивно-об'єктивно (правовий закон, правопорушення, правослухняна поведінка, протиправна поведінка, правова культура тощо)» [58, с. 292].

Так, зокрема, динамічну взаємодію об'єктивного та персонального юридичного духу в рефлексії «право-закон» на думку Кубеса В, можна описати так: «Як вказує Микола Гартман, взаємовідношення трьох сфер право-розумового буття – персонального, об'єктивного і об'єктивованого правового духу, – це типово діалектичні зв'язки. Живий особистісний дух, як об'єктивний правовий дух, суттєвим чином відноситься до правових об'єктивацій по створенню законів й інших правових норм. Як тільки він створює їх, ці об'єктивації стають оковами для нього. Живий юридичний дух так перетворюється завжди. І навпаки об'єктивований правовий дух залишається самим собою, він – консервативний фактор. Тільки один живий дух містить момент прогресу. У взаємній дії об'єктивованого і живого юридичного духів модифікується об'єктивована особливо юридичним духом діяльність інтерпретації. Якщо розходження занадто велике між живим юридичним духом і об'єктивованим юридичним духом, живий персональний і об'єктивний юридичний дух принципово змушений позбутися своєї старої об'єктивації, але перед цим формує в силу необхідності нову об'єктивацію. Ця необхідність постійної об'єктивації обумовлена зокрема тим, що жодна адекватна свідомість не протистоїть об'єктивному юридичному духу ... Якщо об'єктивний правовий дух позбавляється від своїх пут і вдосконалюється, то він потребує відповідного обґрунтування в своїх розбіжностях у свідомості людей, і це відбувається саме в об'єктивації. В ній об'єктивний юридичний дух робить свої форми придатними для сприймання індивідуума. В результаті чого

він звільняється від старих зв'язків і підкоряється новим. Цей процес йде все далі. Об'єктивовані в законі юридичним духом вказівки, – це розумове майно, в якому проявляється живий дух. Об'єктивований юридичний дух таким чином приносить користь для об'єктивного юридичного духу. З однієї сторони об'єктивований правовий дух означає одночасне з'єднання живого персонального та об'єктивного правового духу. При цьому, живий правовий дух повинен боротися з об'єктивованим юридичним духом, щоб звільнитися від нього і створювати нові об'єктивації і нові зв'язки» [675, с. 102-103]. Причому, як застерігає Кубес, в наукових цілях «взагалі, слід розрізняти не тільки з точки зору розвитку, але і з онтологічної точки зору об'єктивний правовий дух і об'єктивний дух, але і об'єктивований правовий дух і об'єктивований дух» [675, с. 108].

Відтак, аксіоматичним є розгляд соціального інтерпретатора і суб'єктності саме як єдиної системи. Так, коли ми говоримо про перше, маючи на увазі його відносно стійке перебування, – то ведемо мову про друге. Якщо ж згадуємо про суб'єктність, то розуміємо під ним рухливе, динамічне вираженням соціального інтерпретатора. Або: перше – універсальний спосіб здійснення другого та навпаки. Таким чином, обидва ці поняття в своєму взаємозв'язку складають єдину психологічну модель, конкретизуючи вираження правоінтерпретатора у «зайнятості» простору екзистенцією в умовах суспільства.

При цьому суб'єктність і соціальний інтерпретатор не «зводяться» тільки до психологічних денотатів сприймання права, але можуть бути багатозначними «структурами», і мають таке «вимірювання» серед інших «показників». На граничному рівні узагальнення, ці два поняття залишаються «єдністю» та продовжують мати спільну «результуючу» інтенцію, відповідно до якої вся їх онтогносеологічна номенклатура ідентифікуються в якості даного цілого. Ця поєднувальна сила представлена в суспільно-екзистенційному форматі правопізнання. І тут, як справедливо зазначає Кубес В., «між людьми як такими, що живуть в реальному світі, думають і діють, та царством чистого обов'язку, царством ідей норми, існує постійна напруга, яка проявляє себе саме в первинному переживанні обов'язку. Людина з її особистим духом викриває норми

і зміст ідей норми та спеціальні ідеї норми права через світ ідеальності, перевіряючи ним світ реальності, роблячи це саме в шарі духового буття. Через що сфера реального об'єктивного і об'єктивованого юридичного духу, як духу – з відведеною нормою стає поступово наповненою. Витвори цих областей, яким, перш за все, право і мораль належать як відношення до людини як суб'єкту і особистості з певними вимогами та претензіями до норми як обов'язку» [675, с. 100-101].

Не суперечачи цим визначенням, стверджуємо, що під час правоінтерпретації, як в технології прояву екзистенції в соціумі, фіксується спосіб привласнення змісту суб'єктності індивідуумом в проксемічно близькій суспільній взаємодії з Іншим або групою. Цей засіб підказує особі послідовність її «особистого», шлях «підключення» до самого себе, є її власним психологічним супроводом, інстанцією, яка контролює адекватність присвоєння значень норми, в тому числі через свою подальшу відповідну поведінку. Отже, правопізнання неможливо розглядати у відриві від когнітивних властивостей суб'єктивності, оскільки будь-яка інтерпретація так чи інакше забарвлена екзистенційним змістом, а загалом «малюнок» гносеологічного результату несе в собі завжди лише варіативний «фрагмент» онтичності.

Припущення про зосередження соціального інтерпретатора на тому чи іншому блоці його змінних суб'єктності дозволяє знайти типологічні особливості його юридичної поведінки, а в подальшому – говорити про «провідну» інтенцію як про головні чинники мотиваційної тенденції.

З метою конкретизувати ці нюанси вводимо вже поняття «виміру» соціального інтерпретатора, яким пропонуємо вважати «індивідуальність», що розглядається в якості повноцінної філософської категорії, узагальнюючої отриманий зміст дії екзистенції в реальності, зокрема, юридичній, і розкривається у вигляді інтегрованості у відносно замкнуті цілісності типологічних особливостей суспільства, відображаючи ступінь повноти здійснення своєї неповторної особистості. У такому категоріальному відношенні інтерпретатор постає в формі єдиної «цілісності» з суспільством. Завдяки такій орієнтації на

феноменологічному виділені суб'єктивних змінних, отримується первинна підстава та необхідний матеріал, який стосується, спочатку, семантичного обсягу властивостей соціального інтерпретатора, отриманого шляхом контент-аналізу змісту права.

Зіставлення отриманого гносеологічного «репертуару» соціального інтерпретатора з вмістом його суб'єктивності дозволяє поглибити аналіз до розуміння «типових» для кожного індивідууму дієвих мотиваційно-когнітивних патернів.

В результаті, суб'єктивність, як неоднорідний, нелінійний процес, покаже зони найбільшої затребуваності та оптимальної актуалізації ресурсів соціальної індивідуальності в її можливій реалізації норм законів. Саме у випадку гносеологічного досягнення останньої онтологічного рівня *jus naturale*, можна було б говорити про конгруентність екзистенційного потенціалу із вмістом, формою і спрямованості здійснюваної особистістю дією в суспільстві, гармонійність соціальних взаємодій загалом.

Оскільки ж мова вже зайшла про «живий» соціальний суб'єкт, пульсуючий в неоднорідній структурності суспільної апостеріорності юридичної реальності, то можна вже конкретизувати, щонайменше, одне з наших «завдань», показуючи «як» ця модель працює на рівні конкретної життєвої ситуації у випадку з кожним відповідно до його індивідуального «виміру». Поняттям, що ємнісно виражає цю «ціль», і є концепт «гносеологічна техніка» пізнання *jus*. Аналіз же екзистенційної сутності соціального суб'єкта, визначення його параметрів і констант, приводять до обґрунтування ідентифікації, як спрямованості до виявлення специфіки «мови» індивідуальності, вплетеної в суспільну форму правопорядку.

Комунікація ж соціального суб'єкта «тримається» на семантичних опозиціях, що становлять ядерну основу будь-якої мовної моделі світу цивілізованого людства. В цьому випадку, НПА, є по суті, тим же результатом правопізнання, але розглянутим з боку гносеологічної техніки, завдяки якій гарантується послідовність екзистенційного підключення до змісту об'єктивності. Концепт «гносеологічна техніка» соціального інтерпретатора, таким чином,

будучи «наповнений» «мовою суспільства» *jus*, в якій репрезентує себе індивідуум, «проговорюючи» від свого імені в рамках встановлених норм законів і шляхом апелювання небезпеки потенційного покарання за їх порушення, конструює поведінку індивідуума, необхідну для його несуперечливого «ресурсного» позиціонування.

Обрана соціальним суб'єктом семантична опозиція «працює» на його самозбереження певним чином заломлюючись у внутрішньому плані в вигляді «переживання» – і, тим самим, «оформляючись» в психологічний «базовий елемент», модель якої ми і назвали «онтогносеологічний процес» пізнання правової реальності. Отже, проживання «небезпеки» тут трактується як зміст, що визначає поведінку індивідууму. «Техніка» в свою чергу, показує, як працює правомислення в діапазоні «вимірювань» соціального суб'єкта. Разом з тим, тут, на прикладах «строків», Войде справедливо вказує, що «на нижчому щаблі розвитку правосвідомості правові строки виконуються з почуття страху перед покаранням. На вищому ступені розвиненої особистості з почуття сорому, провини за вчасно не виконаний припис. Саме при такому стані речей можна говорити про поняття поваги до права» [98, с. 98]. Тож, саме в результаті такого внутрішнього екзистенційного обдумування, *jus* розкривається у своїй регулятивній функції по відношенню до основного чинника формування конкретної дії чи бездіяльності людини, і так само створення норми показує ступінь бажання втілення законодавцем волі природного буття. Й тут, важлива роль відводиться саме інтуїції як тонкому відчутті юридичної реальності. Про це, зокрема, говорить і Алієва: «Одна зі сфер людської діяльності, де інтуїція знаходить застосування – це правова практика» [15, с. 9].

В цьому плані видається справедливим і зауваження Кубеса В. про те, що виконання закону – це і телеологічна форма реалізація особи. При цьому, «телеологія – це не протилежнісна причинність, як це вважали Вільгельм Вундт та Ганс Кельзен, але вона – незалежна авторитетність для розумового буття і там домінуюча категорія. Телеологічний взаємозв'язок є тричленним: по-перше, ще в своїй «голові» людина чітко ставить ціль, яку хоче досягнути: потім в своїй думці

людина вводить визначення другого члену телеологічного взаємозв'язку, – яке вже має на увазі таке, що юридично знаходиться в стані течії причинне визначення до передумови, причому передбачаючи її. Вибір засобів в такому процесі – це вже вибір причин в системі – «бажане – статті закону – дія». Як третій член телеологічного взаємозв'язку, причинний зв'язок приймається до уваги. Причинний зв'язок в будь-який час відкритий для осідання в цілі, якщо вона вміє «використовувати» комплекси причин (які в ній дані) як засіб. Свобода волі як спеціальний приклад категоріальної свободи – це автономія у визначенні більш персональної справи про визначення психічних процесів» [675, с. 99].

Тобто, як зазначає далі В. Кубес, «свобода волі означає, разом з тим, не тільки свободу по відношенню із причинним взаємозв'язком природного права, але і свобода ідей норм, реальних ідей по відношенню з реальними нормами. Воля визначається свободою, зміст якої в порівнянні з цими принципами і повинен бути визначений, щоб воля була моральною і законною. Ще «друга» законність існує саме поряд з причинно-природною законністю, а саме нормами ідей, особливо ідеальної ідеї норми права, реальних ідей, особливо реальної ідеї права і реальної норми моралі або закону. Це рішення визначає реальну волю, яка підкорює, однак, лише частково себе цьому рішенню, оскільки законність зобов'язань не припускає умов «порушення» своєї причинності, а тому особа здатна йти проти законності зобов'язань, тобто діяти проти позитивних норм. Тут мова йде про наступний вид рішення, який визначається особистісним детермінантом, від якого суттєво залежить саме свобода волі. Людина стоїть під реальними нормами права, нормами моралі і нормами звичаю, при реальних ідеях загальної світобудови і правової філософії і, взагалі, під нормою об'єктивного духу і юридичного духу ... Але вона стоїть серед них не пасивно як її слуга чи звичайний виконавець. У неї завжди є можливість вибору ... відповідно до власних схильностей. В людині існує цей визначник як ядро його свободи волі, яка дозволяє їй вільно обирати. «Типово людське» саме первинне переживання зобов'язання, первинний досвід обов'язку і є саме цим визначником і здатністю людини слідувати нормами, як інший визначник, є властивостями, які відрізняють

людину від інших істот і дозволяють піднятися над біологічною сферою» [675, с. 99-100].

Більше того, як пояснює Брудний, «мабуть, для соціальної регуляції діяльності саме і необхідне розуміння відношення, існуючого між спектром можливих цілей і ймовірними наслідками їх досягнення. Реалізація можливостей діяльності контролюється свідомістю її еventуальних результатів, її наслідків для індивіда, її відповідності експектаціям групи. Реалізація можливостей повинна бути збалансована з відповідальністю за їх здійснення. Соціальна функція розуміння саме і полягає в тому, щоб оптимізувати співвідношення «реалізація – відповідальність». Інакше кажучи, розуміння може моделюватися як медіальна (обумовлююча) ланка, завдяки якій функціонує реципрокний механізм, що стимулює або гальмує діяльність в залежності від соціального ефекту досягнення мети. Феноменологія реципрокних відносин між відповідальністю і реалізацією можливостей достатньо демонстративна» [74, с. 117].

За будь-яких же обставин, невід'ємним елементом праворозуміння є моделювання у проживанні. «Загроза» отримання санкцій постійно живить мотивацію індивідуума до досягнення безпечного стану. В цьому сенсі, кара за порушення закону, і спроба її уникнення шляхом сліпого підкорення позитивній нормі є невідчужуваними від індивідуума й, раз «проникнувши» в неї через підключення до «соціального уявлення» через пануючу ідеологію, його поведінка починає відтворюватися вже самостійно, стаючи і моделлю «зворотного зв'язку» із суспільством. Усе це проявляється у вигляді операціональної активності особи, показуючи, як встановлене державою правило стає дійсною «схемою», особистим інтелектуальним засобом, за допомогою якого регулюються на рівні самоконтролю соціально затребувана дія. А послідовність мотивів, їх когнітивних презентацій і поведінки приводиться у відповідність з ними «на благо» своїй суб'єктивності, в яку правосвідомість обертаючись, сприймається індивідуумом як поле його безпеки. Сама ж потенційна кара гносеологічно «проживається» у юридичному пізнанні як безперешкодне здійснення свого духу згідно з тим «ресурсом», що найбільшою мірою до цього «придатний». І тут, очікування від дії

закону робить людей схожими на залізні фішки, що перебувають в полі дії потужного магніту. І лише сильні мотивації дозволяють суб'єкту йти всупереч їй, ігноруючи цю силу притягання, тобто без обертання погляду на позитивну норму.

Саме тому, на герменевтичному етапі застосування юридичної інтерпретації формування поведінки здійснюється через кореляцію законом отриманого під час тлумачення чистого епістемологічного змісту *jus*. Така прагматична повторна «фільтрація» здійснюється вже з чисто практичних цілей власної безпеки за принципом: «інші цього можуть не зрозуміти правильно». Так, навіть суддя завжди боїться того, щоб винесене ним по справі рішення не було скасовано вищестоящою інстанцією. Тому, як правило, кожний правоінтерпретатор формує особисті юридичні дії через використання власних знань зважаючи на їх утилітарний ефект.

Разом з тим, цей виклад наших основних міркувань ще не розкриває головного мотиву, і змушує знову звернутися до поняття «закон». Причина тут глибше: працюючи над «контекстом», ми прийшли до висновку про штучність і конвенціональний характер конструкції, що ми позначаємо як позитивне норма, а, отже, про її принципову обмеженість в плані задоволення стратегічним установкам життя «по-праву». Підкреслимо, що «фіктивність» даної моделі зовсім не скасовує її «дійсності» як «факту». І, маючи на увазі індивідуума, можемо стверджувати, що якщо «у нього є» під рукою така правова емпіричність, то він «користується» нею, приблизно так само як власною уявою.

Проте значення «штучності», яке вкладається у слово «закон» означає, що його «могло б і не бути», оскільки він формується тільки при певних умовах, що задають йому «кінцевий зміст». І, якщо ми розглянемо цю позитивну «модель» права в рамках комунікативного акту, та, умовно, будемо вважати, що є «відправник» повідомлення з нормативною вимогою та існує його соціальний «адресат», то в разі відповідного засвоєння останнім зверненої до нього інформаційної інструкції, передбачається отримання ефекту «зворотного зв'язку» у формі погодження або засудження висунутих до нього команд: особа їх засвоює та виконує в силу власної «психологічної безпеки». Тому важливо зрозуміти: в

інших умовах, де немає «таких» двох гносеологічних суб'єктів, юридичної реальності може і не бути зовсім.

Цей висновок з'явився внаслідок аналізу мережі категорій, в яких поступово викристалізувалася сама ідея юридичної реальності. У цій «системі» – ряд ключових концептів: «*jus naturale*», «суб'єктивність», «ідентифікація», «соціум» – утворили елементний базис концепції будь-якої позитивної норми і дозволили зрозуміти принципову безперспективність моделі «закону із самого себе» у випадку, якщо вона буде домінувати, тобто коли на її основі вибудовувати безальтернативну стратегію життя. А це відбувається тоді, коли люди існують для держави, а не навпаки.

«Викриття» виключно позитивістської форми права у «штучності» обернеться «мовними іграми» якщо не взяти до уваги ряд наслідків, що випливають із її «антибуттєвого» характеру. Тож, наш останній «висновок» стосуються саме змісту та спрямованості сучасної соціальної ситуації розвитку, властивого тоталітарним країнам. Говорячи узагальнено, в таких державах правовий розвиток має «спотворений» вид через «випинання» і «роздування» значення тільки одного, з двох можливих «вимірів» юридичної реальності, а саме, – позитивного. Це деформує до крайнього ступеня, шляхом стиснення, інші повноцінні соціально-природні «сили», переводячи їх в психопатичні «проекції» для кожного пересічного суб'єкта. В цьому разі семантична опозиція «небезпека/безпека», поряд з рештою життєвих установок, що набувають вже сили примусового характеру, входячи в «тезаурус» «норми», на яку орієнтуються усі практики органів державної влади, «обслуговує» саме законодавчий вимір у вигляді «головного» орієнтуючого напрямку поведінки індивідуума. Тобто, тут невинувато експлуатується тільки тема позитивованого правила, в тому плані, що «робиться єдина ставка» лише на НПА.

Штучність же самої позитивованої «норми» та «вказівка» слідувати їй, придушення і редукція ресурсів соціального інтерпретатора тільки до «бездоганної» поведінки у розумінні вимог діючого закону, порушують як його власне буття, так, зрештою, і динаміку другого загалом. В результаті чого,

з'являються й дві різнонаправлені тенденції суспільного розвитку. Одна з них йде «до низів», шляхом все більшого натягнення на них одягу сірої «маси», з подальшим перетворенням у державний «гвинтик» «без жодної ціни». Інша – «тягнеться до верхів», де концентрується еліта, наділена владою, яка намагається побудувати ще вищий паркан від потреб звичайної людини. Так поступово і назріває та наростає революційна ситуація.

«Низова» ж тенденція, нонконформістська, несе різні безсвідомі форми опору ресурсної депривації і фрустраційні наслідки; виражається в агресії, депресії, регресії та прямих психопатологічних результатах аномічного характеру. Правова психологія в цьому разі стає об'єктом владних маніпуляцій, які здійснюються через відповідну системну ідеологію. Як правило, формою стримування зростаючого соціального вибуху виступають інформаційні потоки ЗМІ, що нагнітають почуття тотальної небезпеки, «відволікаючи» індивідуума від справжніх проблем самореалізації «тут і тепер», притуплюють його прагнення до дійсного права. Наслідком же таких інформаційних «атак» виявляється страх, загнаність в несвідоме. Й обов'язково це провадиться з тією особливістю, що «небезпека» як переживання, надмірно роздувається. Причому, якби охоплюючи не тільки фізичне тіло індивідуума в його повсякденності. Але й все життя на Землі і в майбутньому, не залишаючи надії на «щастя дітей і онуків». При цьому, активно ведеться пропагандистський пошук ворога «на стороні». Роз'єднуючи таким чином людей, і досягається необхідний наслідок, так потрібний «верхам», – прагненням індивідуума до безпеки, як до суто особистої тактики виживання, поведінки, де думки і почуття, розраховані на легітимність владного контролю ззовні та жорстке дотримання приписів норм.

Момент же опору соціуму змушує суб'єктів влади зосереджуватися на репресивних методах стримування протестних настроїв, посилювати систему зовнішньої безпеки з прийняттям законодавчих рішень і актів по боротьбі з девіантною та делінквентними практиками, розробляти «ефективні заходи» профілактики криміногенних випадів з боку незрілої «пастви». Однак, в умовах тотального маргіналізму, така політика лише загострює «передчуття свободи», але

це при відсутності в державі світоглядного горизонту демократичного ідеалу, обертається анархістським опором влади, «з'їдає» сенс знання для більшості населення та веде до «подвійної моралі». І в цьому плані такий когнітивний дисонанс по відношенню до процесу пізнання права – це найбільша небезпека для суспільства.

Усі ж ці юридичні хвороби сучасного суспільства пов'язані лише з тим, що ми намагаємося створити штучну реальність права, вигідну виключно для себе, в яку і втекти від норми природи. Дане якраз чітко підмічає Р Марчіч, даючи таким процесам, що відбуваються нині в світі, свій діагноз, з яким важко не погодитись: «Людське ко-екзистенціювання з іншими людьми є фундаментальним фактом людського існування. В наш час деякі провідні натуралісти вчать, що в науці з початку цього століття, головною проблемою людського протистояння більше не є відношення людини до природи, але відношення людини до людини [Вернер Херзінберг]. Споконвічним типом впорядкування людських відносин є право. Природно, що правові поняття і методи правової думки вплинули на природні науки. Інший помітною подією, що відноситься до даного питання є нещодавній технічний прогрес, особливо в галузі біофізики та біохімії, який відкривши можливість генетичних маніпуляцій над «природою», що ставить її під контроль людини та керуванням до неймовірного ступеня, більше не робить чіткого розділу між «природою» та «світом, створеним людиною». «Природа» збирається припинити постачати стійких заходів та меж, які обмежують владу людини керувати і навіть знищувати себе.

Цей розвиток передбачає найглибшу кризу природного права з моменту його створення. Тепер людина – це впевнені в собі міри, знайдені і зроблені власноручно. В розпал цієї самотності немає іншої асоціативності ніж гідність людини як кінцеве джерело всього справжнього права. Можливо є неминучим, що людина повинна вдаватися до насильства, щоб зберегти або відновити цей корінь права, коли в тій чи іншій сфері воно стає під загрозу або знищується. Але людина повинна дбати, щоб впоратися з цим з продуманою турботою і справитись з відповідною ситуацією з усією необхідною безпечністю, керуючись

розумом, яким вона здатна привнести у цю ситуацію» [706, с. 113-114]. І тут, як справедливо нагадує Амельченко, «тільки в інтегральній єдності суцього (в нескінченному різноманітті його буття) і належного, сполученого з реалізацією вищих моральних цінностей і загальнолюдських ідеалів, культура здатна зберегти свій онтологічний статус, збагатити і розвинути свій простір у світовому універсумі» [16, с. 110].

Таким чином, будь-то природна чи штучно створена самим суспільством закритість від суб'єкта онтологічної істини *jus naturale*, провокує пізнання останнього на неминуче абдуктивний характер. Ця приреченість на пошуки правової валідної релевантності і визначає основну суть осмислення *jus* як пізнавального процесу та юридичної гносеології у людському виконанні загалом. Деталізація ж цього проявляється вже на герменевтичному та епістемологічному рівнях.

5.2 Герменевтичний вимір пізнання в юридичній реальності

Як було вже нами встановлено, однією з основних методологій пізнання є герменевтика. Саме вона відповідає за технічну сторону інтерпретації. Таким чином обслуговуючи процес пізнання, герменевтика, по-суті, є одним з головних розділів гносеології. Особливо ж затребуваною дана методологія в своїй реалізації стає саме в світлі осмислення проявів юридичної реальності. І, насамперед, це пов'язано з тим, що, як вірно доводить Борисов, «ефективність правового регулювання суспільних відносин багато в чому залежить від правильного розуміння нормативних приписів, способів і прийомів їх тлумачення» [61, с. 340]. Причому, як зазначає даний дослідник, «традиційно вважається, що основні варіанти вирішення проблеми тлумачення, а отже, і відповідь на питання обґрунтування та інтерпретації права пропонує герменевтика» [61, с. 341]. Як пояснює з цього приводу вже Бакаєва, «різноманіття суспільних відносин, особливості правової культури суб'єктів безпосередньої реалізації права і правозастосування нерідко викликають певні труднощі в реалізації правових

норм, у зв'язку, з чим питання розуміння та інтерпретації правових текстів завжди були в центрі уваги правознавства, що призвело до появи його особливого напрямку – юридичної герменевтики» [38, с. 8]. Тому, як далі зазначає вказана дослідниця, «юристи, насамперед, повинні розуміти, що мають на увазі правові тексти. У цьому відношенні правова наука – це суто герменевтична наука» [38, с. 9]. І в цьому плані саме «юридична герменевтика займається розробкою проблеми тлумачення юридичних текстів» [38, с. 8]. Тож, як вірно зазначає Бехруз, «розуміння права досягається за допомогою герменевтичного процесу, що є досить складною інтелектуальною діяльністю» [54, с. 144].

Щодо специфіки самого герменевтичного процесу в юриспруденції, то як вважає дослідник Борисов, «у межах герменевтики були сформульовані чотири герменевтичні канони, які активно використовуються в юриспруденції ... 1) канон іманентності герменевтичного масштабу – вимога відповідності герменевтичної реконструкції точці зору автора. При цьому автор повинен виходити з духу, об'єктивувати у відповідному джерелі, а не привносити його туди; 2) канон тотальності і смислової пов'язаності герменевтичного дослідження, суть якого полягає в тому, що частини тексту можна зрозуміти через сенс цілого тексту і розуміння тексту загалом передбачає знання його частин («герменевтичне коло»); 3) канон актуальності розуміння – це вимога співвіднесення інтерпретованого об'єкта з його духовним обрієм; 4) канон смислової адекватності розуміння або змістовної відповідності позиції інтерпретатора з імпульсами, що виходять від інтерпретованого об'єкта» [61, с. 341-342]. Відтак, як зазначає Борисов, «буття права включає тлумачення норм права і ситуацію реалізації права» [61, с. 342]. І при цьому, на його думку, «з рівною підставою тлумаченню підлягають усі закони, незалежно від того, визнаються вони справедливими чи ні» [61, с. 342]. І дійсно, для того, щоб зрозуміти чи є закон справедливим, його потрібно спершу зрозуміти.

Сама ж герменевтична теорія права є однією з найстаріших і, водночас, найбільш дискусійною серед усіх різновидів «інтерпретаційних вчень». Її початок можна простежити ще в римській юриспруденції. І тут, як пояснює Брайович, «у

латинській мові терміну *hermaeus* відповідає *interpretatio* – тлумачення, пояснення, трактування, коментар, освітлення. Мається на увазі, що в релігійних текстах, а також в зводах законів, як відомо, зафіксовано соціальні норми, а вони потребують пояснення й тлумаченні» [70, с. 92]. І якраз саме завдяки намаганням тогочасних відомих правників розвинути законодавче інтерпретаційне мистецтво, останнє стало тоді однією з найрозвинутіших галузей. В спробі вироблення найбільш вдалих, ефективних та прийнятних практик врегулювання суспільних відносин через створення та постійне вдосконалення-уточнення основоположних юридичних понять (деякі з яких не втратили своєї актуальності й понині), з метою створення найбільш справедливого укладу співжиття в Римській імперії, вони досягли значних вершин. Недаремно, деякі з таких авторитетних «тлумачів» наділялися правом офіційного тлумачення законів в своїх коментарях до них. Так, наприклад, важливим герменевтико-правовим артефактом в цьому плані є «Дигести Юстиніана» [171].

Відтак, уся ця першопочаткова правова герменевтика не мала методологічний статус та носила характер лише юридичної техніки риторичного аргументування. Про це говорить і дослідниця Бакаєва: «Питання тлумачення права в стародавній час і середні століття були предметом риторики і розглядалися в безпосередньому взаємозв'язку з топікою і теорією статусів. Для вирішення правових проблем була створена теорія тлумачення тексту – риторична доктрина статусів. Розгляд справи по статусах – спроба формалізувати інтерпретацію законодавчого тексту, або визначити поле, в якому буде розгортатися юридична аргументація, і здійснюватися вибір рішення. Поняття статусу запозичене у греків, які мали на увазі під ним підставу для виникнення спору, суть справи. Визначивши суть спору, необхідно далі оцінити те чи інше діяння відповідно до приписів тексту закону. Для цього необхідно було виробити прийоми інтерпретації правових текстів, які спочатку розглядалися як підвиди статусів ... І хоча питання тлумачення права і пізніше перебували в центрі юридичних досліджень, на довгий час зникло усвідомлення їх зв'язку з риторикою і топікою. Погляди дослідників звернулися до

герменевтики» [38, с. 8-9].

Попри це, науково-усвідомлене та системно-методологічне використання терміну «правова герменевтика» було відкладено на декілька віків та було вжито значно пізніше. Чи не першими історично у цьому плані можна відзначити, зокрема, німецького юриста Х.Г. Екхарта (1716-1751). В своєму дослідженні «Юридична герменевтика: в двох частинах» (1750) [622], він наводить найвдаліші приклади інтерпретацій в галузі цивільного права давньоримськими юристами, коментуючи принципи тлумачення, якими вони при цьому користувалися. Згодом цей термін можна зустріти вже в іншого німецького юриста Г.Г. Віттіша (1777 – бл. 1855) у його університетському дослідженні «Субсидіарні принципи юридичної герменевтики» (1799) [749]. Цей вчений не тільки аналізує давньоримські логіко-інтерпретаційні принципи, але й намагається застосувати їх вже при побудові сучасної системи цивільного права. Підтримав такий задум ще один відомий на той час німецький правник Й.Г. Саммет (1719-1796) у виданій посмертно праці «Герменевтика права» (1801) [731].

У цьому зв'язку, варто погодитися із думкою Бакаєвої про те, що «у Середні століття починає формуватися юридична герменевтика як мистецтво тлумачення правових текстів. У Новий час більшість дослідників, які використовували юридичну герменевтику, обмежувалися повторенням і коментуванням правил тлумачення, сформульованих ще римськими юристами і збережених в Дигестах Юстиніана, зрідка роблячи деякі поправки і доповнення» [38, с. 9]. Відтак, «під час періоду становлення і розвитку юридичної герменевтики було зроблено багато відкриттів, які дають великий матеріал для роздумів не так юристам-практикам, скільки вченим, які намагаються побудувати універсальну теорію розуміння, або вченим, які розробляють теорію аргументації» [38, с. 10-11].

На початку XIX ст. поняття юридичної герменевтики поступово вводиться у німецькі юридичні підручними, потім закріплюється у вищій школі інших західноєвропейських країнах. Причому, використання даного терміну безперервно вдосконалюється, уточнюється, оновлюється його зміст шляхом осучаснення; він все більше відривається від прив'язки його до античних

римсько-правових інтерпретаційних практик та знаходить все більший вжиток у безпосередній тогочасній правореалізації. Більше того, завдяки переселенців до Нового світу, цей термін міцно входить й у науковий обіг США.

Не в останню чергу до такої експортної популяризації доклав руку, зокрема, відомий німецько-американський юрист Ф. Лібер (1800-1872). Так, перебравшись в 1827 р. до Бостона через політичні переслідування, він активно продовжує тут займатися герменевтико-правовими питаннями, випустивши в двох номерах 1937-1938 рр. тодішнього авторитетного журналу «Американський юрист та право» свою працю під назвою «Правова та політична герменевтика або принципи тлумачення і побудови в галузі права та політики» [686]. Лібер намагається пов'язати між собою через категорію «інтерпретація» два давніх мистецтва: управління суспільством через юридичне врегулювання суспільних відносин.

І лише тільки у ХХ ст. герменевтико-юридична теорія отримала більш конкретний та визначений статус в теорії філософії права. Це було наслідком щонайменше двох різних факторів. По-перше, в ХІХ столітті розпочалася жвава дискусія про методологію в юриспруденції, яка триває і не припиняється донині. Разом з тим, в результаті цього, щонайперше з неминучістю постало важливе питання про співвідношення філософської та правової герменевтик.

Першою сполучною ланкою між методологічною лінією філософської герменевтики Шлеєрмахера-Дільтея в її застосуванні в правовій сфері можна вважати ідеї Ф.К. фон Савіньї (1779-1861), які він публічно представив у своїх академічних лекціях в Марбурзькому університеті 1802-1803 рр. під назвою «Юридична методологія» [733]. Цей німецький вчений вважав, що мета юридичного розуміння полягає в тому, щоб інтерпретувати текст НПА. На думку Савіньї, за допомогою цього процесу ми можемо відтворити (реконструювати) ідею-мислення законодавця в минулому. При цьому, вчений вказував, що юрист має в своєму розпорядженні чотири засоби інтерпретації тексту: граматичний («тлумачення формулювання»), логічний (або телеологічний – «переклад змісту та цілі нормативного положення»), історичний («пізнання законодавчої історії») та системний («розуміння з контексту»). Дані ідеї Савіньї, в якості догми,

прийшлися в пору юрпозитивізму. В цьому зв'язку є справедливим зауваження А. Кауфмана, про те, що «ця теорія, яка постулюється позитивізмом, допускає лише закриту картину чотирьох «складових елементів» або надаргументів: граматичного, логічного, історичного та системного» [662, с. 16].

Певним чином шлейермахерівську лінію юридичної герменевтики, щоправда в урізаному та прикладному плані, наприкінці XIX – початку XX ст. розвивали й Н.А. Гредескул та Є.В. Васьковський. Зокрема, як вказує Бакаєва, «у працях цих учених виявляються окремі елементи юридичної герменевтики як процесу розуміння, тлумачення і застосування правових норм» [38, с. 9].

Досягнувши ж на рубежі XIX-XX ст. свого певного піку, зацікавленість тематикою юридичної герменевтики, тим не менше спадає. Зокрема, як пояснює Бакаєва, «у другому десятилітті XX в. втрата інтересу до герменевтичної проблематики правових текстів була обумовлена соціально-економічними перетвореннями, що відбувалися з подальшими змінами законодавства і формуванням нової правової ідеології» [38, с. 10]. Однак, у другій половині минулого століття, дана ситуація змінюється, і дослідження проблем юридичної герменевтики знов набуває нових обертів.

Однією із знакових та сучасних спроб застосувати положення герменевтики Шлейермахера до потреб правової дисципліни, як відомо, стала концепція німецького вченого Г. Коінга (1912-2000). Так, в своїй праці «Правові методи інтерпретації та викладання загальної герменевтики» (1959) [602] він детально дослідив можливості кожного із інтерпретаційних канонів, сформованих його історичним попередником та співвітчизником доби «романтичної філософії» в цілях їх використання для правотлумачення. Коінг розглянув сформульовані Шлейермахером правила, в свою чергу, роблячи до них власні різні доповнення та зміни: канони об'єктивності (автономії інтерпретації), єдності, генетичного та соціального тлумачення, розуміння з точки зору фактичного та самостійного значення, і, нарешті, порівняння.

В свою чергу, теорія юридичної герменевтики, окреслена вже представником Італії, філософом-правником Е. Бетті (1890-1968) і викладена ним

у його підсумково-оглядовій роботі «Сучасна загальна теорія інтерпретації» (1967) [590] має в собі чіткі корені у думці Дільтея. Як і його німецький колега, він розглядав призначення загальної теорії інтерпретації в якості універсальної методології всіх гуманітарних наук. Разом з тим, Бетті повною мірою був згодний й зі Шлейермахером, стверджуючи, що «перекладач» повинен в обов'язковому порядку реставрувати намір автора. Щоправда, на відміну від останнього, він вже тісно пов'язав пізнавальний об'єктивізм з аксіологічною установкою. Бетті також доводив, що юридична герменевтика в кінцевому рахунку не може бути відокремлена від загальної теорії інтерпретації гуманітарної сфери загалом, оскільки остання має універсальний характер філософії розуміння, в тому числі і для право пізнання.

Загалом, представники сучасної філософії та теорії права виступають саме за методологічне розуміння герменевтики в сфері юриспруденції. Як відомо, особливо активно ця точка зору нині просувається відповідним напрямком німецького «методологізму». Саме на таку позицію можна знайти численні посилання, зокрема, у поглядах багатьох передових вчених нашого часу з Германії, як: К. Інгіш (1899-1990), Е. Форштхоф (1902-1974), К. Лоренц (1903-1993), Дж. Ессер (1910-1999), М. Кріл (нар. 1931), Ф. Мюлер (нар. 1938) тощо. Причому, дані німецькі вчені вважають за краще застосовувати системний підхід до осмислення явищ в даній галузі. Юридична же герменевтика, що представлена в сучасній гносеології, як в загальному підкреслюють, скажімо адвокат-криміналіст та науковець К. Інгіш у своїй фундаментальній праці «Введення до правового мислення» (1956) [623], практикуючий теоретик Дж. Ессер в книзі порад «Перед-розуміння та вибір методів в процесі здійснення правосуддя. Основи раціональності судової практики прийняття рішень» (1970) [625] та фахівець-цивіліст К. Лоренц у власному великому дослідженні «Методологія юриспруденції» (1960) [679], звертається до типових актуальних проблем мислення, де право розглядається у вигляді «конкретної інтерпретаційної діяльності», «факту юридичного пояснення».

З дуже цікавою спробою застосувати гусерлівські ідеї герменевтичного

плану до потреб юриспруденції виступив німецький вчений А.Б.Ф. Рейнах (1883-1917). В спеціально присвяченій цьому питанні статті «Апріорні основи цивільного права» (1913) [729] він вважав, що феноменологічний аналіз лежить в основі і методологічного з'ясування онтологічної сутності права. Знаходячись під великим впливом свого наставника Е. Гусерля, А. Рейнах був переконаний, що завдяки нашій інтуїції ми можемо знати і розуміти суть юридичних явищ, а саме – їх апріорні структури. Він гадав, що позитивне право перебуває в постійному русі та розвитку. І ця тенденція до змін, як обставина непередбачуваності, на думку Рейнаха, ускладнює або робить просто неможливим знати сутність закону апріорно. Таким чином, зазначав даний німецький вчений, ми повинні піти далі і глибше, через позитивне право вийти до «речі в собі», до характеру людини та її потреб, бажань, волі і дій.

Інший відомий німецький науковець, Герхарт Гусерль (1893-1973), автор роботи «Право і час. П'ять філософсько-правових есе» (1955) [657], також звертається до феноменологічної філософії. Продовжуючи справу свого геніального батька, Едмунда, але вже спеціалізовано розвиваючи його думки, він стверджує, що суть юридичного пізнання зводиться до «зниження» правових ідей на онтологічному рівні, в якому і з'являється «право-річ». Цей процес «скорочення» у Герхарта, по-суті, виступає герменевтичною процедурою. За задумом даного німецького юриста, таке «зниження» є, в той же час, процесом реалізації самого права – його застосуванням в конкретних ситуаціях. Для Г. Гусерля акт такого феноменологічного «спрощення» розкриває основну (оригінальну) структуру всіх можливих юридичних вирішень – конструкцію, яка має апріорний характер.

В свою чергу, відштовхуючись від концептуальних положень екзистенціальної філософії М. Хайдегера, намагається розробити «місцеву», юридичну герменевтику вчений та визначний німецький державно-політичний діяч повоєнного періоду В. Майхофер (1918-2009). Зрозуміло, що приймаючи за основу такий підхід, він кладе в основу своєї парадигми категорію «буття». З праці Майхофера «Право та буття. Пролегомени до юридичної онтології» (1954)

[691] видно, що для нього усе суще володіє певною структурою і порядком, який виражається також і у праві. На його глибоке переконання розуміння останнього – це індивідуальна здатність людини зрозуміти себе. Призначення ж герменевтики, – як зазначає даний науковець, – полягає в тому, щоб дозволити Буттю побудувати екзистенціальну онтологію права.

Роботу Гадамера в філософії права успішно розвиває А. Кауфман (1923-2001). Зокрема, з поміж іншого, в своїх книгах «Філософія права в перехідний період: станції шляху» (1972) [670] та «Про юридичну герменевтику: філософські статті» (1984) [661] він онтологічним чином забезпечує орієнтовану на категорію «історична традиція» концепцію юридичної герменевтики. При цьому, Кауфман продовжує гадамерівську лінію не простим екстраполюванням положень філософії зазначеного мислителя на юридичну сферу, але забезпечує їх універсальне продовження та зріле опрацювання. Для нього право з'являється (складається) саме під час інтерпретації.

Отже, можна погодитись із висновками Бакаєвої, що «розроблені до теперішнього часу концепції та підходи різних авторів до проблеми юридичної герменевтики, побудовані на властивій різним епохам методологічній основі, сприяють еволюції наукових поглядів на юридичну герменевтику в теоретично оформлене вчення, що включає в себе логіко-теоретичну основу, понятійно-категоріальний апарат і в ряді випадків програмні положення вчення» [38, с. 10]. При цьому, «на даному етапі юридична герменевтика є самостійним, таким, що активно розвивається напрямком про розуміння, тлумачення та застосування сенсу правового тексту, яке визначає семантичні прийоми його формулювання і сприйняття» [38, с. 11]. І нині, «її призначення полягає в пошуку та реалізації сенсу правового тексту, вивченні проблем множинності смислів. На сучасному етапі розвитку юридична герменевтика розробляє правила і прийоми інтерпретаційної діяльності у сфері права з урахуванням специфіки правового тексту як особливої знакової форми, що сприяє більш глибокому розумінню правових явищ і в кінцевому підсумку служить ефективній реалізації правових норм» [38, с. 10].

Завершуючи же огляд сучасних основних концепцій юридичної герменевтики, бачиться важливим відмежувати їх від інших парадигм (передусім аналітичного спрямування), які такими не є. Як би не намагалися автори останніх переконати в інакшому, застосовуючи усі можливі технології «завуальованості під», вони від цього не стають жодним чином розробниками універсальних юридичних правоінтерпретаційних практик. За межі лише логічного (і навіть математичного) аналізу такі ідеї не можуть вийти. Тут мова йде, насамперед, про теорії, побудовані на ідеях Р. Карнапа, Б. Рассела, Л. Вітгенштейна тощо.

Слід також додати, що деякі теми в сучасній англосаксонській філософії права помічені як «герменевтичні». Однак, було не правильним вважати, що це відповідає справжній дійсності. Так, деякі відомі мислителі цієї аналітичної традиції, зокрема, американський інтегративіст Р. Дворкін (1931-2013) або ізраїльський вчений, прихильник морально-політичного підходу Дж. Раз (нар. 1939) розглядаються в якості герменевтичних філософів. Правда полягає в тому, що дійсно, деякі з їх ідей нагадують або припускають собою дільтеївські чи гадамерівські думки. Тим не менше, ці філософи не поділяють відповідний онтологічний чи епістемологічний фон герменевтики.

І тут є справедливим наступне зауваження Кауфмана: «Герменевтика – після дільтеєвського її розуміння, як «теорії-мистецтва розуміння письмово-фіксованих виражень життя», часто неправильно трактувалася як сцієнтистський метод, що направлений на гносеологічний опис акту розуміння, в цьому спрощенні було загублено справжню її ціль – а саме – направленість на трансцендентальні можливості розмови, розуміння взагалі. В якості умови розуміння герменевтика вказує на «предупередження» або «передрозуміння», що часто переплутуються з поняттям «очікуваність», як помилковим завчасним вироком в психологічно-описовому розумінні» [664, с. 8].

Насправді ж, свідоме самообмеження себе лише раціональними рамками вже апіорі позбавлене можливості претендувати на всезагальність, оскільки не вичерпує усієї повноти пізнання. Яскравим прикладом цього можуть, зокрема, слугувати побудовані навіть на пом'якшеному, розбавленому, більш

поміркованому, облегшеному, лінгво-позитивістському, пізньо-вітгенштейнівському варіанті (коли доводиться, що текст грає з перекладачем у свого роду мовно-логічне змагання) юридичні концепції фінського вченого А.А. Аарніо (нар. 1937), що викладена ним у праці «Тлумачення правових положень: дослідження, юридичний аргумент, раціональність та прийнятність» (1982) [574] та чеського науковця О. Вайнбергера (1919-2009), сформульована останнім в дослідженні «Логічний аналіз в юриспруденції» (1979) [747].

Інша справа, коли в юридичних дослідженнях логіка розробляється як важлива частина таких герменевтичних етапів як тлумачення та застосування, де вона, в принципі, превалує. Даний підхід, як відомо, представлений головним чином теоріями «правового інтерпретавізму». Саме таку концепцію, широко відому під назвою «юридична аргументація», зокрема, запропонував німецький вчений Т. Фівег (1907-1988) у своїй праці «Топіка та юриспруденція» (1953) [745]. Як вже видно із самої назви, цей науковець переймає аристотелівський метод логічного осмислення та намагається застосувати його в юриспруденції. Він бачить свій науковий підхід як відродження стародавніх мистецтв риторики і діалектики. Фівег Т. переймається практичною проблемою поняття раціональних роздумів для визначення конкретного права в результаті процесу тлумачення та застосування. Насамперед, цей науковець підкреслює, що процес юридичної інтерпретації є завжди проблемно-орієнтований. В зв'язку з цим, Фівег вказує, що не можна в загальних рисах, типово та повністю визначити процедуру, яка буде застосована при вирішенні юридичної справи. Замість цього, – зазначає німецький дослідник, – останні (як такі, що на його думку включають багато інтерпретаційних проблем) повинні розглядатися особливим чином: завдання судді або того, хто вирішує правову проблему, полягає у наведенні доводів на користь конкретного розв'язку.

Іншим розробником теорії аргументації, в якій вже відчуються конвенціоналістські ноти, виступає польський філософ права Х. Перельман (1912-1984) зі своєї головної працею «Трактат про аргументацію – нова риторика» (1958) [724]. Ключовим поняттям в «новій риторичі» даного вченого, виступає

поняття аудиторії. Перельман категорично відкидаючи позитивістські настанови, однак приймає декартівську установку мислення та розуму. Він ратує за те, щоб усі «раціональні демонстрації» були засновані на чітких, ясних і виразних ідеях. Для Перельмана ніхто не володіє всією правдою, але така відносність, на його переконання, має розбиватися за допомогою абсолютності аподиктичних доказів, очевидних аксіом та теорем, які мають наводитися у «сперечання», принаймні, двох людей. Остання обставина, як наперед непередбачувана у спорі ймовірність аргументного поля, на думку вченого, уникає визначеності кінцевого розрахунку. По Перельману саме вплив аудиторії та її цінності формують й відповідну інтерпретаційну техніку, неформального характеру. На його думку, лише публіка встановлює критерії прийняття аргументу, в тому числі й юридичного.

Своєрідним продовженням концепцій Х. Перельмана та Т. Фівега, що заслуговує на увагу в такому ключі, є «процесуальна теорія» іншого німецького фахівця Р. Алексі (нар. 1945), основи якої він представив вперше у своєму дослідженні «Теорія юридичної аргументації» (1978) [577]. Коріння цієї парадигми, що є спробою поєднання кельзенського нормативізму та радбрухівського правового натуралізму, слід вже шукати у філософії І. Канта. «Процедурність» алексівської концепції полягає у її меті – показати, як можна стверджувати, будучи в раціонально причетності до практичної дискусії. Алексі знаходить відповідь на це питання в розробці набору відповідних критеріїв для такої бесіди. Напрацювавши конкретні мірила цього дискурсу, він вже з їх допомогою намагається оцінювати чи: 1) є практичний юридичний спір раціональним; 2) можна назвати в рамках юридичного розв'язування прийняте рішення адекватним з позиції правильного аргументування.

Разом з тим, обмеженість теорій «юридичного аргументування» полягає у тому, що інтерпретація тут здійснюється виключно в рамках діючих позитивованих норм. Тобто мається на увазі та особливість, що за основу береться тільки закон. І лише Алексі відійшов від даного правила, вирішивши цю проблему за допомогою «тези окремого випадку». Відповідно до останнього, юридична аргументація є окремим випадком загального практичного дискурсу. За

поясненнями Alexi, така спеціальна «особливість» обумовлена наявністю тут правових норм, які й створюють цю бесіду, тим самим змінюючи її загальні правила. Розвиваючи цю думку, даний німецький вчений через телеологію знаходить місце і для врахування позицій *jus naturale*. Відкриття шляху «природному праву» у Alexi обіграно приблизно у такому положенні: фахова спрямованість юридичної інтерпретації повною мірою відображена в теоріях аргументації з тієї простої причини, що вони призначені відобразити суть практичного дискурсу, тобто бесіди, яка стосується прикладних питань, а останні обов'язково включають в себе розмову про цілі.

Основні ж прорахунки даної «теорії аргументації», як відомо, вдалося розкрити А. Кауфману, що «натикнувся» на них, в ході побудови власної юридичної концепції: «Роберт Alexi розробив спеціальні обов'язкові правила аргументації та пріоритетності, які, на жаль, є цікавими та дійсними для раціональної дискусії, але не для судового процесу. Останній постає в якості стратегічної дії, а не тільки комунікативної, і він не вільний від авторитетних компонентів. Суб'єкти, що беруть участь у такому процесі підпорядковані законам, навіть якщо вони є недосконалими. Процедура не повинна тривати безкінечно і має закінчитися тоді, коли одні й інші – але хто знає коли! – погодяться на задовільні аргументи, і в цей момент усе має закінчуватися, хоч і немає згоди. З іншої сторони, його кінцева ціль не спирається на те, щоб привести тільки до правди та справедливості, але також і, перш за все, в досягненні юридичного миру, яким покриваються судові рішення, навіть якщо вони і є несправедливими, що є повністю немислимо для раціональної дискусії.

На мій погляд, більш ніж сумнівно, що всі, хто залучені до судового процесу справді хочуть «довести дійсно раціональним способом», що саме є суттєвою умовою, яку Alexi вміщує в свою «теорію особливого випадку». Але навіть якщо дана умова виконувалася б, то це не зробило би сам судовий процес раціональною дискусією, якщо тільки не буде хотітися зменшити «раціональний» до чистої формальної категорії, замість того, щоб це вважати передусім як погодження із розумом ... відповідно змісту» [662, с. 33-24].

Нарешті, варто згадати і про спробу застосування так званих «теорій комунікації» (К.-О. Апель та Ю. Хабермас) в юриспруденції, які можна розташувати на кордоні між чисто герменевтичним підходом та «аргументативними рефлексіями». Разом з тим, їх значне постмодерністське навантаження з її інтерсуб'єктивністю, значно знижує, якщо зовсім не нівелює їх цінність в інтерпретаційному плані.

Поза тим, як вірно зауважує Бакаєва, в нашій країні «на розвиток ідей юридичної герменевтики в кінці ХХ ст. суттєво вплинули зміна в пострадянський період ... і така, що відбулася в ... правознавстві зміна наукових парадигм. Зацікавлення до вчення про юридичну герменевтику значно посилюється також у зв'язку з ... активної подальшою розробкою герменевтичною проблематики в гуманітарних науках» [38, с. 10]. Більш того, як вказує Бакаєва, «саме герменевтичний підхід до права відповідає гуманітарним і правовим ідеалам сьогодення». Адже, нині, у сучасному своєму варіанті, він вже давно переріс із питання як правильно прочитати закон, – у проблему грамотного юридичне мислення, що здійснюється у світоглядних категоріях. Сьогодні герменевтика *ius* нас вчить думати глобально. Разом з тим, аналітичний позитивізм, який все ще зберігається в правовій науці, певним чином стримує розвиток цієї методології. Особливо характерно це, зокрема, для цивільної галузі юриспруденції, – на чому акцентує увагу й дослідник Борисов: «Отже, в сучасній цивілістиці спостерігається яскраво виражена проблема, пов'язана з тлумаченням правових норм. Недоліки сучасної цивілістичної герменевтики проявляються передусім в тому, що вона орієнтована в основному на лінгвістичний і логічний аналіз правового тексту ... Одним з варіантів подолання даних обмежень є використання всього гносеологічного потенціалу герменевтики» [61, с. 344].

Отже, тепер більш детально проаналізуємо те, що ми маємо на сьогодні в сфері юридичної герменевтики. Насамперед, зупинимось на основних моментах. І тут можна погодитись з Бакаєвою, що «специфічність юридичної герменевтики полягає в тому, що вона виступає як складне наукове явище, засноване на підходах та методах, запропонованих філософами як минулого, так і сьогодення, і

знаходить своє вираження, головним чином, у способах тлумачення тексту юридичного змісту» [38, с. 11]. Причому, «мета юридичної герменевтики не тільки в тому, щоб усвідомити сенс норми, а й перевести цей сенс на мову більш конкретних висловлювань, наближених до практичних ситуацій настільки, щоб не виникало сумнівів у їх належності до норм, що тлумачиться, і тим самим полегшувалося б її застосування» [38, с. 11].

Як ми знаємо, зміст інтерпретації полягає у такій послідовно-змінній процесуальності герменевтичних операцій: отриманий під час розуміння результат є матеріалом для тлумачення, а дані останнього – виступають джерелом для застосування. Й все це здійснюється у формі руху між нормою права та фактичними обставинами справи. На дану обставину вказує і Войде: «Залежно від конкретного випадку юрист, покликаний зрозуміти, оцінити, витлумачити ... застосувати юридичні правила» [98, с. 95]. І така інтерпретаційна ув'язка *jus* саме до конкретної юридичної події є необхідністю. Адже як вірно вказує Бутакова, «зміст об'єктивного права складають загальні, розраховані на не персоніфікованих суб'єктів приписи» [81, с. 20]. Про це ж говорить і Варламова: «Правовідносини опосередковують типові, об'єктивно необхідні взаємозв'язки. Суб'єктами їх виступають носії певних соціальних ролей: не громадянин Петров і громадянин Іванов, а кредитор і боржник, слідчий і підозрюваний» [89, с. 47].

Тож, в ході герменевтико-правового процесу завжди потрібна саме своєрідна «персоніфікація» *jus* у «факті». Цим самим, практично, під час юридичної інтерпретації і утворюється основне «герменевтичне» коло. В детальній же екстраполяції цих положень на юриспруденцію впливає наступне.

Саме поставивши перед собою завдання вирішити певну юридичну справу, суб'єкт, завдяки наявним у нього попереднім уявленням створює та вступає у герменевтичне коло, в якому, насамперед, намагається «вхопити» фактичні обставини. Тобто відповісти самому собі на питання про те, що сталося та чим є конкретна життєва ситуація, що потребує вирішення. Поступово в ці роздуми, як роботу зі слідами фактичної події, все більше паралельно залучають правова матерія. Ситуація розуміння чимдалі набирає юридичного забарвлення. І а цьому

плані, як вірно вказує Аверін, «наприклад, виявлення трупа людини ще не свідчить про те, що в юридичній житті сталося вбивство. Вбивство як кримінальне правопорушення (злочин) з'явиться в юридичному житті лише тоді, коли версія про вбивство доведе своє право на існування. До цього моменту в юридичній житті немає вбивства, а є лише версія про вбивство» [6, с. 124]. Отже, як справедливо доводить Варламова, «юридичний факт ... такий стан суспільних відносин, «поворот», «момент» в їх розвитку, з яким пов'язані певні юридичні наслідки (втручання правових – законодавчих – норм в хід фактичних відносин)» [89, с. 54].

Щонайперше ж, сам «факт» – це емпірична подія. На цьому наголошують й дослідники Аверін та Руткевич: «факт – це фрагмент самої дійсності, реальна подія, явище» [7, с. 19-20]. Але як бути з фактом саме в соціальній реальності? На цей нюанс також звертають увагу дані дослідники: «Емпіричне пізнання в соціальній сфері нерідко називають знанням фактів, інформаційним знанням. Що ж таке соціальний факт і соціальна інформація? Як вони співвідносяться з відмінностями емпірії та теорії в соціальному пізнанні?» [7, с. 19]. Відповідь же для зазначених науковців очевидна: «Факт фігурує в нашій свідомості насамперед як чуттєва достовірність, як щось, що співвіднесене з об'єктом. Відповідно і в сфері соціального пізнання ми повинні чітко розрізняти фрагменти соціальної дійсності, події, явища суспільного життя і фактичне знання про них. «Соціальний факт», як і будь-який інший факт, є вид емпіричного знання. Це безпосередньо отримане в практиці достовірне емпіричне знання про події, явища, фрагменти соціальної дійсності» [7, с. 20].

В суто же юридичній реальності, факт, по-перше, як правило, постає подією минулого. Про це, зокрема, говорить і Аверін, розглядаючи це з позиції слідчого: «слідчий в процесі юридичного пізнання повинен скласти уявний образ життєвого події, що мала місце в минулому. Цей уявний образ ідеальний, оскільки реально сама життєва подія вже не існує. Знати напевно, яким вона було, слідчий не може, оскільки має доступ тільки до його слідів, збереженим на момент юридичного пізнання. Вивчивши сліди, залишені життєвим подією, що відбулася (як результат

відображення в природі взаємодії двох і більше об'єктів), слідчий може висувати одне або кілька припущень про сутність події (висунути версії). Після цього в процесі юридичного пізнання слідчий повинен досліджувати... Що? Життєву подію, що мала місце в минулому? Це зробити неможливо, оскільки досліджувати можна лише реальність. Минуле можна лише уявити з певною часткою ймовірності, спираючись на ті факти, які є реально і безпосередньо були з ним пов'язані.

Таким чином, предметом дослідження в процесі юридичного пізнання для слідчого буде версія (версії) життєвої події, яка відбулася раніше, а не сама подія. Версії можуть бути найрізноманітнішими, в деяких випадках вони можуть представляти життєву подію з діаметрально протилежних сторін. У ході дослідження версій події, що раніше відбулася, слідчий повинен визначити, чи є які-небудь з наявних у його розпорядженні фактів слідами події (відображенням взаємодії декількох об'єктів дійсності в рамках того, події, що раніше відбувалася). Уже на цій стадії пізнання якісь факти виявляються значимі для однієї версії і зовсім марні для іншої, хоча мова йде про уявну реконструкцію однієї і тієї ж події. На цій стадії юридичного пізнання слідчий висуває версії в якості засобу пізнання події, що сталася» [6, с. 117].

Просуваючись далі у герменевтичному колі з осмислення факту, все більше залучається й раціональне мислення. І дану процедуру Аверін описує так: «Висунуті версії піддаються на основі наявних фактів дослідженню з метою отримання знання у вигляді подання, яке повинно з досить високим ступенем ймовірності відображати подію, що відбулася. Дане подання має отримати як юридичне обґрунтування, так і логічне. Але яким чином одна з версій може стати таким поданням?

У процесі юридичного пізнання в повній мірі діють закони логіки. Слідчий повинен подумки «пов'язати» всі наявні факти і відомі обставини в одне ціле, логічно закінчене, правдоподібне судження про подію, що відбулася в рамках однієї з версій, уникаючи, з одного боку, «добросовісної помилки» з приводу характеристик цих фактів і обставин, а з іншої – штучного об'єднання їх в рамках

однієї версії у вигляді конгломерату. Для перевірки переконливості найбільш кращою версією слідчий повинен «прикласти» сукупність наявних фактів і обставин до іншої (інших) версії і оцінити результат такого «прикладення» з точки зору переконливості даних версій. Якщо істотної різниці між ними не спостерігається (з точки зору обґрунтованості фактами і обставинами і з точки зору правдоподібності), то це означає, що в рамках зазначених версій потрібен додатковий пошук фактів і відомостей, які допоможуть виключити всі версії, крім однієї» [6, с. 118].

Сам же правоінтерпретатор щоразу формує та входить в герменевтичне коло зі своїм набором передрозуміння: певними попередніми здогадками щодо юридичної ситуації та власним досвідом, сформованим тією історичною ситуацією, в якій перебуває дослідник. Але яким саме безпосереднім чином відбувається початок такого пізнання – питання є глибоко інтимне. В будь-якому випадку, для кожного юридичного «слідопита», це має бути індивідуальним «внутрішнім» герменевтичним переходом, рухом-перенесенням себе туди, де живе зміст *jus*, побачення з ним та, непрості розмисли в контексті «факту» справи. По-суті, здійснюється усамітнення з правом шляхом заглиблення в себе, відключення від «зовнішнього». Як старт формування образу про правове вирішення – це завжди приватна інсайдерська зустріч в атмосфері тет-а-тет із самим буттям наодинці. І тут непідготовленим для зв'язку із правом може бути лише суб'єкт.

Можна сказати, що правопізнання є особистою мандрівкою до світу *jus* через себе, в якій необхідні для розв'язку справи правила повинні побачитися самим серцем. Зустрічаючись із текстом права, стаючи перед ним, герменевтично реагуючи на нього, інтерпретатор бачить свою душу, паралельно пізнає себе. В цьому проявляється він весь сам. Спроба зрозуміти право – це є один із напрямків пошуку своєї самості.

Визначальний же онтогерменевтичний момент «полювання» на право характеризується загальною вимогою до будь-якого об'єкту і полягає в тому, що Зміст гносеологічно дає про себе знати через свою Форму. Перше – це

конститууючи сила для другого, його корінь, який визначає обрис емпіричного стовбуру. В своїх природних умовах сутність живе тільки в належному, ірраціональному, і для нас лише видимо проявляється, постає у своїй вторинності-через. Право у суцшому – форма, а архітектурний план його побудови – ідея. Яка природа належного, таке й суще, але не навпаки. Задум – і тільки потім результат. Достатньо подивитися на інформацію, закладену в дії, щоб повністю зрозуміти наслідкову форму. Так, бачимо схематичний план будинку, аналізуємо матеріали і місце його адреси, – і завдяки цьому розуміємо в повному об'ємі що він представляє собою, навіть без виходу на місцевість. Тому юридичне розуміння – це занурення в ідеальне, зазирання під підводну частину законодавства, «вивернення» на зовні усієї істинності. В даному контексті герменевтичне коло постає первинним джерелом народження знання та, водночас, транспортною системою, по якій рухається інформація про право до інтерпретатора.

«Побачення» сюжету, що криється за емпіричністю правової картини передбачає собою непростий герменевтико-юридичний Стрибок з суцшого у належного як «погляд під». Для цього, прокладаючи шлях у раніше невідоме через освітлення темного, слід опинитися на тильній стороні онтоплощини, по той бік дзеркала, відсунувши перегородку, що відділяє нас від Ідеї *jus*. Тобто необхідно подолати великий буттєвий «водорозділ» (межі, яка пролягає між суцщим та належним), перекинути місток на Інший, протилежний від нас берег через платонівську річку Стікс, – ось що передбачає, насправді, юридичне розуміння в герменевтичному плані. Тут «зазирнути під» – це подолання буферної зони між належним (*jus*) та суцщим (позитивованою нормою).

Людина не наділена здатністю роздивлятися зміст як в акваріумі. За будь-яких обставин, справжнє праворозуміння – це трансгресивне гіпостазування за межу форм юридичного суцшого. Як бачимо, юридична кваліфікація, є нелегкою герменевтико-юридичною операцією. І це досить влучно охарактеризовує Кауфман А. на прикладі правосуддя: ««Те, що судді «об'єктивно дано», тобто абстрактна норма закону та аморфний випадок разом не створюють в кінцевому випадку право, ні для себе, ні для обох загалом. Це якби тільки сирий матеріал.

Разом з тим, з них виникає конкретизований «стан справ» та кваліфікований «стан речей», норма і випадок підлягають розгляду як умова для «розмови». Однак, це відбувається не в ізольованих актах, а тільки через «стрибання» в «колі» від закону до випадку, від випадку до закону: чи стосується зміст закону цього випадку, залежить від попереднього розуміння випадку, аналогічно, з іншого боку, зміст випадку неможливий без перед розуміння закону. Тільки якщо таким чином стан справ і стан речей розвинуті взаємно, і відношення змісту відповідно між ними зроблено, відбулось об'єднання обох, субсимація може відбуватися. При цьому не лише текст, який інтерпретується, а також і горизонт інтерпретатора – це складова частина герменевтичної ситуації, іншими словами: суддя знаходиться в праві та є частиною юридичного процесу «відкриття» [664, с. 9].

І як справедливо вказує Аверін, «найголовнішою складовою юридичного пізнання в області правозастосування є визначення юридичної значимості досліджуваної життєвої події, а юридичні властивості правової події не є результат механічного «надягання сукні» (правової норми) на «тіло» (фактичні відносини). Юридична життя – це зовсім інша сутність, ніж фактична життя. У юридичного життя своя плоть, свої внутрішні закони, свої критерії, свої прояви. Щоб існувати в юридичному житті, необхідно відповідати і підкорятися її внутрішнім законам. Правопорушення або інші юридичні події в юридичному житті з'являються і існують не тоді, коли відбулася якась подія в реальному житті, а лише тоді, коли, по-перше, про них є юридичне знання, але не всяке знання, а знання, отримане в повній відповідності ... з юридичними нормами; по-друге, якщо дані правопорушення чи інші юридичні події юридично обґрунтовані сукупністю доказів (що отримали, в свою чергу, право на юридичне життя, оскільки виникли у відповідності до юридичних норм); по-третє, якщо дані правопорушення або інші юридичні події, з'явившись на світ у формі юридичної версії, доведуть своє право на існування в юридичному житті в якості цих самих правопорушень чи інших юридичних подій, витримавши юридичну критику з різних сторін» [6, с. 123-124].

Щоразу ж бігаючи таким шляхом по законам герменевтичного кола, в результаті ми переходимо на більш вищий рівень: коло перетворюється в спіраль, і далі – в кулю. Останнє ж, наповнившись вже якісним змістом дозволяє нам переключитися на тлумачення (у вигляді роз'яснення для себе шляхом формування переконливих аргументів «за» та «проти» та підведення під це відповідної доказової бази), в якому ірраціоналість вже поступається місцем логічним формам мислення. Тому, як зауважує Бабаєв, «формальній логіці належить найважливіша роль в процесі пізнання державно-правових явищ, бо вона робить його чітким, послідовним, не суперечним» [34, с. 43].

Як зазначає в даному плані Бакаєва, «тлумачення – необхідний, обов'язків елемент при реалізації права. Більше того тлумачення займає найважливіше місце у складних процесах впливу права на життя, взаємодії закону з реальними відносинами, з вчинками людей, з розумінням і засвоєнням ними юридичних норм. І що особливо істотно – саме тут, у тлумаченні права, слід бачити фокус юридичних знань в їх співвіднесенні з життям і юридичною практикою» [38, с. 8]. Тож, як підсумовує Бакаєва, «юридичне тлумачення ... представляє собою спеціальне пізнання, яке здійснюється з метою практичної реалізації права» [38, с. 9].

Відтак, суб'єкту, що вже повернувся із власного гносеологічного відрядження «у розумінні» на «поверхню», в більш спокійній обстановці «в тлумаченні» належить здійснити своєрідний імплікативний аналіз інформації що надійшла (як засновків), «переваривши» в єдиному котлі здійснене розуміння факту та права. Тепер перед ним стоїть лише важливе теоретичне завдання: він має відповісти на питання про конкретизацію свого гносеологічного образу, надати йому стійких обрисів.

Подібним герменевтичним чином відбувається юридична інтерпретація й під час правотворчості. Змінюється лише рівень об'єкту: конкретність заміщається абстрактністю. Законодавцю в цьому випадку належить вже оперувати загальними правовими категоріями. Попри це, створення ним норми відбувається через все те ж намагання встановити безпосередній гносеологічний

контакт з *jus*.

В позитивістському ж розумінні під час процесу правореалізації суб'єкт має дійти до думки законодавця та вчинити згідно його веління, яке закладене у норму. Однак, по-перше, здійснити це на практиці видається неможливим в силу не ідеальності самої законодавчої техніки. Крім того, правоінтерпретатор, як «автономний дух», завжди прагне оцінити будь-яку ситуацію передусім біхевіористично, через рівень своєї свідомості (тобто власні уявлення про істину, справедливість тощо) і вже потім, по-можливості, в силу наявних обставин, «дослухатися» до закону. В такому випадку навіть порушник позитивних приписів як суб'єкт девіантної поведінки, стає, по-суті, в своєму виправданні суддею для себе.

Відповідно до положень юрпозитивізму, застосовуючи закон, суб'єкт стає своєрідним медіумом, що має читати думки законодавця, проектуючи їх на правовий випадок. По-суті, пропонується здійснювати закачування права у реверсному режимі, черпаючи його виключно із позитивної норми. Зрозуміло, що така проста логістська апологія є невиправданою. Пізнання норми закону не може постійно і завжди зберігати лише той зміст, який був їй наданий в момент її прийняття. Онтична незалежність твору від автора підказує нам, що осмислювати норму потрібно у часі її застосування. Усяка позитивна норма має постійно перебувати в процесі свого вдосконалення через контекст взаємодії соціальних відносин і суспільно-політичних поглядів, на які вона повинна впливати; її зміст може і повинен змінюватись згідно розвитку соціуму. Так, злочин, що ще вчора переслідувався по закону, вже завтра може сам стати нормою, одягнувшись з благословення творця НПА в респектабельний правовий костюм.

Слід враховувати і те, що головна суть розгляду будь-якої юридичної справи – це торжество справедливості в конкретному правовому спорі. Даний же результат можливий лише при дотриманні вимог *jus naturale*. Саме тому й не існує такого поняття як законсуддя. Попри це, першою важливою підмогою для будь-якого інтерпретатора, в якості своєрідних милиць для розуму, виступає закон у вигляді все-таки прикладу професійного тлумачення права. Однак, не слід

забувати і про те, що часто законодавець об'єктивно не справляється зі своїм завданням, хоча б у силу свого непереборного відставання від часової ситуації справи. Другий важливий момент, який з цього випливає, проявляється в тому, що насправді «третього юридичної шляху», який би базувався на позиції чистого реалізму, – не існує: право не генерується ситуацією, в усіх випадках слід орієнтуватися виключно на *jus naturale*. Інша справа, що на суть розуміння останнього для конкретного випадку вказує сам випадок.

Право не творять, а гносеологічно народжують, окреслюють всередині його розуміння, зачинають в собі, виношують його образ, повністю віддаючи себе постійному вдосконаленню пізнання. Своєрідна прив'язка до чуттєвих зображень, «картинні погляди» та «абстрактна причина» не пояснювальна звичайним чином, але при цьому будучи присутня у кожному – це складна праця по осмисленню «галерей зображень» побудована таким чином, щоб викликати у собі мудрість, глибоко сховану в самому інтерпретатору, з тим, щоб правильно вирішити юридичний спір. В результаті чого, *jus* постає як віднайдена регуляторна сутність, проявляючись через наші важкі роздуми про нього. Юридичне пізнання через мислення, відтак – це складне та багатогранне явище. Дане поняття становить основу інтелектуальної діяльності правника, на якій вибудовується його безпосередній акт професійної інтерпретації. Воно розглядається крізь концепцію правової герменевтики як процес формулювання суджень юриста, що беручи свій початок з глибинних ірраціональних пластів, остаточно реалізується в умовах логічних форм зовнішньої реальності.

Процес пізнання права схожий на користування глибоким колодязем, з якого кожний черпає в залежності від своїх гносеологічних можливостей. «Пірнути» до дна *jus*, тобто пізнати всі його таємниці абсолютно, людина в силу свого розвитку, існуючих законів природи, що керують таким «зануренням», поки що не може. Подібна трансгресія за ідеєю права в ідеальний світ, наразі, можлива тільки у вигляді екскурсії на незначний час, і, щоразу, заново.

Отже, герменевтичний акт пізнання права – це своєрідний режим внутрішнього вчитування в артикуляцію думки *jus naturale*, астральне відчуття

іманентного голосу трансцендентального буття. Таке розкривання вищої юридичної ідеальної сутності сповнене драматичних подій, оскільки є мистецтвом трансгресії по спогляданню схованої істини через самого себе, шляхом пропущення інформації через свій аксіологічний світ. Цей акт зовсім не є звичайним відкривання скринь, в яких містяться абсолютні істини, але метод їх осягнення, який передбачає перетворення розуму та чуттів таким шляхом, щоб правоінтерпретатор міг одразу ж відчувати своїми очима все те, що сховане в глибинах власної душі. І все це має здійснюватися направлено, задля звершення торжества правди та справедливості при вирішенні конкретного юридичного випадку.

5.3 Епістемологічний вимір пізнання в юридичній реальності

Пізнання явищ правової реальності можна лише в тому разі вважати завершеним, коли воно відбулося правильно не тільки за формою, але й за змістом. Тобто юридична інтерпретація передбачає собою окрім дотримання усіх герменевтичних правил, ще й відповідної епістемологічної технології. Лише в цьому випадку істина права проявить свою правду, і справедливість стане можливою. При цьому, просвітлення справжнього змісту *jus*, в загальному плані, відбувається за однаковими законами «вступу» будь-якої ідеї у суще. І в цьому відношенні правова істина нічим не відрізняється від, скажімо, математичної. Це все означає те, що до *jus* в його пізнанні, повною мірою застосовні всі загальні філософсько-епістемологічні принципи.

Для висвітлення розуміння проблеми істини (що, відповідно дасть нам уявлення цього поняття і в юридичній галузі), зупинимося насамперед на двох принципових питаннях: 1) що вона собою представляє? та 2) які її критерії? Відповіддю на перше нам слугуватиме розширення визначення поняття алетейї, для другого буде – виклад методів, які дозволяють встановити правильність відображення дійсності від її хибного варіанту відтворення у пізнанні.

Загалом ж, проблема істини завжди була серцевиною теорії пізнання, до

якої так чи інакше спрямована вся гносеологічна проблематика. Інтерес до цієї тематики в усі часи був пов'язаний із все більш зростаючою потребою адекватного розуміння процесів, що протікають в навколишній дійсності. Тому кожна з філософських шкіл намагалася сформулювати своє розуміння природи і сутності цього поняття. В історії людської думки існували різні трактування та визначення істини. І натеper можна виділити, принаймні, наступні основні епістемологічні концепції, кожна з яких по-своєму визначає та вирішує питання достовірності людських знань. Коротко опишемо їх зміст.

Як відомо, перше формулювання найголовніших філософських проблем здійснюється ще в Стародавній Греції. Особливо осмисленого звучання в цей античний період набуває саме питання істини, зокрема, у Платона та Аристотеля, які створюють її традиційне поняття для подальших віків. Так, для першого філософа було очевидним: лише той, хто говорить про речі у відповідності до того, чим вони є, каже істину, а якщо ж промовляє про них інакше – вводить в оману. Подібним чином мислить і другий зазначений нами визначний мислитель античності. В своїй «Метафізиці» він озвучує приблизно ж таку думку, яку можна звести до наступної апорії: «казати про суще, що його немає, або ж про не-суще що воно існує, – значить промовляти хибно; натомість стверджувати про те, що суще є і не-сущого немає, – прорікати істинне». Разом з тим, ці визначні грецькі філософи розійшлися у способах досягнення істини. Платон міцно став на ідеалістичну позицію з своєї алегоричною теорією «печер», Аристотель же обрав раціоналістичний шлях.

Визначення істини, дане зазначеними давньогрецькими мудрецьми, як відповідність наших знань дійсності, надалі цілком дотримувалися усі як матеріалісти, так й ідеалісти. Таке класичне розуміння епістемологічної сутності визнавали різні за своїми філософськими поглядами мислителі. Їхні погляди, при цьому, різнилися, як правило, лише в питанні про характер відображуваної реальності та про механізм такої відповідності. Зрештою, історично взаєморозвиваючись і було сформовано сучасні теорії про істину. І, на даний час, як відомо, можна вести мову про ряд найбільш поширених епістемологічних

концепцій.

Так, когерентна теорія розглядає істину як відповідність одних знань іншим. Тобто правильним оголошується лише те, що не суперечить вже існуючій інформації в її системності. Інакше кажучи, за такого підходу нова інформація має впливати зі старої, будучи її своєрідним прогресуючим розширенням.

Натомість, конвенціоналісти вбачають істину у тому, що більшість вважає правильним. Або ж, принаймні, з чим погоджується переважна частина суспільства. І цього, на їх думку цілком достатньо аби оголосити ту чи іншу ідею правильною. Істина – це угода, – саме таке основне кредо у конвенціоналістів. За цим визначенням, у разі виникнення розбіжностей, потрібно просто домовитися між собою, що слід вважати істиною та догматично прийняти таке рішення за правильне знання.

Прагматисти ж намагаються ствердити інше, положення: правильне знання – це тільки корисні для соціуму ідеї, судження, теорії. Відповідно до цього, істина ставиться у пряму залежність від її можливості задовольнити потреби суспільні потреби. Таким чином, за такого підходу виходить, що правильним знання є лише в тому випадку, коли воно є корисним. За цим критерієм в якості істинного визначається лише те, що в даний момент часу дає ефект, приносить свого роду «прибуток». Відповідно, все інше – неправда. Тобто, за великим рахунком, тут панує утилітарно-інструменталістське розуміння істини.

Продовжує лінію вже наведених трьох «модерністських» теорій, в сенсі своєї епістемологічної провокативності, й позитивістське трактування. Його прихильники категоричні у тому, що істина – це виключно дослідна стверджуваність. У позитивізмі розгляду піддається тільки те, що реально може бути перевірено на практиці, все інше визнається нікчемною «метафізикою», грою уяви, а тому не може свідчити про достовірність відомостей про об'єкт.

Екзистенціалістська ж світоглядна позиція підходить до питання з кардинально іншого боку та судить про достовірність знань через категорію «свобода». Остання і є, на думку хайдегерівців, істиною, постаючи у вигляді своєрідного процесу «привідкриття» дверей буття, в якому людина, з однієї

сторони, сама повинна зрозуміти світ прямуючи на зустріч з ним, з іншого боку, будучи вільною у такому ірраціональному виборі.

Дещо схоже та певною мірою подібне епістемологічне вирішення ірраціонального характеру, але ще більш містично-втаємниченого характеру, як ми знаємо, пропонує томістська доктрина. При цьому, вона усуває «розпливчастість» екзистенціалізму конкретною індивідуалізацією: істина – це Бог.

Для марксистів же в епістемологічному плані головним є відтворення об'єкта так, як він існує поза і незалежно від свідомості. Разом з тим, пропонований цим напрямком виключно матеріалістичний шлях містить багато нездійснених на практиці моментів. На противагу цьому, в ідеалістичних системах істина розуміється як вічно незмінна та абсолютна властивість світу належного, або шляхом погодження мислення з самим собою через його апріорні форми (І. Кант). Натомість, точка зору прихильників суб'єктивно-ідеалістичного емпіризму полягає вже в розумінні правильності знань у вигляді відповідності мислення відчуттям інтерпретатора чи як прояв найбільш простого гілетичного взаємопогодження шляхом цілеспрямованої реалізації волі особистості.

На сьогоднішній же день, як вірно доводить Буланенко, загальна специфіка сучасного епістемологічного розуміння полягає «в загальноприйнятому і основоположному для філософії і науки понятті істини як остаточного і досконалого знання» [76, с. 97], де «істина, безумовно, передбачає необхідність відповідності знання дійсному стану речей» [76, с. 98]. А вже у більш розширеному плані можна сказати наступне: по-перше, істина трактується як правильне відображення дійсності, що проявляються через відповідне явище об'єктивної реальності. По-друге, це є адекватне відтворення у пізнанні предмета, тобто гносеологічне оформлення його таким, яким він існує незалежно від свідомості через сувору відповідність думок існуючій реальності. По-третє, істина нерозривно пов'язана з предметно-чуттєвою діяльністю людини, тому достовірна інформація сутності відтворюється в практиці.

Разом з тим, усе це народжує й цілий спектр відповідних додаткових питань: багатоманітність варіантів пізнання однієї і тієї ж речі вказує, що кожна

людина пізнає світ по-своєму, неповторно, з певними відмінностями. Так, як правильно доводить Брудний, «існування різних варіантів розуміння одних і тих же текстів є очевидним фактом» [74, с. 116]. Така поліваріабельність переконливо засвідчує, що кожний із нас не володіє гарантованим методом безхибного отримання інформації. Можемо говорити про те, що суб'єкт лише створює тією чи іншою якістю епістемологічну «сітку», за допомогою якою і вловлюється частки існуючого світу. В зв'язку з цим, слід категорично відкинути положення про просте копіювання думкою шляхом ідеального створення образу реальної дійсності: інтерпретатор створює свій гносеологічний відбиток для себе в силу власних індивідуальних пізнавальних особливостей.

Як відомо, існуюча нині теорія пізнання конкретизує традиційну епістемологічну концепцію і через діалектичний взаємозв'язок відповідних понять. Так, істина може бути абсолютною і відотною, конкретною й абстрактною тощо, але в усякому разі вона протиставляється так званій «хибі».

Разом з тим, слід зазначити, що в онтологічному плані існує лише одна істина – об'єктивна за змістом, але в гносеологічному плані вона вже постає у вигляді діалектичної єдності абсолютного та відносного. Як знання, що об'єктивно існує завжди, вона незалежна від того, знаємо ми її чи ні. Часто ми маємо справу лише з частковими, обмеженими відомостями про об'єкт. Попри це, відносна істина з необхідністю містить у собі момент абсолютної, зумовлює і передбачає її. Така повна об'єктивність, в свою чергу, дається людині лише через проміжні знання, які перебувають у безкінечному процесі постійного розвитку. Відносні істини, отже, – це щаблі, певні етапи на шляху досягнення абсолютної істини. Загалом ж, як влучно вказує Буланенко, «загальною умовою можливості всіх ... модальностей істини є відповідність самого людського буття своєму призначенню» [76, с. 98].

Безумовно, що людське пізнання наразі не може дати вичерпно адекватну характеристику сутності величезного за своєю природою матеріального і духовного світу. Проте, це зовсім не означає, що абсолютна істина є малодосяжним ідеалом, зокрема, стосовно окремих явищ. Адже час витісняє

відносність в знанні, наповнюючи його все більшою повнотою. Так поступово нарощується об'єктивно істинна, перевірена практикою інформація, що не спростовується подальшим розвитком, а шляхом проліферації зберігається, включаючись у зміст нового. І, насамперед, виявляються та уточнюються ті межі, в яких це знання наближається до своєї абсолютності.

Неправильне ж розуміння дійсності перетворює істину в її полярну протилежність – у хибу у вигляді несвідомого заблудження. Останнє – це такий зміст людського знання, в якому дійсність відтворюється неадекватно в силу її ненавмисного спотворення в уявленнях суб'єкта. Омана, будучи антиподом істини, також представляє собою своєрідне теоретико-пізнавальне явище. Як безумисна невідповідність суджень про об'єкт, це є хибне знання, що приймається за правильне знання. При цьому трапляються випадки й того, що справжня істина сприймається за заблудження.

Очевидно, що омана має певні закономірні підстави для свого існування, будучи необхідним моментом і результатом пізнання. Але які ж причини виникнення та існування заблудження? Чому воно є незмінним, постійним і невід'ємним супутником істини в процесі пізнання?

Насамперед, це обумовлено закономірностями наявного у людини гносеологічного апарату, якому повсякчас властиве перебільшення чи недооцінка елементів досліджуваного ним явища. Коли ми ведемо мову про відповідність знання об'єкту – ми порівнюємо абсолютно різні речі: інформацію та явище, про яке вона «оповідає». Тому часто ми лише думаємо, що знаємо. Іноді процес пізнання взагалі супроводжується релятивізмом (від лат. *relativus* – відносний), тобто думкою про неможливість досягнення абсолютної істини. Інша крайність, в яку може впасти суб'єкт пов'язана із догматичністю (від грец. – думка, положення). Такій епістемологічній хворобі характерне присвоєння певному знанню статусу вічно правильного, незмінного за будь-яких умов. Зрозуміло, що таке «оголошення» аксіомою здійснюється без урахування конкретних розвитку і реалізації. Найбільшою ж небезпекою для істини, як відомо, є соліпсизм (від лат. – тільки сам). Відповідно до цієї установки весь світ бачиться виключно крізь

призму власної свідомості: «правий лише Я».

Отже, в ході інтерпретації суб'єкт, вступаючи у сферу невідомого, змушений застосовувати гносеологічні засоби тією якістю, які вироблені в його історичних умовах. Знання, якими керується людина в своїй життєдіяльності, завжди є обмеженими певним рівнем досягнутого суспільством в даний час. Разом з тим, в процесі освоєння нових явищ постійно виробляються нові поняття і уточнюється зміст застосування старих. Знання організовуються в завершену систему, що має давати цілком прийнятні відповіді на питання, розв'язання яких забезпечує функціонування та розвиток життєдіяльності людини і суспільства. Результати інтерпретації таким чином постійно розвиваються шляхом спроб та неминучих помилок. Багато із знань з часом демонструють свою обмеженість, стаючи гальмом на шляху розвитку пізнання та практики. Так і викриваються та відкидаються заблудження, які колись вважались істиною.

Для того, щоб не потрапити у пастку хиби, важливо постійно збагачувати зміст своїх знань через конкретизацію тих рубежів, поза якими вони перетворюється в заблудження. Ця вимога обумовлюється тим, що об'єкт слід розглядати в тих умовах місця й часу, зв'язках та відношеннях, у яких він виник, існує та розвивається. Часто незнання або ігнорування саме таких меж перетворює наші знання з істини в заблудження. Так, не буває двох абсолютно однакових злочинів, а тому юрист має володіти великим інтерпретаційним мистецтвом аби через «індивідуалізацію» одну правову норму, універсальну для багатьох подібних між собою випадків, «натягнути» на конкретику факту справи. В даному випадку лише максимально повне і точне виявлення та врахування цих «меж» дасть знання, що характеризується об'єктивною істинністю та вкаже на правильний розв'язок.

В світлі відношення правильності/хибності інформації важливої постає інша епістемологічна проблема – критерію (від грец. *kriterion* – засіб для суджень) істини. Це питання має принципове значення й для всієї гносеологічної теорії, оскільки сутність пізнання та його результативність визначається не лише тим, як отримати відомості про об'єкт, але й тим, щоб встановити його достовірність,

тобто правильність. Отже, критерій є беззаперечною ознакою, на основі якої відбувається оцінка, визначення, розподіл та класифікація достеменності отриманої нами в ході інтерпретації інформації. Будучи засобом перевірки на істинність або хибність того чи іншого судження, умовиводу, концепції, гіпотези, теорії тощо, він шляхом «вивірення» остаточно має виробляти продукт процесу пізнання, підтверджуючи чи спростовуючи його істинність. Але чи існує такий еталон-мірило взагалі, і як та де його знайти? У мисленні людини або ж в конкретній матеріально-практичній діяльності?

Насамперед, тут варто погодитися з Алієвою, яка вказує наступне: «Ясно, що виявлення зв'язків між предметами або подіями створює у людини впевненість у придбаних знаннях». І передусім, як вказує дана дослідниця, «кожна інтуїтивна істина потребує доказу і це зазвичай здійснюють шляхом визначення логічних висновків і їх порівняння з реальними наявними фактами» [15, с. 10].

Як ми вже з'ясували, пізнання можна розглядати у вигляді своєрідного відображення явищ світу в інтерпретаційному мисленні. Причому, в гносеологічному плані думка, як образ-голограма-у-свідомості суб'єкта про пізнаний предмет, протистоїть останньому. Вона представляє собою ідеальну конструкцію, інформаційну модель досліджуваного об'єкта. А для того щоб співставити думку з об'єктом, необхідно зробити їх однорядними. І це можливо досягати в процесі безпосереднього втілення мислення в людській практиці, яка покликана знімати онтогносеологічну протилежність між матеріальним та ідеальним.

Взагалі, поняття «практика» (від грец. *prasso* – діяння, роблю, активність) розглядається як система предметної, цілеспрямованої діяльності, що перетворює світ у відповідності з потребами і цілями людини шляхом освоєння нею природних та соціальних об'єктів. Під час такого процесу відбувається здійснення реалізації сутнісних сил інтерпретатора, його знань, навичок, вмінь, якими він опредметнює знання, створюючи свій «світ речей».

Загалом, людська практика складна за своєю структурою та містить ряд

важливих елементів. Насамперед, основною її частиною є праця як доцільна та осмислена діяльність людини по перетворенню природи, пристосуванню її до своїх потреб. Предмет – речі, явища, процеси, їх сторони, властивості, відношення, що включені в гносеологічний процес. Мета – ідеальне передбачення результату апробації, на досягнення якого спрямовані дії з практичної перевірки. Мотив – усвідомлене спонукання, вольова дія, що спрямована на пізнання того чи іншого його об'єкту. І цей останній зазначений елемент є основою потреби як нагальної необхідності, що змушує дослідника до активних зусиль щодо практичної реалізації наявної у нього інформації. Засоби – сукупність конкретних засобів та прийомів осмислення впровадження, що здійснюється у численних та багатоманітних гносеологічних формах і методах (емпіричних відчуттях, судженнях, умовиводах, поняттях, концепціях, теоріях, індукції, дедукції, ідеалізації, формалізації, ірраціональній інтуїції, божественному одкровенні тощо), та відповідного технічного оснащення цього процесу екстраполяційного перенесення з паперу в реальність (приладів, матеріалів, устаткування для здійснення експериментальної діяльності, абстрактно-логічних формул, математичних графіків, соціологічного анкетування, аналітичної статистики, критичних узагальнень і т.д.). І, насамкінець, результат – сума нових знань, які людина отримала в процесі практики.

Мовна форма, в яке «одягнене» пізнання, виступає в якості матеріального коду ідеального змісту, який через мислення репрезентує об'єкти існуючого світу. Втілення ж думки у практиці безпосередньо фіксує та наочно засвідчує перевірку її на істинність. По-суті, знання тут, реалізуючи себе в суцільному, втрачають статус ідеального явища. Інформація, показуючи себе у дії, сама стає явищем матеріального світу. Практика, яка завжди включена в систему взаємодії з існуючої об'єктивністю, сама є завдяки цьому підлеглою її законом. Вона, будучи, з однієї сторони, втіленням відомостей про дійсність, а з іншої – її підпорядкованою частиною, постає реалізаційним провідником інформації. Інакше кажучи, технологічні процедури людської діяльності стають основним засобом, що реалізує знання.

Якщо людина в своїх знаннях правильно виразила сутність законів реального світу та відповідно цього побудувала свою діяльність, то практика як об'єктивний процес, що контролюється ними, виявляється ефективною. Це проявляється в тому, що вона здійснюється у відповідності з ідеальним планом, реалізуючи його. І навпаки, якщо суб'єктивні уявлення не відповідають законам існуючого світу, то така діяльність побудована на хибних положеннях. Відповідно, дійсність робить дану практику неможливою. Тобто, в тому сенсі, що задумане не може зреалізуватися. Тому, лише в тому разі, коли теорія реалізує себе, то треба говорити про істинність цих знань.

Отже, в якості найголовнішого критерію перевірки істинності знання постає саме практика. Випробовуючи теорію на міцність, вона виконує важливу функцію з перевірки знань. Причому, практика, виступає в якості безумовного критерію істини. Якщо те про що думалося запрацювало в дії – значить наші думки були вірними. Знання, несуперечливо пояснюючи факти і, ефективно реалізуючись у дії, дають корисний епістемологічний ефект. В результаті цього виявляється заблудження, яке одразу ж і виключається з подальшого функціонування та обороту.

Більше того, іноді практика може сама створювати теорію. Мова йде про так звану гносеологічну «розвідки боєм», коли немає жодного уявлення про те, що ж відбудеться в реальності в разі того чи іншого вирішення-у-дії. Тобто, коли дослідник діє за принципом «давайте зробимо, а потім подивимось що ж станеться». Немало було в історії, як відомо, і випадкових відкриттів, коли реалізуючи на практиці одні знання, не очікувано робилися винаходи з іншої галузі.

Практика як основа пізнання дає можливість інтерпретатору визначати істинність не лише кінцевих результатів дослідження, але й його проміжних результатів, а це має виключне значення для подальшого вивчення проблеми, адже стає реальною можливістю оперативного корегування гносеологічної діяльності, правильного вибору її оптимально-необхідної методології.

В будь-якому випадку проблему доведеності істини не можна вирішити, не

виходячи за межі чисто теоретичних знань. Іншими словами питання про правильність мислення як відображення дійсності не можна вирішити лише за допомогою лише думки. Оцінювати внутрішнє уявлення для об'єктивності має зовнішнє. І одним із таких дієвих методів саме якраз виступає практика. Ігнорування цього положення веде до безкінечних пошуків доказів та врешті-решт заводять нас до різного роду паралогістичних тупиків. Тому для обгрунтованої аргументації істини необхідно вийти за межі чисто теоретичного викладу. Для цього наші знання мають бути співставленні з їхнім матеріальним «оригіналом». Формою такого «виходу» та оцінювання-порівняння інформації з об'єктом і є практика – експериментальна діяльність людини. В ході цього процесу відбувається матеріальне втілення теоретичних знань, що потребують перевірки. Причому, практика є об'єктивним феноменом, який належить матеріальному світу, а відповідно і функціонує у відповідності з його законами. Саме в зв'язку з цим, теорія, що знаходить свій вияв у перевірочній дії, і показує нам істинність зроблених нами теоретичних умовиводів.

Таким чином, роль практики полягає в тому, що це є фактор, який об'єднує і спів-ставляє людські знання з об'єктивним світом. І це проявляється насамперед в тому, що вона виступає у вигляді матеріальної діяльності, яка формує предмет пізнання шляхом виділення певних властивостей реальності. Про якість речей та зміст предметів існуючої дійсності можна робити уявлення лише за тими характеристиками, в яких вони проявляються. При цьому, властивості об'єкта виявляються через його взаємодію з іншими онтоелементами світу. Саме ці характеристики і складають сформований практикою предмет наших тверджень про зовнішнє середовище, яке нас оточує. Таким чином, практика – це не просто відповідність думок об'єктивному світу, а їх спів-вимірність існуючому буттєвому континууму, задана через реалізацію у дії.

Наступним важливим критерієм істини є логіка. Як відомо, даний гносеологічний інститут активно розробляється представниками раціоналізму, позитивізму та певною мірою марксизму. Особливо широке та багатогранне логічне доведення знайшло своє застосування при вивченні явищ світу суцього,

тобто в природничих науках. Відповідно, цей метод вивіреної верифікації плідно експлуатується та використовується, зокрема в фізиці, хімії, математиці, кібернетиці та інших точних дисциплінах.

Разом з тим, існування логічного доказу не відміняє собою практичну перевірку. Відмежування істинного від хибного неможливо здійснити лише системою відповідних раціональних умовиводів. Безумовно, що доводити можливо не лише практичним шляхом, а й теоретичним, але усунення логічних помилок забезпечує лише формалізовану правильність висновків. Тому такий критерій є корисним лише в якості попередньої, розумової перевірки в мисленні.

На противагу радикальному раціоналізму, емпіричний напрямок у гносеології доходить висновку, що істинність будь-яких теоретичних побудов може бути перевірена лише шляхом їхнього порівняння з вихідними даними чуттєвого досвіду. Разом з тим, така позиція веде до відвертого агностицизму. Адже відповідно до ідей такого крайнього сенсуалізму виходить, що людина не може пізнати дійсну структуру світу, оскільки вона має справу тільки з чуттєвим досвідом, але не безпосередньо з існуючою об'єктивністю (що вже в такому разі говорити про ірраціональне пізнання, яке часто взагалі не піддається жодній верифікації, оскільки в його основі лежить віра).

Отже, людина не просто емпірично споглядає світ, але долучає до цього свою логіку, інтуїцію. Своєю діяльністю, в якій втілені її знання про навколишню дійсність, вона є частиною цієї існуючої об'єктивності. І закони цього світу контролюють правильність її уявлень про реальність, на основі яких будується її діяльність. Саме те, що за всю свою довготривалу історію людина змогла підлаштуватися до зовнішнього середовища, зуміла вистояти в боротьбі за існування, вижити як біологічний вид, свідчить про правильність її напрацьованих знань про світ. Ця оцінка була винесена самим суцільним і отримати її соціум зміг тільки через свою матеріальну діяльність у формі практики. Інша справа, що у зв'язку з тим, що не всі суб'єктивні положення можуть бути підтвержені таким чином в даних конкретно-історичних умовах (за відсутністю необхідних передумов – відповідної техніки, матеріалів тощо) зростає цінність

інших перевірочних факторів, які є відносними, оскільки вони не виступають гарантованими критеріями істини. І ось в цьому відношенні логіка, чуттєве переживання та ірраціональне мислення, виступають важливими допоміжними факторами перевірки істини.

Як бачимо, тема істини досить складна, а тому вона поправу вважається однією з найважчих науці. Велика частина питань філософської теорії так чи інакше концентруються навколо проблеми отримання правильного знання, конкретизують і доповнюють її. При цьому, сама ж істина фактично ототожнюється із сутністю. Постаючи в іпостасі одного з найголовніших світоглядних понять, вона перебуває в одному ряду з Добром, Красою, Сенсом Життя. Там, де вона присутня завжди реалізується Правда та Справедливість. І це вже є значною мірою правовим питанням. Від того як кожна людина бачить істину, інтерпретує цю суть, фактично залежить її життєва позиція, відповідне їй юридичне пізнання та розуміння кожної особи свого призначення.

Отже розглянемо тепер детальніше те, що конкретно представляє собою процес отримання юридично правильного знання. І в цьому плані, вже вище-проведений загальний епістемологічний дозволяє в світлі даного побачити, яка картина вимальовується з питанням правильності отримуваних знань та їх перевірки в сфері юриспруденції. Зроблені нами ввідні висновки дають нам змогу вже більш точно говорити про правову істину з врахування її специфіки. Причому, ще раз підкреслимо, що попередньо викладені нами епістемологічні положення цілком і повністю стосуються в загальному плані і сфери юриспруденції, тобто є тут прийнятними як такі, що застосовні.

Істина у юридичній галузі є центральною характеристикою, виступаючи її безумовним та головним епістемологічним фактором. При цьому, у змістовному відношенні лише відповідність наших інтерпретацій *jus naturale* може визнаватися такою алетейєю. Тут все просто – чим ближче людські дії до вимог *jus*, тим адекватнішими вони є. Правильний закон, що побудований саме таким чином, тобто на *jus naturale*, однаково справедливо вирішує будь-яку справу, на яку розповсюджується його дія, незалежно від часу, місця та суб'єкта його

застосування. Єдине істинно-вірне вирішення, тобто яке розв'язане через *jus*, буде залишатиметься таким в будь-які точці всесвіту, незалежно від того, коли та ким реалізувалось таке юридичне розв'язання.

Однак, як на практиці адекватно пізнати музику, картину, скульптуру, поезію, зрештою, – душу іншої людини? Тим більше, яким чином епістемологічно вірно зрозуміти багато інших явищ духовного роду: «любов», «свобода», «щастя» тощо? Усе це взагалі уявляється надважко перевірити на відповідність дійсності. Не меншою мірою це стосується і такого виду знання як права. І в цьому відношенні юридична епістемологія умовно постає в ролі «митника», що здійснює важливий контроль на перевалочному пункті транспортування ідеї *jus naturale* у дійсне суще, фільтруюче отримане таким чином знання, відсіює різного роду хибні домішки, що стали можливими через суб'єктивний характер інтерпретації. І, при цьому, нині, як зауважує Вінницький, в сучасному суспільстві «критерії правової справедливості стають все більш ситуативними, гнучкими, суб'єктивними, виявляються передусім такими, що інтуїтивно схоплюються, а не раціонально обгрунтовуються. Разом з тим, зміни, що відбуваються безпосередньо не впливають на характер здійснюваних розглянутим принципом функцій, а скоріше породжують обставини, що утрудняють його ефективну дію» [96, с. 18].

Про онтогносеологічний характер юридичної істини веде мову й Вопленко: «Формування юридичної справедливості – досить складний, рухливий і важковловимий механізм в практичній діяльності юриста, бо формальна справедливість правових норм при винесенні рішення у справі має бути узгоджена з вимогами суспільної моралі, причому в її ідеальному стані» [102, с. 8]. Тому цей дослідник констатує: «Таким чином, юридичну справедливість можна розглядати в якості морально-правової правди, в якій втілилися риси єдності і збіги моральної та юридичної кваліфікації суспільних відносин» [102, с. 13]. Але, при цьому, як підкреслює далі Вопленко, «для юридичної справедливості недостатні критерії субморалі, моральні уявлення та оцінки окремих соціальних груп, вона орієнтується на загальноприйняті, «вічні» і універсальні вимоги праведної

поведінки. Окремі прояви субморалі можуть лише братися до уваги для об'єктивної та неупередженої оцінки життєвих ситуацій» [102, с. 8]. Тож, в підсумку, Вопленко робить наступний висновок: «Очевидно, що міра правильного та істинного, що міститься в юридичній справедливості, повинна відповідати моральному і правовому належному, бути його аналогом» [102, с. 14].

Тож, очевидно і те, що істина в нашому бутті, в тому числі й юридична, є постійною. Її не можна приховати назавжди. Загалом же, рух до правової істини обумовлений історичними межами наближення людини до об'єктивного та абсолютного знання про буття загалом. Через метод проб та помилок позитивного регулювання суспільних відносин нам в безупинному темпоральному поступі все більше відкривається субстанція ідеї *jus naturale*, очищаючись від різного роду суб'єктивного нальоту та намулу. В певний часовий момент вона все ж «знімається» законом, реалізуючись у конкретному вирішенні, відповідно до рівня суспільного розвитку. Рано чи пізно, поступово розширяючи з часом свої гносеологічні уявлення про навколишню дійсність, соціум чимдалі більше здійснює для себе інформаційне освоєння світу. Не виключенням в цьому відношенні є і природа буття права. Тому змінюються історичні епохи, одні закони скасовуються, інші, більш досконалі приймаються. Середньовічна кара відрубання руки за крадіжку в просунутому цивілізованому світі вже позаду в минулому. Про це ж веде мову і Варламова: «Діючий «в найбільш ранні і примітивні епохи» «варварський спосіб здійснення права» зникає з розвитком цивілізованих форм правового спілкування» [89, с. 48]. Відтак, вже у всіх сучасних країнах визнання фундаментальних прав людини на задоволення своїх первинних потреб, прав, пов'язаних зі збереженням життя, закріплено юридично.

Попри те, основним «могильщиком» юридичної істини часто постає прагматична установка правоінтерпретатора. Недаремно, у зв'язку з цим, як наголошує Атрашкевич Є., «протягом останніх десятиліть прагматизм часто бував об'єктом вульгаризації з одного боку і нищівної критики – з другого, а в останні роки його принципи подеколи застосовувалися для підтримки тих чи інших неоаналітичних течій у філософській думці ... і у філософії права зокрема, і в

провідних загально-філософських дискурсах здебільшого спостерігається або вульгаризація, або суто інструментальне використання окремих аспектів прагматистської методології. Більше того, попри всю різноманітність, більшість (в тому числі й відносно свіжих) праць, присвячених проблематиці правового прагматизму, відзначаються яскраво вираженою недовірою, якщо не відвертою ворожістю до правової теорії» [33, с. 47]. При цьому, як зазначає Атрашкевич Є., «принципова засаднича невизначеність, послаблення традиційної лінійно-логічної дисципліни мислення, балансування між логікою та інтуїцією, постійне коригування теоретичних побудов рефлексіями практикуючих юристів найвищого рівня, селективність у застосуванні елементів прагматистської парадигми перетворює прагматизм на певного кшталту «пре пост-модернізм»» [33, с. 45].

Певною мірою на цих же засадах антиепістемологічних, що також ідеально вписалась у постмодерністську течію, працює й т.з. школа вільного права, яка на відміну від кауфманізму юридичну «свободу» правоінтерпретації бачить у звільненні з-під правління законів логіки через тотальну соціологізацію. На це, зокрема, звертає увагу й Бабаєв: «Прикладом такої недооцінки й навіть повного ігнорування законів і правил формальної логіки в праві може слугувати школа «вільного права», що виникла як протипага формально-логічної юриспруденції. Видний представник даного напрямку Е. Ерліх, зокрема вказував, що в сучасну йому епоху логіка, як явище архаїчне, сковує ініціативу судді, його творчість, бо діяльність судді зводиться до формально-логічної операції по виведенню судження з судження, що міститься в законі. Висновки Ерліха в даний час набули широкого поширення в прагматичних напрямках ... юриспруденції» [34, с. 42].

Отже, яким чином в юридичній галузі правильно «технічно» перевірити стан досягнення істини? Очевидно, що тут чисто позитивістська позиція залишає поза полем уваги найважливіші для правопізнання процеси та явища. Так, усім добре відомо (і це підтвержене самим життям), що неухильне дотримання виключно законів при вирішенні юридичної справи аж ніяк ще не означає зі стовідсотковою гарантією отримання правди у остаточному розв'язку. Однак,

очевидне й інше, – оскільки правова істина, як і будь-яка інша, в світі людського існування постає суб'єктивною, тому її відкриття – це завжди творча робота. Знаходячись в матеріальному світі, екзистенція вдивляючись наче крізь воду в приховане від неї на дні ідеальне бачить лише смутно та розпливчасто обриси дійсного змісту, в тому числі й *jus naturale*. В такому випадку нічого не залишається як покластися не лише на розум, теорію та практику випробувань, але й власні ірраціональні відчуття-переживання, що в своїй сукупності мають «ситом» просіювати увесь зібраний герменевтичний масив результатів пізнання, в пошуках правильної відповіді про космічну суть права.

Говорячи далі про критерії юридичної істини, що використовуються для її перевірки, зрозуміло, що тут мова йде про тонку чуттєвість: скільки заслуговує злочинець – 6 чи 7 років позбавлення волі; достатній розмір відшкодування моральної шкоди слід визначити у 200 або ж 250 доларів? В даному випадку саме наш ірраціональний моральний «внутрішній» розсуд має, насамперед, активно говорити та підказувати справедливу форму вирішення. І тут є слушною наступна думка Воппенка: «Думається, що справжньої таємницею поняття і явища справедливості в суспільному житті виступає те, що вона є одна з найважливіших духовних цінностей людства, вироблених і усвідомлених людьми в процесі багатоговікового розвитку. Первинною та природною формою її буття виступає моральність, яка за рахунок своєї реактивності проникає і вплітається в усі основні види і результати людської діяльності – економіку, політику ... ідеологію і т.д.» [102, с. 9]. Попри це, Воппенко свідомий того, що «разом з тим пошуки загальної та універсальної формули, в якій можна б було висловити все змістовне багатство справедливості, не припиняються» [102, с. 10].

Щонайперше ж, під час правопізнання, істина має бути завжди з нами в самому серці, де і має «висікатися», а для цього має активно працювати сама душа. Як суб'єктивне відображення *jus naturale* у нашому знанні, юридична інтерпретація повною мірою залежить від самої людини. Питання про ступінь реалізації епістемологічної об'єктивності в ході правопізнання, яке спрямоване до безпосереднього «виконавця», є його індивідуальним духовним вирішенням. Як

правило, буде інший застосовувач *jus* – отримаємо вже не такий, відмінний результат, хоча б і з мінімальною різницею змін. При цьому, абсолютне аргументування з позиції інтерпретатора повного схвалення чи активного протесту щодо застосування тієї чи іншої норми закону ще не означає правильного розв'язку, оскільки внаслідок відомих герменевтичних чинників, що працюють проти правди, – хиба є куди частішим епістемологічним фактором, який керує людиною, аніж істина. І хоча в онтологічному відношенні об'єктивно не може бути одночасно двох правильних відповідей: якщо А, то Б, але не С, і ніяк інакше; однак реальне гносеологічне вирішення дає зовсім інший результат, ініціюючи внесення певної довільності у цьому питанні: народжується багато своїх «правд», кожна з яких хтось вважає єдиною. Саме здійснюваність інтерпретації через екзистенцію дозволяє говорити про поліваріантність, в тому числі й в юридичній сфері. Дві людини – три судді. Вже не кажучи про те, що правове вирішення одного й того самого суб'єкта через десять років не буде ідентичним. В зв'язку з цим, є очевидно, під час правопізнання мають окрім власного «бачення» в обов'язковому порядку діяти й інші, більш уніфікаційно-перевірочні критерії.

Що стосується сфери юриспруденції, то тут у верифікаційному плані завжди досить плідно використовувався логічний метод перевірки. Так, подібні теоретико-раціональні форми підтвердження стають незамінними, зокрема, при формулюванні саме позитивних норм, побудові різноманітних законодавчих конструкцій. Незамінна їх епістемологічна роль і під час ув'язки факту та права в конкретиці юридичної справи. В юриспруденції процедурно важливо, щоб кожне рішення було вмотивованим та обґрунтованим, з визначенням саме логічних підстав, які були керівними для інтерпретатора, адже викласти емпірично, на папері, ірраціональну частину «внутрішнього переконання» – у своєму здійсненні завдання надважке.

Взагалі, фактично, під час процесуального провадження загалом відбувається логічна перевірка на міцність версій сторін. Разом з тим, часто, в ході такої діяльності, суворо виставлені рамки аж ніяк не сприяють досягненню

істини, зокрема, це стосується правила допустимості доказів: останні можуть фізично існувати, бути в наявності для їх вивчення, але в юридичному сенсі вони не беруться для оціночного сприйняття. Така формалізована заборона нерідко приводить до неможливості з'ясування усіх об'єктивних обставин справи та грає на руку недобросовісним особам. Рішення суду в такому разі стають лише правильними за формою та незаконними по своїй суті. Про це говорить й вчений Боннер: «Тому за вказаними міркуваннями не можна виключати ті чи інші засоби доказування по конкретних категоріях справ. Це суперечить принципу об'єктивної істини, виступає по суті залишковим явищем теорії формальних доказів. Надмірно жорстко сформульоване в ... праві правило допустимості доказів у ряді випадків служить перешкодою до встановлення істини у справі» [60, с. 24]. В результаті, Боннер констатує: «Таким чином, роль правила допустимості доказів неоднозначна» [60, с. 26], тому «у юридичній літературі правило допустимості доказів піддається обґрунтованій критиці» [60, с. 27].

На підставі цього, Боннер приходить до цілком справедливих висновків: «З нашої точки зору, потребує перегляду та вичерпний перелік засобів доказування На сьогоднішній день встановлення істини по цивільній справі можливо лише за допомогою ... чітко фіксованих засобів доказування. Тим часом постійний розвиток науки і техніки, розширення можливості використання спеціальних пізнань в судочинстві, все більш широке впровадження технічних засобів у побут людей роблять необхідним відповідне доповнення цивільного процесуального законодавства» [60, с. 29]. І далі: «Вважаємо за необхідне значно розширити перелік засобів доказування ... Крім закріплених в ньому ... засобів доказування слід було б передбачити можливість використання в якості доказів різноманітних сучасних засобів інформації. Причому, оскільки наука і техніка постійно розвиваються, перелік джерел інформації, використовуваних в цивільному судочинстві, повинен бути не вичерпним, а умовно-орієнтовним, бо навіть докладний перелік в умовах науково-технічного прогресу неминуче застаріває» [60, с. 30].

Більше того, але й саме поняття «відносність» доказів також носить

умовний характер. На це, зокрема. Звертає увагу і Аверін: «З точки зору повноти розслідування (у тому числі і з позиції обвинувачення) наявність в матеріалах справи тих доказів, які слідчий в момент їх виявлення оцінює як такі, що не відносяться, має істотне значення.

По-перше, на початковому етапі відшукування, збирання, закріплення та оцінки доказів який-небудь доказ в рамках обраної версії досліджуваної події може виглядати таким, що не відноситься до справи, «дрібницею», але в ході слідства (у зв'язку зі збільшенням обсягу отриманої інформації і появою нової версії або істотним коригуванням обраної раніше версії досліджуваної події) характеристика зазначеного доказу може змінитися, а іноді такий доказ здатний кардинально вплинути на юридичну оцінку досліджуваної події. Промовляючи свою знамениту фразу: «Мій дорогий Ватсон, в нашій справі немає і бути не може дрібниць. Вся наша робота будується на цих дрібницях, які набагато важливіше видимих доказів», Шерлок Холмс говорив не про щось надприродне, а про елементарні речі, суть яких полягає в тому, що при розслідуванні злочину будь-яка на перший погляд незначна деталь може виявитися тією інформацією, яка дозволить пролити світло на суть досліджуваної події» [6, с. 254-255].

Особливо важливим епістемологічним чинником перевірки правильності прийнятого юридичного рішення є і практика. Як вже існуючий досвід подібного вирішення, вона не в останню чергу допомагає правильно звести в єдине право та факт. Саме практика часто дозволяє в кінцевому рахунку встановити істинність під час юридичної кваліфікації. Зрештою, вона виявляючи лакуни, показує, що потрібно «підправити» в тому чи іншому НПА, нерідко вказуючи й на необхідність прийняття повністю нового закону.

Отже, в будь-якому випадку, бачимо, що епістемологічне завдання по осмисленню юридичної реальності передбачає собою витрачання значної кількості як інтелектуальних, так і емоційно-чуттєвих сил. І не в останню чергу, як справедливо зауважує шотландець Дж. Ферье, це обумовлено тим, що знання про істину, що відкривається нам, насправді є її хвостовою частиною: воно є «кінцем, що прибуває до нас спочатку, але який ми повинні розвернути» до себе в

повному розмірі, «щоб змусити її обертатися недалеко від нас» [627, с. 43-44]. При цьому, в юридичній сфері, як ніде інше, власна совість суб'єкта має бути не другорядним суфлером, а саме головним режисером правопізнання, як за герменевтиною формою, так і, – що куди головніше, – за своїм внутрішнім епістемологічним змістом. Тому слід завжди відповідально відноситись до цього процесу, максимально повно віддавшись йому.

Висновки до розділу 5

Одне із важливих буттєвих завдань для усього людства – жити саме по праву. Адже *jus naturale* – це найвища міра правди, яка тільки взагалі може існувати у наявному бутті. І ця істина, що призначена для регулювання суспільних відносин, є нетлінна, допоки існувати наш світ. Поміж тим, один із основних діючих на сьогодні для нас принципів *jus naturale* полягає в тому, що його, наразі, не можна пізнати до кінця.

Тим не менше, в юридичній реальності інтерпретатор має стати дзеркалом буття *jus naturale*. Тобто тут, кожний хто виступає в якості суб'єкта розуміння, тлумачення та застосування, має бути, насамперед, на стражі саме *jus*, а не закону. Причому, оскільки правильна правоінтерпретація має відповідати змісту юридичної реальності, як бутті, в якому розгорнулося *jus naturale*, то це є пізнання, спрямоване саме на останнє. І лише так відбувається поєднання юридичних гносеології та онтології, тобто стає можливе злиття «онто» з гносео».

Закон же, як і будь-який результат пізнання, є лише спроба повторити об'єкт, виготовити його дублікат шляхом ауторепродукції. Тобто в даному випадку – це є намагання зробити реплікант норм *jus naturale*, звичайна редуплікація останнього. Попри це, для людства право саме по собі не з'являється у чистому вигляді, а проявляється тут шляхом інтрогенності, як своєрідне сублімоване перенесення змісту *jus naturale* у форму закону та порядку його виконання.

Прихід *jus naturale* у суспільство завжди пов'язаний із дією нашої

правосвідомості як суб'єктивної форми реалізації *jus*. Останнє з'являється у суцюзому лише через інтерпретатора. А відтак, право, по-суті, необхідно гносеологічно «пропустити» через себе.

Сама ж акомодация веління законодавця (вираженого ним в статтях НПА), відповідно до існуючої дійсності, тобто конкретна реалізація позитивних норм, – також є суто гносеологічним процесом та наступним рівнем юридичній реальності, як «пізнання вже пізаного», тобто переробка та застосування *lex* в безпосередній казуальності фактичних обставин справи.

Усе ж найголовніше під час інтерпретації здійснюється на початковій герменевтичній стадії – розумінні. Саме тут отримується інформація, яка далі підлягає нашому наступному розтлумаченню та вже, після цього, в подальшому – застосуванню. І в цьому відношенні, юридичне розуміння – це, насамперед, трансцендентальне перенесення у зміст *jus*, шляхом налагодження зв'язку належного із суцим. Лише так виявляється можливим зазирнути вглиб, дізнатися, що ховається під правовою формою, гносеологічно «просвітити» її. Тобто, це є герменевтичний перехід з метою побачити за обрієм «позитивності» істинну сутність та призначення *jus*. Однак, прилад для «зчитування» інформації про право, який стоїть на озброєнні людини, перебуває у її віданні – поки ненадійний. Відтак, ми і не вийшли на повне пізнання *jus*.

Своєю чергою, кожен же із нас приходить у світ права зі своїм власним герменевтико-епістемологічним багажем, яким і наповнює по-своєму каркас юридичного вирішення. Позаяк, в основі останнього завжди має бути покладена лише істина. В якісному плані саме юридична епістемологія покликана допомагати здобувати її в сфері права. А, істина, тут, – це такий зміст знань про *jus naturale*, що визначається лише властивостями самого світу.

В будь-якому ж виді пізнання, в тому числі й щодо осмислення правової реальності, слід спрямовувати свої зусилля тільки на досягнення об'єктивної істини. Адже лише поняття останньої характеризує такий зміст відомостей, отриманих людиною, який не залежить від неї, показує виключно суть існуючої дійсності. Не менш важливо при цьому сягнути і абсолютного знання, яке

розкривається через відносне, і навпаки, друге містить в собі елементи першого.

Разом з тим, істині у процесі пізнання протистоїть заблудження. Воно постає у вигляді невідповідності наших уявлень про сутність речі. Тобто, як недостовірність думки про її об'єктивний предмет. Відтак, заблудження тут з'являється в разі нерозвинутості самого пізнання. Саме це й сприяє появі помилки як неадекватності інформації індивіда про об'єкт що ним вивчається. Допустити ж хибу в юридичній діяльності означає вчинити всупереч норм права.

Між тим, у кожному реальному процесі пізнання заблудження, як і істина, є його закономірним результатом. Інтерпретація саме і здійснюється через боротьбу цих епістемологічних протилежностей. Відтак, право, як вища міра правди буття, весь час межує в суспільстві із власними викривленими образами. Постійне ж співіснування істини та її антиподу – хиби, в їх взаємодії є неминучим епістемологічним моментом, оскільки абсолютне знання не дається суб'єкту все й одразу. Цей момент одночасно зумовлює й наявність відносності в інтерпретаційних результатах. В результаті чого, наші закони та юридичні дії часто бувають далекі від права. Відтак, багато що чого стоїть між нами та істиною *jus*.

Важливим критерієм істини є практика. Адже для того, щоб встановити відповідність нашої інформації об'єктивному світу, необхідно їх спів-вставити. Тож, вона, по-суті, є основою людського пізнання, показуючи в кінцевому рахунку ступінь вірності прийнятого рішення. Тобто сутність практики зводиться до перевірки в дії. В юридичній царині це проявляється в тому, щоб переконатися у відповідності вирішення справи в проекції до вимог права. Саме висловлений суб'єктом розв'язок факту допомагає оцінити його на зазначену якість іншим. Більше того, як ми знаємо, офіційно схвалена юридична практика часто може набирати рис прецеденту, стаючи джерелом позитивних норм. Тож, лише практичне підтвердження праворозуміння, яке само пройшло перевіркою часом, означає те, що діяльність здійснювана згідно такого знання, дала очікуваний результат. Тобто *jus naturale* було адекватно розшифроване, і на підставі цього юридична справа була справедливо вирішена. Відтак, в підсумку, постійно

перебуваючи в пошуках змісту *jus*, ми цим і створюємо юридичну реальність як гносеологічну форму існування права.

Таким чином, пізнати право – означає «почути» його ретрансляцію через свій гносеоприймач, як уловлювач думки, закладеної в *jus*. Тобто, це перевезення інформації про *jus* через її переправлення з належного у суще, детальне осмислення та «розбір» на істинність. Словом, інакше кажучи, правопізнання передбачає собою те, що потрібно провести електрифікацію буття *jus*, здійснити його освітлення для себе, але зробити це лише шляхом неупередженості. Остання ж розглядається у вигляді ментального стану, що виключає вплив психосил на формування об'єктивності. Причому, в юриспруденції, така безпристрасність, по своїй суті, нічим не відрізняється від наукової, історичної тощо. Це все ті ж загальні епістемологічні чинники одного порядку. Правильне ж розуміння *jus naturale* – це могутній фактор перебудови світу на прогресивній основі та творчовибудовна сила, що активно сприяє розвитку та зміцненню наших історичних завоювань в сфері прав людини.

ВИСНОВКИ

У роботі подано сучасне теоретичне узагальнення та нове вирішення важливої наукової проблеми, що виявляється у комплексному філософсько-методологічному дослідженні формування та розвитку юридичної реальності з виробленням її сучасної концепції.

В ході опрацювання теми дисертації виявлено, що утворення юридичної реальності відбувається в особливий онтогносеостичний спосіб, як буттєва регламентація людської поведінки, закріплюючи її у відповідних правових нормах, спрямованих на встановлення, підтримання та усунення усіх можливих конфліктів в суспільстві. При цьому, *jus* у своєму прояві в режимі пізнання через *lex* обумовлено тим, що кожна цивілізаційна формація використовує різні соціальні регулятори відповідно до конкретних історичних умов, в яких вона перебуває. Тобто реалізація права в соціумі, а відтак і побудова юридичної реальності залежить від рівня власного розвитку суспільства, оскільки повною мірою відповідає соціальному, духовно-культурному та економічному спектру обставин, що склалися на момент такої інтерпретації. Водночас, щоразу створюючи *lex* у вигляді засобу для нормативної оцінки та впливу на людську поведінку у суцшому, держава в ході такого впорядкування має повсякчас орієнтуватися саме на *jus*, як єдину субстанцію належного, що репрезентовано відображає відносини залежної взаємодії між кожним суб'єктом та встановленим змістом справедливості для нашого світу, під час утворення останнього. Здійснений аналіз існуючих сьогодні різних філософсько-правових поглядів на методологію пізнання юридичної реальності, а також самостійне авторське дослідження специфіки такої буттєвої системи, проведене на базі онтогносеології, дозволило виявити та з'ясувати особливості праворозуміння, а також напрацювати обґрунтовані підходи, які необхідно застосовувати у суспільному регулюванні. В результаті цього, шляхом описаного алгоритму, в дисертації не тільки поставлено, але й розв'язано наукову проблему, що полягала у створенні загальнотеоретичної концепції осмислення юридичної реальності, виходячи з

урахуванням її сутнісних статичних ознак та динамічних властивостей. Тож, в підсумку, у зроблених висновках відображено основні результати такого дослідження.

1. Юриспруденція вивчає право лише як факт. Філософське ж завдання, тут, – обґрунтувати цю частину дійсності. Причому, показуючи підстави цього явища, мислителі саме так повинні обслуговувати сферу здійснення права у реалізаційному пізнанні життя людини. Й усе це – розв’язання великого та специфічного методологічного питання про юридичну реальність. В цьому плані, безпосереднім предметом філософії права – є ідея *jus*, і її зміст у належному, і реалізація у суцюзому через *lex*, й далі – процес її виконання в безпосередніх людських діях. І увесь цей статично-динамічний конгломерат утворює складну структуру. Він же є й тим, що ми називаємо юридичною реальністю. Своєю чергою, визначення суті останньої, породило величезний історичний спір про право, який триває і донині. В самому ж цьому питанні і знаходиться вістря наконечника усієї юриспруденції. При цьому, під праворозумінням можна мати на увазі зміст самого *jus* (його онтоархітектоніку) або ж сутність процесу пізнання *jus* (тобто гносеоідентифікаційність цього явища). Відповідно, і юридичну реальність можна розглядати з таких же позицій, тобто, і онтологічний, і гносеологічний феномен. Але для охоплення дослідження усієї сутності цього поняття, логічно допустити, що більш методично грамотно та коректно, роботи це у комплексі саме таких підходів, в їх взаємонакладенні.

2. В розв’язанні конкретного юридичного випадку важливі і онтологічні складові, і гносеологічні дії з їх отримання. Що за норма *jus naturale* має бути гіпотетично використана як вказівки для вирішення – це «питання буття», а от безпосереднє її застосування у конкретиці справи людиною – є суто «пізнавальним предметом».

Отже, що є право і як його пізнати? – це основоположні питання юриспруденції. Усі інші, – лише їх продовження у розвитку. Тож, онтологія та гносеологія права – дві «медальні» сторони однієї юридичної реальності. Все решта носить допоміжний характер, впливає з них. Головне ж методологічне

завдання для усіх нас, постає в тому, що необхідно, і в теорії, і на практиці, пов'язати об'єктивне значення права з автономією його інтерпретації, тобто встановити точку примирення в єдності між юридичними онтологією та гносеологією.

3. Необхідність у праві була зумовлена наявністю необмеженої природною свободою екзистенції. Спільне ж проживання таких максимум завжди утворювало конфлікт, численні суперечності, які потребували свого вирішення. Кожне «Я», як інакшість, неминуче протистояло буттю Іншого, що і породжувало та підтримувало постійну напругу протистояння в суспільстві. Визначення меж огороження світів екзистенцій стало першою потребою аби суспільство не зруйнувалось та продовжило свій розвиток. Спілкування із собі подібними зі спірних предметів стало не розв'язуваною справою. Тож, зняття цієї постійної напруги вимагало наявності єдиної для використання усіма членами соціуму виміральної «рулетки». Відтак, з'ясувалось, що кожний має самообмежитись, віддати частину своєї свободи на користь формування спільної. Тому саме право стало виходом із такої ситуації суперечок, що була породжена дефіцитом узгодженості в умовах постійного соціального «тертя». Пізнання ж *jus naturale* і породило процес формування нами юридичної реальності.

4. Головний зміст права – це встановлення необхідної рівноваги між свободою екзистенцій, максимальне можливе, найбільш оптимальне співузгодження основ загального та одиничного в спільному проживанні. Утвердження такого компромісного порядку, при якому б реалізація індивідуальної волі не завдавала б шкоди солідарності, як умові співіснування разом. З іншого ж, боку друге не повинно здійснюватися за рахунок подавлення першого. Тобто завдання права полягає у забезпеченні самореалізації можливостей особи так, щоб вона не пригнічувала екзистенційні рамки «чужих». А відтак, і не порушувався б колективний союз усіх осіб, поєднаних одним простором та часом проживання. І в цій мірі розумності, як вияву природної справедливості, знаходить своє дійове вираження повага до святості автономії індивідуума в його гетерономних відношеннях до ближньої особистості.

Право за своєю структурно-функціональною сутністю є згрупований комплекс відмежованої вибіркової множинності однотипних елементів належного, що у своїй інтегрованій онтозалученості знаходяться в узгодженій взаємодії, становлячи сукупну єдність впорядкованого цілісного утворення, і, тим самим перебуваючи в одній площині відношень та володіючи відносною самостійністю, стійкістю та автономністю свого функціонування у зовнішньому середовищі суцього для досягнення чітко заданих цілей, – отримує характер визначеної спрямованості на створення найбільш ефективного сфокусованого результату нормативного врегулювання міжсуб'єктних відносин для цього виду буття.

5. Право, загалом, – це стійкий світопорядок, який покликаний забезпечувати спільне існування людей у мирі, відповідно убезпечуючи їх від колізій інтересів групи і особистості, бездоганно вирішуючи (в плані досягнення справедливості конкретного випадку) конфлікти проблем розподілу, що виникають на цій основі. Розв'язання такого завдання в суспільстві здійснюється через відповідний механізм необхідного компромісу. Усе це для дієвого виконання в суцшому з необхідністю передбачає потребу в інституціюванні юридичних процесів зі створенням відповідних суспільних (державних) органів, в ідеалі підвладних лише здійсненню ідеї *jus naturale*.

В свою чергу, онтологічно, *jus naturale* становить сукупність юридичних норм одного змісту, натомість в гносеологічному відношенні – це звід правил, що містить в собі безмежне коло можливих суб'єктивних значень. Однак з останніх усі є неправильні, за виключенням одного, яке відпочатково буттєво сформоване та автентично закладене у світ. Тож завдання людини зупинитися саме на тому, єдиному варіанті. І сьогодні є всі достатні підстави вважати, що саме *jus naturale* і слід розглядати як постійно-діючу ідеальну систему загальнообов'язкових правил поведінки, закладену в основу існування усього нашого буття, в частині функціонування у ньому суспільства. Значення цих норм не залежить від суб'єктивної згоди, а отже й від позитивних законів. Ці вимоги лежать в основі наявного світового порядку, визначають його: сама природа речей, людини та

життя впливають з них. І лише воно є основною підставою для оцінки чинних **нормативно-правових актів** та усіх інших процесі, що здійснюються в юридичній реальності.

6. Спочатку ж, *jus*, як сукупність ідеальних норм, вироблених для буття, існувало «саме-в-собі», не затребувано. Тобто поставало лише як чиста правова реальність. Коли ж ми нею «зацікавились» у спробі її проявити з метою адекватного врегулювання наших суспільних відносин, тоді і розпочалась гносеологія *jus*, приєднавшись до його онтології. Отже, з'явилась дійсність, створена людськими пізнавальними зусиллями з відповідною спробою побудувати її на живильній енергії змісту *jus*. Те, чим право «обросло» завдяки соціальній суб'єктивності і стало юридичною реальністю.

Насамперед, юридична реальність – це саме *jus naturale* та те гносеологічне поле, яке функціонує навколо нього, постаючи у вигляді засвоєння суб'єктом дійсності в системі правових категорій та інших відповідних інтерпретаційних дій, що знаходять свій завершальний вияв у нашій безпосередній суспільній поведінці.

Додатково можна визначити, що за своєю кінцевою структурою, де виявляється її конкретний зміст дії, юридична реальність – буття, сформоване суспільством в результаті пізнання права шляхом його зовнішнього відтворення через формування своєї локалізованої системи інтерпретації у вигляді спеціального механізму генетично пов'язаних між собою явищ в розгалуженості їх зв'язків з іншими спорідненими феноменами та фактами дійсності, які з них впливають. Основними частинами цієї конструкції виступають саме *jus naturale* (як базисний фундамент) та законодавство (її несучі стіни). Відповідно, до елементів цього онтогносеологічного феномена, передусім, також відносяться, і право- свідомість, порядок, охоронні та застосовні органи тощо. Тобто все те, що пов'язане з пізнавальним процесом реалізації *jus* у нашому соціумі. Водночас, важливо в такому сенсі зробити і таке цінне зауваження щодо структури цього явища. Якщо ми говоримо «правовий», – маємо на увазі онтологічний рівень (тобто чисте *jus*), а коли вживаємо поняття «юридичний», – то гносеологічний

ярус (як знання про *jus naturale*, включно із останнім, у вигляді основи для їх отримання) цієї системи.

7. Отже, правова онтологія – це наука про буття *jus*, його внутрішній зміст та форму існування в суспільстві у вигляді окремої реальності як сукупності функціонування відповідних феноменів в соціумі. При цьому, розкриваючи основну сутність юридичних явищ, вона має допомагати індивіду краще орієнтуватися під час реалізації норм як складному гносеологічному процесі. Ця обставина виявляється вкрай важливою для усіх нас без винятку, адже перед будь-якою нашою дією, відповідно до сукупного сенсу правового життя, останнє попередньо завжди доводиться з'ясовувати. І краще це робити адекватними методиками. Тобто підходами, сформованими саме правовою гносеологією. Визначення ж останньої може мати такий вигляд. Отже, це є філософсько-правове вчення, в якому вивчаються усі важливі юридичні проблеми, що стосуються загальних умов, сутності пізнання *jus*, можливості, межі та характеристики цього процесу, його форми, рівні та численні різноманітні відношення пов'язані із ними, а також досліджується достовірність отриманих відомостей, в комплексі з критеріями їх істинності.

8. Право, як і реальність, що нею визначається, побудовані на гносеопроекті юридичного буття (де герменевтика відповідає за хід цієї процедури, а епістемологія – за її якість). Й усе це обумовлено тим, що *jus naturale* не дане нам як фізична даність, а існує для людини лише у вигляді її динамічної дії-з-осмислення-*jus*. В свою чергу, суть ідеї права бути вичерпним світофундуєм фондом бездоганних правил, як об'єктивно створених інструкцій, безпосередньо вироблених для підтримання самого Життя. Функціонуючи саме за відповідно відведеними йому правилами, як один із онтозаконів, *jus naturale*, підправляючи наше життя у бік до визначено-встановленого балансу в природі, завжди готове для проявлення-реалізації в кожному соціумі. При цьому, однак, будучи тим, що є зручним для пізнання лише розуму, який досяг відповідного рівня. Тобто право проявляється у думці повною мірою тільки тому суб'єкту, хто спромігся отримати певний формат відповідного та достатнього високого мислення. В наслідок цього,

лише постійно розвиваючи свою технологію юридичного «гносео», людина в результаті отримує можливість все більше дотягнутися до права, а відтак, перед нею все ширше розкривається зміст «онто» останнього.

9. Роль людини в юридичній реальності зводиться до виконання вже підготовлених для неї у бутті приписів права, – ось і все, що вимагається від кожного із суб'єктів. Але кінцевий вибір все ж залишається за людиною. Вона сама мусить вирішити для себе: чи робити все за правом. Тож, *jus naturale* є підготовленим для розуміння людини. Однак, все залежить, знову ж таки, від її бажання та докладених нею зусиль з пізнання права.

Сама ж юридична кваліфікація, як гносеологічний акт з'ясування, – це складна комбінаційна вправа для суб'єкта, в якій, насамперед, впізнаний ним факт вказує на право. Своєю чергою, ідентифіковане *jus naturale* знову зворотно повертає (необхідно скеровує) в своєму застосуванні-уточненні до фабули справи. Лише так, через шаховий алгоритм неодноразового повторювання, у спрямовуванні від факту до права, та навпаки, постійного вибору, в підсумку і реалізується юридична ідея.

10. Нині, важливо, щонайперше, звернутися до стратегічного проектування програми психолого-екзистенційних умов гармонізації соціально-правової ситуації розвитку в Україні; моделювання «ідеальної» схеми динаміки прояву своєї ідентичності суб'єкта; розгляду можливих варіантів та обґрунтування шляхів такого переходу. Усе це дозволить відновити в категоріальних «правах» таку універсалію, як «*jus naturale*» і остаточно подолати безальтернативність опозиціоністського дискурсу жорсткого позитивізму в сфері юриспруденції.

Необхідно, щоб у законах загалом закріплювався такий юридичний статус людини, який би створював найсприятливіші умови для її всебічного та гармонійного розвитку, дозволяв кожному бути творцем своєї долі, самостверджуватися як особистості, активно брати участь у справах суспільства і держави. Проводячи послідовну і неухильну лінію втілення в життя веління *jus naturale*, зміцнюючи режим максимально можливого розвитку екзистенції, держава забезпечує тим самим торжество буттєвої істини, сприяє утвердженню

найгуманніших відносин між людьми.

Побудова правової держави – це торжество демократії, яка має долучити всіх членів суспільства до добровільної та активної участі в підйомі юридичного мислення і подальшій боротьбі за підвищення його якості, оволодінню всіма багатствами культурної спадщини попередніх епох і створення нової, сучасної культури пізнання *jus naturale*.

11. Що стосується найважливіших юридичних критеріїв, то вони повинні бути універсальними, комплексними та єдиними для всієї «світової карти права», інакше вона може стати спотвореною на догоду мапі політичній. Ідеологічні напластування, які привносить суб'єктивність, і чим обростає пізнання в кожному соціумі, не повинні затуляти собою юридичну основу. В результаті цього, позитивізм, що несе з собою теоретичний рівень осмислення гносеологічного образу юснатурального права, виявляється зовсім не зайвим при такому стані справ. Але, при цьому, він має бути повністю позбавленим ідеологічного навантаження, такого, зазвичай притаманного сьогодні – його передозування. А тому більш правильно говорити не про юснатуральний або юрпозитивістський напрями дослідження в юриспруденції, – а про структурно-системне, адже комплексом є сама юридична реальність, а кожен із зазначених філософсько-правових напрямів зосереджує свій потенціал лише на одній з її частин.

В цьому плані, питання про поєднання *jus naturale* із *lex* – онтологічне за формою, але гносеологічне за змістом. І тут важливо, щоб юрпозитивізм діяв в синхронному та нерозривному зв'язку з юснатурале. Тільки тоді можна досягти гармонії в проектуванні та вибудовуванні юридичної реальності, де б право (як «онто»), збіглися із нашим його розумінням (у вигляді «гносео»).

12. Правильне розуміння права, як адекватне встановлення його сутності – це необхідна умова адекватного застосування *jus*. Іншими словами гносеологія повинна об'єднатися в такому відношенні з онтологією. Відтак, слід мати на увазі, що принципово важливо надати більшої ваги значенню саме права як головному регулятору нашої поведінки. Натомість закон слід завжди перевіряти правом, адже перше це лише відображення другого. І це «відбиття» може бути

неправильним. Тож, без жодних виключень, головна вимога до реформування юридичної реальності в нашій державі, – це формувати усі **нормативно-правові акти** виключно взявши за основу положення *jus naturale*. Необхідність дотримання права має бути безумовна. З огляду на це, необхідно наполегливіше висувати тверде гасло все більшого розгортання положень *jus naturale* в соціумі і втілення їх в наше безпосереднє життя шляхом відповідного нарощування знань.

13. Вимоги часу диктують необхідність серйозних перетворень усієї системи нашого правозастосування. І передусім, поглиблення в ньому демократичних начал, глибшого вивчення фактичних обставин справи, посилення домінування *jus naturale* над позитивними нормами, тобто превалювання духу першого над другим тощо. Необхідність цього переконливо підтверджується аналізом причин правозастосовних помилок. Все це свідчить про те, що відповідність нормореалізації морально-етичним уявленням суспільства має базуватися на дійсних гносеологічних факторах розуміння усієї юридичної реальності.

В цих умовах необхідність набуття достатнього знання для розуміння юридичної дійсності вже не може бути поставлено під сумнів, а концепція професійного осмислення *jus naturale* повинна чітко і зрозуміло націлювати практику на виховання правового мислення, орієнтованого на найважливіші цінності сучасного співтовариства: безпека людського роду, розвиток світової культури, загальнолюдський гуманізм, ненасильницький соціум, адекватний порядок в суспільстві для розвитку в ньому кожної особистості тощо.

14. Уявляється, що закріплення в законі як однієї з цілей правозастосування твердження про справедливе вирішення справи сприяло б розв'язанню важливої для нашого суспільства проблеми досягнення юридичної істини. Природно, що на забезпечення встановлення останньої, загалом повинні бути спрямовані і практичні заходи щодо перебудови, створюваної нами дійсності у цій сфері. Але, насамперед, для підвищення ефективності правозастосування важливо всебічно оцінювати умови, якими воно забезпечується. У цьому контексті, очевидно, що одна з них – саме правильне розуміння *jus naturale*. Іншою важливою умовою

ефективності правозастосування є законодавство, що формулює його мету. В свою чергу, це передбачає не тільки юснатуралістську обумовленість таких цілей, але і правильний вибір методів їх досягнення. Поряд з цим, важливий також пошук рішень, спрямованих на удосконалення позитивних норм до мінливих суспільних потреб. Доцільність таких законодавчих змін певною мірою підтверджується практикою використання так званої вільної інтерпретації Європейського Суду. Такі нововведення, багато в чому, сприяли б усуненню правозастосовних помилок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абельяр П. Логика «для начинающих». Теологические трактаты. Пер. с лат. Сост. С.С. Неретина. М.: Прогресс, 1995. С. 50–97.
2. Абельяр П. Теология «высшего блага». Теологические трактаты Пер. с лат. Сост. С.С. Неретина. М.: Прогресс, 1995. С. 132–246.
3. Абельяр П. Этика, или Познай самого себя Теологические трактаты. Пер. с лат. Сост. С.С. Неретина. М.: Прогресс, 1995. С. 132–246.
4. Абдихаликов Дж., Курбанов Р.О., Раджабов У.А. Структура физического знания и будущее науки. *Философские науки*. 1976. № 6. С. 143–147.
5. Августин Блаженный. О Граде Божиим. Пер. с лат. Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2000. 1296 с.
6. Аверин А.В. Истина и судебная достоверность (Постановка проблемы). СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007. 466 с.
7. Аверин А.Н., Руткевич М.Н. Эмпирическое и теоретическое в социальном познании: анализ категорій. *Философские науки*. 1980. № 2. С. 13–22.
8. Авилина М. Праворозъяснительная деятельность высших судебных органов. *Советская юстиция*. 1988. № 17. С. 11–12.
9. Автономова Н.С. Говорят советские философы участники конгресса. *Вопросы философии*. 1989. № 2. С. 87–92.
10. Агацци Э. Человек как предмет философии. Пер. с итал. *Вопросы философии*. 1989. № 2. С. 24–34.
11. Агешин Ю. Социалистическая законность и права человека. *Советская юстиция*. 1976. № 11. С. 4–6.
12. Аквинский Ф. Онтология и теория познания: фрагменты починений. Пер. с лат. М.: РАН, институт философии, 2001. 206 с.
13. Аксенёнок Г.А. О понимании советского права (материалы «Круглого стола»). *Советское государство и право*. 1979. № 7. С. 64–66.
14. Алебастрова А.А. «Другой» в феноменологическом проекте Э. Гуссерля. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии: сборник научных тру-*

- дов Третьей международной теоретико–практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова, г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г. Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 303–309.
15. Алиева Г.Ф. Интуиция в философии и правовой практике: к истории вопроса. *Вектор науки ТГУ*. Серия: Юридические науки. 2012. № 3. С. 9–12.
16. Амельченко С.Н. Универсалии «бытие», «сущее» и «должное» в познании культуры: опыт систематизации. *Вестник Челябинского государственного университета. Философия. Социология. Культурология*. 2009. № 29. С. 100–111.
17. Анаксагор. *Фрагменты ранних греческих философов*; пер. с древнегреч.: в 3 ч. Отв. ред. И.Д. Рожанский. М.: Наука, 1989. Ч. 1. С. 505–534.
18. Анаксимандр. *Фрагменты ранних греческих философов*; пер. с древнегреч.: в 3 ч. Отв. ред. И.Д. Рожанский. М.: Наука, 1989. Ч. 1. С. 116–128.
19. Анаксимен . // *Фрагменты ранних греческих философов*; пер. с древнегреч.: в 3 ч. . / Отв. ред. И.Д. Рожанский. М.: Наука, 1989. Ч. 1. С. 129–134.
20. Андрійів В.М. Теоретико–правові підходи щодо розуміння сутності права. *Форум права*. 2009. № 1. С. 11–15.
21. Андрущакевич Ю.В. Конкретизація правових норм: поняття та природа. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 2. С. 39–44.
22. Ансельм Кентерберийский. Прослогион. Пер. с лат. *Антология средневековой мысли. Теология и философия европейского Средневековья*. В 2 т. СПб.: Изд–во Русского христианского гуманитарного института, 2001. Т. 1. С. 166–189.
23. Антонян Ю.М. Криминальная психиатрия как частная криминологическая теория . *Советское государство и право*. 1990. № 10. С. 44–51.
24. Аполлонов А.В. Иоанн Дунс Скот о естественном знании Бога. «Z» (*Журнал философского факультета МГУ*). 1999. № 1. С. 48–51.

25. Ардашкин И.Б. Риск как эпистемологический феномен. И.Б. Ардашкин . // Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология. 2014. № 2. С. 66–75.
26. Аристотель. Метафизика. Аристотель; пер. с древнегреч. М.: Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2006. 232 с.
27. Аристотель. Никомахова этика. Сочинения Пер. с древнегреч.: в 4 т. М.: Мысль, 1983. Т. 4. С. 53–294.
28. Аристотель. О душе. Пер. с древнегреч. М.: Государственное социально-экономическое издание, 1937. 203 с.
29. Аристотель. Органон. Сочинения. Пер. с древнегреч.: в 4 т. общ. ред. А.И. Доватура. М.: Мысль, 1978. Т. 2. С. 61–593.
30. Армер Е.В. Эволюция понятия «картина социальной реальности» в контексте смены типов научной рациональности. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии*: сборник научных трудов Третьей международной теоретико-практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова, (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 323–328.
31. Асланян Н.П. Понятие правовой реальности: постановка цивилистической проблемы. *Известия ИГЭА*. 2012. № 5. С. 100–108.
32. Атоян О.Н. Правовая реальность в контексте истории или история в контексте правовой реальности? *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2010. № 7. С. 3–10.
33. Атрашкевич Є.В. Взаємозв'язок філософсько-правового прагматизму і постмодернізму в поглядах Сьюзан Хаак. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 1. С. 45–48.
34. Бабаев В.К. Логика в сфере права: понятие и основные направления исследования. *Советское государство и право*. 1979. № 7. С. 40–47.
35. Багаева О.Н. Диалог как способ бытия. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии*: сборник научных трудов Третьей международной теоретико-практической конференции, посвящённой памяти доктора философ-

- ских наук, профессора Г.Ф. Миронова (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.) Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 58–64.
36. Байльдинов Е.Т. Концепция всеобщего (универсального) права и международного государства и концепция относительности прав человека как видение основ более устойчивого глобального правопорядка. *Современное право*. 2013. № 10. С. 17–29.
37. Баймаханов М.Т. Проблемы воплощения принципов правового государства в конституции Казахстана. *Государство и право*. 1992. № 8. С. 3–10.
38. Бакаева А.С. Юридическая герменевтика как научное направление правоведения. *Влада. Людина. Закон*. 2013. № 2. С. 8–11.
39. Балаклеец Н.А. Тело и власть в социальном пространстве. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии*: сборник научных трудов Третьей международной теоретико–практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.) Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 49–57.
40. Баранец Н.Г., Верёвкин А.Б. О взаимоотношении философии и истории науки в XX веке. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии*: сборник научных трудов Третьей международной теоретико–практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.) Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 215–217.
41. Барзилова И.С. Рецензия на статью Романовой Е.А. К вопросу о правовых текстах. *Бизнес в законе*. 2010. № 1. С. 57.
42. Баронова А. Уважают за справедливость. *Советская юстиция*. 1976. № 11. С. 27–28.
43. Басков В. Об укреплении законности в уголовном производстве. *Советская юстиция*. 1988. № 19. С. 5–6.
44. Басков В. Обращение приговора к исполнению. *Советская юстиция*. 1974. № 9. С. 17–19.

- 45.Басова Н.А. «Другое» науки и детство человечества. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии*: сборник научных трудов Третьей международной теоретико–практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 316–319.
- 46.Бахин С.В. О классификации прав человека, провозглашённых в международных соглашениях. *Правоведение*. 1991. № 2. С. 41–51.
- 47.Бачинін В. Соціально–правові суперечності як предмет філософії права. *Вісник Академії правових наук України*. 1999. № 1. С. 157–164.
- 48.Беда Достопочтенный. Книга о природе вещей. Пер. с лат. *Вопросы истории естествознания и техники*. 1988. № 1. С. 139–152.
- 49.Берестецька Т.О. Інтерпретація як методологічна проблема гносеології: автореф. дис. ... канд. філос. наук: спец. 09.00.02. Південноукр. держ. пед. ун–т ім. К.Д. Ушинського. Одеса, 2002. 19 с.
- 50.Беркли Дж. Опыт новой теории зрения. Сочинения. Пер. с англ. Сост., общ. ред. И.С. Нарского. М.: Мысль, 1978. С. 49–136.
- 51.Беркли Дж. Трактат о принципах человеческого знания. Сочинения. Пер. с англ. Сост., общ. ред. И.С. Нарского. М.: Мысль, 1978. С. 149–248.
- 52.Бессонов Г. О тактике судебного следствия. *Советская юстиция*. 1988. № 13. С. 26–28.
- 53.Бетильмерзаева М.М. Социальная реальность как синтез онтологических, гносеологических, аксиологических и этических идей. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии*: сборник научных трудов Третьей международной теоретико–практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 118–121.
- 54.Бехруз Х. Праворозуміння, розуміння права і правова система. *Право України*. 2010. № 4. С. 143–147.
- 55.Бобровник С.В. Компроміс у праві: сутність та критерії класифікації. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 2. С. 9–13.

56. Бобровник С.В. Позитивистский и естественно–правовой аспекты исследования компромисса и конфликта в праве. *Современное право*. 2013. № 3. С. 3–7.
57. Богданов Е.Н., Волков М.П. Традиция как способ бытия и воспроизводства социального опыта: к проблеме потенциала. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии*: сборник научных трудов Третьей международной теоретико–практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 25–32.
58. Большаков Е.В. Правовое в контексте социальной реальности. *Мир науки, культуры, образования*. 2013. № 1. С. 292–294.
59. Бонаventura. Путеводитель души к Богу. Пер. с лат. М.: Греко–латинский кабинет Ю.А. Шичалина, 1993. 189 с.
60. Боннер А.Т. Правило допустимости доказательств в гражданском процессе: необходимость или анахронизм? *Советское государство и право*. 1990. № 10. С. 21–30.
61. Борисов А.И. Гносеологические проблемы цивилистической герменевтики. Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. 2010. № 2. С. 340–344.
62. Борко Т.И. Мифология как объект исследования. Проблема метода. Вестник Тюменского государственного университета. 2005. № 2. С. 10–18.
63. Бочкарёва Е.В., Рыбушкина О.В. Наука как фактор социальных трансформаций в технологической сфере. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии*: сборник научных трудов Третьей международной теоретико–практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 334–337.
64. Боэций. Каким образом субстанции могут быть благими, в силу того, что они существуют, не будучи благами субстанциальными. *«Утешение фило-*

- софией» и другие трактаты.* Пер. с лат. Отв. ред., сост. Г.Г. Майоров. М.: Наука, 1990. С. 161–166.
- 65.Бозций. Каким образом Троица есть единый Бог, а не три божества. *«Утешение философией» и другие трактаты.* Пер. с лат. Отв. ред., сост. Г.Г. Майоров. М.: Наука, 1990. С. 145–157.
- 66.Бозций. Комментарий к Порфирию. *«Утешение философией» и другие трактаты.* Отв. ред., сост. Г.Г. Майоров. М.: Наука, 1990. С. 5–144.
- 67.Бозций. Могут ли «Отец», «Сын» и «Святой дух» сказываться о божестве субстанциально. *«Утешение философией» и другие трактаты.* Пер. с лат. Отв. ред., сост. Г.Г. Майоров. М.: Наука, 1990. С. 158–160.
- 68.Бозций. Против Евтихия и Нестория. *«Утешение философией» и другие трактаты.* Пер. с лат. Отв. ред., сост. Г.Г. Майоров. М.: Наука, 1990. С. 167–189.
- 69.Бозций. Утешение философией. *«Утешение философией» и другие трактаты.* Пер. с лат. Отв. ред., сост. Г.Г. Майоров. М.: Наука, 1990. С. 190–290.
- 70.Брайович С.М. Герменевтика: её метод и претензии (критический очерк). *Философские науки.* 1976. № 6. С. 90–101.
- 71.Братасюк В. Людина–особистість як суб’єкт права в контексті сучасної правової політики. *Публічне право.* 2013. № 4. С. 227–234.
- 72.Братусь С.Н. О понимании советского права (материалы «Круглого стола»). *Советское государство и право.* 1979. № 7. С. 56–58.
- 73.Бронзов А. Предисловие переводчика. *Дамаскин И. Творения Преподобного Иоанна Дамаскина.* Пер. с древнегреч. М.: Индрик, 2002. С. 7–50.
- 74.Брудный А.А. Понимание как философско–психологическая проблема. *Вопросы философии.* 1975. № 10. С. 109–117.
- 75.Брысина Т.Н. Социальная онтология как продукт конструирования: анализ марковского опыта. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии:* сборник научных трудов Третьей международной теоретико–практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора

- Г.Ф. Миронова. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 121–129.
76. Буланенко М.Е. Понятие истины в современной науке и концепция коммуникативной рациональности. *Известия Дальневосточного федерального университета. Экономика и управление*. 2010. Вып. № 1. Т. 3. С. 90–99.
77. Булгаков В.В. Концепция справедливости в праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Тамбовский гос. ун–т им. Г.Р. Державина. Тамбов, 2001. 22 с.
78. Буранова Ф. К гносеологическому анализу предметности чувственного образа. *Философские науки*. 1976. № 6. С. 132–134.
79. Бурдые П. Социальное пространство: поля и практики. Пер. с франц. СПб.: Алетейя, 2005. 576 с.
80. Бутаев М.В. Историческая трансформация понятия отцовства в проблемном поле социальной философии. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии*: сборник научных трудов Третьей международной теоретико–практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.) Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 313–315.
81. Бутакова Н.А. Правоотношения в структуре правовой действительности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Северо–западная ак–я госуд. службы. СПб, 2006. 24 с.
82. Бэкон Ф. Великое восстановление наук. Сочинения в двух томах Пер. с англ.: в 2 т. М.: «Мысль», 1971. Т. 1. С. 57–84.
83. Бэкон Ф. Вторая часть сочинения, называемая новый органон, или истинные указания для истолкования природы. Сочинения в двух томах. Пер. с англ.: в 2 т. М.: «Мысль», 1978. Т. 2. С. 5–214.
84. Бэкон Ф. О началах и истоках. Сочинения в двух томах. Пер. с англ.: в 2 т. М.: «Мысль», 1978. Т. 2. С. 301–348.
85. Бэкон Ф. Опыты, или наставления нравственные и политические. Сочинения в двух томах. Пер. с англ.: в 2 т. М.: «Мысль», 1978. Т. 2. С. 349–482.

- 86.Бэкон Ф. Приготовление к естественной и экспериментальной истории. Сочинения в двух томах. Пер. с англ.: в 2 т. М.: «Мысль», 1978. Т. 2. С. 215–230.
- 87.Бюхнер Л. Сила и материя. Общедоступный очерк естественного мирового порядка. Пер. с нем. СПб.: Вестник знания, 1907. 144 с.
- 88.Варламова Н. Право и справедливость: соотношение в контексте различных типов правопонимания. *Право України*. 2010. № 4. С. 70–75.
- 89.Варламова Н.В. Правоотношения: философский и юридический подходы. *Правоведение*. 1991. № 4. С. 44–54.
- 90.Василенко О.Н. Проблемы онтологии и эволюции правосудия и форм права: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Ростовский юрид. ин-т МВД РФ. Ростов-на-Дону, 2000. 172 с.
- 91.Василик В.В. Иоанн Скот Эриугена. *Антология средневековой мысли. Теология и философия европейского Средневековья*: в 2 т. СПб.: Изд-во Русского христианского гуманитарного института, 2001. Т. 1. С. 161–165.
- 92.Васильев А.М. О понимании советского права (материалы «Круглого стола»). *Советское государство и право*. 1979. № 7. С. 60–61.
- 93.Васильев С.Ф. Эволюционные идеи в философии Декарта. *Декарт Р. Космогония. Два трактата*. Пер. с франц. М., Л.: ГТТИ, 1934. С. 45–126.
- 94.Васильева Т.А. Правовой статус этнических меньшинств в странах западной европы. *Государство и право*. 1992. № 8. С. 133–142.
- 95.Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера. М.: Айрис-пресс, 2012. 576 с.
- 96.Винницкий И.Е. Функции справедливости и законности как принципов права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Московский ун-т МВД России. М., 2011. 28 с.
- 97.Владимирова Е.К. Культура как способ социального бытия. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии*: сборник научных трудов Третьей международной теоретико-практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова. (г. Ульяновск,

- 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 263–265.
98. Войде Е.Г. Временной фактор и права человека: темпоральный аспект правовой реальности. *Пространство и время*. 2012. № 1. С. 93–98.
99. Волков М.П. Античная философская школа как форма бытия мыслящего сообщества. Возможности социально–гуманитарного знания. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии*: сборник научных трудов Третьей международной теоретико–практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 224–230.
100. Волкова О.М. Співвідношення категорій природного та позитивного права: сучасні погляди та концепції. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 4. С. 59–65.
101. Вольский А.Л. Фридрих Шлейермахер и его герменевтическая теория. *Шлейермахер Ф. Герменевтика*. Пер с нем. СПб: «Европейский Дом», 2004. С. 5–40.
102. Вопленко Н.Н. Понятие и виды юридической справедливости. *Вестник Волгоградского государственного университета*. Серия 5 «Юриспруденция». 2011. № 2. С. 7–17.
103. Воронков С.С. О соотношении количественных определённости причины и следствия. *Философские науки*. 1976. № 6. С. 129–132.
104. Воронов А.И. Метафизические образы социального бытия в новоевропейской культуре. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии*: сборник научных трудов Третьей международной теоретико–практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г. Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 167–171.

105. Вязов А.Л. Принцип справедливости в современном российском праве и правоприменении (теоретико–правовое исследование): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Ак–я управл. МВД России. М., 2001. 30 с.
106. Вяккерев Ф.Ф. Гегелевская диалектическая онтология. Основы онтологии: *Учебное пособие*. Под ред. Ф.Ф. Вяккерера, В.Г. Иванова, Б.И. Липского, Б.В. Маркова. СПб.: Издательство С.–Петербургского университета, 1997. С. 57–62.
107. Вяккерев Ф.Ф. Критическая онтология Н. Гартмана. Основы онтологии: *Учебное пособие*. Под ред. Ф.Ф. Вяккерера, В.Г. Иванова, Б.И. Липского, Б.В. Маркова. СПб.: Издательство С.–Петербургского университета, 1997. С. 84–94.
108. Вяккерев Ф.Ф. Онтология диалектического материализма. Основы онтологии: *Учебное пособие*. Под ред. Ф.Ф. Вяккерера, В.Г. Иванова, Б.И. Липского, Б.В. Маркова. СПб.: Издательство С.–Петербургского университета, 1997. С. 67–74.
109. Гаврилов Д.А. Конституционно–правовое толкование: понятие и содержание. *Вестник Волгоградского государственного университета*. Серия 5 «Юриспруденция». 2011. № 2. С. 35–41.
110. Гадамер Г.–Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики. Пер. с нем. М.: Прогресс, 1988. 704 с.
111. Гаджиев Г.А. Онтология права: (критическое исследование юридического концепта действительности): *монография*. М.: Норма: ИНФРА–М, 2013. 320 с.
112. Гайденок В.П. Об исходных понятиях доктрины Фомы Аквинского. *Аквинский Ф. Онтология и теория познания: фрагменты сочинений*. Пер. с лат. М.: РАН, институт философии, 2001. С. 3–32.
113. Гайденок П.П. Говорят советские философы – участники конгресса. *Вопросы философии*. 1989. № 2. С. 81–87.
114. Гамидов С.Г. Анализ интернета в контексте диалектики Гегеля. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии: сборник научных трудов*

- Третьей международной теоретико–практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 297–301.
115. Гарасимів Т. Право як форма екзистенціального розвитку людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 11. С. 3–6.
116. Гартман Н. Старая и новая онтология. Пер. с нем. *Историко–философский ежегодник '88*. Отв. ред. Н.В. Мотрошилова. М.: Наука, 1988. С. 320–324.
117. Гафаров Т.Х. Диалектика сущего и должного в правовой реальности: автореф. дис. ... канд. филос. наук: спец. 09.00.01. ГОУ ВПО «Магнитогорский государственный университет». Магнитогорск, 2008. 24 с.
118. Гегель Г.В.Ф. Наука логики. Пер. с нем. СПб.: Наука, 1997. 800 с.
119. Гегель Г.В.Ф. Феноменология духа. Пер. с нем. М.: Наука, 2000. 495 с.
120. Гераклит . // Фрагменты ранних греческих философов; пер. с древнегреч.: в 3 ч. . / отв. ред. И.Д. Рожанский. М.: Наука, 1989. Ч. 1. С. 176–256.
121. Гесиод . // Фрагменты ранних греческих философов; пер. с древнегреч.: в 3 ч. Отв. ред. И.Д. Рожанский. М.: Наука, 1989. Ч. 1. С. 34–36.
122. Гесиод. Теогония. Полное собрание текстов; пер. с древнегреч. М.: Лабиринт, 2001. С. 20–50.
123. Гильмутдинова Н.А. Возможности социально–гуманитарного знания. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии*: сборник научных трудов Третьей международной теоретико–практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 217–223.
124. Гинзбург Ю. Мысли о главном. *Паскаль Б. Мысли*. Пер. с франц. М.: Изд–во имени Сабашниковых, 1995. С. 5–37.

125. Гладкий С.О. Правосвідомість як предметне поле та інструмент правового самопізнання. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: Право. 2013. Вип. 6. С. 10–19.
126. Гладкий С.О. Склад правосвідомості в контексті правового самопізнання. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 1. С. 12–16.
127. Глухова О.Г. Философия права и основы формирования правового сознания (учебное пособие для самостоятельной подготовки студентов в разделе философии «Сознание»). Донецк: ДонНМУ, 2009. 47 с.
128. Гоббс Т. О теле. *Сочинения в двух томах*. Пер. с лат. и англ. Сост., ред. В.В. Соколов: в 2 т. М.: «Мысль», 1989. Т. 1. С. 66–218.
129. Голдобина Л.А. Отчуждение: социальная норма или патология. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии: сборник научных трудов Третьей международной теоретико–практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова*. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 32–41.
130. Головатий С.П. Верховенство права, або ж Правовладдя: вкотре про доктринальні манівці вітчизняної науки. *Право України*. 2010. № 4. С. 206–219.
131. Гольбах П.А. Система природы. *Избранные произведения в 2-х томах*. Пер. с франц.: в 2 т. М.: Мысль, 1963. Т. 1. С. 53–686.
132. Гомер. *Фрагменты ранних греческих философов*. Пер. с древнегреч.: в 3 ч. Отв. ред. И.Д. Рожанский. М.: Наука, 1989. Ч. 1. С. 34.
133. Гондаренко М.В. Антиглобалистское движение как объект социально–философского анализа. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии: сборник научных трудов Третьей международной теоретико–практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова*. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 280–285.

134. Гончаров Е.В. Правовая реальность: анализ взаимодействия субъекта и объекта: автореф. дис. ... канд. филос. наук: спец. 09.00.11. Тамбовский гос. ун–т им. Г.Р. Державина. Тамбов, 2008. 20 с.
135. Горобець К.В., Мельничук О.С. Аксиологічні основи права. *Право України*. 2010. № 4. С. 220–224.
136. Готт В.С., Семенюк Э.П., Урсул А.Д. О категориях современной науки. *Философские науки*. 1980. № 2. С. 23–34.
137. Графский В. О традициях в понимании права. *Право України*. 2010. № 4. С. 76–82.
138. Гребеньков Г.В. Идея правовой персонологии в контексте актуальных проблем философии права. Проблемы правознавства та правоохоронної діяльності. 2010. № 4. С. 8–14.
139. Гребеньков Г.В. О сущностном и атрибутивном измерениях права. *Проблемы правознавства та правоохоронної діяльності*. 2011. № 3. С. 3–16.
140. Гревцов Ю. К правопониманию: правовые отношения в связи с юридическими фактами и нормами права. *Право України*. 2010. № 4. С. 148–155.
141. Гришаев П. Психоаналитическая теория преступности и её несостоятельность. *Советская юстиция*. 1976. № 18. С. 29–32.
142. Гришина Л.В. Ценностное измерение правовой реальности: автореф. дис. ... канд. филос. наук: спец. 09.00.01. Российский госуд. социал. ун–т. Москва, 2008. 32 с.
143. Гроссетест Р. Об истине: пер. с латинского. *Антология средневековой мысли. Теология и философия европейского Средневековья*: в 2 т. СПб.: Изд–во Русского христианского гуманитарного института, 2001. Т. 2. С. 5–24.
144. Грязин И.Н. К вопросу о герменевтическом подходе в современной англо–американской философии права. *Философские науки*. 1980. № 2. С. 137–141.

145. Грязнов А.Ф. Говорят советские философы участники конгресса. *Вопросы философии*. 1989. № 2. С. 95–98.
146. Грязнов А.Ф. Разумный скептицизм в жизни и философии. *Юм Д. Сочинения в 2 т.*: пер. с англ.: в 2 т. М.: Мысль, 1996. Т. 1. С. 5–42.
147. Губаева Т. Консультации по русскому языку для судей. *Советская юстиция*. 1988. № 13. С. 14–15.
148. Гультай М. Прогалини і помилки при відправленні правосуддя (деякі питання поняття і вживання цих термінів). *Вісник Академії правових наук*. 2001. № 1. С. 209–216.
149. Гураленко Н.А. Детермінація розвитку вчення про судову правотворчість: ретроспективний аналіз вітчизняної традиції права. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2011. Вип. 604. Правознавство. С. 20–24.
150. Гураленко Н.А. Система джерел права як компонент правової системи: системно–функціональний підхід. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2010. Вип. 533. Правознавство. С. 5–9.
151. Гураленко Н.А. Судова правотворчість як спосіб конструювання правової реальності. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2010. Вип. 550. Правознавство. С. 1–5.
152. Гусев С.С. Онтологические основания знаний в философии неопозитивизма и постпозитивизма. Основы онтологии: *Учебное пособие*. Под ред. Ф.Ф. Вяккерера, В.Г. Иванова, Б.И. Липского, Б.В. Маркова. СПб.: Издательство С.–Петербургского университета, 1997. С. 163–175.
153. Гусев С.С. Феномен знания. Основы теории познания: *Учебное пособие*. Под общей ред. Б.И. Липского. СПб.: Изд–во С.–Петерб. ун–та, 2000. С. 7–64.
154. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии. Книга первая. Общее введение в чистую феноменологию. Пер. с нем. М.: Академический проект, 2009. 489 с.
155. Гуссерль Э. Картезианские размышления. *Логические исследования. Картезианские размышления. Кризис европейских наук и трансценден-*

- тальная феноменология. *Кризис европейского человечества и философии. Философия как строгая наука*. Пер с нем. Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2000. С. 324–542.
156. Давыдов О.Б. Взаимосвязь онтологии номинализма и социального индивидуализма. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии*: сборник научных трудов Третьей международной теоретико–практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 164–167.
157. Дамаскин И. Источник знания. *Творения Преподобного Иоанна Дамаскина*. Пер. с древнегреч. М.: Индрик, 2002. С. 51–337.
158. Данилов В.А., Сафрошкин Ю.В. От личного смысла жизни к национальной идее. Смысл жизни человека и сообщества. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии*: сборник научных трудов Третьей международной теоретико-практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 184–186.
159. Данилова В.С., Кожевников Н.Н. Предпосылки и возможности формирования дисциплинарной онтологии в области права и юриспруденции. *Вестник СВФУ*. 2014. Т. 11. № 2. С. 87–91.
160. Данилова В.С., Платонова В.А. Основные аспекты дисциплинарных онтологий. *Вестник СВФУ*. 2013. Т. 10. № 1. С. 44–48.
161. Деев Н.Н. Ценностный подход к обоснованию социально–философского содержания буржуазного права. *Право и борьба идей в современном мире (критика современных буржуазных концепций права)*: материалы научной конференции 24–26 декабря 1979 г. в институте государства и права АН СССР. Ред. И.М. Вайль и др. М.: Изд–во ин–та государства и права АН СССР, 1980. С. 96–105.
162. Декарт Р. *Метафізичні роздуми*. Пер. з франц. К.: Юніверс, 2000. 304 с.

163. Декарт Р. Первоначала философии. *Сочинения в двух томах*. Пер. с лат. и франц. Сост., ред. В.В. Соколов: в 2 т. М.: Мысль, 1989. Т. 1. С. 297–422.
164. Декарт Р. Правила для руководства ума. *Сочинения в двух томах*. Пер. с лат. и франц. Сост., ред. В.В. Соколов: в 2 т. М.: Мысль, 1989. Т. 1. С. 77–153.
165. Декарт Р. Разыскание истины посредством естественного света. *Сочинения в двух томах*. Пер. с лат. и франц. Сост., ред. В.В. Соколов: в 2 т. М.: Мысль, 1989. Т. 1. С. 154–179.
166. Декарт Р. Рассуждение о методе с приложениями. Диоптрика, метеоры, геометрия. Пер. с франц. М.: АН СССР, 1953. 656 с.
167. Декарт Р. Трактат о свете. *Космогония. Два трактата*. Пер. с франц. М., Л.: ГТТИ, 1934. С. 127–252.
168. Десятник В.О. Методологічний есенціалізм та юридичне мислення. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 1. С. 24–28.
169. Десять запитань «Федеральному судді року» в США Роберту Генрі. *Судова практика*. 2006. № 21. С. 19.
170. Дзьобань О.П., Мелякова Ю.В. Правовий дискурс справедливості як віртуальна реальність. *Інформація і право*. 2013. № 2. С. 5–16.
171. Дигесты Юстиниана. *Избранные фрагменты*: пер. с лат. Наука: Мысль, 1984. 456 с.
172. Дильтей В. Введение в науки о духе. *Собрание сочинений*. Пер. с нем.: в 6 т. М.: Дом интеллектуальной книги, 2000. Т. 1. С. 270–730.
173. Дильтей В. Герменевтическая система Шлейермахера в её отличии от предшествующей протестантской герменевтики. *Собрание сочинений*. Пер. с нем.: в 6 т. М.: Дом интеллектуальной книги, 2001. Т. 4. С. 13–422.
174. Дильтей В. наброски к критике исторического разума. Пер. с нем. *Вопросы философии*. 1988. № 4. С. 135–152.
175. Дильтей В. Построение исторического метода в науках о духе. *Собрание сочинений*. Пер. с нем.: в 6 т. М.: Три квадрата, 2004. Т. 3. С. 10–413.

176. Дробышевский С.А. Историческое место политической организации общества и права: спорные вопросы. *Правоведение*. 1991. № 4. С. 80–85.
177. Дробязко С.Г. О понимании советского права (материалы «Круглого стола»). *Советское государство и право*. 1979. № 7. С. 66–67.
178. Дудаш Т. Вплив праворозуміння органів конституційної юрисдикції на їх правотлумачну діяльність (Німеччина, США, Україна). *Право України*. 2010. № 4. С. 199–205.
179. Дудник С.И., Ильичёв П.А., Солонин Ю.Н. Проблема онтологической определённости культурного феномена. Основы онтологии: *Учебное пособие*. Под ред. Ф.Ф. Вяккерера, В.Г. Иванова, Б.И. Липского, Б.В. Маркова. СПб.: Издательство С.–Петербургского университета, 1997. С. 178–187.
180. Дудченко В. Роль нормативних фактів у сучасному праворозумінні. *Право України*. 2010. № 4. С. 120–126.
181. Емпедокл. Фрагменты ранних греческих философов; пер. с древнегреч.: в 3 ч. Отв. ред. И.Д. Рожанский. М.: Наука, 1989. Ч. 1. С. 330–413.
182. Еникеев М.И. Психолого–юридическая сущность вины и вменяемости. *Советское государство и право*. 1989. № 12. С. 76–82.
183. Еркин Ф.И. Этнос научного сообщества. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии*: сборник научных трудов Третьей международной теоретико–практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 255–257.
184. Ершов В.В. Суд в системе органов государственной власти. *Государство и право*. 1992. № 8. С. 31–37.
185. Завальний А. Юридичні факти: історичні та сучасні аспекти розуміння. *Право України*. 2006. № 1. С. 113–116.
186. Задворный В.Л. Святой Бонавентура и его эпоха. *Бонавентура. Путеводитель души к Богу*. Пер. с лат. М.: Греко-латинский кабинет Ю.А. Шичалина, 1993. С. 4–33.

187. Зверев А.Ф. Бюрократия в зеркале социологии (к 40-летию публикации первой социологической хрестоматии по бюрократии). *Государство и право*. 1992. № 8. С. 115–122.
188. Зеленцов А.Б. Герменевтика как проблема современной буржуазной философии права. *Право и борьба идей в современном мире (критика современных буржуазных концепций права)*: материалы научной конференции 24–26 декабря 1979 г. в институте государства и права АН СССР. Ред. И.М. Вайль и др. М.: Изд-во ин-та государства и права АН СССР, 1980. С. 90–96.
189. Зинченко В.В. Онтология рациональности общественной практики в институциональном измерении трансформаций глобального развития. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии*: сборник научных трудов Третьей международной теоретико–практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 139–151.
190. Зінченко О.В. Правова природа декотрих видів юридичних конструкцій. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 1. С. 28–32.
191. Иванец Г.И. Право как нормативное выражение согласованных интересов: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Ин–т. законодательства и сравнительного права при правительстве РФ. М., 2001. 30 с.
192. Иванов В.В. К вопросу о сущности юридических фактов. *Вектор науки ТГУ*. Серия: Юридические науки. 2013. № 1. С. 12–13.
193. Иванов В.Г. Временная онтология (А. Бергсон, А. Уайтхед, И. Пригожин). Основы онтологии: *Учебное пособие*. Под ред. Ф.Ф. Вяккерера, В.Г. Иванова, Б.И. Липского, Б.В. Маркова. СПб.: Издательство С.–Петербургского университета, 1997. С. 187–198.
194. Иванов В.Г. Онтология неоплатонизма. Основы онтологии: *Учебное пособие*. Под ред. Ф.Ф. Вяккерера, В.Г. Иванова, Б.И. Липского, Б.В. Маркова. СПб.: Издательство С.–Петербургского университета, 1997. С. 37–44.

195. Иванов В.Г. Онтология современного томизма. Основы онтологии: *Учебное пособие*. Под ред. Ф.Ф. Вяккерера, В.Г. Иванова, Б.И. Липского, Б.В. Маркова. СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 1997. С. 94–99.
196. Иванов В.Г. Развитие онтологии в Средние века и в Новое время. Основы онтологии: *Учебное пособие*. Под ред. Ф.Ф. Вяккерера, В.Г. Иванова, Б.И. Липского, Б.В. Маркова. СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 1997. С. 44–56.
197. Иванов В.Г., Лебедев С.П. Становление основ онтологии в античности. Основы онтологии: *Учебное пособие*. Под ред. Ф.Ф. Вяккерера, В.Г. Иванова, Б.И. Липского, Б.В. Маркова. СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 1997. С. 8–15.
198. Иванов В.Л. Проблема детерминации понятия сущего в метафизике Иоанна Дунса Скота. Вестник Ленинградского государственного университета имени А.С. Пушкина. 2008. № 4. С. 7–16.
199. Иванов И.Г. Сравнительный метод в советском уголовном праве. Правоведение. 1988. № 2. С. 33–39.
200. Ивашевский С.Л. Идеальная сущность права: постановка проблемы. *Журнал российского права*. 2007. № 1. С. 108–114.
201. Измайлов А.В. Генезис охранительных правоотношений в контексте социодинамики правовой реальности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Московский ун-т МВД России. М., 2006. 32 с.
202. Ильенков Э.В. Гегель и герменевтика. *Вопросы философии*. 1974. № 8. С. 66–78.
203. Ильин А.А. Время как признак объективной стороны состава правонарушения. *Вектор науки ТГУ*. Серия: Юридические науки. 2012. № 36. С. 27–29.
204. Ильина О.И. В поисках способов понимания поступков человека. *Гуманитарные исследования в восточной Сибири и на дальнем востоке*. 2014. № 2. С. 112–120.

205. Исаев А.А. Социально–философская мысль о преступности. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии*: сборник научных трудов Третьей международной теоретико–практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 85–93.
206. Исаков А.Н. Онтолого-гносеологические концепции Платона и Аристотеля. Основы онтологии: *Учебное пособие*. Под ред. Ф.Ф. Вяккерера, В.Г. Иванова, Б.И. Липского, Б.В. Маркова. СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 1997. С. 25–37.
207. Исидор Севильский. О природе вещей. Пер. с лат. *Социально-политическое-развитие стран Пиренейского полуострова при феодализме*. Отв. ред. Е.В. Гутнова. М.: ИВИ АН СССР, 1985. С. 136–153.
208. Інтерв'ю голови апеляційного суду Одеської області Анатолія Луначенко. *Правосуддя України*. 2008. № 3–4. С. 3–4.
209. Інтерв'ю доктора юридичних наук, професора, академіка НАПрН України Петра Рабіновича – головному редактору журналу «Праву України», доктору юридичних наук, професору, академіку НАПрН, Олександрю Святоцькому. *Право України*. 2010. № 4. С. 4–9.
210. Кагарлицкий Ю.И. Новые предрассудки и старые истины. *Вопросы философии*. 1975. № 10. С. 132–136.
211. Казимирчук В.П. О понимании советского права (материалы «Круглого стола»). *Советское государство и право*. 1979. № 7. С. 62–63.
212. Каличиенко В.В., Огурцов А.П. Методология гуманитарных наук в трудах Вильгельма Дильтея. *Вопросы философии*. 1988. № 4. С. 128–134.
213. Кант И. Избранные письма. *Собрание починений*. Пер. с нем.: в 8 т. М.: Чоро, 1994. Т. 8. С. 463–589.
214. Кант И. Критика способности суждения. Пер. з нем. М.: Искусство, 1994. 368 с.

215. Кант И. Приложение о вопросе, предложенном на премию Королевской берлинской Академией наук в 1791 году: Какие действительные успехи создала метафизика в Германии со времени Лейбница и Вольфа? *Собрание починений*. Пер. с нем.: в 8 т. М.: Чоро, 1994. Т. 7. С. 377–459.
216. Кант И. Критика практического разума. Пер. з нім. К.: Юніверс, 2004. 240 с.
217. Кант И. Критика чистого разума. Пер. з нім. К.: Юніверс, 2000. 504 с.
218. Капітон В. До питання про трансцендентно–трансцендентальну парадигму гуманітарного знання в сучасній картині світу. *Науковий вісник Чернівецького університету*: Збірник наукових праць. 2013. Вип. 663–664. Філософія. С. 27–31.
219. Капліна О. Особливості тлумачення норм кримінально–процесуального права. *Право України*. 2005. № 3. С. 114–118.
220. Карпинская Р.С. Говорят советские философы участники конгресса. *Вопросы философии*. 1989. № 2. С. 98–101.
221. Карпицкий Н.Н. Объективные основания системы права. *Научный диалог*. 2014. № 7: Экономика. Право. С. 96–105.
222. Карпичков В.А. Правовая реальность в аспекте исследования правовой системы общества. *Современное право*. 2013. № 11. С. 4–7.
223. Карпов А.А., Пермовская А.А. Окно в матрицу: из реальности в иллюзию и обратно. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии*: сборник научных трудов Третьей международной теоретико-практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 301–303.
224. Каткова М.С. Социальная реальность и истинность в истории: особенности взаимодействия. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии*: сборник научных трудов Третьей международной теоретико-практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 304–308.

- наук, профессора Г.Ф. Миронова. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УЛГТУ, 2012. С. 258–260.
225. Кашанина Т.В. Соотношение централизованного и децентрализованного правового регулирования. *Правоведение*. 1991. № 4. С. 54–64.
226. Кезин А.В. К проблеме критериев научности. *Философские науки*. 1976. № 6. С. 56–64.
227. Кессиди Ф.Х. Этические сочинения Аристотеля. *Сочинения*. Пер. с древнегреч.: в 4 т. Общ. ред. А.И. Доватура. М.: Мысль, 1983. Т. 4. С. 5–37.
228. Кириченко І.А. Сутність права з точки зору юридичного позитивізму. *Митна справа*. 2011. № 1. Ч. 2. С. 216–221.
229. Клименко А.М. Источник права как проявление сущности правовой действительности: автореф. дис. ... канд. филос. наук: спец. 09.00.13. Ставропольский госуд. ун-т. Ставрополь, 2006. 22 с.
230. Климент Александрийский. Строматы. Пер. с древнегр.: в 3 т. СПб.: Издательство О. Абышко, 2003. Т. 1. 544 с.
231. Климент Александрийский. Строматы. Пер. с древнегр.: в 3 т. СПб.: Издательство О. Абышко, 2003. Т. 2. 336 с.
232. Климент Александрийский. Строматы. Пер. с древнегр.: в 3 т. СПб.: Издательство О. Абышко, 2003. Т. 3. 368 с.
233. Кобякова И.К. Метафизическая аналогия как способ предикации в коммуникативных единицах. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии*: сборник научных трудов Третьей международной теоретико–практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УЛГТУ, 2012. С. 236–240.
234. Ковалёв Л.М. Правонарушение и закон. *Правоведение*. 1991. № 1. С. 78–80.
235. Ковалёв М.И. Общественно опасные последствия преступления и диспозиция уголовного закона. *Советское государство и право*. 1990. № 10. С. 38–43.

236. Ковтун Н.Н. Спорные вопросы в теории доказательств (об установлении действительных и мнимых противоречий в уголовном процессе). *Государство и право*. 1997. № 6. С. 70–75.
237. Кодекс адміністративного судочинства України: Науково–практичний коментар. За ред. С.В. Ківалова, О.І. Харитонової. Харків: ТОВ «Одіссей», 2007. 560 с.
238. Кожевников В.В. О дефинитивных нормах российского права. *Современное право*. 2013. № 6. С. 12–18.
239. Кожевников В.В., Красман А.И. Пределы правового регулирования и естественное право. *Современное право*. 2013. № 10. С. 35–41.
240. Кожокаръ И.П. Правовой консенсус: общетеоретический анализ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Саратовская госуд. ак-я права. Саратов, 2005. 28 с.
241. Козлова В.А. Человек, информация и экономика в теориях постмодернизма. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии*: сборник научных трудов Третьей международной теоретико-практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 190–196.
242. Козловський А. Праворозуміння: буття–в–собі, буття–для–себе, буття–для–іншого (досвід феноменологічного аналізу). *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 2. С. 84–94.
243. Козловський А.А. Право як пізнання: Вступ до гносеології права. Чернівці: «Рута», 1999. 295 с.
244. Козюбра М. Праворозуміння: поняття, види та рівні. *Право України*. 2010. № 4. С. 10–21.
245. Коломеец В., Черкасов В. Организация судебного разбирательства многоэпизодного уголовного дела. *Советская юстиция*. 1974. № 9. С. 8–10.

246. Колыбанов А.В. Онтология права, экспозиция проблемного поля: дис. ... канд. филос. наук: спец. 09.00.01. Самарская гос. архитект-строит. ак-я Самара, 2008. 157 с.
247. Кондратьев С.В. Правовые и политические воззрения Эдуарда Кока. *Правоведение*. 1991. № 1. С. 56–61.
248. Костенко М.А., Яровая В.В. Современное состояние дефиниции «юридическая техника». *Современное право*. 2013. № 4. С. 9–11.
249. Костенко О. Що є право? Про основи «натуралістичної» юриспруденції у світлі соціального натуралізму. *Право України*. 2010. № 4. С. 83–91.
250. Костяев А.И. Новая «цветная» оценка в социокоде молодёжной субкультуры. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии: сборник научных трудов Третьей международной теоретико-практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова*. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 100–106.
251. Котенко О.А. Право як явище соціальної дійсності (соціальний вимір). *Часопис Київського університету права*. 2011. № 3. С. 62–64.
252. Котюк І.І. Судова гносеологія: проблеми методології та практики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09. Київський націон. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2008. 39 с.
253. Кравченко С. Про стиль законодавства. *Право України*. 1998. № 3. С. 62–63, 92.
254. Крет О.В. Правовая реальность: онтолого–гносеологический анализ: автореф. дис. ... канд. филос. наук: спец. 09.00.01. Тамбовский гос. ун-т им. Г.Р. Державина. Тамбов, 2007. 20 с.
255. Крусс В. Конституционное правопонимание. *Право України*. 2010. № 4. С. 170–175.
256. Кудрявцев В.Н. О правопонимание и законности. *Государство и право*. 1994. № 3. С. 3–8.

257. Кузанский Н. О вершине созерцания . / Н. Кузанский . // Кузанский Н. Сочинения в 2-х томах. Пер. с лат. Общ. ред. З.А. Тажуризиной: в 2 т. М.: Мысль, 1980. Т. 2. С. 417–432.
258. Кузанский Н. О возможности–бытии . / Н. Кузанский . // Кузанский Н. Сочинения в 2-х томах. Пер. с лат. Общ. ред. З.А. Тажуризиной: в 2 т. М.: Мысль, 1980. Т. 2. С. 135–182.
259. Кузанский Н. Об учёном незнании. *Сочинения в 2-х томах*. Пер. с лат. Общ. ред. З.А. Тажуризиной: в 2 т. М.: Мысль, 1979. Т. 1. С. 47–184.
260. Кузнецов Б.Г. К вопросу о необратимости космической эволюции, познания и культурно-исторического процесса. *Философские науки*. 1976. № 6. С. 43–55.
261. Кузнецов Б.Г. Поэзия логики и логика поэзии. *Вопросы философии*. 1975. № 10. С. 126–132.
262. Кузнецов Э.В., Савельев В.Ф. Правовое государство (из истории русской правовой мысли). *Правоведение*. 1991. № 1. С. 49–53.
263. Кулапов В.Л., Сардаева О.Г. Искажения в праве как препятствие эффективному осуществлению правоприменительной деятельности. *Современное право*. 2013. № 10. С. 42–45.
264. Кулапова Т.Ю. Правовой (юридический) опыт: понятие и виды. *Современное право*. 2013. № 6. С. 19–21.
265. Курылёв С.В. Мораль и её место в системе социальных норм. *Вопросы философии*. 1966. № 9. С. 15–23.
266. Кьеркегор С. Или-или. Пер. с датского. СПб.: Издательство Русской Христианской Гуманитарной Академии, Амфора, 2011. 823 с.
267. Лазарев В.В., Насырова Т.Я. Телеологическое толкование советского закона и правотворчество. *Правоведение*. 1988. № 2. С. 27–33.
268. Ларин Ю.В. Проблема истинности теорий истины. *Вестник Тюменского государственного университета*. 2013. № 10. С. 46–55.

269. Лебедев Д. Платон о душе. Анализ диалога «Федон». Платон: pro et contra. Сост. Р.В. Светлова, В.Л. Селиверстова. СПб.: РХГИ, 2001. С 283–327.
270. Лейбниц Г.В. Монадология. *Сочинения в четырёх томах*. Пер. с лат., франц., нем. Ред. и сост. В.В. Субботин: в 4 т. М.: Мысль, 1982. Т. 1. С. 413–429.
271. Лейбниц Г.В. Новые опыты о человеческом разумении. *Сочинения в четырёх томах*. Пер. с лат., франц., нем. Ред. И.С. Нарский: в 4 т. М.: Мысль, 1983. Т. 2. С. 47–545.
272. Лейбниц Г.В. О глубинном происхождении вещей. *Сочинения в четырёх томах*. Пер. с лат., франц., нем. Ред. и сост. В.В. Субботин: в 4 т. М.: Мысль, 1982. Т. 1. С. 282–290.
273. Лейбниц Г.В. О приумножении наук. *Сочинения в четырёх томах*. Пер. с лат., франц., нем. Ред. и сост. В.В. Субботин: в 4 т. М.: Мысль, 1982. Т. 1. С. 164–202.
274. Лейбниц Г.В. Порядок есть в природе... . *Сочинения в четырёх томах*. Пер. с лат., франц., нем. Ред. и сост. В.В. Субботин: в 4 т. М.: Мысль, 1982. Т. 1. С. 234–236.
275. Лейбниц Г.В. Размышления о познании, истине и идеях. *Сочинения в четырёх томах*. Пер. с лат., франц., нем. Ред. и сост. Г.Г. Майоров, А.Л. Субботин: в 4 т. М.: Мысль, 1984. Т. 3. С. 101–107.
276. Лемак В. Зміна парадигми праворозуміння: досвід держав центральної Європи. *Право України*. 2010. № 4. С. 114–119.
277. Леонтьев А.А. Знак и деятельность. *Вопросы философии*. 1975. № 10. С. 118–125.
278. Леушкин Р.В. Основные социально–философские концепты постмодернизма. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии: сборник научных трудов Третьей международной теоретико–практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф.*

- Миронова. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 268–272.
279. Лившиц Р.З. Государство и право в современном обществе: необходимость новых подходов. *Советское государство и право*. 1990. № 10. С. 13–21.
280. Липский Б.И. Аннотации. Основы теории познания: *Учебное пособие*. Под общей ред. Б.И. Липского. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2000. С. 2.
281. Липский Б.И. Введение. *Основы теории познания: Учебное пособие*. Под общей ред. Б.И. Липского. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2000. С. 3–6.
282. Липский Б.И., Марков Б.В. Истина как цель познания. *Основы теории познания: Учебное пособие*. Под общей ред. Б.И. Липского. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2000. С. 171–191.
283. Липский Б.И. Объект познания. *Основы теории познания: Учебное пособие*. Под общей ред. Б.И. Липского. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2000. С. 155–170.
284. Липский Б.И., Марков Б.В. Онтология истины. *Основы онтологии: Учебное пособие*. Под ред. Ф.Ф. Вяккерера, В.Г. Иванова, Б.И. Липского, Б.В. Маркова. СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 1997. С. 117–131.
285. Липский Б.И. Онтология «позитивной философии» и эмпириокритицизма. *Основы онтологии: Учебное пособие*. Под ред. Ф.Ф. Вяккерера, В.Г. Иванова, Б.И. Липского, Б.В. Маркова. СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 1997. С. 150–163.
286. Липский Б.И. Субъект познания. *Основы теории познания: Учебное пособие*. Под общей ред. Б.И. Липского. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2000. С. 138–155.
287. Лисюк І.І. Деякі питання виникнення соціальних норм. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 3. С. 65–69.
288. Локк Дж. Два трактата о правлении. Сочинения в трёх томах. Пер. с англ. Под ред. И.С. Нарского: в 3 т. М.: Мысль, 1988. Т. 3. С. 135–406.

289. Локк Дж. Об управлении разумом. Сочинения в трёх томах. Пер. с англ. Под. ред. И.С. Нарского: в 3 т. М.: Мысль, 1988. Т. 2. С. 202–279.
290. Локк Дж. Опыт о человеческом разумении. *Сочинения в трёх томах*. Пер. с англ. Под. ред. И.С. Нарского: в 3 т. М.: Мысль, 1985. Т. 1. С. 78–582.
291. Локк Дж. Опыт о человеческом разумении. *Сочинения в трёх томах*. Пер. с англ. Под. ред. И.С. Нарского: в 3 т. М.: Мысль, 1985. Т. 2. С. 3–201.
292. Локк Дж. Опыты о законе природы. *Сочинения в трёх томах*. Пер. с англ. Под. ред. И.С. Нарского: в 3 т. М.: Мысль, 1988. Т. 3. С. 3–53.
293. Локк Дж. Элементы натуральной философии. *Сочинения в трёх томах*. Пер. с англ. Под. ред. И.С. Нарского: в 3 т. М.: Мысль, 1985. Т. 2. С. 496–519.
294. Лузан А.А. Управление, власть, организация. *Философские науки*. 1976. № 6. С. 14–21.
295. Лукьянов Г.И. Социально–философское осмысление проблемы риска. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии: сборник научных трудов Третьей международной теоретико-практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова*. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 64–67.
296. Лурье С.Я. Демокрит: Тексты, перевод, исследования. Л.: Наука, 1970. 664 с.
297. Луспеник Д. Помилка акт псеує. Якими мають бути мова та стиль судового рішення. *Закон і Бізнес*. 2007. № 47. С. 8.
298. Луценко С.И. Философия права через призму решений Европейского суда по правам человека. *Современное право*. 2013. № 10. С. 46–49.
299. Луцкий Р.П. Позитивне право в європейській правовій думці. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 3. С. 24–26.
300. Луцкий Р.П. Позитивне право та природне право: опозиція категорій. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 38–41.

301. Львова О.Л. Природне право: межі його буття та дії. *Правова держава*. 2010. Вип. 21. С. 101–110.
302. Лысов С.И. Проблема соотношения должного и сущего в контексте современной российской философии государства и права. *Вестник Тюменского государственного университета*. 2005. № 2. С. 18–26.
303. Мадіссон В. Онтологія приватного права. *Право України*. 2001. № 1. С. 29–34.
304. Мадіссон В. Право і влада: людина в правовому полі: До методологічних проблем філософії приватного права. *Право України*. 1999. № 11. С. 11–16.
305. Майоров Г.Г. Судьба и дело Бозция. *Бозций. «Утешение философией» и другие трактаты*. Пер. с латинского. Отв. ред., сост. Г.Г. Майоров. М.: Наука, 1990. С. 314–413.
306. Максименко Ю. Право в умовах інформатизації. *Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 8. С. 72–74.
307. Максимов С. Дуальність права. *Право України*. 2010. № 4. С. 36–42.
308. Максимов С.И. Правовая реальность как предмет философского осмысления: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.12. Нац. юрид. ак-я им. Я. Мудрого. Х., 2002. 434 с.
309. Максимов С.І. Правова реальність як предмет філософського осмислення: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.12. Нац. юрид. ак-я ім. Я. Мудрого. Х., 2002. 37 с.
310. Малейн Н.С. О понимании советского права (материалы «Круглого стола»). *Советское государство и право*. 1979. № 7. С. 73–74.
311. Малиновский А.А. Правовой вакуум новый термин юридической науки. *Государство и право*. 1997. № 2. С. 109–112.
312. Малько А.В., Слободнюк С.Л. Наказание как инструмент правовой реальности. *Вестник ВГУ*. Серия: Право. 2012. № 1. С. 8–13.

313. Малярєнко В. Судової реформи – тєї, яку сподївається отримати український народ, – скорїше всього, не буде. Буде лише її профанація. *Закон і бізнес*. 2008. № 4. С. 1, 4–5.
314. Мамутов В.К. О понимании советского права (материалы «Круглого стола»). *Советское государство и право*. 1979. № 7. С. 70.
315. Мамченко Н.В. Дуалїзм природного і позитивного права: методологічні і логічні аспекти теорії. *Учєные записки Таврического національного университета им. В.И. Вернадского*. Серия «Юридические науки» 2008. Т. 21. № 2. С. 294–300.
316. Марайкин С.И. Философский анализ проблемы воли в правовой реальности: автореф. дис. ... канд. филос. наук: спец. 09.00.01. Магнитогорский гос. ун-т. Магнитогорск, 2004. 24 с.
317. Маркин А.В. Право и его понятие. *Вектор науки ТГУ*. 2011. № 4. С. 151–154.
318. Маркин А.В. Право: сущность и существование. *Вектор науки ТГУ*. Серия: Юридические науки. 2013. № 1. С. 23–26.
319. Маркин А.В. Симбиоз позитивизма и натурализма: ложная лемма? *Вектор науки ТГУ*. 2011. № 4. С. 149–151.
320. Маркин А.В. Философия права и ответственности. *Вектор науки ТГУ*. Серия: Юридические науки. 2012. № 1. С. 22–24.
321. Марков Б.В. Аннотации. *Основы онтологии: Учебное пособие*. Под ред. Ф.Ф. Вяккерєва, В.Г. Иванова, Б.И. Липского, Б.В. Маркова. СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 1997. С. 2.
322. Марков Б.В. Введение. *Основы онтологии: Учебное пособие*. Под ред. Ф.Ф. Вяккерєва, В.Г. Иванова, Б.И. Липского, Б.В. Маркова. СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 1997. С. 3–7.
323. Марков Б.В. Онтология бытия. *Основы онтологии: Учебное пособие*. Под ред. Ф.Ф. Вяккерєва, В.Г. Иванова, Б.И. Липского, Б.В. Маркова. СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 1997. С. 8.

324. Марков Б.В. Онтология культуры. *Основы онтологии: Учебное пособие*. Под ред. Ф.Ф. Вяккерера, В.Г. Иванова, Б.И. Липского, Б.В. Маркова. СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 1997. С. 176–178.
325. Марков Б.В. Онтология познания. *Основы онтологии: Учебное пособие*. Под ред. Ф.Ф. Вяккерера, В.Г. Иванова, Б.И. Липского, Б.В. Маркова. СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 1997. С. 107.
326. Марков Б.В. Онтология и гносеология. *Основы онтологии: Учебное пособие*. Под ред. Ф.Ф. Вяккерера, В.Г. Иванова, Б.И. Липского, Б.В. Маркова. СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 1997. С. 108–116.
327. Марков Б.В. Познание и жизнь. *Основы теории познания: Учебное пособие*. Под общей ред. Б.И. Липского. СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2000. С. 275–333.
328. Марков Б.В. Экзистенциальное «определение» бытия. *Основы онтологии: Учебное пособие*. Под ред. Ф.Ф. Вяккерера, В.Г. Иванова, Б.И. Липского, Б.В. Маркова. СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 1997. С. 211–219.
329. Марков Б.В. Язык и бытие человека. *Основы онтологии: Учебное пособие*. Под ред. Ф.Ф. Вяккерера, В.Г. Иванова, Б.И. Липского, Б.В. Маркова. СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 1997. С. 226–241.
330. Маркс К. Капитал. Пер. с нем.: в 3 т. М.: Изд-во политической лит-ры, 1949. Т. 1: Процесс производства капитала. 794 с.
331. Маркс К. Капитал. Пер. с нем.: в 3 т. М.: Изд-во политической лит-ры, 1949. Т. 2: Критика политической экономии, процесс обращения капитала. 530 с.
332. Маркс К. Капитал. Пер. с нем.: в 3 т. М.: Изд-во политической лит-ры, 1949. Т. 3: Процесс капиталистического производства, взятый в целом. 832 с.
333. Мартышин О. Классические типы правопонимания и «новые теории понимания». *Право України*. 2010. № 4. С. 92–99.

334. Маруев С. Быть человеком. *Советская юстиция*. 1974. № 7. С. 28–29.
335. Марченко О., Острога С., Павленко Ж., Титов В. Юридична герменевтика з погляду боку сучасної формальної логіки. *Вісник Академії правових наук України*. 1999. № 1. С. 164–179.
336. Марчук В.В. Философско-методологические начала квалификации преступлений. *Право бу*. 2014. № 1. С. 68–74.
337. Межуев В.М. Культура как философская проблема. *Вопросы философии*. 1982. № 10. С. 42–52.
338. Мелякова Ю.В. Правотворчість у прецедентному і континентальному праві: герменевтичний аналіз. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2012. № 2. С. 126–143.
339. Миронов Г.Ф. Соотношение локальности и нелокальности научной деятельности в системообразующих связях социума. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии*: сборник научных трудов Третьей международной теоретико–практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 10–24.
340. Митин В. Повышение квалификации кадров – важная задача органов юстиции и судов. *Советская юстиция*. 1974. № 7. С. 1–2.
341. Митрофанов М. Структура непрофессионального правового знания. *Советская юстиция*. 1988. № 13. С. 24–26.
342. Митрохин Л.Н. Голоса конгресса. *Вопросы философии*. 1989. № 2. С. 73–74.
343. Мірошніченко М.І. Особливості системного дослідження генезису правової системи як цілісності. *Вісник університету «Україна»*. Серія: Право. 2010. № 1. С. 18–22.
344. Молчанов А.А. Правовая культура в социальной жизни: вопросы методологии. *Правоведение*. 1991. № 1. С. 69–71.
345. Мотрошилова Н.В. Говорят советские философы участники конгресса. *Вопросы философии*. 1989. № 2. С. 75–81.

346. Мурашко Л. Проблемы правообразования в республике Беларусь (в свете различия права и закона). *Право України*. 2010. № 4. С. 191–198.
347. Мусаелян Л.А. Юридическая правда: содержание и сущность концепта. *Вестник Пермского университета. Юридические науки*. 2009. № 2. С. 36–50.
348. Назаров Б.Л. О понимании советского права (материалы «Круглого стола»). *Советское государство и право*. 1979. № 7. С. 63–64.
349. Нарский И.С. Джон Локк и его теоретическая система. *Локк Дж. Сочинения в трёх томах*. Пер. с англ. Под. ред. И.С. Нарского: в 3 т. М.: Мысль, 1988. Т. 1. С. 3–77.
350. Нарский И.С. Основное гносеологическое произведение Лейбница и его полемика с Локком. *Лейбниц Г.В. Сочинения в четырёх томах*. Пер. с лат., франц., нем. Ред. И.С. Нарский: в 4 т. М.: Мысль, 1983. Т. 2. С. 3–46.
351. Нарский И.С. У истоков субъективного идеализма. *Беркли Дж. Сочинения*. Пер. с англ. Сост., общ. ред. И.С. Нарского. М.: Мысль, 1978. С. 5–38.
352. Невельская-Гордеева Е.П. Интерсубъективность нормативного поля. *Проблеми законності: Республіканський міжвідомчий науковий збірник*. 2004. Вип. 69. С. 206–212.
353. Невельская-Гордеева Е.П. Истина и современное нормативное поле. *Международный симпозиум «Человек и христианское мировоззрение»* (май, 2007): Альманах. Вып. 12.: Истина, добро и красота их роль и значение. Симферополь: Н. Орианда, 2007. С. 124–127.
354. Невельская-Гордеева Е.П. Логика нормативного поля. *Учёные записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Философия. Социология*. 2008. № 1. Том. 21. С. 559–563.
355. Невельская-Гордеева Е.П. Нормативное поле в контексте современной культуры. *Проблеми законності: Республіканський міжвідомчий науковий збірник*. 2005. Вип. 72. С. 201–208.

356. Невельская-Гордеева Е.П. Нормативное поле как система. *Философия и будущее цивилизации*: Тезисы докладов и выступлений IV Российского философского конгресса (Москва, 24–28 мая 2005 г.): в 5-ти т. М.: Современные тетради, 2005. Т. 5. С. 126–127.
357. Невельская-Гордеева Е.П. Онтологические проблемы современного нормативного поля. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии*: сборник научных трудов Третьей международной теоретико–практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 240–248.
358. Невельская-Гордеева Е.П. Системные свойства правового и нормативного полей. *Демократичні цінності, громадянське суспільство і держава*: матеріали XIII Харківських міжнародних Сковородинівських читань. Х.: Прометей–Прес, 2005. С. 236–238.
359. Невельская-Гордеева Е.П. Социальная норма: логика и онтология. *Вестник СевГТУ. Философия*: Сборник научных трудов. Отв. ред. М.С. Колесов. Севастополь: Севастопольский государственный технический университет, 2001. С. 179–187.
360. Невельська-Гордєєва О.П. Герменевтичні дослідження нормативного поля. *Актуальні питання реформування правової системи України*: Зб. наук. ст. за матеріалами III Міжнар. наук.-практ. конф., м. Луцьк, 23 черв. 2006 р.: у 2-х т. Уклад. Т.Д. Климчук, І.М. Якушев. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун–ту ім. Лесі Українки, 2006. Т. 1. С. 58–62.
361. Невельська–Гордєєва О.П. Онтологія і логіка нормативного простору . / О.П. Невельська–Гордєєва . // Проблеми законності: Республіканський міжвідомчий науковий збірник. 1998. Вип. 38. С. 28–36.
362. Невельська-Гордєєва О.П. Природа відчуження в нормативному полі. *Проблеми законності*: Республіканський міжвідомчий науковий збірник. 2006. Вип. 78. С. 149–155.

363. Невельська-Гордєєва О.П. Філософсько–правовий зміст поняття «нормативне поле». *Проблеми законності: збірник наукових праць* 2010. Вип. № 6. С. 190–199.
364. Невідомий В. Виправданість закону і правопорядку як предмет комплексних філософсько–правових досліджень. *Право України*. 2011. № 6. С. 146–153.
365. Невідомий В.І. «Правова реальність» як категорія сучасного правознавства: проблемність визначення змісту. *Право і суспільство*. 2010. № 6. С. 42–47.
366. Неретина С.С. Абельяр и специфика средневекового философствования. *Абельяр П. Теологические трактаты*. Пер. с лат. Сост. С.С. Неретина. М.: Прогресс, 1995. С. 5–49.
367. Нерсисянц В.С. О понимании советского права (материалы «Круглого стола»). *Советское государство и право*. 1979. № 7. С. 70–72.
368. Нечаев В., Ткачѳв Н. Слагаемые качества кассационной проверки судебного решения. *Советская юстиция*. 1988. № 13. С. 19–22.
369. Никитин С.В. Концепт «образ науки» в социокультурном контексте. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии: сборник научных трудов Третьей международной теоретико–практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова*. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 210–214.
370. Оборотов Ю. Праворозуміння як аксіоматичне начало (постулат) права. *Право України*. 2010. № 4. С. 49–55.
371. Одинцова А.В. Гражданское общество: взгляд экономиста. *Государство и право*. 1992. № 8. С. 98–109.
372. Ойзерман Т.И. Существуют ли универсалии в сфере культуры? *Вопросы философии*. 1989. № 2. С. 51–62.
373. Озеров А.А., Тарасенко Л.В., Шимко С.В. Социализационные риски: теоретические и методологические проблемы исследования. *Вестник Ады-*

- гейского государственного университета*. Серия 1: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология. 2012. № 2. С. 126–133.
374. Оккам У. Избранное. Пер. с лат. М.: Едиториал УРСС, 2002. 272 с.
375. Околов В. Грани характера. *Советская юстиция*. 1976. № 18. С. 25–26.
376. Оль П.А. Право как форма соціально-исторической реальности (теоретико-гносеологическое исследование): автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.01. Санкт-Петербургский ун-т МВД России. СПб., 2006. 48 с.
377. Оніщенко Н. Сучасне праворозуміння у контексті витоків, постулатів, основних принципів та функціонального призначення права. *Право України*. 2010. № 4. С. 156–163.
378. Оніщенко Н.М. Проблеми поняття, сутності та природи права. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 4. С. 4–9.
379. Ориген. О началах. Пер. с древнегр. СПб.: Амфора, 2000. 380 с.
380. Орлов А. Задачи судов РСФСР по дальнейшему улучшению качества судебной деятельности. *Советская юстиция*. 1976. № 11. С. 1–3.
381. Орфей. *Фрагменты ранних греческих философов*. Пер. с древнегреч.: в 3 ч. Отв. ред. И.Д. Рожанский. М.: Наука, 1989. Ч. 1. С. 36–65.
382. Осипов М.Ю. Понятие и особенности формирования правосознания. *Современное право*. 2013. № 6. С. 7–11.
383. Основи адміністративного судочинства та адміністративного права: *Навчальний посібник*. За заг. ред. Куйбіди Р.О., Шишкіна В.І. К.: Старий світ, 2006. 576 с.
384. Паліюк В.П. Деякі аспекти тлумачення норм права. *Судова апеляція*. 2005. № 1. С. 24–34.
385. Парменид. *Фрагменты ранних греческих философов*. Пер. с древнегреч.: в 3 ч. Отв. ред. И.Д. Рожанский. М.: Наука, 1989. Ч. 1. С. 274–297.

386. Панченко В.Ю. Информационная открытость профессиональной юридической деятельности как средство повышения её качества (на примере юридической помощи). *Современное право*. 2013. № 2. С. 4–7.
387. Паскаль Б. Мысли. Пер. с франц. М.: Изд-во имени Сабашниковых, 1995. 374 с.
388. Пермяков Ю. Правопонимание как самоопределение исторического субъекта. *Право України*. 2010. № 4. С. 56–63.
389. Пермяков Ю.Е. Правовые суждения: основания и юридическая сила: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.01. Самарский госуд. ун-т. Владимир, 2006. 40 с.
390. Петришин О. Проблеми соціалізації правової науки. *Право України*. 2010. № 4. С. 133–142.
391. Петришин О.В. Право як соціальне явище: особливості юридичного підходу. *Проблеми філософії права*. 2006–2007. Том IV–V. С. 73–83.
392. Петров А.В. Закономерности права: постановка проблемы. *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского*. 2014. № 3. С. 213–218.
393. Петров А.В. Система закономерностей права. *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского*. 2014. № 5. С. 108–115.
394. Петров А.В. Структура содержания права. *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского*. 2012. № 2. С. 274–281.
395. Петров В.В. Говорят советские философы – участники конгресса. *Вопросы философии*. 1989. № 2. С. 101–105.
396. Петров Ю.А. Категории содержания и формы. *Философские науки*. 1976. № 6. С. 31–42.
397. Петухов В.Б. Терроризм как особая деструктивная форма социального бытия. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии*: сборник научных трудов Третьей международной теоретико–практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Мироно-

- ва. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 76–85.
398. Петухова Т.В. Картина социального бытия последователей Л.Н. Толстого. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии*: сборник научных трудов Третьей международной теоретико–практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 178–183.
399. Пилипчук П. Судова влада є найслабкішою й найбільш вразливою... . *Голос України*. 2008. № 7. С. 5.
400. Пискотин М.И. О понимании советского права (материалы «Круглого стола»). *Советское государство и право*. 1979. № 7. С. 56.
401. Платон. Государство. *Собрание сочинений*. Пер. с древнегреч.: в 3 т. М.: Мысль, 1971. Т. 1. Кн. 1. С. 327–625.
402. Платон. Менон. *Собрание сочинений в четырёх томах*. Пер. с древнегреч.: в 4 т. М.: «Мысль», 1990. Т. 1. С. 575–612.
403. Платон. Тимей. *Сочинения в четырёх томах*. Пер. с древнегреч.: в 4 т. Под общ. ред. А.Ф. Лосева, В.Ф. Асмуса. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та; Изд-во Олега Абышко, 2007. Т. 3. Ч. 1. С. 495–588.
404. Платон. Федон. *Собрание сочинений в четырёх томах*. Пер. с древнегреч.: в 4 т. М.: «Мысль», 1993. Т. 2. С. 7–81.
405. Плотин. Эннеады. Пер. с древнегреч. Сост. и отв. ред. С.И. Еремеев: в 2 т. К.: «УЦИММ–ПРЕСС», 1995. Т. 1. 394 с.
406. Плотин. Эннеады. Пер. с древнегреч. Сост. и отв. ред. С.И. Еремеев: в 2 т. К.: «УЦИММ–ПРЕСС» «ИСА», 1996. Т. 2. 240 с.
407. Погребняк С. Ознаки права в контексті сучасного праворозуміння. *Право України*. 2010. № 4. С. 164–169.
408. Подцерковний О.П. Про необхідність підвищення уваги до методології тлумачення господарського законодавства. *Право України*. 2010. № 4. С. 265–274.

409. Поклонська О.Ю. Співвідношення влади і права. *Право України*. 2010. № 4. С. 225–230.
410. Поленина С.В. О понимании советского права (материалы «Круглого стола»). *Советское государство и право*. 1979. № 7. С. 67.
411. Полуэктова В.В. Наука как фактор социальных изменений: инновационный потенциал на рубеже XIX–XX столетий. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии*: сборник научных трудов Третьей международной теоретико-практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 320–323.
412. Поляков А.В. Постклассическое правоведение и идея коммуникации. *Правоведение*. 2006. № 2. С. 26–43.
413. Попов В.В. Правопонимание и правовой нигилизм в российском обществе: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Акад. упр. МВД России. М., 2004. 225 с.
414. Попов В.И. Правопонимание и правотворческий процесс: философско-правовая природа взаимодействия. *Вестник Тюменского государственного университета*. 2009. № 2. С. 161–166.
415. Попов Е.В. Правовая реальность в современной научной картине мира. *Вестник Тюменского государственного университета*. 2011. № 10. С. 67–72.
416. Попов И.А. Онтологические основания нормы права (социально-философские аспекты): автореф. дис. ... канд. филос. наук: спец. 09.00.01. Акад. упр. МВД России. М., 2003. 24 с.
417. Поппер К.Р. Объективное знание. Эволюционный подход. Пер. с англ. М.: Эдиториал УРСС, 2002. 384 с.
418. Пресняков М.В. Социокультурный поход к праву. *Современное право*. 2013. № 6. С. 4–6.
419. Приходько Ф.С. Наука и религия: от противостояния к диалогу. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии*: сборник научных трудов

- Третьей международной теоретико–практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 230–236.
420. Проць О.Є. До питання про функції правосвідомості. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 1. С. 36–40.
421. Пунжин С.М. Проблема защиты прав меньшинств в международном праве. *Государство и право*. 1992. № 8. С. 123–132.
422. Рабинович П. Сутність праворозуміння. *Право України*. 2007. № 9. С. 3–7.
423. Рабинович П.М. Проблемы понимания в правовом регулировании. *Правоведение*. 1988. № 5. С. 21–27.
424. Рабинович С. Природно-правовий підхід у державно-юридичній діяльності. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 3. С. 135–144.
425. Рабинович С. Юснатуралізм у філософсько-правовій думці України: взаємодія західної та східної традицій європейського права. *Право України*. 2010. № 4. С. 127–132.
426. Радзивідло Я.Й. Методологічні розбіжності праворозуміння між юридичним позитивізмом і юснатуралізмом. *Учёные записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского*. Серия «Юридические науки». 2010. Том 21. № 2. С. 74–81.
427. Рассел Б. Человеческое познание: его сфера и границы. Пер. с англ. М.: ТЕРРА Кн. клуб: Республика, 2000. 388 с.
428. Рассолов М. Об основах правовой кибернетики. *Советская юстиция*. 1974. № 9. С. 28–29.
429. Репьева П.В. Достижение необходимого баланса интересов как основное условие формирования и реализации права. *Современное право*. 2013. № 10. С. 50–53.
430. Реутов А.С. Онтошение к смерти как возможная причина кризиса западной цивилизации. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии*:

сборник научных трудов Третьей международной теоретико–практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 275–278.

431. Рикер П. Конфликт интерпретаций. Пер. с франц. М.: КАНОН–пресс–Ц, Кучково поле, 2002. 624 с.
432. Рикер П. Торжество языка над насилием. Герменевтический подход к философии права. Пер. с франц. *Вопросы философии*. 1996. № 4. С. 27–36.
433. Рикер П. Человек как предмет философии. Пер. с франц. *Вопросы философии*. 1989. № 2. С. 41–50.
434. Рожкова А.К. Правовая реальность и правовой идеал: точки соприкосновения. *Известия Иркутской государственной экономической академии*. 2010. № 6. С. 164–168.
435. Розбудова системи адміністративного судочинства в Україні: Проблеми та потреби розвитку (за даними соціологічного дослідження). За ред. Ю. Привалова, Ю. Саєнка. К.: Прецедент, 2006. 262 с.
436. Романенко Ю.М. Проблемы онтологии в русской религиозной философии. *Основы онтологии: Учебное пособие*. Под ред. Ф.Ф. Вяккерера, В.Г. Иванова, Б.И. Липского, Б.В. Маркова. СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 1997. С. 99–106.
437. Романова Е.А. К вопросу о правовых текстах. *Бизнес в законе*. 2010. № 1. С. 55–57.
438. Ротар Н.М. Правова культура і кризові явища: аспекти взаємовпливу. *Вісник університету «Україна»*. Серія: Право. 2010. № 1. С. 23–26.
439. Руди А.Ш. Источники и признаки социальной стабильности. *Мир науки, культуры, образования*. 2013. № 1. С. 294–296.
440. Рыбаков В.А. Законность: новое прочтение. *Современное право*. 2013. № 10. С. 30–34.
441. Савинова Л.Г. Роль русской университетской философии в развитии современной философской науки (на примере «петербургской школы»). *Со-*

циальная жизнь в свете философской рефлексии: сборник научных трудов Третьей международной теоретико-практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 331–334.

442. Савчук В.В. Рефлексия в свете разума. *Основы онтологии: Учебное пособие.* Под ред. Ф.Ф. Вяккерера, В.Г. Иванова, Б.И. Липского, Б.В. Маркова. СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 1997. С. 241–260.
443. Салий А.В. Человек и его место в эпоху постмодерна. *Історія філософії у вітчизняній духовній культурі.* Відп. ред. Аляєв Г., Суходуб Т. Тов-во рос. філ. при Укр. філ. фондї; Полтавський нац. тех. ун-т ім. Ю. Кондратюка; Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України; Центр гум. освіти НАН України. Полтава: ООО «АСМІ», 2014. С. 651–654.
444. Самбор М. Интерес у праві: поняття, сутність, структура. *Право України.* 2006. № 1. С. 116–120.
445. Самощенко И.С. О понимании советского права (материалы «Круглого стола»). *Советское государство и право.* 1979. № 7. С. 61–62.
446. Сарбаш С.В. Некоторые тенденции развития института толкования договора в гражданском праве. *Государство и право.* 1997. № 2. С. 39–44.
447. Сатохіна Н.І. Мета правового виховання в контексті герменевтичного осмислення правової реальності. *Вісник Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого.* 2011. № 10. С. 78–85.
448. Свидерский В.И. Проблема единства мира в онтологии. *Основы онтологии: Учебное пособие.* Под ред. Ф.Ф. Вяккерера, В.Г. Иванова, Б.И. Липского, Б.В. Маркова. СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 1997. С. 62–67.
449. Свинин Е.В. Необходимость и случайность как выражение закономерностей правовой действительности: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Владимирский юрид. ин-т. Владимир, 2006. 28 с.

450. Свирин Ю.А. О соотношении системы права и системы законодательства. *Современное право*. 2013. № 5. С. 8–10.
451. Севрюков Д.Г. Формальні і матеріальні теорії верховенства права. *Вісник університету «Україна»*. Серія: Право. 2010. № 1. С. 27–30.
452. Секст Эмпирик. Три книги Пирроновых положений. Сочинения в двух томах. Пер. с древнегреч. Общ. ред. А.Ф. Лосева: в 2 т. М.: Мысль, 1976. Т.2. С. 206–380.
453. Сенчук С.С. Теоретические проблемы социальной природы правового порядка. *Вестник Нижегородской академии МВД России*. 2014. № 1. С. 226–229.
454. Сердешнов Е.М. Социальная память как ценностно–смысловая реконструкция прошлого. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии: сборник научных трудов Третьей международной теоретико-практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова*. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 272–275.
455. Сережников В.К. Учение Аристотеля о процессе познания по его произведению «О душе». *Аристотель. О душе*. Пер. с древнегреч. М.: Государственное социально-экономическое издание, 1937. С. 5–24.
456. Сидоренко О.М. Ситуативність та релятивність догми права. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія Юридичні науки. 2014. Вип. 1. Т. 1. С. 33–37.
457. Синицын Н.А. Праздник труда и побед. *Советская юстиция*. 1974. № 9. С. 1–2.
458. Ситар І.М. Ціннісне обґрунтування західної традиції права в контексті динамічного підходу. *Часопис КУП*. 2014. № 1. С. 41–44.
459. Скворцов Н.Е. Платон о знании в борьбе с сенсуализмом и рассудочным эмпиризмом. *Платон: pro et contra*. Сост. Р.В. Светлова, В.Л. Селиверстова. СПб.: РХГИ, 2001. С. 231–282.

460. Скворцов О.Ю. Идея справедливости и её понятийные интерпретации в политико-правовом учении Аристотеля. *Правоведение*. 1991. № 1. С. 53–55.
461. Скот И.Д. Какие угодно вопросы. Вопрос V. Есть ли отношение происхождения [в божественном] формально бесконечное. Пер. с лат. «*EINAI: Проблемы философии и теологии*». 2012. № 1. С. 237–268.
462. Скот И.Д. Трактат о первоначале. Пер. с лат. М.: Издательство Францисканцев, 2001. 182 с.
463. Слинин Я.А. Проект фундаментальной онтологии М. Хайдеггера. *Основы онтологии: Учебное пособие*. Под ред. Ф.Ф. Вяккерера, В.Г. Иванова, Б.И. Липского, Б.В. Маркова. СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 1997. С. 198–211.
464. Слободнюк С.Л. Воздающий разум и право восстанавливаемой справедливости. *Историческая и социально-образовательная мысль*. 2014. № 3. С. 287–288.
465. Слободнюк С.Л. Запрет в структуре первичной правовой реальности. *Вестник Самарской гуманитарной академии*. Серия «Право». 2012. № 1. С. 25–30.
466. Слободнюк С.Л. Наказание и талион в системе становящейся правовой реальности и кризисного правосознания. *Вектор науки ТГУ*. Серия: Юридические науки. 2013. № 1. С. 35–37.
467. Слободнюк С.Л. Правовая реальность и правосознание в методологическом дискурсе. *Теория и практика общественного развития*. 2012. № 11. С. 345–347.
468. Слободнюк С.Л. Правовая реальность и правосознание в периоды модификации. *Правовая политика и развитие российского законодательства в условиях модернизации: сборник докладов круглого стола журналов «Государство и право», «Правовая политика и правовая жизнь», «Журнал Сибирского федерального университета»* (г. Красноярск, 25–26 июня 2012 г.).

- Под ред. А.В. Малько, В.М. Шафирова, А.В. Усса. Красноярск: СФУ, 2012. С. 268–276.
469. Слободнюк С.Л. Правовая реальность и правосознание: проблема меры. *Теория и практика общественного развития*. 2013. № 1. С. 375–377.
470. Слободнюк С.Л. Правовая реальность, кризис правосознания и «Lucy in the Sky with Diamonds». *Правовая политика и правовая жизнь*. 2011. № 2. С. 139–140.
471. Слободнюк С.Л. Правовая реальность, правосознание и мнимость понятийных смыслов. *Российский юридический журнал*. 2013. № 1. С. 40–44.
472. Слободнюк С.Л. Правовая реальность: понятие и структура. *Современное право*. 2013. № 2. С. 8–11.
473. Слободнюк С.Л. Правосознание, правовая реальность и феноменология права. *Современное право*. 2013. № 5. С. 4–7.
474. Смирнов В.С. Виртуальность как форма бытия человека и общества. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии: сборник научных трудов Третьей международной теоретико-практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова*. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 265–267.
475. Соколов Б.Г. Онтологический статус герменевтики. *Основы онтологии: Учебное пособие*. Под ред. Ф.Ф. Вяккерера, В.Г. Иванова, Б.И. Липского, Б.В. Маркова. СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 1997. С. 219–226.
476. Соколов В.В. Бытие, познание, человек и общество в философской доктрине Томаса Гоббса. *Сочинения в двух томах*. Пер. с лат. и англ. Сост., ред. В.В. Соколов: в 2 т. М.: «Мысль», 1989. Т. 1. С. 3–65.
477. Соколов В.В. Мироззрение Бенедикта Спинозы. *Избранные произведения*. Пер. с нидерл.: в 2 т. М.: Государственное издание политической литературы, 1957. Т. 1. С. 5–66.

478. Соколов В.В. Философия духа и материи Рене Декарта. *Декарт Р. Сочинения в двух томах*. Пер. с лат. и франц. Сост., ред. В.В. Соколов: в 2 т. М.: Мысль, 1989. Т. 1. С. 3–76.
479. Соловьёв В. «Плотин». *Плотин. Эннеады*. Пер. с древнегреч. Сост. и отв. ред. С.И. Еремеев: в 2 т. К.: «УЦИММ–ПРЕСС», 1995. Т. 1. С. 5–8.
480. Спиноза Б. Основы философии Декарта, доказанные геометрическим способом. *Избранные произведения*. Пер. с нидерл.: в 2 т. М.: Государственное издание политической литературы, 1957. Т. 1. С. 173–264.
481. Спиноза Б. Приложение, содержащее метафизические мысли. *Избранные произведения*. Пер. с нидерл.: в 2 т. М.: Государственное издание политической литературы, 1957. Т. 1. С. 265–316.
482. Спиноза Б. Трактат об усовершенствовании разума. *Избранные произведения*. Пер. с нидерл.: в 2 т. М.: Государственное издание политической литературы, 1957. Т. 1. С. 317–358.
483. Спиноза Б. Этика. Пер. с нидерл. Мн: Харвест, М.: АСТ, 336 с.
484. Стеценко С. Праворозуміння співвідношення теорії та юридичної практики. *Право України*. 2010. № 4. С. 176–181.
485. Стовба А. Действительна ли юридическая действительность? (Рецензия на монографию Г.А. Гаджиева «Онтология права (критическое исследование юридического концепта действительности)»). *Публічне право*. 2013. № 2. С. 421–424.
486. Стовба О.В. Правова ситуація як онтологічна основа правової реальності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.12. Націон. юрид. ак–я України ім. Я. Мудрого. Х., 2007. 16 с.
487. Стовба А.В. Феномен права как фундаментально–онтологическая основа правосудия. *Проблеми філософії права*. 2008–2009. Том VI–VII. С. 147–153.
488. Стовба О. Праворозуміння vs правосвідомість: проблеми і перспективи. *Право України*. 2010. № 4. С. 64–69.

489. Столяров А.А. Концептуализм Дунса Скота. *История философии. Запад–Россия–Восток*: в 4 кн. М.: Греко-латинский кабинет, 1995 Кн. 1: Книга первая. Философия древности и средневековья. С. 371–373.
490. Столяров А.А. Номинализм Оккама. *История философии. Запад–Россия–Восток*: в 4 кн. М.: Греко-латинский кабинет, 1995 Кн. 1: Книга первая. Философия древности и средневековья. С. 373–374.
491. Суарес Ф. Метафизические рассуждения. Пер. с лат. М.: Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2007. 776 с.
492. Субботин А.Л. Античная философия и мифология в толковании Фр. Бэкона. *Бэкон Ф. Сочинения в двух томах*. Пер. с англ.: в 2 т. М.: «Мысль», 1978. Т. 2. С. 534–539.
493. Суслов В.В. Герменевтика и юридическое толкование. *Государство и право*. 1997. № 6. С. 115–118.
494. Сухов С.М. Организация и планирование судебного следствия. *Советская юстиция*. 1976. № 11. С. 22–23.
495. Тарахонич Т.І. Праворозуміння як теоретичне підґрунтя дослідження правового регулювання. *Правова держава*. 2010. № 1. С. 80–87.
496. Ташлинская Е.Ш. Аксиологическое пространство как условие становления творческой личности. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии*: сборник научных трудов Третьей международной теоретико-практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 67–76.
497. Тейяр де Шарден П. Божественная среда. *Феномен человека*: Сб. очерков и эссе: Пер. с фр. М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. С. 7–132.
498. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. *Феномен человека*: Сб. очерков и эссе; пер. с фр. М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. С. 133–400.
499. Теплюк М. Дія права і дія закону в сучасному аспекті праворозуміння. *Право України*. 2010. № 4. С. 182–190.

500. Терпиловская Е.А. Концепт «образ науки» в социально–философском знании. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии*: сборник научных трудов Третьей международной теоретико–практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 328–330.
501. Тесля С.Н. Философско-психологический анализ семантического поля «опасности» и «безопасности» социального субъекта. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии*: сборник научных трудов Третьей международной теоретико-практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 130–139.
502. Теткин Д.В. Законность как реальное выражение права: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Тамбовский госуд. ун–т им. Г.Р. Державина. Тамбов, 2007. 197 с.
503. Тетюев Л.И. Духовный мир и язык в контексте философской рефлексии Э. Кассирера. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии*: сборник научных трудов Третьей международной теоретико-практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 159–163.
504. Тихомиров О. Філософські та методологічні аспекти компаративного підходу до праворозуміння. *Право України*. 2010. № 4. С. 100–105.
505. Тімочко О. Проблеми розвитку методології сучасного правознавства. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 11. С. 10–13.
506. Токарев В.О. Диалог традиций правопонимания: постижение онтологической структуры права. *Порівняльно-правові дослідження*. 2009. № 1. С. 36–41.
507. Толстик В. Борьба за содержание права важнейшее научное направление. *Право України*. 2010. № 4. С. 29–35.

508. Толстик В.А. Состав юридического факта как разновидность юридической конструкции. *Юридическая техника*. 2013. № 7. Ч. 2. С. 770–776.
509. Тульчинский Г.Л. Главные познавательные «стратегии». *Основы теории познания: Учебное пособие*. Под общей ред. Б.И. Липского. СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2000. С. 192–274.
510. Туманов В.А. О понимании советского права (материалы «Круглого стола»). *Советское государство и право*. 1979. № 7. С. 58–59.
511. Туранин В.Ю. Структурирование юридической терминологической системы. *Современное право*. 2013. № 2. С. 20–24.
512. Туркулец А.В. Философские основания права. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии*: сборник научных трудов Третьей международной теоретико-практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 249–254.
513. Уваров М.С. Бинарный архетип в культуре. *Основы онтологии: Учебное пособие*. Под ред. Ф.Ф. Вяккерера, В.Г. Иванова, Б.И. Липского, Б.В. Маркова. СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 1997. С. 260–276.
514. Уколова В.И. Исидор Севильский и его сочинение «О природе вещей». Социально-политическое развитие стран Пиренейского полуострова при феодализме. Отв. ред. Е.В. Гутнова. М.: ИВИ АН СССР, 1985. С. 111–135.
515. Устиненко В.И. Место и роль игрового феномена в культуре. *Философские науки*. 1980. № 2. С. 69–77.
516. Ушаков А.А. Право, язык и кибернетика. *Правоведение*. 1991. № 2. С. 34–41.
517. Фабрициус Ф. Положение рабочего в системе рыночного хозяйства и общепризнанные права человека. Пер. с нем. *Государство и право*. 1992. № 8. С. 143–153.

518. Фалес. *Фрагменты ранних греческих философов*. Пер. с древнегреч.: в 3 ч. Отв. ред. И.Д. Рожанский. М.: Наука, 1989. Ч. 1. С. 100–115.
519. Фарбер И.Е. О понимании советского права (материалы «Круглого стола»). *Советское государство и право*. 1979. № 7. С. 59–60.
520. Фаритов В.Т. Социальный и культурно–исторический контекст бытия самости и трансгрессия. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии*: сборник научных трудов Третьей международной теоретико-практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 196–205.
521. Ференс-Сороцкий А.А. Аксиомы в праве. *Правоведение*. 1988. № 5. С. 27–31.
522. Філюк П. Якщо не під силу змінити законодавства, потрібно хоча б не робити вигляд, що не помічаєш неправомірних рішень. *Закон і Бізнес*. 2007. № 50. С. 9.
523. Фогт К. Физиологические письма. Пер. с нем.: в 3 вып. СПб: типография О.И. Бакста, 1863. Вып. 2. Животная жизнь. С. 215–472.
524. Фокин Н.П. К критике «синтетической антропологии» Г.–Э. Хенгстенберга. *Философские науки*. 1976. № 6. С. 134–138.
525. Франк Х. Парменид и изобретение логического пространства. Пер. с нем. *Основы онтологии: Учебное пособие*. Под ред. Ф.Ф. Вяккерера, В.Г. Иванова, Б.И. Липского, Б.В. Маркова. СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 1997. С. 15–25.
526. Хабермас Ю. Понятие индивидуальности. Пер. с нем. *Вопросы философии*. 1989. № 2. С. 35–40.
527. Хайдеггер М. Бытие и время. Пер. с нем. М.: Ad Marginem, 1997. 451 с.
528. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме. Пер. с нем. *Проблема человека в западной философии*. Сборник переводов. Под общ. ред. Ю.Н. Попова. М.: Прогресс, 1988. С. 314–326.

529. Халилова Р.М. Специально-юридическая методология исследования реализации права человека на защиту закона. *Современное право*. 2013. № 6. С. 25–28.
530. Хизов В.Е. Юридическая конструкция как куматоид. *Юридическая техника*. 2012. № 6. С. 594–597.
531. Хусаинова А.Х. Социальное бытие России на рубеже веков: философский аспект. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии*: сборник научных трудов Третьей международной теоретико-практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 187–190.
532. Цвік М. Праворозуміння (значення повторюваності суспільних відносин для його дослідження). *Право України*. 2010. № 4. С. 22–28.
533. Цимбалюк М. Онтологічний аспект дослідження права та правосвідомості. *Право України*. 2006. № 2. С. 31–35.
534. Цимбалюк М. Правова онтологія як учення про буття права. *Науковий вісник НАВСУ*. 2011. № 1. С. 98–105.
535. Цимбалюк М. Правова реальність та онтологія праворозуміння. *Право України*. 2007. № 12. С. 22–26.
536. Цимбалюк М.М. Онтологічні основи теорії правосвідомості: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.12. Київський нац. ун-т внутр. справ. К, 2009. 36 с.
537. Цимбалюк М.М. Онтологічні основи теорії правосвідомості: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.12. Київський нац. ун-т внутр. справ. К., 2009. 408 с.
538. Цимбалюк М.М. Правосвідомість як об'єкт сучасного правознавства: методологічні альтернативи вивчення. *Форум права*. 2011. № 4. С. 795–800.
539. Чайка В.Н. Элементы бессознательного в правой реальности России: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Российский педагог. гос-уд. ун-т. Им. А.И. Герцена. СПб, 2006. 26 с.

540. Чеботарева В.И. Онтология права и гражданского общества: философский анализ: автореф. дис. ... канд. филос. наук: спец. 09.00.01. Самарская ак-я путей сообщения. Саратов, 2007. 22 с.
541. Черданцев А.Ф. О понимании советского права (материалы «Круглого стола»). *Советское государство и право*. 1979. № 7. С. 67–70.
542. Черних Є.М. Категорія «правове життя» в основних конструктивних моментах. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: Право. 2013. Вип. 6. С. 33–40.
543. Чернов С.А. Онтология как трансцендентальная логика. *Основы онтологии: Учебное пособие*. Под ред. Ф.Ф. Вяккерера, В.Г. Иванова, Б.И. Липского, Б.В. Маркова. СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 1997. С. 131–150.
544. Честнов И.Л. Принцип диалога в современной теории права (проблемы правопонимания): автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.01. Санкт-Петербургский юрид. ин-т Генеральной прокуратуры. СПб., 2002. 38 с.
545. Чечельницкий И.В. Справедливость в правотворчестве: теоретико-правовое исследование: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Юрид. Ин-т ФГАОУ ВО «Российский ун–т дружбы народов». М., 2015. 30 с.
546. Чечина Н.А. Проект Основ гражданского процессуального законодательства и проблемы науки гражданского процесса. *Правоведение*. 1991. № 4. С. 12–21.
547. Чечот Д.М. Правовое государство в СССР и совершенствование гражданского судопроизводства. *Правоведение*. 1991. № 4. С. 4–12.
548. Чёрных О.П. Смыслы реальности: к вопросу о становлении феномена. *Альманах современной науки и образования*. 2014. № 10. С. 150–151.
549. Чучукало О. Встановлення істини як мета доказування. *Право України*. 2006. № 1. С. 57–60.

550. Шабалина Ю.В. Селективный анализ гендерных основ социального бытия в философской мысли до конца XIX века. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии*: сборник научных трудов Третьей международной теоретико–практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 151–159.
551. Шаповал В.М. До онтологічних підвалин права. *Вісник Харківського університету внутрішніх справ*. Збірник наукових праць. 1998. С. 73–77.
552. Шафиров В. Человекоцентристский подход к пониманию права. *Право України*. 2010. № 4. С. 43–48.
553. Шевцов С.П. К проблеме онтологии права. *Наукове пізнання: методологія та технологія*. 2003. № 1. С. 115–123.
554. Шевцов С.П. Правосознание как социальнo-культурная категория. *Юриспруденція – актуальні проблеми і шляхи удосконалення: монографія*. Под ред. Г.С. Заровневой, А.М. Иванова, А.Г. Корчагина. Одесса: КУПРИЕНКО СВ, 2013. С. 91–107.
555. Шевченко В. Співвідношення понять «факту», «фактичних обставин», «відомостей про факти» та «доказової інформації». *Право України*. 2003. № 2. С. 102–105.
556. Шевченко С.Ю. Мышление о технике Э. Юнгера и М. Хайдеггера как метафизика. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии*: сборник научных трудов Третьей международной теоретико-практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 93–99.
557. Шепелев А.Н. Юридический язык и другие формы ментальной деятельности. *Современное право*. 2013. № 2. С. 16–19.
558. Шигабетдинова Г.М. Социальное партнёрство как феномен. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии*: сборник научных трудов Третьей международной теоретико-практической конференции, посвящённой па-

мяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 41–49.

559. Шиндина Н.И. Становление философской герменевтики как методологии образования и воспитания. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии*: сборник научных трудов Третьей международной теоретико-практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова. (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УлГТУ, 2012. С. 310–313.
560. Шипков Ю.М. Логико-психологические основы познания. *Основы теории познания: Учебное пособие*. Под общей ред. Б.И. Липского. СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2000. С. 65–137.
561. Шишко В.В. Культурологічні проблеми правотворчості: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.12. Націон. ак-я внутр. справ України МВС України. К., 2004. 19 с.
562. Шлейермахер Ф. Герменевтика. Пер. с нем. СПб.: «Европейский Дом», 2004. 242 с.
563. Штегмайер В. Время и мышление у Ницше. Пер. с нем. *Основы онтологии: Учебное пособие*. Под ред. Ф.Ф. Вяккерера, В.Г. Иванова, Б.И. Липского, Б.В. Маркова. СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 1997. С. 74–84.
564. Эриугена И.С. О разделении природы. Пер. с лат. *Антология средневековой мысли. Теология и философия европейского Средневековья*: в 2 т. СПб.: Изд-во Русского христианского гуманитарного института, 2001. Т. 1. С. 166–189.
565. Юлина Н.С. Говорят советские философы – участники конгресса. *Вопросы философии*. 1989. № 2. С. 92–95.
566. Юм Д. Исследование о человеческом познании. *Сочинения в 2 т.* Пер. с англ.: в 2 т. М.: Мысль, 1996. Т. 2. С. 3–144.

567. Юм Д. Исследование об аффектах. *Сочинения в 2 т.* Пер. с англ.: в 2 т. М.: Мысль, 1996. Т. 2. С. 145–170.
568. Юм Д. Трактат о человеческой природе. *Сочинения в 2 т.* Пер. с англ.: в 2 т. М.: Мысль, 1996. Т. 1. С. 53–656.
569. Ющик О. Про необхідність пізнання сутності та визначення поняття права. *Право України.* 2010. № 4. С. 106–113.
570. Явич Л.С. О понимании советского права (материалы «Круглого стола»). *Советское государство и право.* 1979. № 7. С. 73.
571. Яркова Е.Н. Методология гуманитарных исследований: опыт эпистемологической систематизации. *Вестник Тюменского государственного университета.* 2006. № 2. С. 3–10.
572. Ярченко Д.Р. Способность понимания как ключ к раскрытию метафизических оснований социальности. *Социальная жизнь в свете философской рефлексии: сборник научных трудов Третьей международной теоретико-практической конференции, посвящённой памяти доктора философских наук, профессора Г.Ф. Миронова.* (г. Ульяновск, 14–15 мая 2012 г.). Под ред. Т.Н. Брысиной. Ульяновск: УЛГТУ, 2012. С. 261–263.
573. Яценко Б.В. О природе противоречий уголовно-правового регулирования. *Правоведение.* 1991. № 1. С. 31–38.
574. Aarnio A. Oikeussäännösten tulkinnasta: tutkimus lainopillisen perustelun rationaalisuudesta ja hyväksyttävyydestä. Helsinki: Juridica, 1982. 215 s.
575. Abaelardi P. Sic Et Non. *Charleston: Nabu Press,* 2012. 468 p.
576. Abaelardus P. Dialectica: First Complete Edition of the Parisian Manuscript. Edit. by L.M. de Rijk. Assen: Van Gorcum, 1970. 776 p.
577. Alexy R. Theorie der juristischen Argumentation. *Frankfurt am Main: Suhrkamp,* 1978. 396 s.
578. Alsted J.H. Cursus philosophici encyclopaedia libris XXVII: complectens universae philosophiae methodum, serie praeceptorum, regularum & commentariorum perpetua; in 2 v. *Herbornae Nassoviorum: Typis Christophori Corvini,* 1620. 3074 p.

579. Andersen J., Ohrstrom P., Schärfe H. What Has Happened to Ontology. *Lecture Notes in Computer Science*. 2005. Vol. 3596. Conceptual Structures: Common Semantics for Sharing Knowledge (proceedings of the 13th International Conference on Conceptual Structures, ICCS, Kassel, Germany, July 17–22, 2005). Edited by F. Dau, M. Mugnier, G. Stumme. Washington: IEEE Computer Society Press, 2005 P. 425–438.
580. Apel K.-O. Neue Versuche über Erklären und Verstehen. *Frankfurt am Main*: Suhrkamp 1978. 301 s.
581. Aquinas T. The Summa Theologica. Transl. from latin; in 5 V. Maryland: Christian Classics, 1981. 3020 p.
582. Aubenque P. Une occasion manquée: la genèse avortée de la distinction entre l' 'étant' et le «quelque chose». *Etudes sur le Sophiste de Platon* . / recueillis par. M. Narcy. Napoli: Bibliopolis, 1991. P. 365–385.
583. Bailey N. An universal etymological English dictionary. London: J. Knapton, D. Midwinter, A. Ward, A. Bettesworth, C. Hitch, 1731. 944 p.
584. Bartosz B., Stelmach J. *Methods of Legal Reasoning*. Dordrecht: Springer Science & Business Media, 2006. 242 p.
585. Bauamgarten A.L. *Aesthetica*. Francofurtum: Impens. Ioannis Chrustiani Kleyb, 1750. 400 p.
586. Bauamgarten A.L. *Meditationes philosophicae de nonnullis ad poema pertinentibus*. Bari: Jos. Laterza et filios, 1936. 45 p.
587. Baumgarten A.G. *Metaphysica*. Halae, Magdeburgicae: Hemmerde, 1739. 292 p.
588. Baxi U. Ontonomic prowess and existential: reflexions on René Marcic's Sydney papers. *ASLP/IVR 54*. René Marcic: Sydney commemorative symposium. Sydney: University of Sydney, 1972. P. 1–17.
589. Bede. *On the Nature of Things And On Times*; transl. from latin. Liverpool: Liverpool University Press, 2010. 222 p.
590. Betti E. Attualità di una teoria generale dell'interpretazione. *Annali della Facoltà Giuridica*. 1967. № 33. 93–121 p.

591. Blackwell C. Thomas Aquinas against the Scotists and Platonists. The definition of ens Cajetano, Zimara, Pererio 1495–1576. *Verbum Analecta Neolatina*. 2004 № 6. P. 179–188.
592. Blum P. Benedictus Pererius: Renaissance culture at the origins of Jesuit science. *Science and Education*. 2006. № 15. P. 279–304.
593. Bolado O.G. Fray Diego de Zúñiga, Osa (1536–ca. 1598): una aproximación biográfica. Madrid: Madrid Revista Agustiniiana, 2000. 94 p.
594. Bonaventure. The tree of life. *The Soul's Journey into God*. The Tree of Life. The Life of St. Francis . / Bonaventure; transl. from latin. Mahwah, New Jersey: Paulist Press, 1978. P. 118–177.
595. Boulnois O. Etre et représentation. Une généalogie de la métaphysique moderne à l'époque de Duns Scot (XIIIe–XIVe siècle). Paris: Presses universitaires de France, 1999. 528 p.
596. Buchler J. *Metaphysics of Natural Complexes*. New York: Columbia University Press, 1966. 308 p.
597. Calov A. *Metaphysica divina, a principiis primis eruta, in abstractione Entis repraesentata, ad S.S. Theologicam applicata, monstrans, Terminorum et conclusionum transcendentium usum genuinum abusum a hereticum, constans*. Berlin: Sumptu Hallervordiano, 1640. 840 p.
598. Capsius L. *Sapientia (vulgo Metaphysica) idealis. Pro acquirenda Philosopho–Theologica akribeia*. Erfurti: Auctor Erfurt, 1627. 563 p.
599. Caramuel y Lobkowitz J. *Rationalis et realis philosophia*. Louvain: Everardus de Witte, 1642. 461 p.
600. Chauvin E. *Lexicon rationale, sive Thesaurus philosophicus, ordine alphabetico digestus, in quo vocabula omnia philosophica explicare, et universae quae lumine naturali sciri possunt, non tam concludere, quam recludere conatur* Stephanus Chauvin. Rotterdami: Apud Petrum van der Slaart bibliopolam ad insigne Ciceronis, 1692. 746 p.

601. Clauberg J. *Elementa philosophiae seu Ontosophia. Scientia prima, de iis quae Deo creaturisque suo modo communiter attribuuntur, distincta partibus quatuor*. Groningen: Typis Joannis Nicolai, 1647. 311 p.
602. Coing H. *Die juristischen Auslegungsmethoden und die Lehre der allgemeinen Hermeneutik*. Köln; Opladen: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 1959. 56 s.
603. Comenius J.A. *Panorthosia, or, Universal reform, chapters 19–26*. Transl. from latin. Edit. by. A.M.O. Dobbie. Sheffield: Sheffield Academic Press, 1993. 167 p.
604. Comenius J.A. *Panorthosia, or, Universal reform, chapters 1–18 and 27*. Transl. from latin. Edit. by. A.M.O. Dobbie. Sheffield: Sheffield Academic Press, 1995. 256 p.
605. Comenius J.A. *The labyrinth of the world and the paradise of the heart*. Transl. from czech. London: Swan Sonnenschein & Co, 1901. 364 p.
606. Comenius J.A. *Theatrum universitatis rerum*. Transl. from latin. Praga: Nákl. České Akad. Císaře Františka Josefa, 1897. 80 p.
607. Comte A. *Cours de philosophie positive*. Dans 6 vol. Paris: Bachelier, 1830. V. 1: *Les Préliminaires généraux et la philosophie mathématique*. 739 s.
608. Comte A. *Cours de philosophie positive*. Dans 6 vol. Paris: Bachelier, 1835. V. 2: *La Philosophie astronomique et la philosophie de la physique* 724 s.
609. Comte A. *Cours de philosophie positive*. Dans 6 vol. Paris: Bachelier, 1838. V. 3: *La Philosophie chimique et la philosophie biologique* 845 s.
610. Comte A. *Cours de philosophie positive*. Dans 6 vol. Paris: Bachelier, 1839. V. 4: *La Partie dogmatique de philosophie social*. 736 s.
611. Comte A. *Cours de philosophie positive*. Dans 6 vol. Paris: Bachelier, 1841. V. 5: *La Partie historique de la philosophie social*. 775 s.
612. Comte A. *Cours de philosophie positive*. Dans 6 vol. Paris: Bachelier, 1842. V. 6: *Le Complément de la philosophie sociale et conclusions générales*. 904 s.

613. Comte A. Discours sur l'esprit positif. Paris: Carilian-Gœury et Dalmont, 1844. 108 s.
614. Comte A. Système de politique positive, ou Traité de sociologie, instituant la religion de l'humanité. Dans 4 vol. Paris: Mathias, 1851. V. 1: Discours préliminaire et introduction fondamentale. 748 s.
615. Comte A. Système de politique positive, ou Traité de sociologie, instituant la religion de l'humanité. Dans 4 vol. Paris: Mathias, 1852. V. 2: Statistique sociale, ou Traité abstrait de l'ordre humain. 742 s.
616. Comte A. Système de politique positive, ou Traité de sociologie, instituant la religion de l'humanité. Dans 4 vol. Paris: Mathias, 1853. V. 3: Dynamique sociale, ou Traité général du progrès humain. 624 s.
617. Comte A. Système de politique positive, ou Traité de sociologie, instituant la religion de l'humanité. Dans 4 vol. Paris: Mathias, 1854. V. 4: Tableau synthétique de l'avenir humain. Appendice général du système politique positive, contenant tous les opuscules primitifs de l'auteur sur la philosophie sociale. 794 s.
618. Courtine J.F. Suárez et le système de la métaphysique. Paris: Presses universitaires de France, 1990. 560 p.
619. Crusius C.A. Entwurf der nothwendigen Vernunftwahrheiten. Leipzig: Johann Friedrich Gleditschs Buchhändlung, 1766. 1000 p.
620. Devaux M., Lamanna M. The Rise and Early History of the Term Ontology (1606–1730). *Quaestio*. 2009. Vol. 9. P. 173–208.
621. Du Hamel J.B. Philosophia vetus et nova, ad usum scholae accommodatae, in regia Burgundia alim pertractata. In 2 Vol. Parisiis: Apud Stephanum Michallet via Jacobea, ad Insigne S. Pauli, 1684. 635 p.
622. Eckhardi C.H. Hermenevticae Ivris Libri Dvo. Jenae: Cuno, 1750. 423 p.
623. Engisch K. Einführung in das juristische Denken. Stuttgart: Kohlhammr, 1956. 224 s.
624. Eriugena J.S. Periphyseon (De divisione naturae). Transl. from latin. Summaried by J.A. Potter. Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1976. 362 p.

625. Esser J. Vorverständnis und Methodenwahl in der Rechtsfindung. Rationalitätsgrundlagen richterlicher Entscheidungspraxis. Frankfurt am Main: Athenäum Verlag, 1970. 218 s.
626. Farr J. The Americanization of Hermeneutics: Francis Lieber's Legal and Political Hermeneutics. *Legal Hermeneutics. History, Theory, and Practice*. Edited by G. Leyh. Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California press, 1992. P. 84–104.
627. Ferrier J.F. Institutes of metaphysic: the theory of knowing and being. Edinburgh; London: Willian Blackwood and sons, 1854. 530 p.
628. Ferreira da Silva C.A. Teses fundamentais da gnoseologia de Pedro da Fonseca. Lisboa: Tipografia da União Gráfica, 1959. 125 p.
629. Flottwel F. Disputatio prima ontologica D.T.O.M.A. et consensu amplissimae Facultatis Philosophicae exercitii et indagandae veritatis. Regiomonti: Typis Johanni Reusneri, 1640. 6 p.
630. Fludd R. Tomus secundus de supernaturali, naturali, praeternaturali et contranaturali microcosmi historia, in tractatus tres distribute. In 2 V. Oppenheimii: Impensis Iohannis Theodori de Bry, Typis Hieronymi Galleri, 1619. V. 1. 191 p.
631. Fludd R. Tractatus secundus de naturae simia seu Technica macrocosmi historia, in partes undecim divisa. Francofurti: Haeredum Iohannis Theodori de Bry, Typis Caspari Rotelii, 1618. 788 p.
632. Fludd R. Utriusque cosmi maioris scilicet et minoris metaphysica, physica atqve technica historia, in duo volumina secundum cosmi differentiam diuisa: Tractatus secundus De natvræ simia seu technica macrocosmi historia, in partes undecim divisa. Oppenheimii: Oppenheimii Impensis Iohannis Theodori de Bry, typis Hieronymi Galleri, 1617. 220 p.
633. Fonseca P. Commentarii in libros metaphysicorum Aristotelis Stagiritae. Tomus primus. Romae: Apud Franciscum Zanettum, Bartholomeum Tofium focios, 1577. 744 p.
634. Forlivesi M. The Nature of Metaphysics and Its Object in Francisco Suárez's Texts. *Quaestio*. 2005. № 5. P. 559–586.

635. Freedman J.S. European Academic Philosophy in the Late Sixteenth and Early Seventeenth Centuries. The life, significance and philosophy of Clemens Timpler (1563/4–1624). In 2 vol. Holdesheim: Georg Olms, 1988. 847 p.
636. Freedman J.S. The Godfather of Ontology? Clemens Timpler, «All that is Intelligible», Academic Disciplines during the Late 16th and Early 17th Centuries, and Some Possible Ramifications for the Use of Ontology in our Time. *Quaestio*. 2009. Vol. 9. P. 3–40.
637. Gallego S.J. El Maestro Diego Mas y su Tratado de Metafísica. La primera metafísica sistemática. *Analecta Sacra Tarraconensia*. 1970. № 43. P. 3–92.
638. Gallego S.J. La metafísica de Diego de Zúñiga (1536–1597) y la reforma tridentina de los estudios eclesiásticos. *Estudio Agustiniiano*. 1974. № 9. P. 3–60.
639. Gilson E. L'être et l'essence. Paris: Vrin, 1948. 328 p.
640. Goclenius R. *Lexicon philosophicum quo tanquam clave philosophiae fores aperiuntur, informantum opera et studio Rodolphi Goclenii*. Transl. from latin. Hildesheim: Georg Olms Publishers, 1980. 1143 p.
641. Gordon R.W. Unfreezing legal reality: critical approaches to law. *Florida state university law review*. 1987. Vol. 15. № 2. P. 195–220.
642. Gregor von Rimini. *Gregorii Ariminensis OESA Lectura super Primum et Secundum Sententiarum*. Transl. from latin; edit. by A.D. Trapp.: in VII bänden. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1981. Bd. I.: Tomus I Super Primum (Dist 1–6). 522 s.
643. Gregor von Rimini. *Gregorii Ariminensis OESA Lectura super Primum et Secundum Sententiarum*. Transl. from latin; edit. by A.D. Trapp.: in VII bänden. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1982. Bd. II.: Tomus II Super Primum (Dist 7–17). 491 s.
644. Gregor von Rimini. *Gregorii Ariminensis OESA Lectura super Primum et Secundum Sententiarum*. Transl. from latin; edit. by A.D. Trapp.: in VII bänden. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1984. Bd. III.: Tomus III Super Primum (Dist 19–48). 535 s.

645. Gregor von Rimini. *Gregorii Ariminensis OESA Lectura super Primum et Secundum Sententiarum*. Transl. from latin; edit. by A.D. Trapp.: in VII bänden. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1978. Bd. IV.: Tomus IV Super Secundum (Dist 1–5). 396 s.
646. Gregor von Rimini. *Gregorii Ariminensis OESA Lectura super Primum et Secundum Sententiarum*. Transl. from latin; edit. by A.D. Trapp.: in VII bänden. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1978. Bd. V.: Tomus V Super Secundum (Dist 6–18). 392 s.
647. Gregor von Rimini. *Gregorii Ariminensis OESA Lectura super Primum et Secundum Sententiarum*. Transl. from latin; edit. by A.D. Trapp.: in VII bänden. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1980. Bd. VI.: Tomus VI Super Secundum (Dist 24–44). 337 s.
648. Gregor von Rimini. *Gregorii Ariminensis OESA Lectura super Primum et Secundum Sententiarum*. Transl. from latin; edit. by A.D. Trapp.: in VII bänden. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1987. Bd. VII.: Tomus VII Indices. 380 s.
649. Habermas J. *Nachmetaphysisches Denken: philosophische Aufsätze*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1988. 285 s.
650. Hartmann N. *Ethik*. Berlin: Walter de Gruyter Verlag, 1962. 821 s.
651. Hartmann N. *New ways of ontology*. Transl. from germ. Chicago: Henry Regnery Company, 1953. 145 s.
652. Hartmann N. *Ontologie, I: Zur Grundlegung der Ontologie*. Berlin: Walter de Gruyter, 1935. 322 p.
653. Hartmann N. *Ontologie, II: Möglichkeit und Wirklichkeit*. Berlin: Walter de Gruyter, 1938. 481 s.
654. Hartmann N. *Ontologie, III: Der Aufbau der realen Welt: Grundriss der allgemeinen Kategorienlehre*. Berlin: Walter de Gruyter, 1940. 616 s.
655. Hartmann N. *Ontologie, IIII: Philosophie der Natur: Abriss der speziellen Kategorienlehre*. Berlin: Walter de Gruyter, 1940. 709 p.
656. Harvey G. *Archelogia philosophica nova; or, New principles of Philosophy*. Containing Philosophy in general, Metaphysics or Ontology, Dynamilogy

- or a Discourse of Power, Religio Philosophi or Natural Theology, Physicks or Natural philosophy. London: Samuel Thomson, 1663. 457 p.
657. Husserl G. Recht und Zeit. Fünf rechtsphilosophische Essays. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1955. 225 s.
658. Iordache O. Polystochastic Models for Complexity. Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 2010 298 p.
659. Kant I. M. Immanuel Kant's announcement of the programme of his lectures for the winter semester 1765–1766. *Immanuel Kant Theoretical Philosophy 1755–1770*; transl. from germ. Edited by D. Walford, R. Meerbote. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. P. 287–300.
660. Karpova N.K. Problem area of person's spiritual experience. *International journal of applied and fundamental research*. 2011. № 10. P. 12.
661. Kaufmann A. Beiträge zur juristischen Hermeneutik: sowie weitere rechtsphilosophische Abhandlungen. Berlin, Bonn, Köln, München: Carl Heymann, 1984. 260 s.
662. Kaufmann A. Concepción hermenéutica del método jurídico. Traducido del alemán. *Persona y Derecho*. 1996. № 35. P. 11–36.
663. Kaufmann A. En torno al conocimiento científico del derecho. Traducido del alemán. *Persona y Derecho*. 1994. № 31. P. 9–28.
664. Kaufmann A. Gedanken zu einer ontologischen Grundlegung der juristischen Hermeneutik. *Memoria del X congreso mundial ordinario de filosofía del derecho y filosofía social (I.V.R.)*. Symposia II. Volumen VI. Coordinada J., Curiel B. Mexico: Universidad nacional autonoma de Mexico, 1982. P. 5–16.
665. Kaufmann A. La espiral hermenéutica . / A. Kaufmann; traducido del alemán. *Persona y Derecho*. 2005. № 52. P. 405–410.
666. Kaufmann A. La universalidad de los derechos humanos. Un ensayo de fundamentación. Traducido del alemán. *Persona y Derecho*. 1998. № 38. P. 11–34.
667. Kaufmann A. Preliminary Remarks on a Legal Logic and Ontology of Relations. *Law, Interpretation and Reality: Essays in Epistemology, Hermeneutics*

- and Jurisprudence . Edit. by P. Nerhot. Dordrecht: Kluwer Academic Press, 1990. P. 104–124.
668. Kaufmann A. Qué es y cómo «hacer justicia» (un ensayo histórico–problemático). Traducido del alemán. *Persona y Derecho*. 1986. № 15. P. 13–30.
669. Kaufmann A. Rechtsphilosophie. München: C.H. Bech'sche Verlag, 1997. 364 s.
670. Kaufmann A. Rechtsphilosophie im Wandel: Stationen eines Weges. Frankfurt am Main: Athenaum, 1972. 395 s.
671. Kaufmann A. Recht und gewissen. Bemerkungen zum problem der rechtsgeltung. Traducido del alemán. *Persona y Derecho*. 1991. № 24. P. 131–149.
672. Kaufmann A. Sobre la argumentación circular en la determinación del derecho. Traducido del alemán. *Persona y Derecho*. 1993. № 29. P. 11–31.
673. Kaufmann A. The Ontological Structure of Law. Transl. from german. *Natural Law Forum*. 1963. Vol. 8. P. 79–97.
674. Kraft J. Ontologie, eller Den første deel of Metaphysik. Kltlbenhavn: paa Autors egen Bekostning, 1751. 64 p.
675. Kubes V. Die Rechtsordnung und die Wirtschaft; Rechtsphilosophie und Wirtschaftsphilosophie. *Memoria del X congreso mundial ordinario de filosofia del derecho y filosofia social (I.V.R.)*. Volumen VII. Coordinada J., Curiel B. Mexico: Universidad nacional autonoma de Mexico, 1982. P. 91–110.
676. Kubeš V. Grundfragen der Philosophie des Rechts. Wien, New-York: Springer–Verlag, 1977. 87 s.
677. Kubeš V. Ontologie des Rechts. Berlin: Duncker & Humblot, 1986. 470 s.
678. Lapierre M.J. The noetical theory of Gabriel Vasquez, Jesuit philosopher and theologian (1549–1604). His view of the objective concept. Lewiston: Edwin Mellen Press, 1999. 112 p.
679. Larenz K. Methodenlehre der Rechtswissenschaft. Berlin, Gottingen, Heidelberg: Springer Verlag, 1960. 381 s.

680. Le Clerc J. Logica: sive, Ars Ratiocinandi. Ontologia; sive de Ente in Genere. Pneumatologia seu de Spiritibus. In 2 vol. Londini: Londini, impensis Awmsham et Johan Churchill, 1692. Vol. 1. 182 p.
681. Le Clerc J. Logica: sive, Ars Ratiocinandi. Ontologia; sive de Ente in Genere. Pneumatologia seu de Spiritibus. In 2 vol. Londini: Londini, impensis Awmsham et Johan Churchill, 1692. Vol. 2. 200 p.
682. Leibniz G. De primae philosophiae emendatione & de notione substantiae. *Acta eruditorum*. 1694. Vol. IV. P. 110–112.
683. Leibniz G.W. Sämtliche Schriften und Briefe. Darmstadt, Berlin: Akademie-Verlag, 1923. 229 p.
684. Leibniz G.W. Philosophical Writings. Transl. from latin and germ. Ed. by G.H.R. Parkinson. London: Everyman, 1973. 270 p.
685. Leibnüzio G.G. Dissertatio de arte combinatoria, in qua, ex arithmeticae fundamentis, complicationum ac transpositionum doctrina novis praeceptis extruitur et usus ambarum per universum scientiarum orbem ostenditur. Lipsiae: Apud J.S. Fikium et J.P. Seaboldum, 1666. 85 p.
686. Lieber F. Legal and political hermeneutics, or, Principles of interpretation and construction in law and politics, with remarks on precedents and authorities. St. Louis: F.H. Thomas and Co., 1880. 352 p.
687. Liu S.-I. Arthur Kaufmanns «Dritter Weg» zwischen Naturrecht und Rechtspositivismus. *Verantwortetes Recht*. Die Rechtsphilosophie Arthur Kaufmanns. Hrsg. Neumann U., Hassemer W., Schroth U. Wiesbaden: Steiner-verlag, 2005. S. 39–46.
688. Lobetants M. Disputatio ontologica de bono et malo. Rostochii: Pedanus Joachim Fueß, 1613. 24 p.
689. Lorhard J. Ogdoas scholastica. Sangalli: Apvd Georgivm Stravb, 1606. 286 p.
690. Lullius R. Ars magna generalis et ultima. Trans. a span. Lugduni: Per Jacobum Marechal calcographum, Sumptibus vero Simonis Vincent, 1517. 124 p.

691. Maihofer W. Recht und Sein. Prolegomena einer Rechtsontologie. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1954. 125 s.
692. Marcic R. Das Buch und sein Verwalter, Sentenzen und Fragmente über ein Baugesetz der menschlichen Gesellschaft. Wien: Hauptverband des österreich, Buchhandels, 1966. 34 s.
693. Marcic R. Demokratie der Baustil des Wandels. Wien: Arbeitsgemeinschaft Katholischer Verbände, 1970. 48 s.
694. Marcic R. Der Staatsmann in der Demokratie: naugurationsrede Gehalten Am 29. Okt. 1966 an Der Universität Salsburg. Salsburg, München: A. Pustet, 1966. 52 s.
695. Marcic R. Die bedingte Natur des positiven Rechts: Ein Deutungsversuch der Rechtslehre Adolf Julius Merkl's dem Meister zu seinem 70. Geburtstag gewidmet. *Juristen Zeitung*. 1960. № 7. S. 198–203.
696. Marcic R. Die Koalitionsdemokratie. Karlsruhe: C.F. Müller, 1966. 62 s.
697. Marcic R., Broda C. Die Zukunft der Koalition. Wien: Europa Verl, 1966. 88 s.
698. Marcic R. Ernst Jüngers Rechtsentwurf zum Weltstaat. Salsburg, München: A. Pustet, 1966. 32 s.
699. Marcic R. Geschichte der Rechtsphilosophie. Schwerpunkte–Kontrapunkte. Freiburg: Rombach, 1971. 368 s.
700. Marcic R. Hegel und das Rechtsdenken im deutschen Sprachraum. Salsburg, München: A. Pustet, 1970. 120 s.
701. Marcic R. Martin Heidegger und die Existenzialphilosophie. Salsburg: Selbstverlag der Philosophen–Gesellschaft Bad Ischl, 1957. 48 s.
702. Marcic R. Mensch, Recht, Kosmos: drei Gedankenwege ins Dasein. Wien; Köln; Stuttgart; Zürich: Europa Verlag, 1965. 117 s.
703. Marcic R., I. Tammelo Naturrecht und Gerechtigkeit. Frankfurt am Main: P. Lang, 1989. 357 s.

704. Marcic R. *Recht – Staat – Verfassung: Eine Einführung in Die Grundbegriffe Und in Die Österreichische Lebensordnung*. Wien: Österreichischer Bundesverlag, 1970. 359 s.
705. Marcic R. *Rechtsphilosophie: Eine Einführung*. Freiburg: Rombach, 1969. 312 s.
706. Marcic R. *The Persistence of Right-Law: An Inquiry into the Foundations of the Right to Resist*. Transl. from germ. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*. 1973. H. 1. S. 87–116.
707. Marcic R. *Verfassung und Verfassungsgericht*. Wien: Springer, 1963. 212 s.
708. Marcic R. *Verfassungsgerichtsbarkeit und Reine Rechtslehre*. Wien: Franz Deuticke, 1966. 99 s.
709. Marcic R. *Vom Gesetzesstaat zum Richterstaat: Recht als Maß der Macht. Gedanken über den demokratischen Rechts- und Sozialstaat*. Wien: Springer-Verlag, 1957. 548 s.
710. Martins A.M. *Lógica e ontologia em Pedro da Fonseca*. Lisboa: Fundação Calouste Gulbenkian, 1994. 388 p.
711. Mas D. *Metaphysica disputatio de ente et eius proprietatibus*. Valentie: Apud viduam Petri Huete, 1587. 652.
712. Maurus S. *Questiorum philosophiorum Sylvestri Mauri Soc. Jesu in Collegio Romano Philosophiae Professoris. Liber Quartus Continens Quaestiones Physicas*. In 4 vol. Romae: Typis Francisci Monetae, 1658. V. 4. 694 p.
713. McKnight D., S. Triche. *The quest for method: the legacy of Peter Ramus*. *History of Education*. 2004. № 1. P. 39–54.
714. Micraelius J. *Lexicon philosophicum terminorum philosophis usitatorum ordine alphabetico sic digestorum: ut inde facile liceat cognosse, praesertim si tam Latinus, quam Graecus index praemissus non negligatur, quid in sing. distinguendum et definiendum*. Jenae: Jeremiae Mamphrasii, 1653. 653 p.
715. Mildeheupt C.H. *Dissertatio ontologica de quaestione an conceptus entis sit unus?*. Lipsiae: Typis Johannis Wittigau, 1663. 16 p.

716. Mill J.S. A System of Logic, Ratiocinative and Inductive: Being a Connected View of the Principles of Evidence and the Methods of Scientific Investigation. In 2 V. London: John W. Parker, 1843. V. 1. 589 p.
717. Mill J.S. A System of Logic, Ratiocinative and Inductive: Being a Connected View of the Principles of Evidence and the Methods of Scientific Investigation. In 2 V. London: John W. Parker, 1843. V. 2. 633 p.
718. Mora J.F. Earle history of «Ontology». *Philosophical and Phenomenological Research*. № 24. 1963. P. 36–47.
719. Moreau P.-F. Wolff et Goclenius. *Archives de Philosophie*. 2002. № 65. P. 7–14.
720. Naggl-Docekal H., H. Vetter. Tod des Subjekts? Wien, Muenchen: Oldenbourg, 1987. 234 s.
721. Nicolaus de Autricuria. The universal treatise of Nicholas of Autrecourt Exigit ordo executionis. Transl. from latin. Wisconsin: Marquette University Press, 1971. 165 p.
722. Øhrstrøm P., Schärfe H., Uckelman S. Jacob Lorhard's Ontology: A 17th Century Hypertext on the Reality and Temporality of the World of Intelligibles. *Lecture Notes in Computer Science*. 2008. Vol. 5113. Conceptual Structures: Knowledge Visualization and Reasoning (proceedings of the 16th International Conference on Conceptual Structures, ICCS, 2008, Toulouse, France, July 7–11, 2008). Edited by P. Eklund, O. Haemmerl. Berlin: Springer–Verlag Berlin Heidelberg, 2008 P. 74–87.
723. Øhrstrøm P., Schärfe H., Uckelman S. Historical and Conceptual Foundation of Diagrammatical Ontology. *Lecture Notes in Computer Science*. 2007. Vol. 4604. Conceptual Structures: Knowledge Architectures for Smart Applications (proceedings of the 15th International Conference on Conceptual Structures, ICCS, 2007, Sheffield, UK, July 22–27, 2007). Edited by J. Carbonell and J. Siekmann. Berlin: Springer–Verlag Berlin Heidelberg, 2007 P. 374–386.
724. Perelman C. Traité de l'argumentation: la nouvelle rhétorique. Paris: Presses universitaires de France, 1958. 734 p.

725. Pererii B. De communibus omnium rerum naturalium principiis et affectionibus libri quindecim. Qui plurimum conferunt ad eos octo Aristotelis qui de physico auditu inscribuntur, intelligendos. Romae: Impensis V. Tramezini, 1576. 512 p.
726. Reid T. An Inquiry Into the Human Mind on the Principles of Common Sense. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1997. 345 p.
727. Reid T. Essays on the Active Powers of the Human Mind. London: Thomas Tegg, 1843. 599 p.
728. Reid T. Essays on the Intellectual Powers of Man. Cambridge: John Bartlett, 1850. 462 p.
729. Reinach A. Die apriorischen Grundlagen des bürgerlichen Rechtes. *Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung*. 1913. № 1. 685–847 s.
730. Rompe E.M. Die Trennung von Ontologie und Metaphysik. Der Ablösungsprozess und seine Motivierung bei Benedictus Pererius und anderen Denkern des 16. und 17. Jahrhunderts. Bonn: Rheinische Friedrich–Wilhelms Universität, 1968. 477 p.
731. Sammet J.G. Hermeneutik des Rechts. Leipzig: Johann Friedrich Wittwe, 1801. 216 s.
732. Santo Anselmo. Proslogion. Buenos Aires: Universidad Nacional de La Plata, 1950 144 p.
733. Savigny von F.C. Juristische Methodenlehre. Stuttgart: K.F. Koehler, 1951. 73 s.
734. Schleiermacher F.D.E. Dialektik. Berlin: G. Reimer, 1839. 610 s.
735. Scoti I.D. De Ordinatione I. Duns Scoti disquisitio historico–critica, Ordinatio, prologus. *Scoti I.D. Opera omnia*. Ordinatio: in 13 V. I.D. Scoti. Città del Vaticano: Typis Polyglottis Vaticanis, 1950. V. 1. 329 S.
736. Segers J.C. De Ontologia Generali. Erfurti: Spangenbergius, 1639. 8 p.
737. Spinoza B. Korte Verhandeling van God, de mensch en deszelvs welstand. *L'Aquila: Japadre*, 1986. 893 p.

738. St. Isidorus. *De Natura Rerum Liber*. Charleston: Nabu Press, 2011. 132 p.
739. Suarez F. *Metaphysicarum disputationum in quibus et universa naturalis theologia ordinate traditur et quaestiones omnes ad duodecim Aristotelis libros pertinentes accurate disputantur: in 2 t. Salmanticae: apud Ioannem [et] Andream Renaut fratres, 1597. T. 1. 698 p.*
740. Suarez F. *Metaphysicarum disputationum in quibus et universa naturalis theologia ordinate traditur et quaestiones omnes ad duodecim Aristotelis libros pertinentes accurate disputantur: in 2 t. Salmanticae: apud Ioannem [et] Andream Renaut fratres, 1597. T. 2. 758 p.*
741. Timpler C. *Metaphysicae systema methodicum, libris quinq(ue) comprehensum*. Steinfurt: Th. Cäsar, 1604. 614 p.
742. Tonelli G. Crusius, Christian August. *The Encyclopedia of Philosophy*; in 2 vol. Edited by P. Edwards. New York: Macmillan, 1967. Vol. 2. P. 268–271.
743. Travers M. *The reality of law: work and talk in a firm of criminal lawyers (socio–legal series)*. Aldershot: Ashgate Publishing Ltd, 1997. 175 p.
744. Vasquez G. *De cultu adorationis libri tres et disputationes duae contra errores Felicis et Elipandi Compluti*. Alcalá de Henares: Ex officina Ioannis Gratiani apud Viduam, 1594. 271 p.
745. Viehweg T. *Topik und Jurisprudenz*. München: C.H. Beck, 1953. 75 s.
746. Watts I. *Logic, or the Right Use of Reason in the Enquiry after Truth. With a Variety of Rules to Guard against Error, in the Affairs of Religion and Human Life, as well as in the Sciences*. Boston: West & Richardson, 1812. 288 p.
747. Weinberger O. *Logische Analyse in der Jurisprudenz*. Berlin: Duncker & Humblot, 1979. 220 s.
748. Weise C. *Die drey Klügsten Leute in der gantzen Welt*. Leipzig, Weissenfels: Verlegts Johann Fritzsche, Druckts Joh. Brühl, 1675. 687 s.
749. Wittich H.G. *Principia et subsidia hermeneuticae juris*. Gottingae: Vandenhuck, 1799. 103 p.

750. Wolff C. *Philosophia prima, sive Ontologia, methodo scientifica pertractata, qua omnis cognitionis humanae principia continentur*. Francofurti, Lipsiae: Prostat in officina Libraria Rengeriana, 1730. 696 p.
751. Wolff C. *Preliminary discourse on philosophy in general*. Transl. from latin. Indianapolis: The Bobbs–Merrill Company, 1963. 122 p.
752. Wolff C. *Vernünfftige Gedanken von Gott, der Welt und der Seele des Menschen, Auch allen Dingen überhaupt*. Frankfurt am Mayn: Bey Joh. Benj. Andreae und Henr. Hort, 1740. 675 s.
753. Wright von G.H. *Handlung, Norm und Intention*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1977. 158 s.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Бернюков А.М. Юридична реальність: монографія. Хмельницький: ЦНТІ, 2016. 389 с.
2. Бернюков А.М. Герменевтичний вимір судової інтерпретації. *Проблеми філософії права*. 2008–2009. Т. VI–VII. С. 154–163.
3. Бернюков А.М. Діахронія гносеології: від пансофії до постнеокласичності сьогодення. *Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць*. 2013. Вип. 663–664. Філософія. С. 130–138.
4. Бернюков А.М. Основні методологічні засади правової гносеології. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 18–21.
5. Бернюков А.М. Методологічні основи дослідження правової реальності. *Наше право*. 2014. № 2. С. 176–182.
6. Бернюков А.М. Онтологія правової реальності. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 1. С. 16–20.
7. Бернюков А.М. Онтологія та гносеологія правової реальності: сучасний стан проблеми дослідження в Україні. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2014. № 3. С. 21–23.
8. Бернюков А.М. Правова реальність: постановка питання в сучасному методологічному форматі. *Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 3. С. 3–7.
9. Бернюков А.М. Гносео-юридичне буття соціального інтерпретатора. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2015. Вип. 35. Ч. 2. Т. 3. С. 195–199.
10. Бернюков А.М. Діахронічний аналіз зародження давньогрецької гносеологічної думки: від Гесіода до Аристотеля. *Університетські наукові записки*. 2015. № 3. С. 177–187.
11. Бернюков А.М. До питання про співвідношення юридичної та філософської герменевтик. *Європейські перспективи*. 2015. № 6. С. 187–192.
12. Бернюков А.М. Епістемологічний вимір пізнання в юридичній реальності. *Європейські перспективи*. 2015. № 7. С. 164–169.

13. Бернюков А.М. Загальні основи герменевтичної методології правопізнання. *Європейські перспективи*. 2015. № 5. С. 178–182.

14. Бернюков А.М. Загальнометодологічні установки концепції «третього шляху» в юриспруденції А. Кауфмана. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 11–15.

15. Бернюков А.М. Історичні передумови, витоки та початок формування юридичної герменевтики. *Наше право*. 2015. № 6. С. 170–175.

16. Бернюков А.М. Механізм пізнання права в юридичній реальності (філософсько-теоретичний аналіз). *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2015. Вип. 5. Т. 4. С. 161–165.

17. Бернюков А.М. Основні особливості релятивізму в концепції юридичної герменевтики А. Кауфмана (філософсько-теоретичний аналіз). *Юридична наука*. 2015. № 12. С. 7–16.

18. Бернюков А.М. Основні сучасні положення онтогносеології юридичної реальності. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Т. XVI. С. 208–225.

19. Бернюков А.М. Право на опір неправу в концепції Рене Марчіча. *Юридична наука*. 2015. № 11. С. 17–30.

20. Бернюков А.М. Право як один із основоположних законів буття (філософсько-теоретичний аналіз). *Evropský politický a právní diskurz*. 2015. Vid 5. S. 2. S. 102–108.

21. Бернюков А.М. Природне право як метафізичний рівень буття юридичної реальності. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2015. № 5–1. P. 5–8.

22. Бернюков А.М. Реляційність в концепції юридичної герменевтики А. Кауфмана. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 4. С. 15–19.

23. Бернюков А.М. Соціальний інтерпретатор в юридичній реальності (гносеологічний аспект). *Право і суспільство*. 2015. № 6–2. Ч. 3. С. 7–12.

24. Бернюков А.М. Філософсько-теоретичні засади правової гносеології. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 12. С. 47–51.

25. Бернюков А.М. Юридична герменевтика ХХ століття: основні здобутки

та прорахунки. *Право.ua*. 2015. № 4. С. 169–176.

26. Бернюков А.М. Юридична кваліфікація як герменевтичний акт. *Право.ua*. 2015. № 3. С. 173–178.

27. Бернюков А.М. Юридична реальність як соціальне буття, утворене пізнанням правової дійсності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2015. Вип. 17. Т. 1. С. 12–14.

28. Бернюков А.М. Юснатуралістська й юрпозитивістська моделі юридичної методології в системі правової онтології. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 11. С. 44–48.

29. Бернюков А.М. Основний зміст правової герменевтики Артура Кауфмана. *Юридична наука*. 2016. № 1. С. 7–15.

30. Бернюков А.М. Проблема критеріїв досягнення юридичної істини. *Наше право*. 2016. № 1. С. 158–162.

31. Бернюков А.М. Вступ до юридичної гносеології. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України: матеріали II-ї всеукраїнської науково-практичної конференції [серія: Юридичні науки], (Хмельницький, 20 листопада 2009 року)*. Хмельницький: Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького, 2009. С. 8–10.

32. Бернюков А.М. Науково-методологічні основи дослідження юридичної гносеології. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України: матеріали III-ї всеукраїнської науково-практичної конференції [серія: Юридичні науки], (Хмельницький, 19 листопада 2010 року)*. Хмельницький: Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького, 2010. С. 11–15.

33. Бернюков А.М. Загально-герменевтичні основи пізнання правової реальності. *Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України: матеріали IV-ї всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 18 листопада 2011 року)*. Хмельницький: Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмель-

ницького, 2011. С. 381–382.

34. Бернюков А.М. Онтологія права: методологічні пролегомени. *Актуальні проблеми юридичної науки: збірник тез Міжнародної наукової конференції «Одинадцяті осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 23–24 листопада 2012 року): у 4-х ч. Хмельницький: Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2012. Ч. 1. С. 17–18.

35. Бернюков А.М. Початок розвитку західноєвропейської онтології: давньогрецький доплатонівський період. *Людина і світ: спосіб та аспекти взаємовпливів: тези Міжнародної наукової конференції «XXIV Читання, присвячені пам'яті засновника Львівсько-Варшавської школи К. Твардовського»* (м. Львів, 10–11 лютого 2012 року). Відп. ред. В.Л. Петрушенко. Львів: Видавництво «Ліга-Прес», 2012. С. 111–113.

36. Бернюков А.М. Перша поява терміну «онтологія»: теоретико-історичний аналіз. *Гуманізм. Людина. Екзистенція: матеріали 25-х Міжнародних людинознавчих філософських читань* (м. Дрогобич, 11–12 жовтня 2013 р.). Ред. колегія: В.С. Возняк (головний редактор), О.А. Ткаченко, В.В. Лімонченко. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2013. С. 156–164.

37. Бернюков А.М. Правова реальність як соціально-буттєва необхідність (онтоантропний аналіз). *Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): статті учасників восьмого Міжнародного «круглого столу»* (м. Львів, 7–8 грудня 2012 року). Львів: Галицький друкар, 2013. С. 46–50.

38. Бернюков А.М. Онтологічна структура буття. *На шляху до синтезу філософії, науки та релігії. «Людина. Всесвіт. Абсолют. Класичний, некласичний, постнекласичний та езотеричний підходи»: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Львів, 19–20 квітня 2013 року). За ред. І.В. Карівця. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2013. С. 28–35.

39. Бернюков А.М. Велика онтологічна одіссея ХХ століття (на прикладі онтологічних проектів Е. Гусерля, М. Хайдегера, М. Гартмана та К. Попера). *Ку-*

льтура в горизонті сталих і плинних ідентичностей: матеріали VI Міжнародної наукової конференції (12–13 квітня 2013 року, м. Острого). [в 2 ч.]. Наукові записки. Серія «Культурологія». Випуск 11. Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. Ч. 1. С. 39–45.

40. Бернюков А.М. До питання про актуальність сучасного філософсько-теоретичного дослідження правової реальності. *Наукові читання, присвячені пам'яті В.М. Корецького*: Зб. наукових праць. Редкол.: Шемшученко Ю.С. та ін. К.: Видавництво Ліра-К, 2014. С. 27–32.

41. Бернюков А.М. Правова реальність: стан філософсько-правового дослідження в Україні. *Закарпатські правові читання*: матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених та студентів (м. Ужгород, 25–27 квітня 2014 року). За заг. ред. В.І. Смоланки та ін.: в 2 т. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2014. Т. 1. С. 18–24.

42. Бернюков А.М. До питання про сучасний стан філософсько-правового дослідження правової реальності. *Актуальні проблеми юридичної науки – 2014*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 21 березня 2014 р.). За заг. ред. В.К. Матвійчука, Ю.В. Нікітіна, Є.О. Гіди. К.: ВНЗ «Національна академія управління», 2014. С. 8–12.

43. Бернюков А.М. Історія розвитку онтології: від І. Канта до сучасних концепцій. *Історія філософії у вітчизняній духовній культурі*. Відп. ред. Аляєв Г., Суходуб Т. Полтава: ООО «АСМІ», 2014. С. 342–357.

44. Бернюков А.М. Критичний аналіз теорії інтегративної юриспруденції. *Дні науки філософського факультету – 2014*: матеріали доповідей та виступів Міжнародної наукової конференції (м. Київ, 15–16 квіт. 2014 р.). Редкол.: А.Є. Конверський та ін.: [у 9-ти част.]. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. Ч. 3. С. 145–148.

45. Бернюков А.М. Екзистенція та право. *Актуальні проблеми юридичної наук. «Чотирнадцяті осінні юридичні читання*»: збірник тез Міжнародної наукової конференції (м. Хмельницький, 23–24 жовтня 2015 року): у 2-х ч. Хмельницький: Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2015. Ч. 1. С.

9–11.

46. Бернюков А.М. Епістемологія юридичної істини. *Держава і право: проблеми становлення і розвитку*: збірник матеріалів VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Суми, 16–17 травня 2015 року). Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ. Суми: ООО Видавничий дім «Ельдорадо», 2015. С. 153–155.

47. Бернюков А.М. Здійснення правосуддя: герменевтичний підхід. *Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення*: колективна монографія. Відповідальний редактор В.С. Бігун. К.: Реферат, 2009. С. 148–206.

48. Бернюков А.М. Основні засади правової онтології. *Юридичні записки*. 2014. № 1. С. 118–125

49. Бернюков А.М. Загально-гносеологічна суть юридичної реальності як буття права. *Карпатський правничий часопис*. 2015. № 10. С. 14–20.

ДОВІДКА
про впровадження

результатів дисертаційного дослідження
Бернюкова Анатолія Миколайовича

на тему: «Юридична реальність як онтогносеологічна форма існування права
(філософсько-методологічний аналіз)»

Відділення «Право» кафедри «Міжнародної інформації та країнознавства» Хмельницького національного університету впродовж 2016-2017 н.р. здійснювала апробацію і впровадження результатів дисертаційного дослідження здобувача наукового ступеня доктора юридичних наук Бернюкова А.М. на тему: «Юридична реальність як онтогносеологічна форма існування права (філософсько-методологічний аналіз)». За цей час положення дослідження Бернюкова А.М. апробовано під час лекційних та практичних занять викладачами відділення «Право» кафедри «Міжнародної інформації та країнознавства», а саме: д.ю.н. Герц А.А., к.ю.н. Кравчуком С.Й., к.ю.н. Лучковською С.І. та к.ю.н. Присяжнюком М.П. Крім того, дисертант виступив у клубі «Молодь і закон» та на науковому семінарі відділення «Право» кафедри «Міжнародної інформації та країнознавства», надавав консультації викладачам, які досліджують актуальні проблеми філософії права.

Беручи до уваги наукову якість дослідження, важливість й актуальність вивчення піднятої ним в роботі проблеми дослідження, колектив відділення «Право» кафедри «Міжнародної інформації та країнознавства» рекомендує впровадження результатів дисертації Бернюкова Анатолія Миколайовича у науково-дослідну діяльність, а також у навчальному процесі для підготовки навчальних матеріалів з метою викладання у вищих юридичних та інших гуманітарно-освітніх закладах навчальних дисциплін «Філософія права», «Теорія держави та права», «Соціологія права» та пов'язаних із ними спецкурсів, таких як «Актуальні проблеми держави і права», «Методологія юридичної науки» і т.д.

Довідка про впровадження результатів дослідження затверджена на засіданні кафедри «Міжнародної інформації та країнознавства», протокол № 2 від 20 вересня 2017 р.

Перший проректор,
проректор з науково-педагогічної
та наукової роботи, професор, д.е.н.
Войнаренко Михайло Петрович

Відкритий
міжнародний УНІВЕРСИТЕТ
розвитку людини
“УКРАЇНА”

Open
International UNIVERSITY
of Human Development
“UKRAINE”

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

29009, Україна, м. Хмельницький, вул. Я. Мудрого, 2 А. т./ф. (0382) 70-45-56,
e-mail: hist_ukraine@ukr.net www.hist.km.ua

№ 138 від “18” жовтня 2017 р.

ДОВІДКА

про впровадження

у навчальному процесі

результатів дисертаційного дослідження

Бернюкова Анатолія Миколайовича

на тему «Юридична реальність як онтогносеологічна форма існування права
(філософсько-методологічний аналіз)»
за спеціальністю 12.00.12 – філософія права

Кафедра правознавства Хмельницького інституту соціальних технологій впродовж 2016-2017 н.р. здійснювала апробацію і впровадження результатів дисертаційного дослідження здобувача наукового ступеня доктора юридичних наук Бернюкова А.М. на тему «Юридична реальність як онтогносеологічна форма існування права (філософсько-методологічний аналіз)».

Матеріали дисертаційного дослідження свідчать, що людство й досі перебуває у стані невідання відносно загальної суті юридичної реальності. Тому, що тут вже казати про інформацію, яка стосується багатьох його безпосередніх пунктів в конкретиці. Усім нам відчувається певна недомовленість по цій проблемі, цілком закінченої думки ще не спостерігається. Одним словом, юридична реальність, утворена правом, як і раніше, – досить щільно оповита суцільним незнанням сакрального таїнства, закладеного в ній. Відтак, вивчення та методика подальшого викладення даної теми є надактуальною.

Положення дослідження Бернюкова А.М. апробовано, зокрема, під час лекційних та практичних занять і рекомендовано для використання у практиці навчального закладу.

Зважаючи на дидактичну якість дисертаційного дослідження Бернюкова Анатолія Миколайовича, важливість й актуальність вивчення проблематики онтогносеології юридичної реальності, колективом кафедри правознавства були зроблені висновки про **доцільність впровадження його результатів у навчальну практику інших навчальних закладів України.**

Довідка про впровадження результатів дослідження затверджена на засіданні кафедри правознавства, протокол № 01 від 28 вересня 2017 р.

Директор

/Чайковський М.Є./

Товариство з обмеженою діяльністю «Охоронна компанія АНТ»

32100, Україна, Хмельницька область, смт. Ярмолинці, вул. Центральна, 8. т./ф. (067) 790-73-98.

№ 2дв-17 від "18" жовтня 2017 р.

Довідка

про впровадження у правозастосовній сфері результатів дисертаційного дослідження

Бернюкова Анатолія Миколайовича

на тему «Юридична реальність як онтогносеологічна форма існування права (філософсько-методологічний аналіз)»

Викладені у роботі положення та сформульовані за їх підсумками висновки і рекомендації були використані в діяльності ТзОВ «Охоронна компанія АНТ» для більш якісного розуміння, тлумачення та використання діючих в Україні норм господарського, цивільного, адміністративного, фінансового, податкового, земельного та інших галузей права (наприклад, Господарського, Господарського-процесуального, Цивільного, Цивільно-процесуального, Податкового, Податкового кодексів України тощо), що, зокрема, сприяло підвищенню ефективності взаємодії з іншими суб'єктами господарювання в частині виникнення, зміни та припинення правочинів, а також правильному дотриманню норм у юридичних (процесуальних, процедурних) відносинах з державними органами.

За підсумками використання матеріалів дисертації у ТзОВ «Охоронна компанія АНТ» зроблено висновок *про доцільність впровадження її результатів у правозастосовчу практику інших осіб, як приватного, так і публічного права.*

Директор
ТзОВ «Охоронна компанія АНТ»

А.А. Якименко

Адвокат

Галко Олександр Михайлович

29000, Україна, м. Хмельницький, вул. Кам'янецька, 259/2, кв. 19, тел. (098) 729-94-78

19.10.2017 р.

Вил. 1-10/17

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Бернюкова Анатолія Миколайовича
на тему «Юридична реальність як онтогносеологічна форма існування права
(філософсько-методологічний аналіз)»

Положення дисертації Бернюкова А.М. були вивчені та ефективно використані у практичній адвокатській діяльності у:

А) первинній правовій допомозі:

1. надання правової інформації;
2. надання консультацій і роз'яснень з правових питань;
3. складення заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального характеру);
4. надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації.

Б) вторинній правовій допомозі:

1. захист від обвинувачення;
2. здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами;
3. складення документів процесуального характеру.

Крім того, є всі підстави вважати, що висновки та рекомендації дисертації можуть бути успішно використані спеціалістами-юристами для покращення їхньої діяльності не тільки у правозастосуванні (в т.ч. правореалізації), але й у правотворчій сфері відповідних органів.

Адвокат

[Signature] /Галко О.М./

Товариство з обмеженою діяльністю «Охоронна компанія АНТ»

32100, Україна, Хмельницька область, смт. Ярмолинці, вул. Центральна, 8. т./ф. (067) 790-73-98.

№ 1дв-17 від "18" жовтня 2017 р.

Довідка

про впровадження у правотворчій галузі результатів дисертаційного дослідження

Бернюкова Анатолія Миколайовича

на тему «Юридична реальність як онтогносеологічна форма існування права (філософсько-методологічний аналіз)»

Викладені у роботі положення та сформульовані за їх підсумками висновки і рекомендації були використані в діяльності ТзОВ «Охоронна компанія АНТ» як важлива теоретико-методологічна основа для вдосконалення процесу нормотворення, зокрема для поліпшення якості діючих локальних трудових нормативних актів (внутрішнього трудового розпорядку, колективного договору тощо) та нормативних актів індивідуальної дії (наказів, розпоряджень тощо).

За підсумками використання матеріалів дисертації у ТзОВ «Охоронна компанія АНТ» зроблено висновок *про доцільність впровадження її результатів у правотворчу практику інших осіб, як приватного, так і публічного права.*

Директор
ТзОВ «Охоронна компанія АНТ»

А.А. Якименко

**МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
ГОЛОВНЕ ТЕРИТОРІАЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ ЮСТИЦІЇ
У ХМЕЛЬНИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ**

вул. Володимирська, 91, м. Хмельницький, 29007, тел/факс. 76-57-49
E-mail: info@justice-km.gov.ua, Код ЄДРПОУ 34838822

25.10.2012 № 06.2.3-10/24/3657

Довідка

про апробаційне впровадження
у **правотворчій галузі та правозастосовній сфері**
результатів дисертаційного дослідження Бернюкова Анатолія Миколайовича на тему
«Юридична реальність як онтогносеологічна форма існування права (філософсько-методологічний аналіз)»

Головним територіальним управлінням юстиції у Хмельницькій області проаналізовано основні ідеї дисертації здобувача наукового ступеня доктора юридичних наук Бернюкова А.М. та визнано окремі з положень дослідження корисними для подальшого державотворення в Україні при здійсненні юридичної політики, а тому позитивно враховано у діяльності Управління, зокрема при реалізації загальнонаціонального право просвітницького проекту Міністерства юстиції України «Я маю право!», розрахованої на 2017-2019 рр.

Так, встановлено, що в дисертації, зокрема: 1) вперше теоретично обґрунтовано необхідність використання онтогносеологічної методології дослідження, та безпосередньо продемонстровано застосування цієї універсальної наукової техніки практично, на прикладі аналізу буттєво-пізнавальних змісту та форми такого явища як юридична реальність; 2) вперше показано та роз'яснено значення юридичної реальності в загальній картині світу, з виділенням і обґрунтуванням основної функції, покладеної на неї, – а саме підтримання стабільного балансу взаємоузгоджень у суспільстві шляхом врівноваження загального та індивідуального інтересу суб'єктів через ідею справедливості, закладену у буття в момент його формування; 3) вперше прослідковано та розкрито буттєво-пізнавальну природу генезису, властиву юридичній реальності. Завдяки цьому, висновки та рекомендації дисертації доцільно використовувати у:

– *правотворчій галузі* – в якості філософсько-методологічної бази для вдосконалення процесу нормотворення у діяльності як державно-інституційної системи, так і суб'єктів приватного права країни;

– *правозастосовній сфері* – для поліпшення пізнавальних якостей соціального інтерпретатора під час розуміння, тлумачення та використання ним *ius*, в т.ч. й у законотворчій галузі, в ході вироблення основних загальнотеоретичних, концептуальних підходів до практичного забезпечення регулювання суспільних відносин, включно з тими, що мають міждержавний характер, паралельно сприяючи підвищенню рівня свідомості та культури кожного суб'єкта в соціумі, шляхом *реалізації* ним закономірностей функціонування юридичної реальності.

**Начальник
Головного територіального
управління юстиції
у Хмельницькій області**

/Худняк В.А./

Відкритий
міжнародний УНІВЕРСИТЕТ
розвитку людини
“УКРАЇНА”

Open
International UNIVERSITY
of Human Development
“UKRAINE”

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

29009, Україна, м. Хмельницький, вул. Я. Мудрого, 2 А. т./ф. (0382) 70-45-56,
e-mail: hist_ukraine@ukr.net www.hist.km.ua

№ 137 від “18” жовтня 2017 р.

Д О В І Д К А

про впровадження

у науково-дослідній діяльності

результатів дисертаційного дослідження

Бернюкова Анатолія Миколайовича

на тему «Юридична реальність як онтогносеологічна форма існування права

(філософсько-методологічний аналіз)»

за спеціальністю 12.00.12 – філософія права

Кафедра правознавства Хмельницького інституту соціальних технологій впродовж 2016-2017 н.р. здійснювала апробацію і впровадження результатів дисертаційного дослідження здобувача наукового ступеня доктора юридичних наук Бернюкова А.М. на тему «Юридична реальність як онтогносеологічна форма існування права (філософсько-методологічний аналіз)».

Результати дисертаційного дослідження, а також опубліковані праці свідчать про те, що сьогодні хоча вже багато що з'ясовано відносно jus, але ще чималого залишається бути не розкритим до кінця. Тут з усією очевидністю явно панує недоговореність. Далеко ще не все вирішено та відомо про втаємничену субстанцію, сформовану правом. Оскільки в нашому доступі та розпорядженні лише фрагментарність та частковість знань про неї, величезні обсяги та цілі пласти відомостей залишаються ще недослідженими. Відтак, актуальність дослідження в умовах сьогодення подібної теми є гіперактуальною.

Висновки дослідження Бернюкова А.М. апробовано і рекомендовано для використання у практиці навчального закладу. Так, дисертант виступав на наукових семінарах кафедри, надавав консультації викладачам і здобувачам, які досліджують проблему змісту юридичної реальності, методів та форм її пізнання.

Зважаючи на наукову якість дисертаційного дослідження Бернюкова Анатолія Миколайовича, важливість й актуальність дослідницької проблематики онтогносеології юридичної реальності, колективом кафедри правознавства були зроблені висновки про **доцільність впровадження його результатів у науково-дослідно-практику інших навчальних закладів України.**

Довідка про впровадження результатів дослідження затверджена на засіданні кафедри правознавства, протокол № 01 від 28 вересня 2017 р.

Директор

М.Є. Чайковський
/Чайковський М.Є./